



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TROELS FINK

Da Sønderjylland blev delt 1918-1920



Bind I



Institut for grænseregionsforskning 1978

Da Sønderjylland blev delt
1918-1920

TROELS FINK

Da Sønderjylland blev delt 1918-1920

I. Forberedelserne



INSTITUT FOR GRÆNSEREGIONSFORSKNING

1978

*Udgivet med støtte af
Statens humanistiske Forskningsråd*

ISBN 87-87637-08-1
Th. Laursens Bogtrykkeri A-S - Tønder

Indholdsfortegnelse

Indledning	7
1. Det nordslesvigske spørgsmål rejses i oktober 1918	10
2. Det sønderjyske spørgsmål tages op i København.....	16
3. Oktoberadressen og kontakten til H. P. Hanssen.....	28
4. Danevirkebevægelsen og oktober-adressen	39
5. Rigsdagsresolutionen af 23. oktober 1918	46
6. Den tyske regerings stillingtagen	52
7. Dr. Solfs brev	57
8. Sønderjyderne fastlægger deres program.....	61
9. Den danske regerings henvendelse til de allierede magter. ...	71
10. De allierede magters forhåndsindstilling til det slesvigske spørgsmål.....	79
11. Danevirkebevægelsens aktiviteter i efteråret 1918.....	87
12. H. V. Clausens stillingtagen.....	96
13. Det mellemslesvigske spørgsmål.....	103
14. Den tysksindede befolkning i Sønderjylland over for grænsespørgsmålets rejsning.....	110
15. Det tyske socialdemokratis og arbejder- og soldaterrådernes stillingtagen	119
16. Danevirkebevægelsen og Flensborg-retningen.....	127
17. Askov mødet 4.-5. januar 1919.....	135
18. H. V. Clausen sendes til Paris.....	142
19. Samling om Flensborg.....	149
20. Fredskonferencen 1919	155
21. Ionas Collin i Paris.....	160
22. H. V. Clausen i Paris	168
23. Den dansk-slesvigske delegation forberedes.....	181
24. Afgørelsen træffes i Paris.....	192
25. Den danske delegation i Paris.....	200

26.	Nyorientering i Flensborg	209
27.	De socialdemokratiske partier i foråret 1919.....	219
28.	Den slesvig-holstenske separatisme og kanalstatsplanerne . .	224
29.	Bent Holstein, forberedelsen af den sydslesvigske delegation til Paris.....	232
30.	Jonas Collins andet ophold i Paris.....	240
31.	Den sydslesvigske delegation i Paris.....	249
32.	Kontakten mellem landråd Böhme og H. P. Hanssen.....	256
33.	Det slesvigske spørgsmål i Weimar og i Berlin.....	260
34.	Problemer omkring 2. zone.....	273

Indledning

Da Tysklands militære nederlag i okt. 1918 var en kendsgerning begyndte verden over stater, organisationer og personer at røre på sig for at få ordnet udestående problemer, som Tyskland og Østrig-Ungarn med magt havde kunnet holde nede. Blandt mange andre var også det slesvigske. Det var i europæisk målestok kun lille, også for Tyskland hørte det til de mindre, men for Danmark var det stort, og for befolkningen i Sønderjylland altafgørende, hvadenten den var dansk- eller tysksindet.

Meddelelsen om Tysklands nederlag udløste både blandt kaldede og ukaldede talrige initiativer for at øve indflydelse på forskydningen af den dansk-tyske grænse, der nu ville finde sted.

De danske sønderjydere repræsentant i den tyske rigsdag, H. P. Hansen var straks parat, den danske regering ligeså, omend lidt famlende i starten, den tyske regering måtte gøre sig sin stilling klar, og den tyske folkedel i Sønderjylland blev efterhånden klar over den risiko, den nu var udsat for, og der blev dannet et Tysk udvalg for hertugdømmet Slesvig. De allierede regeringer var bekendte med, at der bestod et uafklaret nordslesvigsk spørgsmål, men fastere planer havde kun den franske regering, som ønskede mest muligt af Sønderjylland til Danmark. Blandt dem, der udfoldede initiativer, var også en lille yderligtgående kreds af danske personligheder, der dannede en pressionsgruppe med det formål at få grænsen sat ved Danevirke ved et magtbud fra ententen. De ledende skikkelser var dr. Ionas Collin og folketingsmand J. S. Vanggaard. Over for Danevirkebevægelsen søgte en anden kreds af personligheder at fastholde en national linje på selvbestemmelsesrettens grund. Det var en kreds omkring magister H. V. Clausen, museumsdirektør M. Mackeprang suppleret med professor Aage Friis. Alle disse initiativer vil der blive gjort rede for og ligeledes for, hvordan de greb ind i hinanden, supplerende eller komplicerende.

Det blev hurtigt klart, at den endelige afgørelse ville blive truffet i forbindelse med fredsforhandlingene i Paris, og her tørnede de officielle synspunkter sammen med Danevirkebevægelsens private. Det officielle danske program var en afstemning i 2 zoner, men de allierede besluttede at foreslå en afstemning også i en 3. zone. Denne forberedelsestid fra okt. 1918 til maj 1919 er behandlet i det foreliggende bind.

Da man i begyndelsen af maj 1919 fik kendskab til denne disposition, blev det indledning til en heftig indre strid i Danmark. Denne konflikt og begivenhederne i efteråret 1919 indtil januar 1920 er behandlet i denne fremstillings bind 2.

Det er derefter planen at behandle begivenhederne i foråret og sommeren 1920 i et 3. bind, hvis tid og kræfter slår til. Det vil omfatte Den internationale kommissions styre, afstemningerne, det sidste heftige opgør omkring Flensborg og den formelle overdragelse af Nordslesvig til Danmark i juli 1920.

I forhold til tidligere fremstillinger bygger den foreliggende på et stort hidtil ukendt arkivmateriale, ikke mindst fra det franske og det engelske udenrigsministeriums arkiver, samt en række privatarkiver. Det har været hensigten at behandle også problemets tyske side med en vis udførlighed, men det ville dog også være ønskeligt, om en tysk forsker ville lade emnet vederfares en moderne behandling. Den stort anlagte, aldrig fuldførte skildring af Karl Alnor i »Handbuch zur schleswigschen Frage« tilfredsstillende ikke normale videnskabelige krav.

Når det foreliggende værk om Sønderjyllands deling 1918-20 udgives af Institut for grænseregionsforskning, der fortrinsvis beskæftiger sig med samtidsproblemer, skyldes det delvis, at forfatteren siden 1976 har været leder af instituttet, men tillige, at delingen af det gamle hertugdømme Sønderjylland danner forudsætningen for de nuværende grænseregioner, som naturligt kan kaldes Nordslesvig og Sydslesvig. Der foreligger imidlertid en vis sprogforbistring, idet Nordslesvig stort set svarer til datidens 1. zone og til nutidens Sønderjyllands amt, medens Sydslesvig i officiel tysk sprogbrug idag hedder »Landesteil Schleswig«. I 1918-20 var det 2., 3. og 4. zone. 2. zone kaldtes også for Mellemslesvig, en betegnelse, der nu er gået i glemmebogen, medens 3. og 4. zone dengang sammenfattet udgjorde Sydslesvig. 4. zone var området mellem Danevirke og Ejderen. Det var en uofficiel betegnelse, som frembød sig, fordi det øvrige Sønderjylland var opdelt i 1., 2. og

3. zone. Det forekom også at ordet Sydslesvig alene blev brugt om 4. zone.

Det har været under overvejelse at give det foreliggende bind undertitlen »Det lyder som et eventyr . . .« efter Henrik Pontoppidans smukke digt fra dec. 1918. Det skulle dog være med en lidt ironisk undertone, fordi den vantro lykkefølelse, der greb de danske i efteråret 1918 hurtigt blev afløst af en splidagtighed, der truede med at overskygge taknemligheden over, at den danske nation kunne heles efter sønderdelingen i 1864. Striden om grænsen var ikke den eneste faktor i denne splidagtighed. De politiske modsætninger gik dybt i samfundet, og det sønderjyske spørgsmål kunne ikke stilles over partierne, dertil var meningerne om den rette løsning for afvigende. Men med en tidsafstand på næsten 60 år er der al grund til at fremhæve, at ordningen i 1920 betød en lykkelig løsning på en gammel konflikt. Meget af det der skete i 1918-20 kan godt ses i eventyrets lys, selv når man, som sket i denne fremstilling, prøver at drage begivenhederne ind i virkelighedens verden.

1. Det nordslesvigske spørgsmål rejses i oktober 1918

Den 4. oktober 1918 blev de danske nordslesvigeres repræsentant i den tyske rigsdag, H. P. Hanssen, klar over, at den tyske hærledelse havde erkendt nederlaget i krigen mod Frankrig, England og USA, og at en ny regering under prins Max af Baden ville blive dannet for at søge fred.

Omgående sendte han ekspresbreve hjem til Aabenraa efter materiale om de nationale og sproglige forhold i Sønderjylland, og han tilkaldte ligeledes pr. ekspresbrev de to danske medlemmer af den preussiske landdag H. D. Kloppenborg-Skrumsager og Nis Nissen. Aftenen tilbragte han hos kaptajn Ramm, repræsentant for dansk Røde Kors i Berlin. Han bad kaptajn Ramm være mellemmand til den danske gesandt grev Moltke, som H. P. Hanssen ikke havde haft og ikke mente at kunne have direkte forbindelse til. Næste morgen lod H. P. Hanssen den øverste politiske repræsentation for de danske sønderjyder, tilsynsrådet for Den nordslesvigske Vælgerforening, indkalde til et møde i Flensborg den 12. oktober.

Den 5. okt. var en travl dag for ham, bl.a. havde han den første kontakt med den nyudnævnte understatssekretær i det tyske udenrigsministerium, dr. David, som han i mange år havde været kollega med i rigsdagen. H. P. Hanssen opfordrede denne til nu at løse det nordslesvigske spørgsmål, hvortil dr. David bemærkede, at det ikke var nævnt i den amerikanske præsident Wilsons fredsprogram, de dengang meget omtalte »14 punkter«. »Men det vil sikkert nok blive anmeldt af Danmark, og så må vi se, hvad vi kan gøre«. I den foreliggende sammenhæng er det vigtigt at fastholde, at dr. David allerede 5. okt. 1918 gik ud fra, at Danmark ville anmelde et krav, og det er nok baggrunden for, at H. P. Hanssen endnu samme dag opsøgte kaptajn Ramm og gav denne en beretning om situationen i rigsdagen, som han bad kaptajn Ramm om »at lade gå videre«[1]. I første omgang ville det sige, lade gå videre til den danske gesandt. Så vidt det kan ses, lod

denne imidlertid ikke meddelelsen gå videre til udenrigsministeriet i København. For intet at forsømme sendte H. P. Hanssen samme dag et åbent brevkort til professor Aage Friis i København. Han valgte at skrive til sin gode bekendt Aage Friis, fordi denne havde været det danske udenrigsministeriums konsulent i slesvigske spørgsmål, indtil han i 1913 var blevet professor ved Københavns Universitet. Rigtig nok var Aage Friis kommet i et modsætningsforhold til udenrigsminister Scavenius, men han var forbundet i nært venskab med den daværende forsvarsminister P. Munch og havde også iøvrigt gode kontakter i regeringen. Han måtte være den egnede adressat for et underhåndsbudskab til den danske regering, hvis den officielle kanal ikke virkede. Det åbne brev havde følgende tekst:

»Det omtalte værk er nu at få, da antikvarboghandleren rømmer sit lager. Men sig til bibliotekets bestyrelse, at der må handles hurtigt, ellers forspildes chancer, som ikke vender tilbage. H. P. Nør.«

Postkortet til Aage Friis nåede dog først frem den 14. oktober 1918, og da var allerede flere hinanden modstridende initiativer under udfoldelse i Danmark.

H. P. Hanssen fik ved mødet i Flensborg den 12. oktober den nødvendige hjemlige støtte. Mødet var af forberedende karakter, beslutningerne gjaldt de praktiske foranstaltninger, men man drøftede også det spørgsmål, der optog sindene mest: hvor skulle grænsen drages? H. P. Hanssen noterede at drøftelsen »gav glædelig enighed om Flensborg-linien. Kun P. Tønder, som før altid har slået på § 5, krævede nu Ejdergrænsen uden afstemning, medens Lorenz Poulsen talte varmt for Flensborg, men indrømmede, at en grænse lige nord for Flensborg var mulig, en grænse lige syd for derimod umulig«[2].

I de følgende dage havde H. P. Hanssen talrige drøftelser i Berlin for at forberede den afgørende manifestation, proklamationen af sønderjydernes krav fra den tyske rigsdags talerstol. Den 23. oktober rejste han så åbent kravet om Nordslesvigs genforening med Danmark. Talen er den mest betydningsfulde, nogen sønderjysk rigsdagsmand nogensinde har holdt i den tyske rigsdag, og den danner et godt udgangspunkt for en kortfattet præsentation af det slesvigske problem, sådan som det tegnede sig, da det efter en lang pause i okt. 1918 igen blev bragt på Europas dagsorden.

Indledende henviste H. P. Hanssen til præsident Woodrow Wilsons 14 punkter af 8. januar 1918 og præsidentens senere erklæringer om

gennemførelse af folkenes selvbestemmelsesret; denne henvisning var nærliggende, fordi den tyske regering i begyndelsen af oktober 1918 havde accepteret de 14 punkter som fredsgrundlag. Rigtignok var, som dr. David straks havde bemærket, det nordslesvigske spørgsmål ikke direkte nævnt blandt de 14 punkter; men der fandtes et tilknytningspunkt i en erklæring, som præsidenten havde fremsat den 11. februar 1918, hvori det hed, at »alle klart omskrevne nationale krav skal tilfredsstilles i videste omfang«. Det nordslesvigske spørgsmål var et sådant »klart omskrevet nationalt krav«; dette skyldtes ikke mindst bestemmelsen i Pragfredens § 5. Denne fred var sluttet, da Preussen og Østrig ved krigen i 1866 havde gjort op med hinanden. Ved freden fik Preussen hele byttet fra krigen i 1864, dog således, som det hed i paragraf 5, at befolkningen i de nordlige distrikter af Slesvig skulle afstås til Danmark, når den ved en fri afstemning tilkendegav ønsket derom. § 5 havde efter 1878, da den blev ophævet ved en tysk-østrigsk aftale, været et stridspunkt i nordslesvigernes indre politik. »Protest«-folkene ville føre kampen på grundlag af retskravet i henhold til Pragfreden, medens »Forhandlings«-folkene ikke fandt det hensigtsmæssigt at basere kampen for danskheden i Sønderjylland alene på § 5. H. P. Hanssen havde længe betragtet § 5 som en veksler, man først skulle præsentere i den rette stund, og nu var stunden kommet. H. P. Hanssen krævede i sin tale den 23. okt. »i rettens og retfærdighedens navn« som repræsentant for den danske befolkning i Nordslesvig Pragfredens § 5 gennemført og dermed ved den forestående fredsslutning det nordslesvigske spørgsmål endeligt løst på grundlag af folkenes selvbestemmelsesret. Talens kombination af på den ene side Wilsons almene ideer om folkenes selvbestemmelse og på den anden side den historisk begrundede § 5 indebar en appel til de allierede, og hvad § 5 angik ikke mindst til Frankrig, eftersom den berømte paragraf var blevet indsat i Pragfreden i 1866 på foranledning af kejser Napoleon III. Forventningen om § 5's virkeliggørelse havde i årene umiddelbart efter 1866 været knyttet til håbet om en fransk sejr i et forventet opgør med Preussen; dette opgør kom i 1870-71, men det blev tyskerne, der tog stikket hjem.

Talens midterstykke var en historisk redegørelse for en række tyske politikeres stilling til kravet om en opfyldelse af § 5; denne passage var vigtig, fordi disse politikere havde anerkendt nordslesvigernes ret, »tredjemandsret« som det hed, da paragraffen stod i centrum for dis-

kussionen i 1870'erne. Danmark var ikke direkte part i freden, men havde fået en formel ret til at forhandle om sagen, da traktatens indhold officielt var blevet kommunikeret den danske regering i 1867; der blev derefter i nogle år vekslet noter mellem Danmark og Preussen om de nærmere enkeltheder, men forhandlingerne var løbet ud i sandet, og i 1879 måtte Danmark erkende, at der ikke længere bestod en retsbasis for de danske ønsker. Igen i 1907 måtte den danske regering, - denne gang i forbindelse med den såkaldte optantbørns-konvention, - afgive en erklæring om, at den indså, at den ikke længere havde noget folkeretligt krav i henhold til § 5. Men sønderjyderne havde ikke opgivet deres krav; det var dem, der havde en »tredjemandsret«, fordi traktaten traf bestemmelser m.h.t. befolkningen i de nordlige distrikter af Slesvig og denne ret kunne ikke ophæves, uden at befolkningen gav sit samtykke dertil. Det var tankegangen bag teorien om »trediemandsret«.

Efter det historiske tilbageblik på § 5 gik H. P. Hanssen over til at vise den stærke skandinaviske interesse for en løsning af det sønderjyske spørgsmål, og han understregede en udtalelse af den norske docent Frederik Paaske, der havde sagt, at det Tyskland, som »taber« land i Nordslesvig, i virkeligheden bliver et »større« land og vinder varige værdier - en vej til andres tillid. For adskillige tyske politikeres stillingtagen til det slesvigske spørgsmål, spillede det en rolle, at man ved en indrømmelse over for Danmark håbede at få kontakt med det neutrale Norden.

Det lå i luften, at det socialdemokratiske parti ville komme til at spille en stor rolle i det fremtidige tyske samfund, og det var derfor velmotiveret, at H. P. Hanssen i sin tale mindede om, at dette parti på en partidag for organisationen i provinsen Slesvig-Holsten nogle år tilbage - det var i 1902 - havde udtalt sig for opfyldelsen af § 5, ligesom H. P. Hanssen fremholdt den interesse, som ledende danske og svenske socialdemokrater havde vist sagen.

Talen sluttede med en direkte opfordring til de tyske politikere: »Når folkenes selvbestemmelsesret er alvor for Dem, når De virkelig vil afslutte en rets- og forsoningsfred, så må De, når freden nu sluttes, løse det nordslesvigske spørgsmål. Dermed opfylder De ikke blot vore varmeste ønsker, dermed fremmer De også tyske interesser. Thi retfærdighed ophøjer et folk«[3J. I dette sidste afsnit af talen tilkendegav H. P. Hanssen, at løsningen af det slesvigske spørgsmål efter hans op-

fattelse måtte finde sted på den tilstundende fredskonference. Det er skæbnens ironi, at H. P. Hanssen gang på gang i den følgende tid af sine modstandere blev angrebet for at have indgået forhåndsftale med den tyske regering om, at det sønderjyske spørgsmål skulle gøres til genstand for en direkte dansk-tysk overenskomst. Det fremgår klart af talen den 23. oktober 1918, at H. P. Hanssen havde den hensigt at få den tyske regering til frivilligt at gå med til at det slesvigske spørgsmål blev ført frem for fredskonferencen. I betragtning af, at kongeriget Danmark havde været neutralt og stadig var det i den krig, der endnu ikke var afsluttet, og under hensyn til, at Danmark ikke kunne gøre umiddelbare retskrav gældende, måtte der tillægges en frivillig tysk accept på, at det nordslesvigske spørgsmål blev ordnet ved den endelige fredsslutning, den allerstørste betydning. Den 24. okt. svarede på regeringens vegne Dr. Solf på H. P. Hanssens tale og på taler holdt af polske og elsass-lothringiske medlemmer af rigsdagen. Han betonedede, at det var regeringens faste beslutning ærligt at gennemføre præsident Wilsons grundsætninger. Med henblik på det nordslesvigske spørgsmål sagde han: »Når rigsdagsmand Hanssen hævder, at der af Pragfreden fremgår et positivt retskrav for de nordslesvigske landsdele til en folkeafstemning, så må regeringen betegne denne retsopfattelse som fejlagtig. Thi Pragfreden skabte efter gældende folkeret kun krav mellem de kontraherende parter, og disse krav er med hensyn til § 5 ophævet ved overenskomsten af 1878«[4].

Offentligheden fik det indtryk, at H. P. Hanssens krav var blevet afvist. Umiddelbart efter dr. Soifs tale kom understatssekretær dr. David hen til H. P. Hanssen og sagde, at regeringserklæringens indledning, hvorefter Wilson-programmets grundsætninger skulle gennemføres loyalt i alle retninger og alle enkeltheder også skulle være gældende for Nordslesvigs vedkommende. Hvad regeringen bestred var kun, at man fra dansk side kunne gøre en formel juridisk ret gældende[5]. Det var en fortrolig meddelelse, som nok beroligede H. P. Hanssen, men han kunne ikke bruge den offentligt. Den danske gesandt i Berlin fik en tilsvarende meddelelse af en embedsmand i det tyske udenrigsministerium [6].

Dagen før talen i rigsdagen havde H. P. Hanssen i en beretning til Den nordslesvigske Vælgerforenings bestyrelse og tilsynsråd udtrykt sig endnu mere præcist om den videre procedure end i talen. »Sagen vil ikke, som adskillige i Danmark synes at have næret frygt for, blive løst

som et dansk-tysk mellemværende under hånden, men som et internationalt anliggende på den almindelige fredskongres «[7].

I rigsdagens tilhørerloge sad den 23. oktober de to landdagsmænd H. D. Kloppenborg-Skrumsager og Nis Nissen, desuden journalisten Andreas Grau, der på den tid var bosat i Flensborg. Han var kommet for at drøfte denne bys problem, og mere tilfældigt var også direktøren for Haderslev Bank, Chr. Hübbe tilstede. Disse 5 fejrede senere dagen, og lidt af stemningen klinger igennem i et postkort, som de sendte til Vælgerforeningens tidligere sekretær Nis Nissen, Nordborg:

»Kære Ven!

Idag har de gamle toner lydt hernede, så de vil høres til Nordkap og give genlyd. Vi er samlede og glæder os til dagene, som kommer. Nu kommer den favre tid, vi ventede så længe.«

Bankdirektøren udtrykte sig i en efterskrift lidt mere prosaisk: »En fornøjelig aften ovenpå en stor dag«[8].

2. Det sønderjyske spørgsmål tages op i København

Da det blev kendt i København, at der den 3. oktober 1918 var dannet en ny tysk regering under prins Max af Baden, og at denne straks havde rettet anmodning til præsident Wilson om fredsforhandlinger, virkede det som et signal til politisk aktivitet i mange kredse. Den danske presse havde under hele krigen været så godt som tavs om det sønderjyske spørgsmål. Regeringen havde næret den opfattelse, at en debat om Sønderjyllands fremtid, mens krigen rasede, kunne belaste neutraliteten, og den havde holdt stærkt igen på en offentlig omtale, men nu, med udsigt til et tysk nederlag, stillede sagen sig anderledes. Ikke alene kom der nu, lidt tøvende, en offentlig drøftelse igang, men regeringen måtte også selv gøre sig sin stilling klar. Det ser ud til, at en artikel i outsiderbladet »Dagens Ekko« den 7. oktober 1918 for statsminister Zahle betød den første tilskyndelse til at begynde at beskæftige sig med spørgsmålet[9].

Under overskriften *Store Tider* skrev redaktør Viggo Nikolaisen: »Gennem Verdens Ragnarok skimtes et nyt Gimle. Nu får den sunde nationalisme sit store gennembrud.....Og Tyskland, dette land, der er nationalismens undertrykker par excellence, der nægter Danske, Polakker, Franske at benytte deres eget sprog i alle forhold, dette land anerkender Wilsons bud om, at de nationale krav bør ske fyldest.« Videre hed det: »Vil Tyskland (dvs. Prøjsen) afstå de østlige polsktalende provinser, store dele af Posen og Slesien lige op til Danzig? Vil Tyskland afstå Elsass-Lothringen?

Vil Tyskland afstå Nordslesvig og opfylde § 5 i Pragfreden?
Besvares disse spørgsmål med ja, får vi fred - ellers ikke.

På forhånd vil alle sige: umuligt. Tyskland har kun tænkt på de nyerobrede randfolk, aldrig på Posen, aldrig på Nordslesvig. Og Elsass-Lothringen skal ikke tilbage til Frankrig, det skal have selvstyre som tysk forbundsland. Men der er intet Storpolen som pufferstat i Centraleuropa uden Posen, uden østrigsk Galizien, der bliver intet fransk

sår helet uden Elsass-Lothringens tilbagegivelse, der bliver intet af nationernes selvbestemmelsesret, hvis ikke Pragfreden opfyldes . . . Lad os derfor som besindige folk kun tro en ting: at freden er rykket nærmere, end man kunne have ventet, men at det ingenlunde er givet, at vi har den i morgen« [10].

Da Zahle havde læst denne artikel, henvendte han sig til professor Aage Friis, der, som nævnt, før 1913 havde været udenrigsministeriets tillidsmand i slesvigske sager. Siden sin tidlige ungdom havde Aage Friis været optaget både af det sønderjyske problem og af ønsket om at skabe en dansk-tysk forståelse. Han havde gode kontakter i liberale tyske kredse, og han havde før 1914 haft et nært samarbejde med H. P. Hanssen; dette var dog under krigen af nærliggende årsager blevet stærkt indskrænket. Aage Friis følte sig nu kaldet til at gøre en indsats for at finde frem til en holdbar løsning af det slesvigske spørgsmål - helst i forståelse med Tyskland.

Den 9. oktober havde Aage Friis den første samtale med statsminister C. Th. Zahle [11]. Som kernepunktet i samtalen noterede han: »Zahle fremhævede, at man måtte se at få bestemt kontakt med H. P. Hanssen og sikkerhed for, at han ikke krydsede regeringens politik.« Jeg forklarede, at Hanssen absolut ikke ville have tysk land med til Danmark Zahle spurgte mig, om jeg ville rejse til Berlin for at tilvejebringe den fornødne forståelse for Hanssen. Jeg sagde ja, men det kunne kun ske som kurér eller lignende, da jeg ikke kunne få pas til studierejse. Rantzau [den tyske gesandt] ville utvivlsomt, hvis jeg overhovedet rejste, fatte mistanke om hensigten. Vi enedes om, at Scavenius måtte bestemme, *om* og *hvorledes* jeg skulle rejse. Vi drøftede, hvorvidt en ordning skulle tilvejebringes i forståelse med Tyskland, hvad vi begge anså for det heldigste eller, om det var muligt, gennem henvendelse til ententemagterne og rejsning af kravet ved den almindelige fredsforhandling. Zahle sluttede med et stærkt bevæget ønske om, at det måtte forundes ministeriet at gøre sin gerning færdig ved at opnå den grænselinje, han og jeg den 9. oktober havde betegnet som den rette: Grænsen fra Kobbermøllebugten over til syd for Højer. »Hvis det lykkes kan De være vis på, at vi går øjeblikkeligt. Hvis vi får lov til at drikke den skål, så venter vi ikke, til vi skal drikke bundfaldet med.« Det er ejendommeligt med kendskab til de følgende års udvikling at læse denne sætning, rigtignok nåede Zahle sit mål, men han fik også lov til at drikke bundfaldet med.

Endnu den 9. okt. berettede Aage Friis til sin gamle skolekammerat P. Munch, at han og Zahle løseligt havde drøftet muligheden af, at Aage Friis kunne rejse til Berlin »for at forklare H. P. Hanssen, at sagen var igang, og at det kunne være ønskeligt, at han forholdt sig nogenlunde roligt« [12].

Det var altså den første umiddelbare opfattelse i regeringskredse i København, at H. P. Hanssen ikke på egen hånd skulle tage et initiativ; denne opfattelse må nok ses på baggrund af en forventning om, at Tyskland måske ville rejse spørgsmålet af egen drift. Det var i al fald i denne retning udenrigsminister Erik Scavenius' første overvejelser gik.

Senere samme dag erfarede Aage Friis, at der var bestræbelser i gang for at danne foreninger, der skulle virke for Ejdergrænsen. Hans kilde var lektor H. V. Clausen. Sammen med museumsdirektør M. Mackeprang og skolemanden dr. H. L. Møller havde H. V. Clausen også følt sig kaldet til at gå i aktion. De tre nævnte havde forberedt en adresse både mod de »negative«, der var imod at rejse det sønderjyske spørgsmål og imod »Ultras«, der ville gå til Ejderen. H. V. Clausen blev hurtigt klar over, at regeringen ikke, hvad han havde frygtet, ville være negativ. En adresse ville således kun blive rettet imod »ultras«. I adressen skulle den nationale grænse hævdes.

Under krigen havde der bestået et nært forhold mellem Erik Scavenius og den tyske gesandt, grev Ulrich Brockdorff-Rantzau; det faldt dem derfor naturligt også at drøfte det sønderjyske problem. I dagene 5.-9. oktober havde de to flere samtaler. Grev Brockdorff-Rantzau havde hidtil ment, at den dansk-tyske modsætning kunne udlignes ved, at tyskerne efter krigen indledte en hensyntagende og imødekommende politik over for den danske befolkning i Nordslesvig, men han indså nu, at spørgsmålet om at overdrage Nordslesvig til Danmark ville blive rejst. Men hvordan skulle sagen gribes an? Kunne Danmark henvende sig derom i Berlin? Scavenius svarede, at det kunne virke skadeligt over for ententemagterne, der kunne opfatte det som en separat aftale, der indeholdt løn for Danmarks holdning under krigen, men han mente, »at det både for Danmark og Tyskland var bedst, at sagen ordnedes for sig før en almindelig fredskonference.« Hans forslag var, at Tyskland, hvis det kunne bevæges til at løse spørgsmålet, skulle gøre det på den måde, at den tyske regering af egen fri drift udsendte en erklæring til det tyske folk, hvori man sagde, at ved nordgrænsen var der en lille befolkning, der ikke hørte sammen med Tyskland; den var man

villig til at lade stemme om overgang til Danmark; forhandlingen med Danmark kunne da komme bagefter og indskrænkes til en forhandling om udførelsen af overgangen. Brockdorff-Rantzau gik ganske ind på denne betragtning og erklærede, at han af al magt ville virke for dens gennemførelse, og mente optimistisk at kunne sætte planen igennem i Berlin, mens Scavenius var mindre optimistisk [13].

9. okt. var Brockdorff-Rantzau i audiens hos Christian X. Kongen havde gennem årene vist Brockdorff-Rantzau megen opmærksomhed. Et lille eksempel på tonen imellem dem kan hentes fra en indberetning af 10. april 1918, hvori Brockdorff-Rantzau viderebragte Christian X's tak til kejser Wilhelm, fordi denne havde husket 100 årsdagen for Christian IX's fødsel. Citatet kommer bedst til sin ret i det tyske sprog. »Der König ersuchte mich - sichtlich erfreut - Ihrer Majestät seinen verehrungsvollsten Dank zu Füßen zu legen, gleichzeitig wiederholte der hohe Herr seinen tiefgefühlten Dank für die überaus gnädige Form in der unser allergnädigster Herr an den gestrigen Erinnerungstag der 100-jährigen Wiederkehr des Geburtstages seines hochseligen Grossvaters gedacht hat.«

Kongen havde også med Rantzau drøftet den politiske situation i Danmark, der var præget af forberedelsen til folketingsvalg den 22. april. Kongen var bekymret for, om Scavenius kunne fortsætte; han ville se at holde på ham, men hvis han måtte gå, så ville det ikke betyde nogen ændring i Danmarks udenrigspolitik, hvortil gesandten svarede, at kongens person for tyskerne var den sikreste garanti for dette til-sagn [14].

Endnu den 9. okt. udtalte kongen gentagne gange sin glæde over Rantzaus arbejde her i landet og betonedede betydningen af, at han nu netop forblev her. Han tangerede også det sønderjyske spørgsmål. Kongens tanke var den at fremkalde en situation således, at *begge* parter kunne være enige om det naturlige i, at Sønderjylland blev givet tilbage. Tyskland måtte hellere have forberedt sig på muligheden af kravet fra anden side, således at det fik frivillighedens skær fra tysk side. Tankegangen var således på linje med den, Scavenius havde ført frem over for Brockdorff-Rantzau, men kongen skiftede hastigt holdning.

Den 10. okt. 1918 rejste den tyske gesandt til Berlin. Den 17. okt. afleverede han i Auswärtiges Amt et memorandum med de synspunkter, han havde drøftet med Erik Scavenius. Kort efter Brockdorff-Rantzaus afrejse begyndte rygterne at svirre om dansk-tyske underhåndsaftaler om en afståelse af Nordslesvig til Danmark.

Den 12. oktober underrettede den amerikanske chargé d'affaires i København U. Grant-Smith sin regering om rygterne. Han havde hørt dem i den form, at den danske regering havde henstillet til den tyske om at få arrangeret en afståelse af den danske del af det tyske Slesvig. Baggrunden var angst for tysk hævn, hvis Danmark skulle opnå denne del af den tabte provins som en følge af, at de allierede splittede Tyskland ad. Det blev fortalt, skrev han, at Danmark skulle give kommercielle kompensationer m.h.t. efterkrigstidens handel, utvivlsomt med Danmark som bro til den øvrige verden. »Jeg fandt lejlighed til frit at sige til en dansker, der står i høj anseelse hos regeringen, og som især er interesseret i shipping, at hvis Danmark gik ind på en sådan handel skulle det ikke på nogen måde vente de allieredes støtte til at erstatte Hamborgs havn med Københavns havn som et fordelingscenter«[15]. Beskrivelsen af den shipping-interesserede dansker, synes kun at kunne passe på etatsråd H. N. Andersen, der under krigen havde arbejdet nært sammen med regeringen, og som havde en høj stjerne hos kong Christian X.

Den viden Grant-Smith havde fået lod han straks gå videre til sin engelske kollega, lord Kilmarnock og til den franske gesandt A. Conty. Den sidstnævnte indberettede den 12. oktober, at den tyske regering forsøgte at forføre den danske regering ved at lade den håbe på en »grænsekorrektion i Slesvig som gengæld for økonomisk assistance efter krigen.... Denne manøvre ville blive forpurret hvis de allierede offentligt ville lade forstå, at Slesvig-spørgsmålet ikke var dem ligegyldigt. « Videre refererede han for sin regering, at Grant-Smith havde talt med Scavenius i anledning af rygter om, at den tyske regering tilbød det nordlige Slesvig til Danmark. Udenrigsministeren havde da sagt, at det var første gang, han hørte sådanne rygter. Dog havde han ladet forstå, at Danmarks situation over for Tyskland ville være vanskelig, hvis Slesvig blev givet tilbage til Danmark af de allierede efter krav fra Danmarks side. Deraf måtte man slutte, at den nuværende danske regering hellere ville have Slesvig af tyskerne end af de allierede.

Conty gav desuden udtryk for den opfattelse, at initiativet snarere kom fra Tyskland end fra Danmark, og at kongen var blevet meget bevæget ved at høre om samtalen mellem den amerikanske chargé d'affaires og udenrigsministeren. Indirekte havde Scavenius sagt til den amerikanske diplomat, at han ikke ville tillade en sådan grænseregulering, og hvis sonderinger var indledt, ville de ikke blive fulgt op. Ende-

lig henstillede den franske gesandt til sin minister at lade offentliggøre noget om den danske regering, gående ud på, at den ikke var i overensstemmelse med de nationale følelser, og at den satte partiinteresser over landets interesser. Regeringen frygtede i Slesvig at få vælgere, der ville være imod den, idet Venstre var det stærkeste parti i Jylland. Det var for Conty den eneste plausible forklaring på kabinettets holdning. Den 14. okt. bad han om selv at få autorisation til en henvendelse til Scavenius svarende til den Grant-Smith havde foretaget. Tilsyneladende kom der ingen reaktion fra Paris [15a].

Den 12. okt. havde ligeledes den engelske chargé d'affaires Kilmarnock telegraferet hjem for at få forholdsordre. Svaret var, at han skulle støtte sin amerikanske kollega og betone den alvorlige kommercielle og politiske fare, som Danmark udsatte sig for ved at stille sig på linje med Tyskland i et sådant øjeblik[16].

Den 14. oktober 1918 aflagde lord Kilmarnock derpå et besøg hos den danske udenrigsminister. Denne dementerede ifølge sit eget referat kategorisk rygterne: »Lige så selvfølgelig det var, at den tyske regering ønskede sådanne direkte forhandlinger«, sagde han, »lige så klart var det, at den danske regering ikke kunne indlade sig derpå.« Hvis sådanne forhandlinger fandt sted, havde Kilmarnock ordre til at advare derimod. »Da denne instruktion imidlertid var uden tilknytning til den faktisk foreliggende situation, idet det i selve instruksens angivne grundlag manglede, kom den ikke til udførelse og er i forhold til den danske regering at betragte som ikke eksisterende. Jeg modtog dog verbalnoten, da det forekom mig at være af interesse at være i besiddelse af dette vidnesbyrd om visse herfra landet udgående bestræbelser! Efter samtalen med lord Kilmarnock bad jeg den franske gesandt, den italienske gesandt og den amerikanske chargé d'affaires komme til mig (hver for sig) og afgav til dem den samme erklæring. Disse havde åbenbart endnu ikke fået ordre om at spørge«[17].

I den instruks Kilmarnock havde fået var det tilføjet, at han også skulle opsøge H. N. Andersen; også denne dementerede, at der førtes dansk-tyske forhandlinger, og for at få dette slået fast foranledigede H. N. Andersen, at Kilmarnock og Grant-Smith blev kaldt til kongen, som ligeledes dementerede rygterne [18].

Der er anledning til her at komme med et par principielle bemærkninger om kongens stilling. Hvis han havde fulgt de strengt konstitutionelle principper, havde han ikke i en politisk anledning tilkaldt en

fremmed magts repræsentant, men henvist til sin udenrigsminister. Så længe ministeriet og kongen med H. N. Andersen i baggrunden fulgte samme linje var det relativt risikofrit, at kongen så stort på spillets regler, men når de politiske synspunkter divergerede, var det en anden sag. Strengt taget gik kongen ud over sin kompetence, men det gjorde han altså den 14. okt. Om samtalen berettede den amerikanske chargé d'affaires, at han havde tilrådet tilbageholdenhed med hensyn til det slesvigske spørgsmål. Gesandten sagde som sin personlige opfattelse, at det ikke syntes nødvendigt at fremkomme med et formelt krav over for de allierede, eftersom præsident Wilson var opmærksom på det slesvigske spørgsmål og forstod dets betydning, ligesom den britiske og den franske regering gjorde det.

Grant-Smith fortalte derefter kongen om rygter vedrørende en socialdemokratisk aktivitet, som skulle bunde i et tysk ønske om at få en vis kompensation for den afståelse af Nordslesvig, som tyskerne anså for uundgåelig. Grant-Smith understregede, hvilken skade der ville ramme Danmark, hvis det indgik aftale med en slagen magt, og det var kongen enig med ham i. Kongen nævnte endvidere, at enhver diskret manøvre nødvendigvis ville blive afsløret, da intet kunne gøres uden parlamentets samtykke. Det må forstås således, at regeringen ikke kunne føre underhåndsforhandling med Tyskland, uden at det ville blive opdaget i tide. »En prominent dansker, der har regeringens tillid, har fortalt min britiske kollega, at han ikke ville blive forbavset, hvis den tyske gesandt efter hjemkomst fra Berlin ville bringe et sådant forslag«, sætningen må forstås således, at det var et forslag om tysk afståelse af Nordslesvig mod kompensation, man imødeså [19].

Den 17. okt. refererede kongen over for Scavenius sin samtale med Grant-Smith, og at han til denne havde sagt, at der ingen forhandlinger førtes med Tyskland om Sønderjylland. Tilsyneladende har kongen først ved denne lejlighed hørt nærmere om, hvad Scavenius og Rantzau havde drøftet, og Scavenius har sandsynligvis, da der endnu ikke forelå nogen efterretninger fra Rantzau, sagt til kongen, at man måtte holde muligheden for en overenskomst med Tyskland åben. Det kom til et heftigt sammenstød. Samtalerne med den engelske og den amerikanske diplomat havde styrket kongens forventning om, at han muligvis kunne få hele Sønderjylland tilbage; det var for hans dynastiske tankegang en rimelig ordening. Kongen var nu imod enhver forhandling med Tyskland. Han ønskede en svingning over i de allieredes

kølvand, og det var nærliggende for ham nu at lægge luft mellem sig selv og Scavenius; moren havde gjort sin pligt, moren kunne gå.

I sin bog om Scavenius siger V. Sjöqvist, at Rantzau havde omtalt sin samtale med Scavenius til kongen under audiensen den 9. okt. Videre hedder det »Det skete måske i mere kategoriske vendinger end berettiget, og virkningen blev forstærket ved at Scavenius begik den uforsigtighed - eller dumhed, som han selv kaldte det - ikke straks at referere indholdet af sin samtale med Rantzau for kongen. Følgen blev, at der i de sønderjyske kredse i København og i de allierede legationer opstod det rygte, at der allerede var indledt dansk-tyske forhandlinger om at løse det nordslesvigske spørgsmål. Det førte desuden til et spændt forhold mellem kongen og Scavenius, der følte sig overbevist om at rygterne stammede fra Amalienborg« [20]. Af indberetningerne fra de allierede magters repræsentanter må man imidlertid udlede, at kongen først efter samtalerne med dem bliver klar over risikoen ved dansk-tyske forhandlinger. Ministeriets medlemmer synes først at have fået kendskab til sammenstødet mellem Scavenius og kongen i begyndelsen af november. På et ministermøde den 19. okt. sagde Scavenius blot, at kongen røbede sympati for den mulighed, at der blev tilbudt ham noget mere at styre over i personalunion eller på anden måde, og Ove Rode tilføjede i sit referat: »modsat udtalelse i statsrådsmøde«. På statsrådsmødet den 1. nov. sagde kongen, at »han fordrede tillid og åbenhed og at alle vigtige beslutninger måtte tages i fællesskab. De enkelte ministre måtte ikke handle administrativt.« Ministrene drøftede senere kongens bemærkning og Scavenius fortalte på ny om kongens forhåbninger om at få et større område. »Han tror, som Scavenius bemærkede, at når kejseren falder - hvad han antager - så vil fyrsteproletariatet i Tyskland få bedre kår. Og så skulle der altså også blive et stykke Tyskland til ham. Det er usaligt, at alle slags dumheder har så let ved at nå frem til ham. Men samtidig er han stadig meget ængstelig over naboskabet.«

Den 4. nov. havde Rode, der fungerede som statsrådsreferent, en samtale med kongen og først her kom meningen med kongens udtalelse klarere frem: Han var utilfreds med, at Scavenius havde talt med den tyske gesandt. Senere samme dag talte Ove Rode med H. N. Andersen, der beklagede, at Scavenius ikke havde samme tillid til ham som før. Men Rode noterede, at H. N. Andersen ikke havde villet være med til en fornuftig Slesvig-udtalelse og Scavenius mente, at han

gav kongen dårlige råd i denne sag. Til Rode erklærede H. N. Andersen sig imidlertid enig i synspunktet: »kun de danske. De andre planer var vanvittige.«

Den 7. november 1918 noterede Ove Rode i dagbogen »Scavenius meddelte, ... at han havde været hos kongen og bebrejdet denne hans statsrådsudtalelse og den fortolkning, han havde givet den over for mig. Endvidere havde han talt med Andersen, der besvor sin velsindethed og absolut ville tale med kongen«[21].

Det er vanskeligt at trænge til bunds i divergensen mellem kongen og Scavenius. Ingen af dem har udtalt sig med afgørende klarhed, men interesseudsættningen var indlysende. Scavenius havde ikke i dagene før 23. okt. helt kunnet afskrive den mulighed, at der kunne opnås en eller anden form for underhåndsforståelse med Tyskland, medens kongen kun kunne vente sine ønsker opfyldt af de allierede. Kongen måtte være interesseret i, at uoverensstemmelsen mellem ham og hans udenrigsminister blev kendt i de allieredes gesandtskaber, og det lykkedes til fulde.

Det havde næppe hjulpet noget, om Scavenius straks havde refereret samtalen med Rantzau for kongen, for kongen var nu interesseret i at orientere sig imod de allierede magter, medens Scavenius under ingen omstændigheder ville have de allierede til uden videre at ordne det slesvigske spørgsmål.

Den 17. okt. kom den danske gesandt i Berlin grev Carl Moltke til København. Hans forestillingsverden svarede helt til den, som beherskede Scavenius og Rantzau. Lige inden Moltke rejste hjem, havde han den 16. okt. haft en samtale med den tyske udenrigsminister dr. Solf. Moltke var af den opfattelse, at en dansk henvendelse til den tyske regering først kunne finde sted, når freden var indtrådt, og når den nordslesvigske befolkning havde tilkendegivet sine ønsker. At modtage Nordslesvig som en »cadeau af ententens hånd« forekom grev Moltke, at være »en såre mislig ting,« da den ordening, der ville træffes fra den side, ikke kunne forudsættes at ske i forståelse med Tyskland, og den ordening, som skulle tilstræbes fra dansk side jo netop måtte have det eneste formål at bringe et latent stridsspørgsmål ud af verden, bringe ro og tilfredshed over en i lange tider af politiske rivninger hjem-søgt egn og ikke skabe et nyt« [22]. Medens Rantzau og Scavenius var af den opfattelse, at en eventuel ordening mellem Danmark og Tyskland måtte træffes før fredsforhandlingerne begyndte, mente Carl Moltke

altså at en dansk-tysk aftale måtte vente til freden var sluttet. Denne forestilling var helt urealistisk.

De to gesandters rejse henholdsvis til Berlin og til København gav anledning til nye kombinationer; og rygterne om en dansk-tysk forhåndsaftale fik igen næring, da Norddeutsche Allgemeine Zeitung, der var den tyske regerings talerør, den 19. oktober bragte en notits om det nordslesvigske spørgsmål. I notitsen henvises til, at mange artikler i skandinaviske blade var skrevet ud fra den opfattelse, at det nordslesvigske spørgsmål var egnet til behandling under de forestående fredsforhandlinger. I notitsen blev det tilkendegivet, at sagen kun angik Tyskland og en af dets neutrale, venskabeligt sindede naboer, og det hed til slut, at sådanne betragtninger ikke egnede sig til en forenkling af situationen [23]. To dage senere gik gennem pressen en meddelelse om, at Danmark havde sendt Tyskland en note om det nordslesvigske spørgsmål. Både fra dansk og tysk side blev meddelelsen dementeret.

De forskellige presseforlydender fremkaldte påny uro hos de allieredes gesandter i København. Kilmarnock indberettede den 23. okt., at den franske gesandt i København anså notitsen i Norddeutsche Allgemeine Zeitung som en bekræftelse på, at det slesvigske spørgsmål var blevet rejst i Berlin. Han fremhævede, at en hurtig ordning mellem Danmark og Tyskland ville stille de allierede over for et »fait accompli«; det ville indebære åbenlyse fordele for Tyskland, da det ville betyde minimum af afståelse og give tyskerne krav på dansk taknemlighed i fremtiden.

De tre allierede gesandter var enige om, at en autoritativ tilkendegivelse fra ententens side ville være ønskelig. Den skulle gå ud på, at spørgsmålet ikke var glemt, men den skulle undgå enhver definitiv forpligtelse m.h.t. hvad der skulle gøres [24].

Forslaget mødte ikke forståelse i London. Understatssekretær Robert Cecil noterede den 24. okt. på sagen: »Det er mit indtryk, at den allerede givne advarsel er tilstrækkelig, men jeg har igår haft lejlighed til at gentage den overfor den danske gesandt, som selv bragte spørgsmålet på bane«[25].

Den danske gesandt i London, Castenskjold, havde handlet i overensstemmelse med en cirkulæredepeche, som Erik Scavenius havde sendt til en række gesandter den 22. okt. 1918. Heri dementeredes de forskellige rygter om dansk-tyske forhandlinger og der blev taget afstand fra alle andre kombinationer end en løsning efter nationalitetsprincippet [26].

Castenskjold fremhævede i sit referat af samtalen med Robert Cecil, at denne to gange var vendt tilbage til rygterne om en dansk-tysk forståelse. Han troede tilsyneladende, at der lå noget bag det og sagde, at det absolut ville gøre det slettest mulige indtryk, både her og i Frankrig, om den danske regering havde indledt eller indlod sig på nogensomhelst aftale af sådan art med Tyskland. Han sluttede med at sige, at når Danmarks ønsker kom frem for fredskonferencen, hvor han syntes, de hørte hjemme, ville England yde dem støtte [27].

Da Kilmarnock ikke fik ordre dertil, bragte han ikke sagen på bane overfor den danske regering, men han henvendte sig tilskyndet af Conty til H. N. Andersen. Tidligere havde H. N. Andersen advaret imod en officiel udtalelse fra vestmagterne, nu tilrådede han en sådan, men det gjorde som nævnt ikke indtryk i Foreign Office. Da forslaget nåede frem til udenrigsminister Balfour, skrev denne på sagen »no action« [28].

I indberetningen af 23. okt. fortalte Kilmarnock også om den scene, der havde været mellem kongen og Scavenius. Udenrigsministeren havde ikke været helt oprigtig over for kongen, berettede han og mente, at i det mindste nogle uofficielle dansk-tyske samtaler havde fundet sted. Samtidig kunne han give underretning om et samme dag afholdt fortroligt rigsdagsmøde. Dette møde, som senere skal omtales, satte definitivt bom for rygterne om dansk-tyske forhandlinger, men mistanken om, at der havde været sonderinger blev bestandig holdt levende i den følgende tid, og det var da også kun som følge af situationens pres, at Scavenius opgav tankefi om en dansk-tysk forhåndsforståelse.

Først den 8. nov. 1918 indberettede den amerikanske repræsentant Grant-Smith om sammenstødet mellem kongen og Scavenius den 17. okt., idet han fortalte, at kongen efter samtalen med ham den 14. okt. havde sendt bud efter Scavenius, og at de to havde haft en højst uvenskabelig diskussion, hvorunder kongen havde bebrejdet Scavenius, at han over for Grant-Smith havde dementeret, at der førtes forhandlinger med Tyskland om afståelse af Nordslesvig. Hertil skulle Scavenius have svaret, at kongen kun burde have kontakt med diplomatiske repræsentanter ved udenrigsministeriets mellemkomst. Når Scavenius havde benægtet, at der førtes forhandlinger, var det efter Grant-Smiths opfattelse en ren formel benægtelse. Yderligere berettede Grant-Smith, at de kræfter, som konsekvent havde været anti-tyske og alliancevenlige med kongen i spidsen, fortrinsvis bestod af skibsfartsinteresser; de kastede nu deres styrke mod den nuværende regering, som fra krigens

begyndelse havde bygget på den forudsætning, at om end ikke Tyskland ville sejre, så ville dog en status quo-fred, hvorved Tyskland ville fortsætte med at være en stadig nærværende trussel mod landets uafhængighed, være mulig. Nu, da Tyskland var gået under, og de associerede regeringer var sejrige, bebrejdede disse kredse regeringen mangel på elasticitet m.h.t. at tilpasse sig de nye vilkår. En snarlig tilbagetræden af hr. Scavenius fra udenrigsministeriet blev forudsagt, men de nævnte kræfter syntes ikke tilbøjelige til at prøve at vælte hele kabinettet. »Den følelse består, at jo mere socialistisk regeringens ansigt er, des bedre chancer vil den have for at klare den situation, den står i«[29]. Synspunkterne dækker højst sandsynlig H. N. Andersens meninger. Han havde haft et nært samarbejde med regeringen under krigen. Han havde varetaget danske forsyningsinteresser, han havde også været involveret i nogle sonderinger hos de krigsførende om mulighed for fredsslutning på en status quo basis. Derved havde han fået adgang til de højeste politiske kredse, og han blev, som vist, taget med på råd. I Frankrig var han kun lidet kendt.

Den 8. nov. 1918 gav H. N. Andersen til den britiske legation et memorandum udarbejdet af H. V. Clausen. Heri blev foreslået en grænse fra Kobbermøllen nord for Flensborg tværs over landet. H. N. Andersen gav det den kommentar, at det var, hvad de fleste danske ønskede for nærværende, men han hentydede til, at hvis på et senere tidspunkt ententen ville anmode Danmark om at tage noget mere, så kunne den offentlige mening sandsynligvis blive vækket op til at modtage en væsentlig større bid. Det svarede til hvad en af kongens adjutanter dagen før havde sagt til den engelske militærattaché. Han ønskede en løsning, der ikke gav noget valg [30]. H. N. Andersen søgte altså at holde en dør åben for kongens ønsker.

I et telegram den 16. nov. 1918 kunne Kilmarnock meddele sin regering, at det spændte forhold mellem kongen og Scavenius nu var blevet udglattet; den sidste skulle nu være indstillet på at følge H. N. Andersens råd m.h.t. dansk udenrigspolitik [31]. Man har lov til at gætte på, at kilden til denne oplysning måtte befinde sig i umiddelbar nærhed af etatsråden selv.

Når scenen mellem kongen og Scavenius ikke forblev nogen hemmelighed, må det også ses i lyset af, at det havde givet kongen en mulighed for at distancere sig fra sin regering og for at markere sin sympati for de allierede. Han ønskede at vise den »elasticitet« som regeringen ifølge »skibsfartsinteresserne« savnede.

3. Oktoberadressen og kontakten til H. P. Hanssen

Medens Scavenius havde undladt at underrette kongen om samtalerne med Brockdorff, gav han straks Zahle besked, og disse to drøftede de vanskeligheder, der ville opstå, hvis de sønderjyske foreninger trådte frem med adresser og lignende. Der var her tænkt på de yderligtgående, tilhængerne af en grænse ved Ejderen. De to ministre overvejede igen at sende Aage Friis til H. P. Hanssen i Berlin for at forklare opfattelsen i København, men Scavenius anså det for bedst, at H. P. Hanssen blev underrettet af den tyske regering, om at der var villighed til imødekommenhed, men iøvrigt mente de, at H. P. Hanssen burde holde sig tilbage [32].

Ud fra den tankegang som besjælede Erik Scavenius, at en umiddelbar ordning med Tyskland ville være den bedste løsning, var det nærliggende at undgå en direkte kontakt til H. P. Hanssen. Aage Friis kom derfor ikke af sted, hvor ønskeligt det end måtte anses, at H. P. Hanssen var blevet informeret om regeringens overvejelser.

Men Aage Friis fik lejlighed til at udfolde et initiativ på anden måde. Han var kommet til den opfattelse, at en adresse, således som H. V. Clausen, Mackeprang og H. L. Møller havde overvejet det, var det situationen krævede. Den 12. oktober 1918 noterede han: »Jeg spekulerede en del på vigtigheden af, at vi hurtigt kom til en separat forståelse med Tyskland. Derfor var det af betydning at stoppe Ejdermændene og dette skete bedst ved et fornuftigt opråb, der stillede dem overfor et fait accompli. Dette opråb konciperede jeg om morgenen kl. 4-6 og læste det for Clausen kl. 8. Han accepterede det og mente, at M. Mackeprang og H. L. Møller der skulle mødes hos ham kl. 10^{1/2} ville slutte sig dertil. Jeg gik til Zahle kl. 9¹⁶; han sluttede sig til forslaget og det samme gjorde Scavenius. Denne fandt opråbet absolut fortrinligt og meget klogt affattet og ønskede det frem hurtigst muligt, dels for at tage brodden af Ejderagitationen og hindre dens bestræbelser i at sætte ententen i bevægelse for os, og endelig for at give bag-

grund for den henvendelse, han agtede at rette til Rantzau. Scavenius ønskede nogle ord indsat, der kunne fremhæve de vanskeligheder, der kunne opstå ved, at der under alle omstændigheder måtte blive et tysk mindretal, men var iøvrigt tilfreds«[33].

Det var begyndelsen til den såkaldte oktoberadresse, som enkelt udtrykt bevirkede det modsatte af sin hensigt. Ejdermændene eller rettere Danevirkemændene opfattede den som en provokation, og de fik nu argumenter imod regeringen og dens tilhængere. Adressen blev aldrig formelt afleveret, men udkastet indeholdt vendinger, som gav næring til den opfattelse, at Danmark søgte en forståelse med Tyskland vedrørende Nordslesvig. I sin første formulering havde adressen følgende ordlyd:

»Folkenes selvbestemmelsesret er proklameret som grundlag for verdensfreden. Præsident Wilson har på ententemagtemes vegne formet programmet; det tyske riges kansler har, støttet til det tyske folks store flertal, i centralmagternes navn givet det tilslutning. Der skal nu forhandles om den praktiske gennemførelse ved en omlægning af statsgrænserne, der overalt i verden skal opfylde nationernes håb.

I dette verdenshistoriske øjeblik rejser sig hos det danske folk tanken om det uløste nordslesvigske spørgsmål. Nordslesvig må genforenes med Danmark i den udstrækning dets befolkning ved en fri afstemning efter den almindelige og lige stemmeret måtte kræve. Det danske folk ønsker efter freden at fremme forståelsen mellem folkene og at bygge bro mellem tidligere fjender. Vi ønsker i al fremtid at kunne leve i uforstyrret venskab med vort store tyske nabofolk og håber, at freden for det tyske folk og det tyske rige må blive indgangen til en hæderfuld og lykkelig fremtid. Vi vil ikke ved vort ønske om det danske Nordslesvigs genforening med Danmark træde det tyske folk for nær. Vi ønsker kun, at den befolkning skal komme til Danmark, der taler dansk, føler dansk og vil vedblive at være dansk - hele det danske Nordslesvig, men kun det danske Nordslesvig, intet ud derover må forenes med Danmark. Der vil nord for den nationale grænse spredt i en dansk hjemmefødt befolkning blive et tysk mindretal tilbage, selvom man gennem det retfærdigste afstemningsgrundlag og ved praktiske humane foranstaltninger søger at gøre det så lille som muligt. Der må i videste udstrækning ydes dette mindretal sikkerhed for dets nationale rettigheder, i den ny tids ånd.

Vi danske mænd og kvinder vender os til det tyske folk med ind-

trængende henstilling om højhertet og klogt at lade den folkelige retfærdighed ske fyldest også over for vort folk.

Danmarks ansvarlige regering har bevaret freden for vort land; det står nu til den, at finde de rette veje til at fremføre det hele og enige danske folks håb og krav«[34].

Den 14. oktober, samme dag som det åbne postkort nåede Aage Friis, bragte kaptajn Ramm den første direkte meddelelse fra H. P. Hanssen til København. Henvendelsen forelå i form af et brev fra H. P. Hanssen stilet til de to venstreledere I. C. Christensen og Niels Neergaard; kaptajn Ramm afleverede det imidlertid ikke til de to venstrepolitikere.

Indholdet af H. P. Hanssens brev var dog kaptajn Ramm bekendt. Der vil være lejlighed til senere at følge oktoberadressens videre skæbne, men det har været nødvendigt at omtale den her, fordi adressen spillede en meget stor rolle for Aage Friis, da kontakten til H. P. Hanssen endelig gennem en mellemmand, kaptajn Ramm, kom i stand. Kaptajn Ramm havde meddelt til Scavenius, at han medbragte brevet, men Scavenius havde ladet et ord falde om, at det altså var en henvendelse til »oppositionen«. Ramm var derved kommet til den opfattelse, at han ikke burde aflevere det; sådan refererede Aage Friis en samtale, som han havde med kaptajn Ramm den 15. oktober 1918. I samtalen med Aage Friis gengav Ramm omhyggeligt de meddelelser H. P. Hanssen havde givet ham, især redegjorde han for den tidligere omtalte samtale, som H. P. Hanssen havde haft med understatssekretær i det tyske udenrigsministerium, Dr. Eduard David, om nordslesvigernes krav, hvorunder Dr. David havde stillet sig velvilligt forstående og sagt, »at sagen sikkert ville blive rejst fra Danmark. Hvorledes havde Hanssen og David ikke drøftet; dette måtte jo blive den danske regerings sag, sagde Hanssen« [35].

Når H. P. Hanssen valgte de to venstrepolitikere »oppositionens« folk som kontaktmænd, skyldtes det ifølge kaptajn Ramm en vis ængstelse med hensyn til Zahles stilling. Dertil kom, at han af statsretslige grunde ikke mente at kunne gå direkte til regeringen. Han havde først forsøgt vejen over Aage Friis, men ikke sporet nogen reaktion, og nu håbede han, at henvendelsen til de to ledende oppositionspolitikere kunne fremkalde den aktivitet i København, som han i Berlin sad og spejdede efter.

Brevet til de to venstrepolitikere, der var skrevet den 10. oktober

1918, har frem for alt interesse ved at vise H. P. Hanssens forestillinger om de skridt, der nu burde tages. I brevet skildrede han først situationen efter, at Tyskland havde erkendt nederlaget, og derefter refererede han sin tidligere omtalte henvendelse om det nordslesvigske spørgsmål til den nyudnævnte socialdemokratiske understatssekretær, Dr. David og citerede hans udtalelse om, at han ventede, at Danmark ville anmelde det nordslesvigske spørgsmål, og han tilføjede: »Dette ved den nuværende danske regering. Om det er anmeldt, ved jeg ikke.« Det må forstås således, at H. P. Hanssen den 5. okt. gennem kaptajn Ramm havde gjort grev Moltke bekendt med denne udtalelse, som han regnede med at grev Moltke havde givet videre til regeringen. Videre skrev H. P. Hanssen: »Regeringen må nu hurtigst muligt rejse spørgsmålet ad diplomatisk vej for at kaste det ind i fredsdrøftelsen fra første færd af.« Dernæst opfordrede han til, at den danske presse skulle begynde at behandle sagen, og foreslog, at der skulle sendes repræsentanter til Norge og Sverige for at mobilisere pressen i disse lande: »det vil i høj grad lette dets løsning her«, skrev han og fortsatte: »Det bør endvidere under en eller anden hensynsfuld form, forespørgsel, interpellation eller lignende, rejses i den danske rigsdag, og det må også rejses overfor ententens gesandter. Her i Berlin rejser jeg i den kommende uge spørgsmålet fra rigsdagens tribune. I Nordslesvig organiserer vi en bevægelse, der snart vil gå som en fejende stormvind hen over landet«[36J.

Man kan kun beklage at brevet ikke nåede adressaterne, for Ramms mundtlige meddelelse om H. P. Hanssens opfattelse havde ikke samme præcise karakter, men alligevel har synspunkterne nok haft en vis indflydelse på regeringen i retning af at fremkalde et initiativ; det kom dog ikke i den klare form, som foreslået i brevet til de to venstrepolitikere. Situationen kompliceredes yderligere derved, at Scavenius til trods for henvendelsen fra Kilmarnock efter alt at dømme endnu håbede på en direkte dansk-tysk ordning. Han ventede spændt på, hvad nyt Rantzau ville bringe hjem fra Berlin. Et tysk tilbud var i disse dage en eventualitet, man måtte regne med, og selvom de allierede ville modsætte sig en løsning på grundlag af et tysk tilbud, ville dette alligevel være af betydning, fordi et tysk initiativ ville legalisere danske bestræbelser i Sønderjylland.

Visse yderligere informationer nåede i midten af oktober til København gennem formanden for Den nordslesvigske skoleforening, den se-

ner landstingsmand H. Jepsen Christensen. Han boede umiddelbart syd for den daværende grænse ved Ribe. På tilsynsrådsmødet i Den nordslesvigske vælgerforening den 12. oktober 1918 i Flensborg havde nogle af deltagerne gjort den opfattelse gældende, at Danmark slet ikke ønskede Nordslesvig tilbage. For at få det spørgsmål afklaret var Jepsen Christensen illegalt gået over grænsen gennem vadehavet for at få kontakt med de ledende politikere i Danmark. Han blev hurtigt klar over, at man i Danmark nærede et brændende ønske om at få større eller mindre dele af Sønderjylland tilbage.

Det kan ikke undre, at de danske ministre i disse uger var ret famlende m.h.t. den rette fremgangsmåde. Endnu var krigen i fuld gang og hensynet til Danmarks neutralitet måtte endnu spille en stor rolle. Men et første skridt kunne den dog tage ved at søge kontakt til de politiske partier. Med dem indledtes drøftelserne den 17. okt. 1918, idet ministre og partiformænd kom sammen. Som udenrigsminister gav Erik Scavenius en indledende redegørelse. Han fremhævede, at man måtte søge at tage ledelsen fra dansk side og advarede mod Ej derbestræbelserne. Den ideale løsning ville være, at Tyskland selv ville anerkende uretten og give Nordslesvig tilbage. Han spurgte, om man delte den opfattelse, »at det er vigtigt, at sagen lægges fast før fredskonferencen. Brodden vil da være taget af det, når det kommer til fredskonferencen.« Man må forstå denne udtalelse således, at Erik Scavenius mente, at man kunne forene et tysk tilbud med en formel behandling af sagen på fredskonferencen, men i betragtning af den advarsel, der var kommet fra den britiske regering, var det en urealistisk betragtning, al den stund at Tysklands primære interesse i givet fald måtte være at komme fredskonferencen i forkøbet. Scavenius berettede videre, at der synes at foreligge en aftale mellem H. P. Hanssen og den tyske regering om, »at han skal føre sagen frem.« Basis for denne udtalelse må være kaptajn Ramms referat, der i P. Munchs gengivelse havde fået følgende formulering: »Hanssen havde oplyst, at David i forståelse med Solf [udenrigsministeren] havde talt med ham om at rejse spørgsmålet ved den forestående forhandling i rigsdagen; der havde været tale om, at Solf kunne berøre det og derved give et udgangspunkt derfor« [3 7].

Hvis man sammenligner med brevet fra H. P. Hanssen til de to venstrepolitikere var dette en svag afglans af det, der for H. P. Hanssen var det væsentlige. Hans idé om at bringe sagen for fredskonferencen var tilsyneladende ikke med i Ramms referat til Scavenius. Det frem-

går imidlertid af Aage Friis' optegnelser, at kaptajn Ramm også på dette punkt kendte H. P. Hanssens stilling, dog i den form, at H. P. Hanssen var villig til at modtage Nordslesvig af ententens hånd. For Aage Friis var det i den givne situation imidlertid det overordnede hensyn at finde ud af om oktober-adressen var i overensstemmelse med H. P. Hanssens opfattelse, han læste den for Ramm og spurgte: »om dette og regeringens politik ikke var i nøje overensstemmelse med den politik, Hanssen fulgte«, hvortil Ramm svarede ubetinget jo, men tilføjede: »Det var ganske vist Hanssens mening, at man i nødsfald måtte have Slesvig gennem ententen mod Tysklands vilje, men det var hans absolutte ønske, om det var muligt, at få det godvilligt af det tyske folk. Dette var planen for hele Hanssens virksomhed og opråbet var efter Ramms bestemte opfattelse et nøjagtigt udtryk for hans politik. Sætningen om henvendelsen til det tyske folk betegnedes af Ramm som absolut korrekt; den måtte ikke gå ud.« Aage Friis var særdeles tilfreds med det svar, han fik af Ramm og på det grundlag blev H. P. Hanssens navn i de følgende dage taget til indtægt for oktober-adressen, men der blev intet sagt om, at han også kunne tænke sig en direkte kontakt til ententen.

Som resultat af mødet den 17. oktober konkluderede P. Munch, at der var enighed om at få det danske Slesvig, så langt dansk sindelag når, uden dårligt forhold til Tyskland eller til de allierede. I. C. Christensen fandt tilsyneladende en fællesproportional, idet han fandt det ønskeligt, at udenrigsministeren forklarede det danske synspunkt for magterne, og at der på et lukket rigsdagsmøde kunne opnås et fast standpunkt. Han ville nødig, at der her skulle fastslås, at Danmark ikke ville fremføre noget ønske på fredskonferencen. »Vi kan ikke give slip på nogen mulighed«, sluttede han. Og Klaus Berntsen supplerede: »Det bedste er jo, hvis H. P. Hanssen snart rejser sagen. Da afvente dette. Men i tide et lukket møde. Hvis H. P. Hanssen angiver en grænselinie, [bør rigsdagen slutte sig hertil] ellers det naturlige: opfyldelse af § 5«[38J.

Foruden P. Munch har også indenrigsminister Ove Rode refereret mødet. Ifølge dette referat sagde I. C. Christensen, at alle var enige i, »at vi bør indrette os med tanken på, at Tyskland altid vil være vor nabo, og at vi ikke kan have Tyskland som fjende.« Han var enig med udenrigsministeren i kun at kunne modtage, hvad der er os velsindet i Tyskland tilbage til os. »Spørgsmålet, om vi nu skal foretage

os noget, står mig uklart. Hvis vi er for ivrige til at fremkalde forhandling med Tyskland, vil det fremkalde misstemning i ententen«. Han sluttede med at anbefale et lukket møde, hvor Scavenius over for rigsdagen kunne gøre rede for situationen. Neergaard var på samme linje, og den konservative Emil Piper stillede det spørgsmål, »om man ikke kunne risikere at hvis vi intet gør, tages sagen op i Tyskland på utilfredsstillende måde, således at vi kun får Haderslev amt,« hvortil Scavenius svarede, at H. P. Hanssen regnede med samlet afstemning nord for Clausen-linjen. Der var på mødet nogen usikkerhed, om det ville være muligt for H. P. Hanssen at rejse spørgsmålet i den tyske rigsdag, men der var almindelig enighed om at afholde et lukket møde i den danske rigsdag for at fastlægge den danske politik; dog havde den ledende socialdemokrat, socialministeren Th. Stauning i ret stærke vendinger sagt, at socialdemokratiet ikke ville godkende, at spørgsmålet førtes frem på en fredskonference. Han anså det for ønskeligt, at der skete så lidt som muligt fra dansk side - han ventede, at socialdemokraterne i Tyskland ville rejse sagen, og det fandt han ville være den lykkeligste løsning[39].

Baggrunden for Staunings udtalelse den 17. oktober 1918 var et initiativ, han selv ville tage over for partifællerne i Tyskland [40].

Når Stauning ved mødet den 17. okt. udtalte sig så kategorisk imod, at Danmark skulle gå til fredskonferencen, skyldtes det muligvis også irritation over en artikel, som det svenske socialdemokratis leder, Hjalmar Branting, den 7. oktober 1918 havde offentliggjort i det svenske partiblad »Socialdemokraten«. Branting havde her gjort opmærksom på, at det nordslesvigske spørgsmål, selvom det ikke udtrykkelig var nævnt i præsident Wilsons 14 punkter, nu måtte løses, og i nogle følgende artikler understregede han, at det måtte løses på den kommende verdenskongres. Branting opfattede fredskongressen som en slags forløber for forhandlinger i et kommende folkenes forbund, og han tog afstand fra det såkaldte Stockholm-manifest, der i 1917 var udsendt af en socialdemokratisk konference med deltagere fra en del neutrale lande samt Tyskland, hvor løsningen af det slesvigske spørgsmål var henskudt til forhandling mellem de to lande.

Det lå Stauning meget på sinde at fastholde synspunktet fra Stockholm-mødet 1917, og han skrev den 18. oktober 1918 et fortroligt brev til Hjalmar Branting, hvor han i venlige, men utvetydige ord bad denne om ikke at blande sig i dette spørgsmål. Stauning refererede i brevet et

rygte om, at Branting i sagens anledning skulle have henvendt sig til præsident Wilson. Branting dementerede rygten på det bestemteste, men han anså det både som sin ret og sin pligt offentligt at kræve selvbestemmelsesret for Nordslesvig, og mente, at det standpunkt, der var kommet til udtryk i Stockholm-manifestet, måtte revideres. Der veksledes flere breve mellem Branting og Stauning, der hver især fastholdt de afvigende synspunkter, men mere bemærkelsesværdigt var det, at Stauning den 18. okt. 1918, samme dag, som han skrev det første brev til Branting, også skrev et brev til det tyske socialdemokratis leder, Friedrich Ebert. Han henviste først til det uheldige i Brantings aktion, der betød en løsning med ententens hjælp og anbefalede som den bedste fremgangsmåde, at Tyskland selv tog initiativet, f.eks. ved en meddelelse i rigsdagen om, at man havde til hensigt at tilbyde befolkningen i Nordslesvig den selvbestemmelse, som den før havde haft, men som Bismarck havde ophævet, og at man ville forhandle med Danmark om formen under hvilken spørgsmålet kunne løses [41].

Det er næppe sandsynligt, at Ebert har svaret på Staunings brev, rigtignok begyndte man i den tyske rigsledelse netop i disse dage at drøfte det slesvigske problem, men ideen om en særordning var nu forpasset, som der senere skal redegøres for.

Grundlaget for den adresse som Aage Friis, H. V. Clausen, Mackeprang og H. L. Møller forberedte var også ved at vakle.

Adressen var udformet, som om den kunne have passet til en gunstig situation før 1914, f.eks. en sådan, som I. C. Christensen havde tænkt sig i 1909, da han i en tale sagde: »Sværdets vej vil vi ikke gå, om nogen kom og tilbød os en alliance med de mest gyldne løfter og fagre ord om, at vi kunne få det tabte tilbage, så måtte vi og ville vi idag sige nej. Vi ønsker nabofred, at der skal komme et virkeligt nabovenskab, og at retsindet vil sejre mellem de to folk«[42]. Oktoberadressen er som en genklang af denne tale [43]. Straks da P. Munch den 15. oktober så den, satte han fingeren på det ømme punkt, at adressen til en vis grad var formet som et opråb til det tyske folk.

En anden svaghed ved adressen var dens ensidighed i vurderingen af regeringens fortjenester ved at bevare freden for Danmark. Det havde været rimeligt at lægge opgaven med at finde den rette vej for løsningen af det sønderjyske spørgsmål hen til regering og *rigsdag* i fællesskab, ikke kun til regeringen.

Adressen blev som nævnt aldrig afleveret til regeringen, men den

fik ikke desto mindre en negativ betydning for denne, idet den af Danevirkemændene blev udlagt som vidnesbyrd om den »tyskerkurs«, den danske regering og partierne bag den fulgte. At adressen så aldrig blev til et forpligtende dokument for en række underskrivere, spillede i den sammenhæng ingen rolle.

H. V. Clausen og Mackeprang blev først for sent klar over den fejl, der var begået med adressen. De små forandringer der fulgte under de videre drøftelser, forhindrede ikke at den kunne bruges til at ophidse de allierede, specielt Frankrig mod den officielle danske politik.

Det havde, som nævnt, været Aage Friis om at gøre, at få H. P. Hanssens støtte til adressen. Da Ramm rejste tilbage, fik han et brev med af 15. okt., hvori planen om adressen nærmere var forklaret, og den 17. okt. lod H. P. Hanssen gennem kaptajn Ramm svare, at han gerne så opråbet udsendt, helst snart under hensyn til den foreliggende situation. H. P. Hanssen lagde ikke særlig vægt på ordlyden og var uden kendskab til de særlige forhold i København, der dannede baggrund for adressen. Der er mellem det program, som H. P. Hanssen formulerede, og de tanker, Aage Friis gjorde sig til talsmand for i midten af oktober den forskel, at Aage Friis ønskede en slags dansk-tysk forhåndsftale, der så senere skulle konfirmeres ved fredskonferencen, medens H. P. Hanssen ønskede tysk accept på, at det sønderjyske spørgsmål kom med på fredskonferencen. Det brev til H. P. Hanssen, som Aage Friis sendte 15. okt. 1918, er karakteristisk for tidens usikkerhed, idet han indledte det med ordene: »Dette brev bør brændes.« Om opråbet sagde Aage Friis, at det »appellerer til det nye Tysklands klogskab og retfærdighedsfølelse og ønsker at undgå, at spørgsmålet løses ved ententemagterne på en sådan måde, at der bliver anledning til at benytte spørgsmålet til ydmygelse for Tyskland eller til at gøre os til »kanalvogter«. Et par dage senere præciserede Aage Friis i et brev til grev Mogens Krag-Juel-Vind-Frijs sin holdning med ordene: »Den lykkeligste ordning ville være, at den tyske regering besvarer det krav, som Hanssen-Nørremølle på nordslesvigerne vegne vil rejse, med en principiel indrømmelse, som nordslesvigerne kan være tilfreds med, og som den danske stat principielt kan acceptere - dvs. en grænselinie der så vidt muligt giver os alt, hvad der er dansk i Slesvig og så vidt muligt ikke mere. Den praktiske udformning og stadfæstelse må ske som led i den almindelige fred og selvfølgelig ikke ved en ensidig tysk-dansk overenskomst« [44]. Man bemærker den forskydning, der nu var sket, nu øn-

skede han, at fredskonferencen skulle stadfæste, hvad Danmark og Tyskland på forhånd var enige om.

H. P. Hanssen har på dette tidspunkt formentlig regnet med, at freden i ordets egentligste forstand ville blive en forhandlingsfred; mange troede dengang, at Wilsons fredsprogram ville betyde en reel chance for fred på grundlag af en gensidig forståelse. Men i Frankrig gav udsigten til sejr helt andre synspunkter overvægten. I offentligheden havde Wilson ligesom stjålet billedet i de uger da våbenstilstanden blev forberedt.

Da Aage Friis næste gang skrev til H. P. Hanssen, det var den 23. oktober, måtte han fortælle om komplikationerne: »Opråbet ligger foreløbig med ca. 60 vidt forskellige fremragende mænds underskrifter. Det er endnu ikke udsendt til en større kreds af hensyn til den uklare fredssituation og på grund af forhandlinger fremkaldt ved en hidsig modstand mod dets fremkomst. Denne er for det første rejst af de ejderdanske kredse... I. C. Christensen og Neergaard har ikke rejst indvendinger mod regeringens politik. De har fået meddelt dit brev af 17. ds. De er som sædvanlig ængstelige over for den nationalistiske agitation og imod opråbet, fordi det ved at udtrykke ønsket om et godt forhold til Tyskland vækker vrede i ententekredse. Ententegesandterne søges opbidset af folk som Kidde, Vilh. la Cour, Collin etc..... Meget vanskelige forhandlinger har været ført om opråbet. Det ligger nu til efter afholdelsen af et lukket rigsdagsmøde i dag, eventuelt til efter din tale i rigsdagen. Et eksemplar i dets endelige form med underskrifter er vedlagt.«

Aage Friis gik derefter over til at beskrive den fremgangsmåde, han nu fandt mest hensigtsmæssig: »Der må komme en simpel meddelelse om Tysklands vilje til en national grænseregulering, men den endelige afgørelse må ikke kræves ved dansk-tysk overenskomst, men henskydes som led i den almindelige fred. Hvis grænsen er således, at både nord-slesvigere og vi er tilfredse, vil ententen meget vanskeligt kunne påtvinge os en unational grænse eller vilkår, der kompromitterer Danmarks fremtids forhold til Tyskland. Men spørgsmålet er jo nu foreløbig, om du kan få den tyske regering til en klar indrømmelse af, at den vil give eder en national grænse; sker det ikke, vil det være vand på vore Ejdermænds møller. De ønsker at få Nordslesvig ved magt og ikke med det gode« [45].

Da H. P. Hanssen fik dette brev i hænde, havde han holdt sin store

tale i den tyske rigsdag, og samme dag drøftede medlemmerne af den danske rigsdag en udtalelse om den linje, der skulle følges i det slesvigske spørgsmål. Oktoberadressen var blevet overflødig, men den måde hvorpå den blev udnyttet af ententevennerne fortjener en nærmere beskrivelse.

4. Danevirkebevægelsen og oktoberadressen

Mens både i Danmark og i Nordslesvig i oktober 1918 langt den største del af de politisk interesserede danske ønskede en løsning af det slesvigske spørgsmål efter nationalitetsprincippet, havde den bevægelse, der senere fik navnet Danevirkebevægelsen, videregående mål. Danevirkebevægelsen havde ikke alene et andet program, hvad grænse-dragningen i Sønderjylland angik, den ønskede også en radikal omlægning af dansk udenrigspolitik. På en måde fortsatte denne kreds det 19. århundredes nationalistiske politik. Billedlig talt var dens tilhængere blevet stående ved situationen i juli 1870, da den fransk-tyske krig brød ud. Dens program svarede, med en enkelt indskrænkning, til den holdning en nationalliberal regering i Danmark havde kunnet indtage, hvis krigen 1870-71 var endt med en fransk sejr. Som forældrene i 1870 havde håbet på fremgang for de franske våben, nærede døtrene og sønnerne i 1914 det samme håb; under krigen havde det været deres politik at yde de allierede og især Frankrig al mulig støtte; i praksis måtte støtten begrænse sig til humanitære hjælpeaktioner og bistand til efterretningsvæsnet. Danevirke-folkene havde deres gang i de allieredes gesandtskaber, og de var tilsyneladende mest velkomne hos de franske og de amerikanske militærattachéer. Strategiske synspunkter spillede en fremtrædende rolle i deres overvejelser og argumentationer. Den danske neutralitetspolitik og den gode forståelse mellem Erik Scavenius og grev Brockdorff-Rantzau var dem en vederstyggelighed, og de havde vel gerne set Danmark på et eller andet tidspunkt gå i krig med Tyskland. I efteråret 1918 var det vel selv for dem for sent. Et minimumskrav var for kredsen, at regeringen Zahle nu skulle gå af; den var på grund af den såkaldte »tyskerkurs« ikke »værdig« til at løse den opgave, der nu forestod.

Danevirkekredsen udgjorde kun en lille gruppe, men den var handle-dygtig og hensynsløs. Hvad den manglede i politisk magtbasis i Danmark, mente den at besidde især i Frankrigs støtte.

I det sidste krigså havde Danevirke-folkene fundet sammen i en gruppe, »Sønderjysk kreds af 1918«. Formand var skotøjsfabrikant Jørgen Petersen; men formandsskabet var af tilfældig karakter; han fungerede i denne egenskab nærmest fordi møderne holdtes i hans hjem. Den mest centrale skikkelse i kredsen var overkirurg Ionas Collin, der blev støttet af sine nære venner, rektor ved Efterslægtsselskabets skole, H. P. Hansen og overretssagfører O. Th. Krarup. De var medlemmer af bestyrelsen for studenterforeningen »To Løver«. Foreningens lokaler i Studenterforeningen, Løveburet, var bevægelsens hovedkvarter. Til kredsens energiske medlemmer hørte desuden den da nylig afgående chef for efterretningsvæsnet, oberstløjtnant Erik With, venstrefolketingsmanden Jens Sørensen Vanggaard og dr. Valdemar Harsløf, der blev knyttet til bladet »Hovedstaden«, som var talerør for bevægelsen. En stærk støtte havde Danevirkekredsen desuden i Ribe Stiftstidende under redaktør C. d'Obry Willemoës og i Kolding Avis redigeret af Erik Hansen.

Vilh. la Cour har givet en karakteristik af Collin: »Ved møder og diskussioner sad han ofte med lukkede øjne, ubevægelig, lyttende, men, sådan føltes det, ubetinget afvisende ethvert ræsonnement, der var hans egen opfattelse imod. I så fald optog han ingen debat. Han nøjedes med for sig selv at konstatere at der altså fandtes en modstand, som skulle overvindes «[46].

Dybt nedfældet i Collins tankemønster var allerede fra tiden før 1914 en indgroet mistillid til H. P. Hanssen-Nørremølle. I kredsens jargon omtaltes han som »møllen«. En forståelse med regeringen Zahle anså han på forhånd for udelukket, og Collin fulgte fra første færd særdeles konsekvent den linie, at nedbryde ententelegationernes tillid til regeringen i almindelighed og til udenrigsministeren i særdeleshed. Collin mente, at kun et diktat fra den sejrende entente kunne skaffe en løsning på det slesvigske spørgsmål efter hans hoved, og han anså en dansk politik, der stræbte efter at opnå en for Tyskland nogenlunde acceptabel ordening - for slet ikke at tale om en ordening, der forudsatte en forståelse med Tyskland - for en slags forbrydelse. Han var overbevist om selv at have ret, og at andre havde uret, og afskar sig derved fra den mulighed at søge at vinde anderledes tænkende ad overbevisningens vej - han kunne kun tænke sig at ødelægge modstanderen. Han afskar sig også fra en realistisk bedømmelse af de hjemlige og de internationale styrkeforhold. Han troede på de oplysninger, der passede

i hans kram, og han afviste, hvad han ikke syntes om.

Men Danevirke-folkene var i efteråret 1918 i en vanskelig position. De kunne nok vagt tale om, at afgørelsen burde træffes af de sejrende vestmagter, men de havde intet offentligt tilgængeligt holdepunkt for, hvad sejrherrene tænkte sig. Dertil kom, at tanken om en folkeafstemning var så indgroet i den danske bevidsthed, at en åbenlys bekæmpelse af dette princip var udelukket; de kunne kun håbe på, at de allierede ville skyde det til side.

Danevirke-folkenes forventninger knyttede sig til de interesser, som efter deres mening, stormagterne måtte have i Kielerkanalen. De regnede med, at Kanalen efter Tysklands nederlag ville blive internationaliseret eller neutraliseret, dog i begge tilfælde således, at der ville komme en kanalzone bestående af en smal strimmel på begge sider af vandvejen. Denne zone, mente de, ville blive unddraget tysk suverænitet. Nordgrænsen for kanalzonen kunne passende drages langs Slien-Danevirke til Ejderen ved Tønning; området mellem det dansksindede Nord-slesvig og kanalzonen ville på den måde hænge i luften, og det ville derfor være naturligt for sejrherrene at overlade dette til Danmark, mente de.

Men der forelå mellem de allierede ingen aftale om, at Kielerkanalen skulle have denne skæbne. Ifølge Tage Kaarsteds redegørelse har det britiske krigskabinet ikke seriøst overvejet tanken om, at Danmark skulle være kanalvogter [47]. Visse løse planer med hensyn til Kielerkanalen har der nok ligget i flere af de vestallieredes arkiver. Den amerikanske udenrigsminister R. Lansing var inde på tanken under krigen, men ganske uforpligtende [48]. Den amerikanske folkeretsekspert David Hunter Miller noterede i sin dagbog den 31. dec. 1918, om udkastet til fredstraktat: »Den foreslåede tilbagegivelse af Slesvig kan involvere a) Kielerkanalens status og b) ret til sejlads i Lille Bælt [49]. De franske forestillinger var af tilsvarende art, men hvad der her var løse planer, opfattede Danevirkemændene som kendsgerninger. De troede fuldt og fast, at der ville ske noget med Kielerkanalen, men de havde ikke noget dokument, hvormed de over for offentligheden kunne begrunde denne tro. De måtte i efteråret 1918 arbejde på et spinkelt grundlag [50].

I september 1918 planlagde bestyrelsen for studenterforeningen »To Løver« en foredragsaften med en fransk gæst, pastor E. Soulier. Foredraget skulle holdes den 10. oktober 1918 og dagen efter skulle der hol-

des fest for pastoren med gesandten som deltager. Datoerne nævnes første gang den 21. september, men inden festen kunne holdes havde situationen totalt forandret sig. Planen for festen fremgår af et brev, som den senere konservative politiker Holger Andersen skrev til redaktør Willemoës i Ribe den 2. oktober 1918 [51]. Det fremgik af brevet, at abbed E. Soulier skulle give fortrolige meddelelser om Elsass-Lothringen, og at den amerikanske marineattaché Gade skulle fortælle om aktuelle forhold vedr. krigen, rektor H. P. Hansen og Holger Andersen skulle fortælle om Sønderjylland. Den franske gesandt Conty og hans personale havde givet tilsagn om at komme tilstede, og man håbede også på den engelske gesandt Sir Ralph Paget [52]. Det står ikke helt klart, hvad formålet med abbed Souliers besøg har været. Muligvis har man fra franske katolikers side ønsket større indflydelse blandt danske katoliker [53].

Da mødet fandt sted den 10. oktober var udsigten til Tysklands nederlag blevet en politisk realitet; der var samlet ca. 100 deltagere og der var høj stemning; under en middag for gæsten den 11. oktober kunne de politiske ønsker træde stærkere frem. Ionas Collin takkede her gesandten A. Conty for, hvad Frankrig havde gjort for de sønderjyske krigsfanger i Aurillac og sagde rent ud, »at vi venter vor sag taget op af ententen.« Collin regnede ikke med noget svar, og endnu pålagde gesandten sig en vis varsomhed, men han benyttede den gode lejlighed til at hverve for et nyt fransk statslån; han ikke alene anbefalede lånet, men sagde også, at man ville se både på den samlede sum, der blev tegnet - og på navnene. Et stort kort over Sønderjylland blev senere på aftenen bredt ud, men gesandten forpligtede sig ikke til noget, han ville blot lade indtrykkene gå videre til sin regering, sagde han.

Der udviklede sig i de følgende dage et ejendommeligt spil mellem denne kreds og oktoberadressens mænd. Man må formode, at efterretningen om møderne med pastor Soulier den 10. og 11. oktober er kommet H. V. Clausen, Friis eller Mackeprang for øre, og at det medvirkede til, at det første møde om en adresse til fordel for en grænse efter nationalitetsprincippet blev holdt den 13. oktober. I mødet deltog, som tidligere nævnt, foruden Aage Friis også H. V. Clausen, M. Mackeprang og dr. H. L. Møller. Collin anså H. V. Clausen for hovedmodstanderen, ikke Aage Friis. Allerede samme dag, som kredsen bag oktoberadressen holdt sit første møde den 13. oktober, fik Danevirkefolkene nys om, hvad der var i gære. Det skete ifølge Ionas Collin på

den måde, at Aage Friis uventet på samme tid som han forhandlede med sine venner, fik besøg af sin professorkollega Knud Fabricius. I Collins version tog sagen sig således ud: »Rektor H. P. Hansen meddeler: *Fabricius* kom til ham idag for at sige, at Fabricius kom lige fra *Friis*, med hvem han under et historisk påskud ville tale om Sønderjylland. Friis havde taget ham ind i et lille værelse, hvor han ellers ikke kom. Entreen var fuld af hatte, som ikke var Friis's, og der blev dødsstille, da Fabricius kom. Friis havde været meget oprømt og sagt, han håbede, den nordslesvigske sag ville blive løst snart, i god forståelse med Tyskland efter en afstemning kommunevis og så, at vi fik Kruså-Tønder! Altså: der var møde hos Friis, hvor man lagde *rævestreger* op om at ordne det med Tyskland uden om ententen og i hemmelighed som Vestindien. H. P. og jeg drøftede at gå til Conty og telefonerede til Gade [amerikansk militærattaché], som ikke var hjemme. Vi gik så efter te til Edouard Hansen [ansat som translatør i det franske gesandtskab], hvem vi sagde alt dette, samt, at det i forgårs var meddelt os, at man i ministeriet havde forhandlet om besættelsen af slesvigske amtmandsposter. Alt viser, at regeringen er ved at sælge os til Tyskland. Edouard Hansen lovede at sige alt dette til Conty i morgen kl. 10.«

Dagen efter var Ionas Collin i det amerikanske gesandtskab for til attaché Gade at berette, hvad han havde erfaret, og denne tog ham ind til den fungerende chef U. Grant-Smith, der kunne fortælle, at han i forgårs, altså den 12. oktober meget bestemt havde sagt til Scavenius, at en handel nu om Sønderjylland med Tyskland ville betyde tabet af Amerikas venskab.

Aage Friis havde under samtalen med Knud Fabricius slet ikke været klar over det standpunkt, denne indtog; han mente tværtimod, at han kunne vindes for adressen. I et brev fra Mackeprang til H. V. Clausen den 15. oktober 1918 hedder det: »Friis beder så bønligt om Hans Orlík og Fabricius eventuelt må komme med. Den sidste, som han siger, nærmest for sin egen gode forståelses skyld. Meinetwegen gerne!« Oktoberadressen blev sendt til Knud Fabricius, men i et brev den 16. oktober gav han udtryk for betænkeligheder: »Adressen tiltaler mig i mange henseender. Dog ikke i alle«, skrev han, og så kom en lang række forbehold; de svarede dog mere til det senere Flensborg-standpunkt end til Danevirkefolkernes opfattelse. Knud Fabricius var ikke ubetinget for en folkeafstemning; skulle den imidlertid finde sted, undrede det ham, at kvinderne ikke var omtalt, og at der ikke blev gjort

begrænsninger i stemmeretten for embedsmænd og indvandrede. Ligeledes mente han, at man ikke kunne afvise tysktalende beboere syd for Nordslesvig, hvis de udtalte ønske om ligeledes at forenes med Danmark. Man ville jo heller ikke afvise de tysktalende nordslesvigeres stemmer på Danmark. Han gjorde også det synspunkt gældende, at spørgsmålet først kunne løses på fredskonferencen og ikke før. Det var nødvendigt af hensyn til Danmarks forhold til sejrherrene ikke blot for den resterende del af krigen, men også efter krigen. Efter hans opfattelse burde adressen have indskrænket sig til at udtale, at det var en livssag for Danmark og Slesvig, at den sprængning af det danske folk i to dele, som fandt sted for 54 år siden, nu blev ophævet, og at adressen først fremkom på et tidspunkt, når den samtidig kunne overrækkes til Tyskland og til ententemagterne.

Brevet er refereret så udførligt, fordi dets tankegang, som Knud Fabricius ikke var ene om, fik betydning siden hen og tillige for at vise det uheldige i, at oktoberadressen havde for meget indrepolitisk slagside til at kunne bruges udadtil. Den 16. oktober havde Collinkredsen adressens tekst i hænde, og dermed forstærkedes det ihærdige modarbejde. Da Collin gav adressen videre til det amerikanske gesandtskab, var det med en bemærkning om, at han anså Danmarks sag både med hensyn til Slesvig og senere [i tiden efter krigen afslutning] for at være i bedre hænder hos ententens herværende repræsentanter end hos vore egne ministre - »derfor kommer vi trygt til dem med alt.«

Det lykkedes Danevirkemændene at hindre, at adresseplanen blev gennemført, men bortset derfra opnåede de i oktober 1918 kun lidet.

Når man læser Collins notater, er det slående, hvor ofte han farer med halv vind, hvorledes rygter blev kolporteret og altid blev tolket i negativ forstand, for så vidt angik regeringen og kredsen omkring oktoberadressen. Meget karakteristisk er et notat fra den 18. oktober, hvori det berettes, at formanden for »Alliance Française«, professor Edv. Ehlers, og Collin i fællesskab var gået til gesandten Conty: »Vi fortalte ham, hvad vi vidste bl.a. at der ingen tvivl var om, at Scavenius har haft forhandlinger om kun Haderslev amt, Conty sagde: men Scavenius sendte endnu i aftes Herluf Zahle [departementschef i udenrigsministeriet] til mig for på ny at forsikre mig, at der ikke var forhandlinger! han lyver altså! det må man ikke; man kan sige, det kan jeg ikke give oplysninger om, men ikke lyve, en diplomat må ikke lyve. Conty læste så for Ehlers og mig en stor del af sit store og fortrinligt affattede

memorandum til den franske regering om Sønderjylland, gående ud på ganske vore synspunkter med udmærket kort, tal o.s.v. Konklusionen var: Danmark bør have til Sli-Danevirke-Husumlinien; kanalen bør neutraliseres under international kontrol og kommando, til hvilken foreslås prins Georg af Grækenland, gift med en fransk prinsesse og godt kendt med nordiske forhold.«

Danevirkefolkene søgte også kontakt til kongen. Deres mellemmand var dronningens kabinetssekretær C. P. M. Hansen, hvis hovedopgave var at administrere kongefamiliens pengesager. Den 14. oktober fik han på sit kontor besøg af Ionas Collin og rektor H. P. Hansen, der fortalte om deres forbindelse med Conty og gav meddelelse om »en hemmelig bevægelse ledet af professor Aage Friis, der skal resultere i et opråb vedrørende den danske, men kun den danske del af Sønderjylland. Conty og amerikaneren Gade har fået meddelelse om dette og har straks telegraferet til deres regeringer for at bede om instruktioner.« C. P. M. Hansen overtog straks de synspunkter, hans to gæster havde givet udtryk for, og han gav dem videre til kongen.

Regeringen var vel vidende om de kontakter, Danevirkemændene plejede til ententelegationeme, men den vidste næppe, at man i den franske legation i så høj grad delte Danevirkemændenes synspunkter.

For regeringen havde tingene nu udviklet sig så vidt, at den samlede sine kræfter om hurtigst muligt at fremkalde en retningsgivende og forpligtende udtalelse fra rigsdagen.

5. Rigsdagsresolutionen af 23. oktober 1918

Den 17. oktober havde som nævnt de ledende politikere haft den første kontakt om fastlæggelsen af den danske politik med henblik på Sønderjylland, og der var stemning for at afholde et lukket møde for rigsdagens medlemmer, hvor en resolution kunne drøftes og vedtages. »Rigsdagen« som sådan kunne strengt taget ikke vedtage noget; det kunne kun folketing og landsting hver for sig; et møde af alle rigsdagsmedlemmer til fælles drøftelse var ikke konstitutionelt forpligtende; men under krigen var der flere gange givet fortrolige meddelelser til medlemmerne af de to ting på fællesmøder. Det var den vej, der nu syntes mest farbar. En resolution vedtaget på et sådant møde var politisk forpligtende for de partier og personer, der stemte for den, men den var statsretslig at betragte som en erklæring om en hensigt, og det var lige det, der var brug for.

I dagene mellem den 17. og den 23. oktober tog partierne stilling til form og indhold for et møde. Både regeringen og det konservative folkeparti udformede udkast til en resolution [54].

Den 20. okt. enedes man i regeringen om et forslag til en udtalelse, som skulle vedtages på det lukkede møde for rigsdagens medlemmer. Udkastet havde følgende ordlyd: »Efter at have hørt ministeriets meddelelse konstaterer rigsdagens fællesmøde, at der er enighed om, *at* ingen ændring i Slesvigs nuværende stilling end en afgørelse efter nationalitetsprincippet stemmer med det danske folks ønsker, følelser og interesser

og *at* den løsning, som det danske folk ved begge krigsførende parter antagelse af nationalitetsprincippet må ønske gennemført, og hvorved de danske dele af Slesvig efter den retfærdigst mulige sprogrænse føres tilbage til Danmark, bør finde sted på en sådan måde, at den ikke volder forstyrrelse i forholdet til nogen af parterne«[55].

I de konservatives udkast formuleredes et ønske om »en genforening mellem de danske sønderjyder og kongeriget Danmark i overensstem-

melse med det fra begge krigsførende magtgruppers side højtideligt proklamerede nationalitetsprincip - folkenes selvbestemmelsesret - som allerede i 1866 fandt udtryk i Pragfredens § 5, på grundlag af hvilken de danske sønderjyder stadig har fastholdt håbet om atter en gang at forenes med deres landsmænd nord for Kongeåen. « Den nærmere praktiske udformning af enkeltheder ønskede de konservative henskudt til den kommende fredskongres, og der blev advaret mod offentlig drøftelse og om en henvendelse til den ene eller anden magtgruppe; udkastet sluttede med et forslag om, at regeringen skulle meddele samtlige gesandtskaber, »at de dansksindede sønderjyders til Pragfredens paragraf 5 støttede krav på samhørighed med moderlandet under den verdenssituation, som nu er indtrådt, mødes af den danske regerings og rigsdags håb og ønske«[56]. Dette udkast blev viderebearbejdet af regeringens medlemmer og godkendt af partiformændene, men i sidste øjeblik før mødet mente de konservative dog at måtte modsætte sig både diskussion og vedtagelse; da ville regeringen ikke opgive de trufne aftaler, men den forstod nu, »at der var ugler i mosen«[57].

Den 23. oktober holdt så medlemmerne af rigsdagens to ting det berammede fællesmøde, hvor den endelige redaktion blev forelagt.

Mødet blev indledt af Erik Scavenius. Han var nu kommet til klarhed over, at spørgsmålet før eller siden ville komme for fredskonferencen, men derfor fandt han det lige vigtigt for Danmark, »når man ser ud i fremtiden og ikke hefter sig ved Tysklands øjeblikkelige svaghedstilstand, at den løsning, der tilvejebringes, møder forståelse fra tysk side. Derfor er det ikke heldigt, når der fra dansk side så stærkt henvises til fredskonferencen, thi hvis spørgsmålet skal frem der, så kommer det der af sig selv. Men i øjeblikket sat frem på den måde, må det på tysk side virke forstemmende At Tysklands fjender er de endeligt afgørende i dette spørgsmål, er een ting, en anden ting er det, om det fra dansk side er klogt og rigtigt, og om det er hensynsfuldt over for dem, som vi dog stadig skal leve ved siden af - ingen kan rykke os bort fra Tyskland eller Tyskland bort fra os - så stærkt at fremhæve, at dette er noget, som Tysklands fjender skal bestemme«. Han mente ikke, at den danske stat nu kunne tage dette spørgsmål op, men han var blevet klar over, at de eneste, der i øjeblikket kunne vise aktivitet i denne sag var de danske slesvigere. De måtte tage sagen op, således som det syntes dem rigtigt [58].

Denne konklusion havde en vidtrækkende konsekvens. I den givne

Situation var det relativt let at sige, at det var slesvigerne, der selv måtte udvise aktivitet: man vidste nok at de ville gøre det; men det betød også, at programmets enkeltheder blev overladt til »slesvigerne«, det betød in casu overladt til deres politiske repræsentation, Den nordslesvigske Vælgerforening. Vælgerforeningens tilsynsråd blev fra efteråret 1918 til foråret 1920 et politisk forum, der fik betydning også for det politiske liv i Danmark som helhed.

Den tilkendegivelse, som Erik Scavenius fremsatte den 23. oktober 1918 havde også den konsekvens, at den danske regering indrettede sig på en mere passiv, en formidlende rolle. De dermed forbundne risikomomenter kunne man i oktober 1918 ikke have fuld klarhed over.

Udenrigsministerens oplæg sluttede med resolutionsforslaget, sådan som man var blevet enige med partiformændene derom. Forslaget havde følgende ordlyd: »Efter at have hørt ministeriets meddelelser fastslår rigsdagens fællesmøde, at der er enighed om at fortsætte den samme til alle sider ligelige neutralitetspolitik, som hidtil er ført, at ingen ændring i Slesvigs nuværende stilling end en ordning efter nationalitetsprincippet stemmer med det danske folks ønske, følelse og interesse, og at den løsning, som det danske folk ved begge de krigsførende parters antagelse af nationalitetsprincippet måtte ønske tilvejebragt, og hvorved de danske dele af Slesvig efter den retfærdigst mulige nationale grænse føres tilbage til Danmark, bør søges gennemført på en sådan måde, at der ikke voldes skade i forholdet til nogen side«.

Da forhandlingen skulle begynde, ville som nævnt de konservative igen springe fra. Det viste sig, at gruppeformændene Johan Knudsen og Piper ikke havde fået tilstrækkelig støtte i partimødet. De to konservative formænd foreslog derfor, at der ikke skulle finde nogen drøftelse sted på det lukkede fællesmøde og ikke vedtages nogen resolution. Bag denne holdning stod ejendommeligt nok en aktion fra en venstremand, folketingsmand J. S. Vanggaard. I al stilfærdighed var han en brændende tilhænger af en grænse ved Danevirke. Hans taktik var efter eget sigende først at arbejde på at påvirke Det konservative Folkeparti til at tage det »rigtige standpunkt«, for derved at få Venstre slæbt med [59].

Ingen af de to konservative gruppeformænd havde hidtil næret særlig interesse for det sønderjyske spørgsmål, og de stod for øvrigt ikke særlig stærkt som ledere. Johan Knudsen havde vist Vanggaard den venlighed at lade ham læse regeringens resolutionsforslag. Vanggaard fandt det efter sin grundopfattelse »umuligt«. Han henvendte sig da til den

konservative landstingsmand J. Schovelin, og på et partimøde fik denne sine partifæller med til at desavouere gruppeformændene. De blev kun bemyndiget til at forelægge det oprindelige konservative resolutionsforslag igen, og så måtte de iøvrigt erklære sig for frit stillede. Når de havde gjort det, var det derefter Vanggaards taktiske forslag, at de skulle søge at overvinde »divergenserne« mellem de to forslag. Taktikken lykkedes faktisk; på mødet den 23. oktober blev der nedsat et nyt redaktionsudvalg, hvoraf J. Schovelin blev medlem. Tilsyneladende var de forandringer, som fremkom gennem redaktionsudvalgets arbejde ikke store, men de gav dog lidt større spillerum for Vanggaards ønsker end det første forslag. Nationalitetsprincippet blev i overensstemmelse med det oprindelige konservative forslag suppleret med udtrykket »folkenes selvbestemmelsesret«, dvs. at selvbestemmelsesretten også kunne gælde i områder, hvor det danske sprog var forsvundet, og hvor dansk sindelag i lang tid ikke havde manifesteret sig. Udtrykket »de danske dele af Slesvig« blev erstattet med »Slesvig«, hvad der sådan set var en meget væsentlig udvidelse af det område, hvorom der skulle træffes afgørelse, og endelig blev det fastslået, at man »ønskede løsningen tilvejebragt på en sådan måde, at der ikke voldtes skade til nogen af siderne«. I det oprindelige forslag havde der stået, at den nye ordning »bør søges gennemført« på en sådan måde, at der ikke voldtes skade i forholdet til nogen af siderne. Efter Vanggaards opfattelse betød ordet »bør« i rigsdags sproget »skal«. Efter den første formulering ville resolutionen altså pålægge regeringen pligt til at søge nyordningen gennemført uden at skade forholdet til Tyskland, i den endelige formulering var det blevet til et uforpligtende ønske.

Vedtagelsen lød derefter i sin helhed:

»Efter at have hørt ministeriets meddelelser fastslår rigsdagens fællesmøde, at der er enighed om at fortsætte den til alle sider ligelige neutralitetspolitik, som hele det danske folk har givet sin tilslutning, at ingen anden ændring i Slesvigs nuværende stilling end en ordning efter nationalitetsprincippet stemmer med det danske folks ønske, følelse og interesse, og, under den forestående gennemførelse af det fra begge de krigsførende parters side godkendte nationalitetsprincip: folkenes selvbestemmelsesret, at ønske løsningen tilvejebragt på en sådan måde, at der ikke voldes skade i forholdet til nogen af siderne, hvorved også genforeningens fremtidige sikkerhed betrygges«.

Bortset fra et enkelt medlem, der undlod at stemme, gav alle tilslut-

ning til resolutionen. Den blev derefter meddelt de krigsførende parter; men offentligheden blev spist af med en kortfattet erklæring om, at rigsdagens medlemmer fastholdt den ligelige neutralitet, og at det danske folk knyttede sine nationale forhåbninger til en retfærdig gennemførelse af det af begge krigsførende parter godkendte nationalitetsprincip.

Vanggaard mente, at resolutionen af 23. oktober 1918 blev et brugbart grundlag, der kunne fortolkes i den rigtige retning. Det var »det yderste, der på det givne tidspunkt kunne opnås«, skrev han, »når en rigsdagsresolution ikke kunne undgås, så elendig som stillingen var blevet«. Slutbemærkningen - at der ikke voldtes skade til nogen af siderne, hvorved også genforeningens fremtidige sikkerhed betrygges - anså han som en uundgåelig indrømmelse. Selvom Vanggaard på selve dagen var godt tilfreds med resultatet, må han dog i optegnelserne gøre den tilføjelse, at resolutionen ikke fik den »gode« betydning, den kunne have fået. »Afstemning til Danevirke-linien ville have været fuldt forenelig med denne resolution, og den burde kraftigere have været benyttet mod regeringens senere standpunkter. Ja, selv en overtagelse af landet til Danevirke med en senere afstemning ville ikke have stridt imod denne resolutions bogstav, der talte om selvbestemmelsesretten i Slesvig. Men den blev først offentliggjort, da den praktiske betydning (for denne gang) var forbi« [60]. Offentliggørelsen fandt først sted efter det møde i Åbenrå den 17. november 1918, hvor sønderjyderne proklamerede deres krav.

Trods Vanggaards fortolkning var resolutionen dog fra første færd i praktisk politik et udtryk for regeringens standpunkt. Vanggaard kan nok have ret i, at udvidelsen af begrebet »nationalitetsprincippet« med begrebet »folkenes selvbestemmelsesret« i hans øjne var et fremskridt, fordi derved en afstemning i tysktalende og tillige tysksindede områder blev muliggjort, men kravet om folkenes selvbestemmelsesret udelukkede den mulighed, som Danevirkebevægelsens kernetropper helst havde set, nemlig et diktat fra ententen om, at Danmark uden videre skulle tage området indtil den nordlige afgrænsning af en kanalzone. Afstemningsprincippet blev den 23. oktober 1918 næsten cementeret.

Med vedtagelsen i rigsdagens fællesmøde den 23. oktober 1918 blev »oktoberadressen« overflødig. Den blev iøvrigt aldrig offentliggjort med underskrifter; den havde været forfejlet fra starten, den skærpede indre modsætninger og gav Danevirke-mændene gode angrebsflader.

Når Erik Scavenius den 23. okt. henviste til, at det var de danske

slesvigere, der kunne rejse krav, skyldtes det en svindende tro på, at Tyskland ville afgive et tilbud, og desuden at man havde fået efterretning fra H. P. Hanssen om, at han forberedte sig på at holde en tale i rigsdagen i Berlin. Ved et ejendommeligt træf blev denne tale holdt samme dag, som det fortrolige møde fandt sted i København. Der var i grundholdningen mellem den danske rigsdagsresolution og H. P. Hanssens tale stor overensstemmelse til trods for, at der havde været et minimum af kontakter.

Efter H. P. Hanssens tale måtte så den næste opgave blive at fremskaffe en tilkendegivelse fra den tyske rigsregering om, hvordan den stillede sig til de sønderjyske krav.

6. Den tyske regerings stillingtagen

Gennem H. P. Hanssens samtaler med understatssekretæren i udenrigsministeriet, dr. David, var man i rigsregeringen blevet forberedt på, at det slesvigske spørgsmål ville blive rejst i rigsdagen. Men man havde også på bordet Brockdorff-Rantzaus forslag af 17. okt. 1918 om, at der burde afgives et tysk tilbud til Danmark om afståelse af dele af Slesvig, hvorved en ordning på fredskongressen kunne undgås.

Brockdorff-Rantzau havde i sit memorandum spurgt: »Skal vi lade spørgsmålet løse af vore fjender eller skal vi, da spørgsmålet desværre ikke længere kan tages af dagsordenen, selv tage det i vor hånd. Halvheder har altid også i politiken hævnnet sig, og i den øjeblikkelige situation kan de være skæbnesvangre. Det står fast, at ententemagterne vil give Nordslesvig tilbage til Danmark, den nuværende danske regering vil afvise en sådan gave fra vore fjenders hænder, men i så fald vil den blive væltet, og efterfølgeren vil med tak tage imod gaven, under alle omstændigheder vil på den måde kimen til en dybtgående forstemthed mellem os og Danmark blive lagt. Jeg mener derfor, at det er nærliggende, efter at vi har anerkendt præsident Wilsons principper, at overveje om det ikke var at foretrække, *jør* det kommer til fredsforhandlinger frivilligt at erklære, at vi spontant har besluttet os til at anvende disse principper på Nordslesvig og gå med til en afstemning. Vi ville derved opnå at det, som vi senere alligevel bliver tvunget til, vil tage sig ud som en frivillig gave til Danmark, og for det andet at derved de pinlige forhandlinger på fredskonferencen undgås, og for det tredje, at spørgsmålet begrænses til det nationale område, medens det ellers under ententens tryk let kan udvides til det historiske, og dermed ud over de fire nordslesvigske amter. Vi ville yderligere have den mulighed udelukkende at regulere spørgsmålet med Danmark og derigennem sikre os fordele«[61].

Desuden forelå på rigsregeringens bord en indberetning fra chargé d'affaires i København, Wittgenstein, der af Scavenius havde fået refe-

rat af mødet med partilederne den 17. okt. Alle partiførere havde udtalt sig for et moderat program, og der var desuden opnået enighed om, at afgørelsen først kunne komme på fredskonferencen, men at en tysk ordning på basis af nationalitetsprincippet ved tilsagn til de dansk-talende befolkningsdele i givet fald kunne lette forhandlingerne [62]. Indberetningen bevirkede i øvrigt, at Brockdorff-Rantzau straks fik ordre til at vende tilbage til sin post.

Den 23. oktober 1918, lige før det rigsdagsmøde, hvor H. P. Hansen holdt sin berømte tale, drøftede krigskabinetet problemet. Til stede var vicekansler Friedrich v. Payer, statssekretær i udenrigsministeriet dr. W. H. Solf, vicepræsident i det preussiske statsministerium dr. Robert Friedberg, chefen for rigskancelliets bureau Arnold Wahnschaffe og den socialdemokratiske minister uden portefeuille Philip Scheidemann. Rigskansleren selv, prins Max af Baden, var syg af influenza.

Dr. Solf forberedte de andre mødedeltagere på de polske, elsass-lothringiske og danske krav. Hvad det danske krav angik, var en erklæring endnu ikke færdig, sagde han og henviste til, at grev Brockdorff-Rantzau anbefalede at være imødekommende og frivilligt at afstå til danskerne de helt dansk-talende amter på forhånd og snart, men situationen var ikke moden til at afgive en erklæring, mente dr. Solf, og deri fik han støtte af de andre.

Efter rigsdagsmødet mødtes krigskabinetet igen, og nu deltog også den preussiske indenrigsminister Arnold Drews og centumpolitikereren Mathias Erzberger, der var minister u.p.

Vicekansleren v. Payer refererede, hvad der var sket i rigsdagen og sagde om H. P. Hanssen: »Der Däne habe sich ganz wild benommen«, v. Payer havde lovet dagen efter at afgive en erklæring. Den preussiske indenrigsminister Drews anbefalede, at man hvad det danske spørgsmål angik, skulle afgive en kort udtalelse om, at der ikke fandtes et retsligt krav om afståelse; Danmark havde ingen rettigheder i henhold til § 5 i Pragfreden, men anderledes så sagen ud fra et praktisk politisk standpunkt. Udenrigsminister Scavenius havde sørget for, at spørgsmålet ikke kom til offentlig drøftelse, men den offentlige mening i Danmark ville nu kræve afståelse, og man havde ikke grund til optimisme med hensyn til omfanget af den danske fordring. Nu blev der rejst krav om det nordslesvigske område, altså det område, hvor danskerne udgjorde majoriteten; hvis man ikke imødekom danskerne, ville der senere blive rejst krav om hele Slesvig, og da englændere og amerikanere ikke havde

nogen anelse om de lokale forhold, så bestod der fare for, at det let blev til mere end den første fordring. På fredskonferencen ville man på modpartens side være tilbøjelig til snarere at give for meget end for lidt. For at imødegå denne risiko måtte man se at komme til en direkte ordning med Danmark. Selvom der ikke forelå et retskrav, så ville man dog ikke være utilbøjelig til at komme tilbage til § 5 i Pragfreden. Nu var spørgsmålet imidlertid, hvordan afstemningen skulle afholdes. Hvis der blev stemt i de fem amter, ville der være dansk flertal; måske kunne en afstemning afholdes i mindre distrikter. Overpræsidenten havde allerede fået ordre til at undersøge sagen, men man var i Slesvig-Holsten ikke forberedt på problemet, og det ville slå ned som et torden-slag.

Dr. Solf refererede grev Brockdorff-Rantzaus forslag om, at tyskerne selv skulle tage initiativet til at træffe en ordning direkte med Danmark. Man ville derved få billigere køb og ville bevare det gode forhold til Danmark. Det nordslesvigske spørgsmål var ikke direkte nævnt i Wilsons program; men det kunne udledes indirekte deraf, og det gjorde det muligt at behandle det anderledes end det polske og elsass-loth-ringske spørgsmål. Den preussiske indenrigsminister Drews sagde helt tydeligt: »Hvis vi vil undgå, at spørgsmålet kommer for fredskonferencen, så må vi på forhånd ordne sagen i mindelighed i Danmark«, men Mathias Erzberger var klart imod en sådan løsning. Han tænkte på, at Tyskland eventuelt måtte kæmpe videre, og at det ville gøre et dårligt indtryk, hvis man frivilligt opgav et tysk område. Han anbefalede ganske enkelt, at henholde sig til det formelle retsstandpunkt og sige, at det danske spørgsmål ikke var nævnt blandt de 14 punkter. Flere andre var enige med Erzberger, men Philip Scheidemann fremhævede, at Tyskland havde anerkendt folkenes selvbestemmelsesret; derom ville der blive forhandlet i forbindelse med fredstraktaten.

Efter denne meningsbrydning vedtog ministrene til sidst et forslag, fremsat af indenrigsminister Drews, gående ud på at svare på det polske, det danske og det elsass-loth-ringske spørgsmål, at man i ethvert tilfælde loyalt ville opfylde det Wilsonske program [63].

Dr. Solf afgav dagen efter en erklæring i overensstemmelse hermed, og udtalte, at den tyske regering havde til hensigt ærligt at gennemføre præsident Wilsons grundsætninger, videre hed det: »Regeringen afviser på det bestemteste enhver tvivl om denne hensigt. Efter at den i sine svar til præsidenten har stillet sig på hans budskabs grund, er den også

besluttet på at handle i overensstemmelse dermed.... Når rigsdagsmand Hanssen hævder, at der af Pragfreden fremgår et positivt retskrav for de nordslesvigske landsdele til en folkeafstemning, så må regeringen betegne denne retsopfattelse som fejlagtig. Thi Pragfreden skabte efter gældende folkeret kun krav mellem de kontraherende parter, og disse krav er med hensyn til § 5 ophævet ved overenskomsten af 1878. Dette er anerkendt af den danske regering ved den såkaldte optant-overenskomst af 1907 «[64].

Umiddelbart måtte denne erklæring opfattes som en blank afvisning, og i den tyske offentlighed herskede for en stund den opfattelse, at der ikke ville ske noget med Slesvig, men dr. David gav efter mødet fortroligt H. P. Hanssen en nærmere forklaring. Erklæringen om, at de Wilsonske grundsætninger skulle gennemføres loyalt i alle retninger og i alle enkeltheder gjaldt også for Nordslesvigs vedkommende. Regeringen nægtede kun, at man fra dansk side kunne gøre et formelt juridisk krav gældende. Brockdorff-Rantzau fik den 25. okt. erklæringen tilsendt med en tilføjelse om, at regeringen i det givne øjeblik var rede til at gå ind på spørgsmålet. Tidspunktet kunne man bedre overse, når våbenstilstandsbestemmelserne var blevet bekendt [65].

Når man læser erklæringen i sammenhæng med den ovenfor refererede drøftelse i krigskabinetet, er det afgørende moment, at den tyske regering dermed havde givet afkald på muligheden af en særlig dansk-tysk aftale. Sådant som der nu officielt blev henvist til Wilsons punkter, og som det underhånden blev meddelt H. P. Hanssen, at de Wilsonske grundsætninger også skulle gælde for Nordslesvig, måtte konsekvenserne blive, at tyskerne måtte acceptere, at det slesvigske spørgsmål måtte finde sin løsning på fredskonferencen. Hvis tanken om en direkte forhandling med Danmark var blevet accepteret, havde det på en eller anden måde måttet føre til at § 5 blev genoplivet, og det havde betydet anerkendelse af den tidligere så omstridte påstand om »tredjemandsret«, d.v.s. at freden i Prag nok var sluttet mellem Preussen og Østrig, men den ved § 5 formulerede ret var også givet den befolkning, der skulle stemme om sit tilhørsforhold. Det var rigtigt nok, at Danmark for sit vedkommende havde givet afkald på sine krav, senest ved optantbørnkonventionen af 1907, men også dette afkald kunne naturligvis være ophævet ved forhandlinger. Den preussiske indenrigsminister Drews havde under debatten sagt, at han ikke var utilbøjelig til at falde tilbage på § 5, men han bøjede sig for den almene

stemning på mødet. Der var tilsyneladende kun een deltager i krigskabinetets møde, der umiddelbart forstod, hvordan tingene hang sammen, det var vicepræsidenten i det preussiske statsministerium dr. Robert Friedberg. Han henviste til det, grev Brockdorff-Rantzau havde fremhævet, at man ikke behøvede at gå ud over § 5; derfor var han imod den affattelse, dr. Solf havde givet erklæringen, »fordi derved det danske spørgsmål ville blive inddraget i det Wilsonske program« [66].

Det var faktisk det, der skete den 23. oktober 1918. Når det Wilsonske program blev lagt til grund, kunne den tyske regering ikke protestere imod, at spørgsmålet blev forelagt fredskonferencen. Som linjen var lagt, var den i høj grad tilfredsstillende for H. P. Hanssen og en lettelse for den danske regering.

Den 30. okt. 1918 tog Brockdorff-Rantzau tråden op igen, idet han anbefalede, at rigsregeringen søgte kontakt med H. P. Hanssen, som antydet af ministrene Friedberg og Drews. Man kunne i samarbejde med ham fastslå de nationale forhold og den dansktalende befolknings ønsker. »Når disse senere blev imødekommet, kan der af ententen mod befolkningens vilje ikke på fredskonferencen gennemtvinges videregående krav . . . Om det ville være at anbefale, at regeringen afgav en erklæring om, at vi frivilligt vil anvende princippet om folkenes selvbestemmelsesret på de nordslesvigske amter, kan jeg for nærværende ikke udtale mig om, især ikke hvad angår tidspunktet for en sådan erklæring«[^]].

Den tyske regering havde hænderne fulde med talrige tungtvejende og oprivende problemer, det nordslesvigske var et af de mindre, og den tyske regering fandt ikke anledning til uden videre at komme med en erklæring, der måtte et pres til udefra, det kom, men først efter at den tyske republik var proklameret den 9. nov. 1918 og våbenstilstanden var trådt i kraft den 11. nov. 1918 kl. 11.

7. Dr. Soifs brev

H. P. Hanssens opgave var klart den, at få den af dr. David afgivne underhåndsmeddelelse suppleret med et officielt tysk tilsagn om, at det nordslesvigske spørgsmål kunne løses efter selvbestemmelsesrettens princip. I de sidste dage af oktober fik H. P. Hanssen hjemmefra Nordslesvig meddelelser om, at en tysk modbevægelse nu var ved at blive organiseret. Han besluttede da, at sætte en ny aktion igang, med det formål at få regeringen til i fuld offentlighed og i bindende form at gentage de fortrolige meddelelser, som dr. David havde givet ham, men som ikke kunne bruges offentligt [68].

Midlet hertil var en offentlig adresse. Under de givne forhold var det umuligt at samle underskrifter på en massepetition, men en adresse indgivet til den tyske regering fra alle danske foreninger i Nordslesvig, ville have samme effekt. H. P. Hanssen gav adressen følgende tekst: »Den 24. oktober erklærede udenrigsminister Solf højtideligt i rigsdagen: »efter at vi har antaget det Wilsonske program som grundlag for verdensfreden, vil vi i alle retninger og alle punkter opfylde det loyalt og i retfærdighedens og billighedens ånd.« I henhold til dette tilsagn opfordrer undertegnede nordslesvigske organisationer indtrængende rigskansleren og rigsledelsen til ved den forestående fredsslutning at løse det nordslesvigske spørgsmål på grundlag af folkenes selvbestemmelsesret. «

Adressen blev offentliggjort den 12. november 1918 underskrevet af ca. 300 foreninger; da var Tyskland den 9. november blevet en republik, og den 11. november 1918 kl. 11 var våbenstilstanden en kendsgerning. Magten i Tyskland gik over til folkekommissærernes råd bestående af tre repræsentanter for socialdemokratiet og tre for de uafhængige socialister; dr. Solf fortsatte dog indtil december som formel leder af udenrigsministeriet. I disse hektiske dage søgte H. P. Hanssen hos de nye folkekommissærer, hvoraf en del var hans gode bekendte, at få den bindende erklæring, som han så hårdt havde brug for, om at

også det nordslesvigske spørgsmål nu skulle tages op til løsning. Han fik nok løfte om en erklæring, men den kom ikke, og tiden pressede, fordi der var indkaldt til møde i den nordslesvigske Vælgerforenings tilsynsråd den 16. og 17. november, hvor programmet endelig skulle fastlægges. Da kom professor Aage Friis sine sønderjyske venner til undsætning. Det er tidligere nævnt, at det havde været på tale straks, da efterretningen om Tysklands ønske om fred var blevet kendt, at professor Aage Friis skulle rejse til Berlin. Det var ikke blevet til noget; også H. P. Hanssen var i oktober 1918 betænkelig derved, dertil var den stilling Aage Friis havde haft som udenrigsministeriets ekspert i sønderjyske forhold for kendt; muligvis ville et besøg senere være gavnligt, bl.a. fordi Aage Friis var bekendt med dr. David [69].

Den 8. november 1918 fik Aage Friis imidlertid et brev fra H. P. Hanssen, hvoraf Aage Friis kunne forstå, at H. P. Hanssen kun dårligt var underrettet om, hvad der foregik i København. Han havde bl.a. ikke forstået grunden til, at hans venner havde henlagt den adresse, der var bebudet. Friis følte sig nu forpligtet til at rejse til Berlin, fortæller P. Munch [70]. Scavenius var nærmest imod rejsen, idet han frygtede, at den kunne volde H. P. Hanssen vanskeligheder, men Friis kom alligevel afsted og nåede den 12. til Berlin. Samme aften mødtes han med de tre sønderjyske parlamentarikere, foruden H. P. Hanssen var det landdagsmændene H. D. Kloppenborg-Skrumsager og Nis Nissen. Han dumpede lige ned i deres overvejelser om, hvordan man kunne fremskaffe en bindende erklæring fra den tyske regering. Hvad ikke var lykkedes for H. P. Hanssen, det lykkedes nu for Aage Friis. Den 13. november fik han først kontakt med understatssekretær dr. David. Instrueret af H. P. Hanssen forklarede Aage Friis, hvad erklæringen skulle gå ud på; sammen gik Aage Friis og dr. David derpå til udenrigsminister dr. Solf. Han var villig til at komme med en erklæring, hvis man blot kunne finde en form. Dr. Solf foreslog, at det officøse Norddeutsche Allgemeine Zeitung skulle bringe et interview med Aage Friis. Da fremdrog Aage Friis et nummer af H. P. Hanssens blad Hejmdal for 12. november, hvori den ovenfor omtalte petition fra de nordslesvigske foreninger var offentliggjort. Da sagen hastede, enedes man om, at petitionen skulle anses for overgivet til den tyske regering af H. P. Hanssen, og erklæringen kunne da komme som et svar på adressen. Der er ingen tvivl om, at det har været lettere for de to tyske herrer at få en erklæring formuleret, efter at Aage Friis var trådt til som

mellemmand, end det havde været umiddelbart over for H. P. Hanssen. Man opfattede mere eller mindre berettiget Aage Friis som en officøs repræsentant for den danske regering, og dr. Solf og dr. David lagde overfor ham ikke skjul på det ønske, de stadig nærede, om at finde en form, således, at det nordslesvigske anliggende kunne afgøres direkte mellem Danmark og Tyskland og ikke ved fredsforhandlingerne. Men denne mulighed måtte Friis afvise, og ligeså da den forhenværende tyske ambassadør i USA, greve A. Bernstorff, der var udset til at forestå den tyske forhandlingsdelegation ved fredsdrøftelserne, spurgte om det samme.

Der var nu ingen anden udvej end at acceptere H. P. Hanssens ønske, som det var udtrykt i petitionen fra de 287 nordslesvigske organisationer. Resultatet blev, at dr. Solf skrev et brev til H. P. Hanssen. Heri henvistes til den erklæring, han havde afgivet i rigsdagen den 24. oktober 1918, men dertil blev føjet følgende udtalelse: »Den tyske regering står derefter på det standpunkt, at også det nordslesvigske spørgsmål i henhold til præsident Wilsons fredsprogram bør løses på grundlag af den pågældende befolknings selvbestemmelsesret«. D.v.s. det nordslesvigske problem blev nu på den måde et punkt 15 efter de berømte 14 punkter i præsident Wilsons erklæring til den amerikanske kongres i januar 1918. Dr. Solf tilføjede: »Jeg har det tillidsfulde håb, at der med det standpunkt, som den tyske regering hermed indtager, i fremtiden sikres et for rivninger frit, nabovenligt forhold mellem det danske og det tyske folk.

På de tyske akter findes en notits af Solf med følgende indhold: »Professor Aage Friis har forhandlet med understatssekretær David og mig om muligheden af en grænselinje nord om Flensborg og syd om Tønder. Tilsagn er ikke givet ham fra vor side, men hans forslag er dog taget under velvillig overvejelse.« Man kan vel anse dette som resultatet af »die inoffiziellen Besprechungen«, der senere spillede så stor en rolle da regeringen Zahle blev beskyldt for at følge en »tyskerkurs«[71].

Efter ordlyden i foreningernes adresse havde man anmodet rigsledelsen om at bringe det nordslesvigske spørgsmål på bane ved fredsslutningen; et sådant løfte var ikke direkte givet med dr. Soifs brev, men derimod måtte man tolke forholdet således, at den tyske regering af fandt sig med, at problemet blev ført frem under fredsforhandlingerne. Det kunne naturligt ske ved en henvendelse fra de danske nordslesvigere til den danske regering, der derefter kunne tage de nødvendige

diplomatiske skridt, men først måtte der skabes klarhed over de ønsker, der skulle fremsættes overfor fredskonferencen. Denne klarhed blev skabt ved Vælgerforeningens tilsynsrådsmøde i Aabenraa den 16. og 17. november 1918.

8. Sønderjyderne fastlægger deres program

Den 9. oktober 1918 havde H. P. Hanssen haft den første samtale med de to landdagsmænd Kloppenborg-Skrumsager og Nis Nissen om de muligheder situationen indebar. De tre parlamentarikere var ifølge H. P. Hanssens dagbøger enige om kun at søge at vinde for Danmark det, der var dansk sprog og sindelag; på et landkort drog de en grænse-linje syd om Tønder, nord om Aventoft, videre langs Skelbækken, syd om Frøslev til Padborg banegård og derfra ud i Flensborg fjord ved Kobbermøllen [72]. Det er denne linie, der har navn efter magister H. V. Clausen. Det var H. P. Hanssens tanke, at der *kun* skulle stemmes nord for denne grænse, og indirekte fremgår det, at der i dette område skulle stemmes under *et*; det var meningen med ordene »vinde for Danmark«. De to landdagsmænd accepterede H. P. Hanssens forslag, og planerne blev derefter den 12. oktober drøftet i Flensborg på det tidligere omtalte møde af Vælgerforeningens tilsynsråd og bestyrelse. Den nordslesvigske Vælgerforenings tilsynsråd omfattede ca. 30 medlemmer, med stedfortrædere ca. 60, den 12. oktober var 28 medlemmer tilstede. Mødet blev holdt i Borgerforeningen i Flensborg, fordi en sammenkomst i denne store by ikke ville vække samme opsigt som i en af de nordslesvigske købstæder. Flensborg var i tilsynsrådet repræsenteret af grosserer Lorenz Poulsen med advokat Ravn som stedfortræder, egnen syd derfor af gårdejer P. Budach i Hornskov, Oversø sogn. Bortset herfra var der fra det område, der idag kaldes Sydslesvig, ingen valgte repræsentanter i Vælgerforeningens tilsynsråd.

Mødet var som nævnt kun af forberedende karakter; men der er anledning til at gå lidt nærmere ind på de argumenter der lå til grund for Nordslesvigs afgrænsning. I 1918 regnede man med de tal, der var fremkommet ved det sidst afholdte valg til den tyske rigsdag, valget i 1912. Dette valg havde været gunstigt for den danske folkedel. Der havde bortset fra Flensborg by og enkelte andre distrikter været fremgang over hele linien også i visse egne syd for Flensborg; det var ved

dette valg, at danskheden i Oversø sogn for alvor begyndte at gøre sig gældende. I det nuværende Nordslesvig var i 1912 af afgivne stemmer 57 % danske, 35 % tyske og 8 % socialdemokrater; regner man også de passive vælgere med og betragter socialdemokraterne i national henseende som passive, får man følgende tal: 48,5 % danske, 29,7 % tyske og 21,8 % passive [73]. Men i 1918 regnede man på den først anførte måde. Grænselinien mellem dansk og tysk flertal lå en hel del nordligere end nu, stort set nord om Højer, Tønder, Løgumkloster, Ravsted, Tinglev og Gråsten. Området mellem denne linie og Clausenlinien kaldtes senere Tiedje-bæltet. I Flensborg var der i 1912 omtrent lige mange tysk-borgerlige og socialdemokratiske stemmer, men kun 4 % danske stemmer. Hvis man på grundlag af valgtallene fra 1912 lagde Flensborgs tal til Nordslesvigs tal, ville der for området som helhed blive et tysk flertal, idet man måtte anse socialdemokraterne i Flensborg for i hovedsagen at være tysksindede. Nok kunne man regne med en vis forskydning i dansk favør, men at den blev så stor, som afstemningerne i februar og marts 1920 viste, kunne man ikke drømme om i oktober 1918. Når man lægger 1920-afstemningstallene for 1. og 2. zone sammen, viser de dansk flertal i området som helhed; men en sådan beregning har nu kun kuriositetens interesse, og ingen foreslog i 1918-19 at sammenlægge de to zoner til een zone med enbloc-afstemning.

Det var dog ikke valgstatistikken for 1912, der var afgørende for H. P. Hanssens holdning; han nærrede frem for alt den opfattelse, at Danmark ikke kunne magte den opgave, det ville være at vinde det fortysskede Flensborg for sig. Han var bange for, at tyskheden i Flensborg og i Nordslesvig tilsammen ville blive en så stærk faktor, at den kunne stille 3-4 folketingsmænd i København, og som partistillingen var dengang og forøvrigt også flere gange siden, kunne disse mandater blive tungen på vægtskålen i forholdet mellem regering og opposition. Tyskheden i Nordslesvig alene, mente H. P. Hanssen, ville lade sig opsuge; det spillede for denne vurdering også en rolle, at de fleste hjemmetyske havde den danske dialekt som hjemmesprog, mens Flensborg var tysksproget. Sammenfattende kan man sige, at Højer-Krusålinien betegnede det maximale af, hvad H. P. Hanssen og hans venner mente, Danmark nationalt kunne magte at vinde tilbage.

Det var som nævnt H. P. Hanssens tanke, at der skulle stemmes under eet i hele Nordslesvig. Fra et strengt rationelt synspunkt kunne man

sige, at en kommunevis afstemning ville være mere retfærdig, idet grænsen så bagefter kunne drages med afstemningsresultatet som hovedretningslinje, men også med passende hensyn til de økonomiske og geografiske forhold. Når denne fremgangsmåde ikke blev foretrukket, skyldes det især det særlige forhold i Nordslesvig, at tyskheden var relativt stærkest i købstæderne, medens danskheden stod stærkest i landdistrikterne. Man ville undgå, at de forholdsvis store koncentrerede tyske stemmetal i de geografisk begrænsede købstadsområder skulle opveje større landdistrikter med dansk flertal. Det var vel en naturlig konsekvens af danskhedens overvægt i landbefolkningen, at de danske ledere fortrinsvis tog hensyn til den. Særlig klart fremtrådte dette synspunkt i egnen ved Tønder, hvor dansk flertal i Møgeltønder vest for Tønder motiverede en grænsedragning syd om byen, til trods for at Tønder traditionelt siden 1840'erne havde været en tysksindet by.

Disse overvejelser var ikke nye i 1918; de havde stået på i årtier, men der findes kun få vidnesbyrd derom. Man talte om en kommende grænsedragning, men man skrev helst ikke om sådanne emner, så længe Preusserne havde herredømmet i landsdelen.

En af de få, der på et tidligt tidspunkt offentligt tog problemet op, var lektor H. V. Clausen. I et lidet kendt værk »Landmandsbogen« havde han i 1891 offentliggjort et kort over Nordslesvigs sydgrænse, altså den efter hans opfattelse retfærdige grænse mellem Danmark og Tyskland. Mere alment kendt blev hans forslag gennem en artikel i »Håndbog i det nordslesvigske spørgsmåls historie«, der udkom i 1901. Her gengav han på et kort Nordslesvigs sydgrænse, og den svarer nøje til den nuværende grænse, dog med et væsentligt forbehold. På kortet fra 1901 ser man linjen draget vestfra som den nuværende grænse indtil landsbyen Frøslev, der var en stærk bastion for danskheden kun 7 km nordvest for Flensborg. Her standser linjen, og det lades på kortet uafgjort, om den fra Frøslev skulle gå nord eller syd om Flensborg, men selvom kortet lod spørgsmålet om Flensborg stå åbent, mente H. V. Clausen allerede i 1901, at grænsen burde drages nord om denne by. I 1918 var der hverken hos H. P. Hanssen eller hos H. V. Clausen tvivl om, at grænsen måtte gå nord om Flensborg. (Se side 68).

H. P. Hanssen og H. V. Clausen var enige i grundsynet på den sønderjyske politik og handlede derefter, men det nære samarbejde der havde bestået mellem dem sidst i 1880'erne og i 1890'erne var ophørt kort efter århundredskiftet. De havde i tiden derefter kun en begrænset

kontakt med hinanden; der blev ej heller knyttet nærmere kontakt mellem dem, da grænsen i 1918 blev åbnet. Det forbindende led mellem dem var Nationalmuseets direktør M. Mackeprang. Der vedblev at være et parallelt løb mellem de to, omend med visse afvigelser, som det senere vil fremgå.

Med mødet i Flensborg den 12. oktober 1918 var i store træk det program formuleret, der blev grundlaget for hele den følgende udvikling. Kun een havde været i opposition, og H. P. Hanssen havde indtryk af, at Vælgerforeningen stort set stod bag hans program, også hvad angik den foreslåede grænselinie. Ved mødet havde man aftalt, at de lokale tilsynsrådsmedlemmer ugentligt skulle træffe sammen henholdsvis i Haderslev, Åbenrå, Sønderborg, Tønder og Flensborg, og der blev oprettet en fast kurertjeneste mellem Nordslesvig og Berlin. Den virkede snart særdeles effektivt, og der var nok at berette om, for Sønderjylland var ved at komme i opbrudsstemning, også uden for det område, som H. P. Hanssen havde regnet med som afstemningsdistrikt.

I Flensborg drøftede en kreds af tillidsmænd den 21. oktober muligheden for, at deres by kunne komme med til Danmark; der kunne berettes om en stigende interesse for denne mulighed, og for alle tilfældes skyld bad man redaktør Andreas Grau, der var blevet den ene af de nye hjælpesekretærer for Vælgerforeningen, om at rejse til Berlin for at anmode H. P. Hanssen om i sin bebudede tale ikke at fastlægge noget område for afstemningen, hvorved Flensborg blev udelukket fra en sådan [74].

Andreas Grau nåede til Berlin i rette tid, fik talt med H. P. Hanssen og overværede som nævnt hans store tale den 23. oktober fra tilhørerloget i rigsdagen. Andreas Graus henvendelse har næppe influeret på det, H. P. Hanssen sagde, men der var i talen intet som på forhånd udelukkede Flensborg fra at deltage i folkeafstemningen. Derimod er der ikke tvivl om, at H. P. Hanssen på dette tidspunkt næppe har regnet med, at der ville blive tale om en afstemning i denne by.

I de følgende uger koncentrerede H. P. Hanssen sit arbejde om at fremskaffe den tidligere omtalte erklæring fra den tyske regjering, men da den tyske revolution brød ud den 9. november, var H. P. Hanssen klar over, at nu måtte den nordslesvigske Vælgerforening fremkomme med en åbenlys tilkendegivelse af de danske ønsker. Han lod samme dag tilsynsrådet indkalde til møde 16. og 17. november på Folkehjem i Åbenrå, og han foranledigede, at vejledende betænkninger

blev sendt til de lokale tilsynsråds kredse i Nordslesvig til drøftelse inden mødet i Åbenrå. Det var tanken, at hver af de tre parlamentarikere for sig skulle udtale sig, men Nis Nissen sluttede sig til den af H. P. Hanssen udarbejdede betænkning.

De tre parlamentarikere var enige om at fastholde det program, der var skitseret den 12. oktober. H. P. Hanssen nævnte igen, at afstemningsgrænsen skulle drages efter Clausen-linien nord om Flensborg, og at Nordslesvig skulle stemme som en helhed. H. P. Hanssen henviste til, at regeringen i Danmark med støtte fra alle politiske partier ville kræve det danske Nordslesvig, men også kun det danske Nordslesvig, tilbage. Det var en formulering fra oktoberadressen, som her klingede igennem, idet den officielle danske holdning i realiteten ikke var formuleret så kategorisk, men H. P. Hanssen havde endnu på dette tidspunkt ikke kendskab til ordlyden af den danske rigsdags resolution af 23. oktober 1918, kun til den kortfattede pressemeddelelse og en kortfattet omtale i et brev fra Aage Friis. H. P. Hanssen fortsatte: »enhver indlemmelse i Danmark af sydligere liggende tysktalende eller tysk-sindede områder afviser man bestemt, fordi man betragter det som farligt for rigets og folkets fremtid«.

Kloppenborg-Skrumsagers betænkning svarede i hovedtrækkene til H. P. Hanssens. Han vendte sig mod dem, der ønskede en grænse ved Ejderen og bekendte sig til princippet om folkenes selvbestemmelsesret. Hans afsluttende bemærkninger lød: »I rædsel over at se på alt det gruelige, som denne krig har bragt over folkeslagene verden over, trøster mange sig med, at denne krig skal være den sidste. Ja, måtte det være så vel! Men skal det lykkes, så må vi alle gå i os selv og se at være mådeholdende i vore fordringer, så grænserne bliver de retfærdigst mulige med mindst mulige riveflader, der kan indeholde stof til nye konflikter. At bidrage hertil er for os en velfærds- og æressag. De små folk må især glæde sig ved at være med i arbejdet for retfærdigheden. Og tror vi heller ikke, at nogen, som nu glæder sig til egen frihed og lykkeligt samliv med sit eget folk, kunne fristes til at betynde sit fædrelands fremtid ved at belæse det med modvillige statsborgere, som kunne udsætte landet for fare i vanskelige tider«[75].

Kloppenborg-Skrumsager skiftede senere standpunkt, og da han i 1922 skrev om tiden i Berlin i oktober-november 1918, var det ud fra et helt andet synspunkt. »For mig ville Danmarksbilledet aldrig få sin fulde skønhed, når vi ikke nåede den gamle grænse. Men krigen

rædsel og gru sagde mig også, at kunne vi tjene fredens gode sag i Europa ved at nøjes med en nordligere linie, så måtte vi gøre det... Hvis Hanssen og Nissen følte sig tilfredsstillet ved Skelbækken, så var det klart for mig, at jeg ønskede mig grænsen sat sydligst muligt gennem en afstemning, som tog størst mulig hensyn til fortiden, og blev således, at preusserne skulle have mindst muligt udbytte af den lange undertrykkelse, de havde haft. Jeg udtalte flere gange, at jeg kunne affinde mig med Skelbækken, når der ingen bevægelse blev for Danmark syd for den; men i modsat fald måtte jeg støtte en bevægelse i Mellemslesvig « [76].

Der findes intet i Kloppenborg-Skrumsagers betænkning fra 1918, der peger på sådanne synspunkter, men Aage Friis har i en senere redegørelse for sin rejse til Berlin i november 1918 refereret en udtalelse af Kloppenborg-Skrumsager, »at man kunne jo overlade til Flensborg og sydlige distrikter selv at handle, hvis de virkelig ønskede en afstemning eller forening med Danmark«[77].

I et privat brev til Vælgerforeningens næstformand, alsingeren Peter Grau, skrev H. P. Hanssen den 9. november: »Det gør ondt at prisgive Flensborg.... Vi må regne med de faktiske forhold: at danskheden i Flensborg repræsenteres af en fra Nordslesvig indvandret dansk koloni, at den danske rigsdag og den danske regering ikke af hensyn til landets fremtid tør tage imod en sydligere grænse, at vi ikke får mere tyskhed med ind i Danmark, end vi kan opsuge i en overskuelig fremtid, og frem for alt vogte os nøje for i denne afgørende stund at stille os i modstrid med tidens stærke løsen, retfærdige grænsereguleringer i overensstemmelse med folkenes selvbestemmelsesret. Jeg tror, at vi kan opnå denne grænse, og at ingen sydligere grænse - selvfølgelig bortset fra de enkelte landsbyer - vil kunne give os en tryk national fremtid«[78].

Men heri var P. Grau ikke enig med H. P. Hanssen. Efter de voldsomme omvæltninger i Tyskland og republikkens oprettelse trådte nu Flensborg-problemet stærkere frem. Den 12. november skrev Peter Grau en artikel i Flensborg Avis, hvori han gav udtryk for, at den danske befolkning i Nordslesvig med glæde så Flensborg som Nordslesvigs hovedstad komme med til Danmark, men endnu var kravet ikke ubetinget, thi han skrev også: »Ingen af os vil have Flensborg til at være os følgagtig mod sin vilje. Ingen ønsker grænsen trukket syd for Flensborg, hvis flertallet af Flensborgs indbyggere protesterer derimod«, og

artiklen mundede ud i en opfordring til, at Flensborg skulle kræve afstemning om sit fremtidige tilhørsforhold. Da Vælgerforeningens tillidsmænd fra Sønderborg amt den 13. november behandlede H. P. Hanssens betænkning af 9. november, blev den nok i princippet accepteret, men med en tilføjelse, der indholdsmæssigt svarede til P. Graus artikel: »En selvfølge anser vi det for at være, at hvis tilstødende distrikter syd for denne grænselinie ved en særskilt afstemning tilkendegiver ønsket om at komme til Danmark, disse da skal have lov til at udøve deres selvbestemmelsesret« [79].

Også på vestkysten var der kritik at spore. På et møde i Tønder den 13. november mente 10 af 20 tillidsmænd, at de ikke på forhånd kunne gå med til at fastlægge en afstemningsgrænse. Derudover fremsatte gdr. N. J. Gotthardsen et forslag om en kommunevis afstemning i hele Slesvig, hvorefter grænsedragningen bagefter skulle ske under hensyntagen til resultatet og til geografiske og trafikale forhold. Teoretisk ville, som tidligere nævnt, en sådan afstemning danne et retfærdigt grundlag for en afgørelse, men det ville også give plads for pressionsforsøg af forskellig art. Meget ville afhænge af det politiske styrkeforhold i afgørelsens stund, og mange tvivlsspørgsmål med hensyn til enklaver o.l. ville stå åbne. Forslagsstillerens hensigt var at skabe en mulighed for, at en større del af Sønderjylland end Nordslesvig kunne komme tilbage til Danmark. Forslaget fandt dog ikke større tilslutning blandt mødedeltagerne, og det blev trukket tilbage.

I Haderslev og i Åbenrå fik H. P. Hanssens forslag uforbeholden tilslutning, men på mødet i Flensborg herskede der dyb skuffelse, og deltagerne gik med nedtrykt sind fra hinanden [80].

Efter denne forberedelse holdt Vælgerforeningens tilsynsråd så den 16. og 17. november 1918 de endelige og afgørende møder. Før mødet blev H. P. Hanssen opsøgt af advokat Ravn, grosserer L. Poulsen, gård-ejer P. Budach, gårdejer P. Grau og redaktør A. Grau, der ville drøfte Flensborg-problemet med ham. De foreslog en distriktsvis afstemning over hele Slesvig, samme forslag som N. J. Gotthardsen havde fremsat, men det blev ikke fastholdt på selve mødet. Risikoen ved et sådant forslag var for stor. Resultatet blev en kombination af H. P. Hanssens forslag og den tilføjelse, der var foreslået i Sønderborg den 13. november. Det betød for H. P. Hanssen et kompromis; men det forhold, at han og hans tilhængere gik med til at udvide afstemningsområdet, betød ikke, at de troede på dansk flertal syd for Clausen-linien. I resolutionens

punkt 2, hvor Nordslesvigs afgrænsning fastlægges, omtales Padborg som kommende »grænsestation«, et levn fra den tankegang, at der kun skulle stemmes i Nordslesvig. H. P. Hanssen mente at måtte gøre en taktisk indrømmelse for at undgå beskyldningen for at nogle danske var afskåret fra at udøve selvbestemmelsesretten. Den i Sønderborg den 13. november formulerede tilføjelse var dog ændret lidt, så den lød: »Vi betragter det som en selvfølge, at tilstødende distrikter i Mellemslesvig, som rejser kravet, får lejlighed til ved en særskilt afstemning at tilkendegive deres ønske om at komme tilbage til Danmark«. Det nye var, at der direkte skulle rejses krav fra de pågældende distrikter; der må være tænkt på indsamling af underskrifter. Formuleringen blev under mødet igen skærpet en smule, i stedet for at de der rejste kravet, skulle have »lejlighed« til en særskilt afstemning valgtes ordene »har ret til« ved en særskilt afstemning at tilkendegive deres ønske om at komme tilbage til Danmark. I tilsynsrådet var der i 1918 kun to repræsentanter for egnene syd for Clausen-linjen. Ved mødet i Åbenrå var tilstede advokat Ravn, Flensborg og gårdejer P. Budach, Hornskov. De tiltrådte resolutionen, men med det forbehold, at Flensborg efter deres mening »hørte med til Nordslesvig, om end ikke til det danske Nordslesvig«. Det er vanskeligt at afgøre, hvilken politisk tanke der lå bag dette ordvalg; det fornemmes nu som en resignation, som et udtryk for, at det danske Nordslesvigs skæbne ville blive sat på spil, hvis det stærkt fortyskede Flensborg kom med under en-bloc bestemmelsen. For de to, der tog forbehold, var det en bitter stund; væver Th. Kauffmann, Bovrup, der ved mødet sad overfor P. Budach, beretter, at tårerne trillede ham ned ad kinderne.

Den udvej, der var anvist i resolutionens punkt 5, var frem for alt P. Graus værk. Han var vel tilfreds med dette kompromis. Han skrev dagen efter til den sygemeldte formand for Vælgerforeningen, J. N. H. Skrumsager, »Det var synd at du ikke kunne være med i forgårs og igår; det var så glædeligt lidt, som skilte mellem os, og det slog aldrig ud i bitterhed eller hårde ord, som det heller ikke burde eller måtte. Der var en del vemod iblandet, men der var også megen lykke, og du havde tilvisse fortjent at have din del og part af den fællesfølelse, som hele tiden gav sig smukt og tydeligt til kende«[81].

Der vil i det følgende ofte blive henvist til resolutionen af 17. nov. 1918, den skal derfor her citeres i sin helhed:

1. Vi ønsker det nordslesvigske spørgsmål løst på den måde at Nord-

slesvig opfattes som en helhed, hvis befolkning ved at stemme med ja eller nej tilkendegiver, om den vil genforenes med Danmark.

2. Nordslesvig er den del af hertugdømmet Slesvig, der ligger nord for en linje, som går fra sydpunten af Als ind ad Flensborg Fjord til Kobbermøllebugten, op ad Krusådalen, sønden om Frøslev således, at Padborg bliver grænsestation, og derpå følger skellet mellem Slogs og Kær Herred Skelbækken og tilsidst Sønderåen og Vidåen til dens bøjning mod nord, hvorfra den går lige ud til Vesterhavet og videre ud om nordpynten af Sild.
3. Stemmeret har alle over 20 år gamle mænd og kvinder, som
 - a. er fødte og har hjemme i Nordslesvig eller
 - b. har boet i Nordslesvig i mindst 10 år eller
 - c. er fødte i Nordslesvig, men udviste af de hidtilværende magthavere.
4. Stemmeretten udøves skriftligt under former, som sikrer hver enkelts frie viljesytring. De hidtilværende myndigheder må ikke øve indflydelse på afstemningen.
5. Vi betragter det som en selvfølge, at tilstødende distrikter i Mellem-slesvig, som rejser kravet, har ret til ved en særskilt afstemning at tilkendegive, om de ønsker at komme tilbage til Danmark.

61 underskrifter bekræftede resolutionen. Chr. Ravn og P. Budach ønskede tilføjet den følgende passus:

»Undertegnede tiltrådte derefter resolutionen med den tilføjelse, a) at Flensborg efter vor mening hører med til Nordslesvig, om end ikke til det danske Nordslesvig, b) at den eventuelle afstemning i de tilstødende distrikter efter vor mening bør ske samtidig med afstemningen i det danske Nordslesvig« [81a].

Abenrå-resolutionens store betydning lå ikke mindst deri, at Nordslesvig kom til at stemme under eet. Det blev senere et af den tyske agitations voldsomste angrebepunkter, at resultatet var foregrebet ved at afgrænse Nordslesvig. Ved enbloc-bestemmelsen blev de tyske enklaver uden vægt, men i den givne situation var det de yderligtgående på den danske side, der følte den største utilfredshed med forslaget. En kommunevis afstemning havde åbnet langt flere muligheder for dem, den foreliggende verdenssituation taget i betragtning; nu måtte mellemslesvigerne søge at udnytte resolutionens punkt 5, og det gjorde de til gavn. »De tilstødende distrikter« fik et omfang, som næppe nogen havde forestillet sig den 17. november 1918.

Om eftermiddagen den 17. nov. blev der holdt et stort folkemøde, hvor forhandlingsresultatet blev proklameret. H. P. Hanssen holdt her en af sine store taler, der med digterord af Ibsen og Bjørnsson udløste de manges følelser. Der var ventet så mange som salen på Folkehjem kunne rumme 5-600, men der kom 3000. Folkehjems have var fyldt af spændt lyttende mennesker. De dårlige transportforhold havde ikke forhindret, at folk fra alle Nordslesvigs egne var strømmet sammen for, første gang efter fire lange krigsåre, at mødes og give eftertryk til de ønsker, tilsynsrådet havde givet form.

En episode gjorde stærkt indtryk. En ung mand i tysk flyveruniform trådte frem på Folkehjems balkon og erklærede, at han var fløjet ned til Noske, krigsministeren i den nye tyske regering, i Kiel. Noske havde sagt til ham, at de danske skulle have lov til at holde deres møde i fred uden militær indgriben, også selv om de fandt på at hejse Dannebrog. Han opfordrede de tilstedeværende til at synge »I alle de riger og lande«.

Episoden havde den baggrund, at det ved revolutionen nydannede Soldaterråd i Aabenraa havde henvendt sig til Noske for at bede ham sende en repræsentant, der ved mødet på Folkehjem kunne forsikre den danske befolkning om en fuldstændig ligeberettigelse d.v.s. inden for Tysklands grænser. Soldaterrådet fandt det nødvendigt »at Noske sendte en repræsentant for at drage de vaklende over i den tyske lejr.« Men Noske afslog. Flyveren, der optrådte på Folkehjem, gjorde det selvbestaltet. Han hed Krüger. Han var tolk for lederen af flyvestationen i Aabenraa. Denne havde været i Holtenu ved Kiel for at få nærmere instrukser, og han havde haft Krüger med hjem i maskinen. Det er ikke oplyst, om Krüger har haft kontakt med Noske, men da Soldaterrådet i Aabenraa den 30. nov. protesterede i et brev til Noske, omtaltes Krüger som »den af Dem sendte repræsentant«[82].

I et senere kapitel skal Soldaterrådernes stillingtagen til det sønderjyske problem nærmere skildres, men først må Aabenraa-resolutionens videre gang følges.

9. Den danske regerings henvendelse til de allierede magter

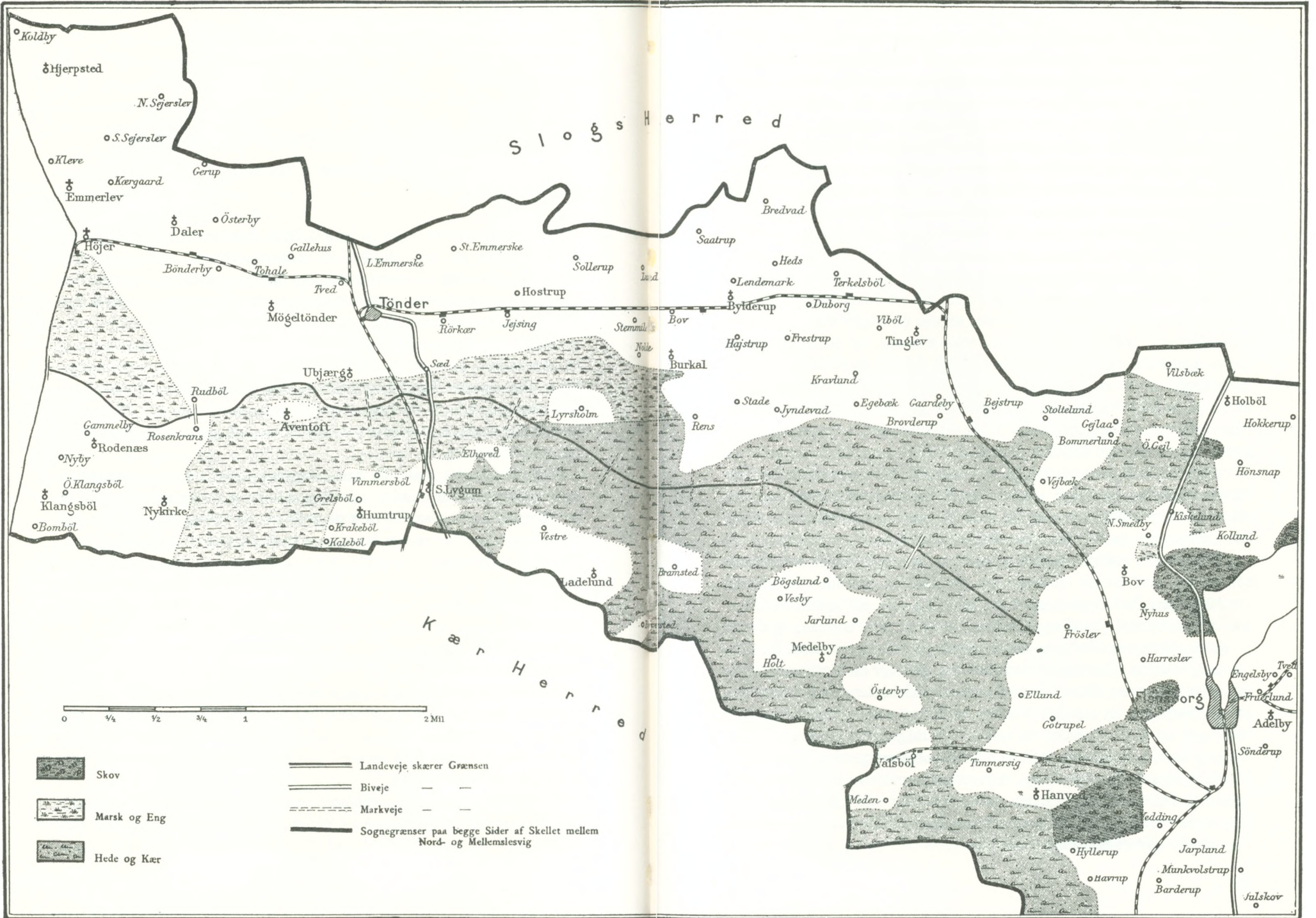
Den 21. november 1918 overrakte H. P. Hanssen til den danske gesandt i Berlin, greve C. Moltke, det program, der var vedtaget på mødet i Aabenraa den 17. november, samt det brev af 14. nov. 1918, som han havde modtaget fra statssekretær i udenrigsministeriet dr. Solf. Det ledsagende brev til gesandten sluttede:

»Idet jeg henviser til disse aktstykker, beder jeg regeringen om ved en henvendelse til de allierede at foretage de skridt, der er nødvendige, for at den danske befolkning i Nordslesvig under forhandlingerne om verdensfreden kan få sin ret anerkendt og dermed i en nær fremtid sit brændende ønske om at blive genforenet med sit gamle fædreland Danmark opfyldt« [83].

Grev Moltke knyttede, da han videregav skrivelserne, nogle kommentarer netop til dette punkt: »sluttelig tillader jeg mig at bemærke, at hr. Hanssen har lagt særlig vægt på at forme sin henvendelse til den kgl. regering således, som det er sket i hans skrivelser sidste membrum, hvori han beder regeringen om ved en henvendelse til *de allierede* at foretage de skridt, der er nødvendige for ved fredsslutningen at få gennemført genforeningen mellem Nordslesvig og Danmark. Hr. Hanssen har ment, at en udeladelse af udtrykket »henvendelse til de allierede« kunne bringe realisationen af nordslesvigernes ønske i fare under den nuværende verdenspolitiske situation.

Jeg har igennem kaptajn Ramm ladet hr. Hanssen vide, at det jo må blive den kgl. regerings egen sag, hvad den videre vil foretage sig som følge af henvendelsen, men at jeg selvfølgelig, da hr. Hanssen selv hefter for sin skrivelse, ikke havde i sinde at modsætte mig den af ham foreslåede redaktion« [84].

Grev Moltke havde som tidligere nævnt gerne set en direkte dansk-tysk ordning af det sønderjyske problem. Dette har formentlig fået grev Moltke til i sin ledsageskrivelse af 22. november 1918 til H. P. Hans-



H. V. Clausen fec.

C. Andersen del.

NORDSLESVIGS SYDGRÆNSE

sens henvendelse at være forbeholden, men for regeringen var H. P. Hanssens henstilling om en henvendelse til de allierede kærkommen. Den hjalp med til at afklare et vanskeligt problem. Man havde i regeringskredse løseligt talt om, hvad man måtte gøre, når resolutionen fra Nordslesvig var kommet, man havde overvejet en henvendelse til begge krigsførende parter. Usikkerheden genspejler sig i P. Munchs notater fra disse dage. Finansminister Brandes havde hørt, at der i ententekredse var megen mistillid til Scavenius, og han var bekymret for de vanskeligheder, der ville være ved at besvare H. P. Hanssens henvendelse på en tilfredsstillende måde. Men P. Munch forklarede, at H. P. Hanssen netop gik ud fra, at sagen skulle afgøres på fredskonferencen. Den 23. november 1918 gjorde Scavenius den opfattelse gældende, at Hanssens brev med hensigt tog sigte alene på en henvendelse til de allierede, hvortil P. Munch bemærkede, at han fandt det naturligt motiveret derved, at H. P. Hanssen forudsatte, at sagen var ordnet med den tyske regering gennem dr. Soifs brev. Det aftaltes, at Rode, Scavenius og Munch om aftenen skulle formulere skrivelser til Tyskland, til de allierede og til Hanssen. Disse dokumenter går alle tre klart ud fra, at henvendelsen videregives alene til de allierede [85]. Begivenhederne havde overhalet grev Moltkes betænkeligheder.

Brevet til H. P. Hanssen af 25. november 1918 gav udtryk for den danske regerings hjertelige glæde over Aabenraa-resolutionen, og den erklærede sig indforstået med H. P. Hanssens anmodning om at forelægge sagen for de allierede. Derefter hedder det:

»Den danske regering har ikke ment, at Danmark burde træde frem for verden med nogen udtalelse om Nordslesvig, forinden de danske nordslesvigere havde fremsat deres krav på selv at bestemme deres fremtidsskæbne på grundlag af folkenes selvbestemmelsesret«, og derpå gengives rigsdagsresolutionen af 23. oktober 1918, der hermed for første gang kom til offentlighedens kundskab. Det var nærliggende for regeringen at henvise til overensstemmelsen mellem denne og Aabenraa-resolutionen. Brevet sluttede med en erklæring om, at regeringen ville henvende sig til de allierede og associerede magter, for under forhandlingerne om verdensfreden at få de danske nordslesvigeres ret anerkendt. Hertil føjedes så den oplysning, at regeringen under henvisning til skrivelserne til H. P. Hanssen fra den tyske republikks udenrigsminister ville give denne meddelelse om henvendelse til de allierede magter. Brevet blev straks offentliggjort.

Ved H. P. Hanssens tilrettelæggelse af aktionerne i Berlin og i Sønderjylland, var regeringen kommet ud af en stor vanskelighed. Forholdet til Tyskland var ved dr. Soifs brev til H. P. Hanssen blevet afklaret; regeringen havde nu ryggen fri og kunne roligt henvende sig til de allierede.

Den 26. november 1918 blev gesandten i Berlin anmodet om, at indformere den tyske regering om de foretagne skridt, den 28. november sendtes enslydende noter til gesandterne for U.S.A., Frankrig og Storbritannien i København. Man havde valgt den form at henvise til Aabenraa-resolutionen og til H. P. Hanssens brev af 21. november 1918, hvori han bad den danske regering om ved en henvendelse til de allierede at foretage de nødvendige skridt for at den danske befolkning i Nordslesvig under forhandlingerne om verdensfreden kunne få sine nationale rettigheder anerkendt. I det man imødekom denne anmodning, bad man gesandterne lade tilgå deres regeringer følgende meddelelse. »Besjælet af en fuldkommen tillid til den sympati, som de forenede regeringer altid har lagt for dagen overfor en retfærdig løsning af det nordslesvigske spørgsmål, tillader den danske regering sig nu at forelægge det for dem. Den danske regering tør udtrykke den sikre forhåbning, at løsningen sker i den ånd, der har dikteret den omtalte resolution og den af den danske rigsdag den 23. oktober vedtagne resolution, hvilke resolutioner begge til grundlag har nationalitetsprincippet. Den danske regering vil være meget taknemlig for at modtage en meddelelse fra de forenede regeringer om den fremgangsmåde, der yderligere er nødvendig for at nå dette mål, til hvilket alle danske ser hen« [86].

Henvendelsen fik en meget kølig modtagelse hos de allierede magter. Man har nærmest indtryk af, at de følte sig fornærmede. Den britiske ambassadør i Paris foreslog den 4. december 1918 overfor den franske udenrigsminister Pichon, at man skulle besvare den danske henvendelse efter den retningslinje, at den danske regering selv skulle fremsætte en officiel anmodning til de allierede om, at sagen skulle forelægges for fredskonferencen [87].

Denne tankegang accepterede man gerne i det franske udenrigsministerium, og den blev grundlag for det svar, som den franske gesandt Conty afleverede 10. december 1918, og for de tilsvarende noter, der kom fra de andre allierede gesandter. Den danske henvendelse af 28. november 1918 havde kun været en formel viderebefordring af de nord-

slesvigske ønsker, og på det danske spørgsmål om, hvilke yderligere skridt, der måtte være at foretage, lød svaret:

»Den franske regering er af den formening, at den kgl. danske regering, dersom den ønsker en løsning af spørgsmålet, bør fremkomme med en officiel anmodning til de forenede regeringer om at forelægge sagen for fredskonferencen« [88].

Man ville altså ikke acceptere den tankegang, at den danske regering kunne optræde som de danske sønderjyders advokat; regeringen måtte for egen regning og risiko anmode om, at spørgsmålet blev løst. Det skete så gennem en note den 12. december, der var holdt i lige så kølige vendinger, og så kortfattet, at det næsten var krænkende:

»Idet jeg [Scavenius] refererer til den herværende franske legations verbalnote af 10. ds. angående de skridt, der yderligere vil være at foretage med hensyn til løsningen af det slesvigske spørgsmål, tillader jeg mig at anmode Dem om at ville have den godhed at videresende til Deres regering den kgl. regerings officielle anmodning om at forelægge ovennævnte sag for fredskonferencen« [89].

Med de allieredes accept af denne note den 17. december 1918 var det officielle grundlag tilvejebragt [90]. Det slesvigske spørgsmål var nu taget med blandt de spørgsmål, der skulle løses på fredskonferencen.

De allierede regeringer havde nok ventet sig et helt andet ordvalg. I den følgende tid fik udenrigsminister Scavenius fra de danske gesandter i London og Paris adskillige meddelelser om, at de pågældende landes regeringer følte sig stødt over, at man fra officiel dansk side ikke havde anerkendt hvilken betydning, de allieredes sejr havde haft for, at også det slesvigske spørgsmål kunne løses. Til gesandten i London svarede Scavenius den 24. januar 1919, at alle erkendte, at vi skylder ententens sejr, at genforeningen nu kunne ske, og der næppe var nogen, der ikke følte dyb taknemlighed derfor, men han anså det for et spørgsmål, »om det vil være politisk klogt og forsvarligt, at denne taknemlighed i særlig grad demonstreredes af den danske regering«, og han spurgte: »Vil det for det første ikke være mest naturligt, når man her under hele krigen har bevaret en rolig og beskeden holdning, såvidt muligt at bibeholde denne? Kan man formene, at Danmark vinder mere agtelse og vurderes højere, hvis vi nu, da faren er overstået, kaster os i ententens arme i taknemlighed for, hvad den har gjort for os? Må man

ikke snarere tro, at anstændige udlændinge ville finde, at det var en lidet sømmelig og værdig optræden?» Scavenius mente, at alle på fredskonferencen erkendte, at Danmark nu kom til sin ret. »Dette er en taktisk fordel, som man ikke skal sætte over styr ved i stedet for retten at fremhæve taknemlighed, hvorved det mere bliver en nådesakt, at vi får en del af vore tabte landsdele tilbage, som med rette tilkommer os. Træder det derimod mere frem som en gave, for hvilken vi må nære taknemlighed, overtager vi en gældsforpligtelse overfor de allierede, medens vi giver Tyskland et våben i hænde mod os. Jeg kan derfor ikke se rettere, end at der netop ligger en dansk interesse i ikke at fremhæve vor taknemlighed for stærkt«[91].

Udtalelsen er meget karakteristisk for Scavenius, både for hans konsekvens og for begrænsningen af hans synsfelt. Situationen indebar nemlig også den risiko, at de allierede alene ville afgøre sagen på egen hånd, og der var folk, som hellere end gerne så en ordening gennem et diktat af sejrherrene. Det var derfor i den givne situation af den største betydning, at den danske regering fik skabt sig en forhandlingsposition i forhold til de allierede. Det krævede en rimelig hensyntagen til de reelle magtforhold og en naturlig høflighed. Bag Scavenius' ord ligger imidlertid en udtalt uvilje mod de allierede. Den kølige holdning gav modstanderne af Scavenius gode kort på hånden, og han svækkede de danske forhandlingsmuligheder i Paris. Scavenius var ikke blind for risikoen for et diktat fra de allierede, og allerede Aabenraa-resolutionens punkt vedrørende Mellemslesvig gav ham betænkeligheder nok, som det fremgår af en drøftelse, som han den 21. november 1918 havde med Brandes, Rode, Zahle og Munch om Aabenraa-resolutionen. Scavenius ytrede frygt for, at oppositionen ville slå sig på kravet om Flensborg; han var bange for, at en afstemning i denne by under de nuværende forhold kunne give dansk flertal; det ville han ikke være med til at udsætte Danmark for, og han talte om at gå af. Kollegerne beroligede ham, men rigtignok med tvivlsomme argumenter: endnu var der jo kun kommet en henvendelse fra Nordslesvig, ingen fra Mellemslesvig, og de sagde, at det var tvivlsomt, hvor megen stemning der ville vise sig her osv., og Scavenius slog sig til ro [92].

Som repræsentant for Danmark over for de allierede var Scavenius i den givne situation lidet egnet, men han stod med den nimbus om sig at have ført Danmark sikkert gennem verdenskrigens mange farer. Tysklands sammenbrud havde vendt op og ned på alle forudsætninger.

Et skifte på udenrigsministerposten havde haft gode grunde for sig af hensyn til de allierede. Det sønderjyske spørgsmål kom ikke som nogen overraskelse for sejherrerne; det havde været med i de overvejelser, de havde gjort sig med henblik på freden, men naturligt nok som et af de mindre punkter.

10. De allierede magters forhåndsindstilling til det slesvigske spørgsmål

Alle ententens ledende magter havde gennem en række memoranda forberedt den fredsslutning, de havde set hen til, når sejrens stund var inde. I England havde den forestilling hele tiden været fremherskende, at den danske del af det gamle hertugdømme Slesvig burde gives tilbage til Danmark; holdningen var gennemgående moderat, og der forelå en vis forståelse for den danske regerings forsigtige holdning [93]. I okt. 1918 udarbejdede de to britiske militærattachéer i København henholdsvis for flåde og hær hver sit memorandum om de strategiske aspekter af det slesvigske spørgsmål. Ganske kort kan de karakteriseres således, at marineattachéen ikke tillagde den lokale grænse i Jylland mellem Danmark og Tyskland nogen strategisk betydning, idet hovedstaden efter luftvåbnets udvikling lå åben for et flyverangreb, og i forhold hertil anså han landegrænsen for underordnet. Militærattachéen var stort set enig med sin kollega, men betonede værdien af at Als blev givet tilbage til Danmark, som derved ville få fuld kontrol med Lillebælt. For sit eget vedkommende tilføjede chargé d'affaires Lord Kilmarnock: »Betragtningen af spørgsmålet vil naturligvis blive stærkt influeret af den afgørelse, som vil blive truffet m.h.t. oprettelsen af en neutral kanalzone.«

Hvad dette sidste punkt angik var militærattachéen, oberstløjtnant Wade, fristet af tanken. Skulle der blive tale om en neutraliseret kanalzone, måtte den være så lille som mulig, mente han. Mod nord ville det være en ikke unaturlig grænse at følge linjen Eckernförde-Frederiksstad. Mod syd måtte man drage en mere kunstig linje syd om byen Kiel til Itzehoe. Attachéen havde også hørt om forslag til, at Hamborg skulle danne en uafhængig handelsrepublik, som skulle omfatte Holsten og Kieler-kanalen. Hvilken løsning der end blev valgt, ville en kanalzone reducere danskernes utilbøjelighed til at skyde deres grænse frem i Sydslesvig. Tyskerne nord for kanalen ville være afskåret fra det øvrige Tyskland og faren for irrédentisme ville være lille. Wade anbefa-

lede en neutralisering af Kieler-kanalen. Det ville berøve Tyskland den vandvej og gøre Danmark større og opmuntre det til at spille en større rolle i Østersø-politikken. Det er oberstløjtnant Withs synspunkter man sporer gennem denne redegørelse, men Lord Kilmarnock bakkede dem som ovenfor vist ikke op. Han refererede kun.

Oberstløjtnant Wade sluttede med at henvise til et forslag fra en dansk officer om, at de allierede skulle besætte Slesvig. Afstemningen eller ordningen ville på den måde ske under allierede auspicer, og Danmark ville modtage det tabte land fra de allieredes hænder i stedet for af tyske [94]. Denne tanke blev ikke fulgt op i London.

Anderledes var holdningen i Frankrig. Den 27. april 1917 havde den franske marineattaché, de Faramond, skrevet et memorandum om det slesvigske spørgsmål, hvori han erklærede, at hvis man efter en sejrrig udgang af krigen kunne gennemføre en folkeafstemning, så ville befolkningen i den sydlige del af Slesvig, måske helt ned til Kielerkanalen, stemme for en tilbagevenden til Danmark; syd for Flensborg af materielle grunde, fordi befolkningen frygtede for, at Tyskland økonomisk ville være ruineret efter krigen, de Faramond gik ud fra, at de allierede måtte ønske en kanalzone (ikke kanalstat), med en nordgrænse ved Eckemförde-Danevirke, og syd for kanalen skulle zonen omfatte en stribe af en tilsvarende bredde. Området nord for Danevirke skulle gå til Danmark.

Dette memorandum var sendt til det franske marineministerium, der lod det gå videre til udenrigsministeriet, hvor det fremkaldte nogen overraskelse. Den 4. juli 1917 blev gesandten i København, E. Bapst, spurgt, hvad han mente om sagen. Han svarede den 9. august 1917, at de Faramonds memorandum var udgået fra De samvirkende sønderjyske foreninger. Iøvrigt mente han, at danskerne kun tænkte på at bevare, hvad de havde, de tænkte ikke på udvidelser [95].

I august-september 1918 fik det slesvigske spørgsmål ved udsigten til Tysklands nederlag en aktual betydning. Fredsbetingelserne blev nu drøftet mellem repræsentanter for de allierede i Washington, og her fremdrog den franske ambassadør Jusserand det slesvigske spørgsmål. Han brugte den vending, at Frankrig skulle optræde som velgører over for det lille Danmark. Han havde selv tidligere været gesandt i København. Hans redegørelse blev sendt til gesandten Conty i København, som den 2. september 1918 svarede, at Frankrig ved freden nok skulle være »velgører« over for det lille Danmark, men »med det formål at

opnå en varig indflydelse på dette land, som sidder inde med vigtige passager«. Det mindste, man ifølge Conty kunne tildele Danmark var Nordslesvig; personligt ville han dog gerne gå videre og knytte spørgsmålet om Danmarks fremtidige grænse til spørgsmålet om Kielerkanalens internationalisering. Men han var bange for, at danskerne ville betragte fransk generøsitet som tосsegodhed, og at det kunne drive de danskes utaknemlighed til foragt.

Den 10. september 1918 svarede Jusserand, at Frankrig ved at optræde med værdig generøsitet næppe ville udsætte sig for danskernes foragt. Men Conty var i modsætning til forgængeren helt indfanget af Danevirkebevægelsen. Man kan undre sig over, at han helt og fuldt opfattede deres synspunkter som de rette, at han ikke på noget tidspunkt analyserede den politiske styrke, der stod bag dem; det var forståeligt, at Conty ikke syntes om det nære forhold, der under krigen havde rådet mellem Scavenius og Brockdorff-Rantzau; nok forstod han, at det skulle ses i lyset af Danmarks frygt for i løbet af 24 timer at blive besat af Tyskland, men han respekterede ikke den danske neutralitetspolitik og mente, at »Danmark i nogle år efter krigen burde lide under konsekvenserne af denne politik.« Sådan skrev han den 11. september 1918.

Den 14. oktober 1918, da spørgsmålet for alvor var blevet aktuelt, sendte Conty en lang principiel indberetning i Danevirkemændenes ånd ganske som de Faramond året før, og denne gang synes forslagene ikke at have vakt overraskelse i centralen i Paris. Han skildrede danskerne som en kræmmer nation; som vidnesbyrd herom anførte han, at de havde solgt de vestindiske øer, at de lod Island skille sig ud fra riget, at de slækkede på båndene til Færøerne, og at de forhandlede om koncessioner på Grønland, som før eller senere ville føre til tab af disse territorier. I Contys øjne var denne politik nærmest forrædderi mod fædrelandet. Nu i midten af oktober 1918, overvejede regeringen et tysk tilbud om at afstå et begrænset stykke af Slesvig mod et fort ved Lillebælt. Men der var også i Danmark brændende patrioter, og det var blandt dem, Frankrig skulle søge sin støtte, og han henviste især til foreningen »To Løver«. Han fandt ingen anledning til at lade afholde en afstemning i Nordslesvig, og hvis man indlemmede området ned til Danevirke, ville den store masse, der følger flokken og stemmer for den etablerede magt, tage stilling mere oprigtigt og mere frit til fordel for Danmark end for Preussen. De nationalt sindede danskere ville ikke helt

til Kielerkanalen, forklarede han, men de kunne tænke sig en slags kanalzone bestående af en stribe på begge sider af kanalen under dansk overhøjhed; som fyrste i dette område kunne de tænke sig prins Georg af Grækenland gift med en prinsesse Bonaparte.

Ved at citere nogle udtalelser af Borgbjerg, Zahle og Scavenius mente Conty at kunne bevise, at et allieret tilbud om Slesvig ville blive afvist, og han så deri udtryk for en utaknemlighed, der nærmede sig foragt. Begrundelsen for, at regeringen ville afvise at modtage Slesvig fandt han ganske indlysende deri, at dens flertal skyldtes stemmeafgivningen på øerne, medens oppositionen havde flertal i Jylland. Hvis befolkningen på den jyske halvø voksede med 400.000 indbyggere ved indlemmelse af området i Danmark, så ville Jylland få større vægt og regeringens spinkle flertal ville forsvinde. Han fandt det urimeligt, at Danmark havde tjent så fedt på leverancer til Frankrigs fjender under krigen, men de mest patriotiske danske vidste godt, at man ikke kunne få Slesvig for ingenting. Danmark måtte i det mindste betale sin del af den gæld, Preussen og Østrig havde overtaget i 1864, og dette beløb kunne passende betales til de allierede. Inden for »To Løver« s medlemskreds havde man også drøftet den mulighed, at salgssummen for de vestindiske øer kunne stilles til rådighed f. eks. for Belgien til genopbygning af de krigshævede egne.

Conty gentog til sidst, at grænsen burde gå ved Danevirke, selvom han personlig gerne havde set Danmarks grænse ved Kielerkanalen, men selv de mest chauvinistiske danskere ønskede sig fritaget for den byrde, som opgaverne ved kanalen ville betyde. Man måtte finde en særlig løsning for Kielerkanalen, og det var for Conty yderligere en grund til, at restitutionen til Danmark, - som trods franskmændenes ønsker derom, måtte forblive ukomplet, - ikke blev ydet gratis [96].

Den tankegang, at Danmark egentlig burde varetage franske interesser ved at påtage sig en forpligtelse m.h.t. Kielerkanalen, og at Danmark, hvis det ikke ville dette, i al fald burde betale for at blive fri, slog dog ikke igennem i Paris. Når Conty anså danskerne for en nation af kræmmere, kan man vel nok på grundlag af hans forslag henregne ham selv til kategorien.

Det er tidligere nævnt, at Conty ved »To Løver« s middag den 11. oktober 1918 for pastor Soulier havde udtalt, at der snart kom en lejlighed, ved hvilken man kunne vise sin venlighed mod Frankrig, idet der den 20. oktober ville blive udbudt et nyt fransk lån, »man ville se

både på den samlede sum og på de navne, der fandtes blandt tegnerne« [97]. I samme forbindelse kan man nævne en skrivelse fra den franske legation i København i begyndelsen af januar 1919 til københavnske banker, hvori det hed, at man ville betragte det som et uvenligt skridt, såfremt bankerne udbetalte de tilgodehavender, som udlændinge fra de lande, som ententen har været i krig med, havde i Danmark [98]. Danske blade nøjedes med at referere dette, men »Stockholms Dagblad« henviste 18. jan. 1919 til det utilbørlige i, at en fremmed stat henvendte sig til et neutralt lands private institutioner i en bydende tone. Alle sådanne henvendelser måtte gå til regeringen. For det dansk-franske forhold blev Contys holdning særdeles belastende; man kan beklage, at Erik Scavenius ikke havde været i stand til at pleje forholdet til vestmagterne bedre, men med en type som Conty som fransk gesandt ville det være svært for hvilken som helst udenrigsminister at leve op til dennes forventninger.

Blandt de få, der i Paris interesserede sig for det sønderjyske problem, må endnu nævnes et par enkelte. En af dem var Madame Calemard du Genestaux de Quirielle, der var knyttet til det meget højreorienterede og katolskprægede blad »Journal des Débats«. Også hr. de Quirielle var knyttet til denne avis. Madame de Quirielle skrev under pseudonymet Jacques de Coussange.

Madame de Quirielle havde studeret nordiske sprog og havde før og under krigen rejst i Danmark. Hun havde fået et stærkt indtryk af den konsekvens, hvormed den danske neutralitetspolitik blev ført. Fruen havde også haft en samtale med professor Aage Friis, der efter hendes mening røbede en beundringsværdig naivitet ved at sige: »Frem for alt, ydmyg ikke Tyskland.«

Som undtagelsen fremhævede hun den nydannede forening »Det unge Danmark« og »De samvirkende sønderjyske foreningers« ledelse. Hun fik kontakt til Ionas Collin og hans kreds og begyndte, da hun igen var i Paris, en propaganda for at det slesvigske spørgsmål ikke skulle blive glemt [99].

Madame de Quirielle havde helst set, at Danmark havde fået hele Slesvig tilbage, men da ingen i Danmark gik ind for dette krav, støttede hun Danevirkebevægelsen af al evne. Ionas Collin satte sig før jul 1918 i forbindelse med hende.

Den kreds Madame de Quirielle tilhørte var udpræget katolsk. Den samledes om en forening »Foi et Vie«, tro og liv. I sin iver for Slesvig

håbende Madame de Quirielle også at kunne opnå noget for katolicismen. I et brev til Abbed Soulier, det var ham der i okt. 1918 holdt foredrag i »To Løver«, skrev hun: »Danmark har stærkt behov for katolicismen« [100].

Blandt de aktive i Paris må også nævnes den danske journalist Franz v. Jessen. Han havde i årene før krigen forsøgt sig med et eget bladforetagende »Riget«, men det var blevet en fiasko, og han var derefter blevet korrespondent for Berlingske Tidende i Paris, og samtidig blev han knyttet til det officøse franske blad »Le Temps«. Fra sin tidligste ungdom havde han været levende optaget af det sønderjyske spørgsmål og havde i de indre modsætninger mellem Jens Jessen og H. P. Hansen taget klart standpunkt for den sidstnævnte. Han havde indlagt sig stor fortjeneste ved at redigere Håndbog i det nordslesvigske spørgsmåls historie, som udkom i 1901 og i en forkortet fransk udgave i 1906. Denne udgave fik ved verdenskrigens afslutning stor værdi, fordi et vigtigt aktmateriale var samlet her.

Franz v. Jessen var en brændende fædrelandsven, men han nærmede et ubændigt had til den radikale regering og ganske specielt til udenrigsminister Erik Scavenius, og det prægede hans holdning i årene 1918-20.

I et langt brev til sin faderlige ven, historikeren Troels-Lund, den 15. dec. 1918 skildrede han først sine private forhold og derefter sit syn på det slesvigske spørgsmål. Brevet er på 40 tæt skrevne sider. Grundsynet på den politiske situation kan illustreres med følgende citat: »Det er ufatteligt, at ikke alene al opposition i Danmark har ligget død i fire år, men at oppositionen ligefrem har erklæret som sit program at bevare Erik Scavenius, den udenrigsminister, der har billiget d'hr. Stauning og Borgbjergs med konsorters åbenlyst tyskvenlige og ententefjendtlige politik«. Dernæst kritiserede han, at man i Danmark hyldede præsident Wilson, og glemte hvad »Frankrig havde gjort«. »Det er en skandale, at Frankrig ikke har modtaget den danske tak og hyldest, det ærligt har fortjent«. Videre skrev Franz v. Jessen: »alt arbejde for den slesvigske sags løsning ved fredsslutningen er afhængigt af, at det fra en eller anden kompetent dansk side, eventuelt mod regeringen, tilkendegives Frankrig og netop Frankrig, at Danmark ønsker denne løsning gennemført *med* og *ved* de allierede, under hensyntagen til sine egne vitale interesser.«

Hvad selve programmet for løsningen angik, tog Fr. v. Jessen sit ud-

gangspunkt i § 5. Han havde i det franske udenrigsministeriums arkiv studeret Frankrigs andel i § 5, men han var ikke sikker på, at de allierede ville acceptere afstemningsprincippet og foreslog derfor afståelse af Nordslesvig til Clausenlinjen og kun afstemning i de blandede distrikter mellem Clausenlinjen og en linje Gelting-Soholm å og endelig, at Kielerkanalen skulle internationaliseres.

Principielt erklærede Franz v. Jessen sig som tilhænger af en nationalitetsgrænse, og til begrundelse anførte han: »Jeg har nemlig den dybeste mistillid til den danske regerings evne og vilje til at værne os mod fortyskning: åndeligt, økonomisk og politisk. Jo stærkere et tysk (fortysket) element blev inden for vore grænser, des større ville fristelsen blive til at gøre det indrømmelser, og des bredere og mageligere ville fortyskningsvejen blive. Når det værn nordslesvigerne havde rejst, ved en i og for sig uudsigelig lykkelig begivenhed, er faldet, så må vi være dobbelt på vor post mod fortyskningen, den største nationale fare vort folk har kæmpet med i årtusinder, og som vi mere end en gang har været ved at ligge under for. I mere end een henseende er et *ubetinget godt* naboforhold til Tyskland farligere for os end det forhold, der bestod mellem 1864 og 1914.« Hvis regeringens politik 1914-18 havde mødt en stærk opposition, ville Fr. v. Jessen have haft færre betænkeligheder. Videre fandt Fr. v. Jessen det utænkeligt, at nogen som helst del af Slesvig skulle udelukkes fra at ytre sig om sin fremtidsskæbne. Skulle Mellemslesvig uanset motiverne for stemmeafgivningen give Danmark et flertal, måtte der sættes ind med en nationaliseringspolitik med den hensigt at undgå dobbeltsprog i skole, kirke, administration, retspleje og statsliv. Det måtte gerne bevirke, at der blev vedligeholdt en vis irritation mellem tyskere og danske. Hvis de danske stemmer var i mindretal i Mellemslesvig måtte man drive en ivrig national ekspansionspolitik i disse egne af samme grund [101].

Franz v. Jessens anskuelser er refereret så udførligt fordi de danner et klart modstykke til H. P. Hanssens ønske om at løse det slesvigske problem ved at gennemføre en nationalitetsgrænse, medens Franz v. Jessen var præget af franske forestillinger om en ordening, der ville gøre det dansk-tyske modsætningsforhold permanent og henvise Danmark til at indpasse sig i Frankrigs udenrigspolitiske mønster.

I U.S.A. fremkaldte begivenhederne i oktober 1918 en stærk bevægelse i dansk-amerikanske kredse, hvori det sønderjyske element udgjorde en betydelig del. Bevægelsen fandt udtryk i en henvendelse fra

fødte slesvigere i U.S.A. til præsident Wilson for at få ham til at erklære, at også det sønderjyske problem måtte løses i forbindelse med freden. Henvendelsen fremsendes i begyndelsen af nov. 1918, og 12. november svarede præsidenten imødekomende, og dermed var der sket en officiel stillingtagen fra en af de allierede hovedmagter [102].

De amerikanske embedsmænd og officerer, der havde med sagen at gøre, så den til at begynde med i lyset af Kielerkanalen. I et memorandum fra slutningen af nov. 1918 var synspunkterne formuleret i nogle punkter: »Overdragelse af de dele af Slesvig-Holsten, som efter ret og befolkning er entydig dansk; grænsedragning ved Kielerkanalen. Internationalisering af kanalen«[103].

Ligeledes i et memorandum fra sidst i dec. 1918 er denne kombination fremherskende. Den amerikanske folkeretsekspert David Hunter Miller refererer fra dette: »Den foreslåede tilbagegivelse af Slesvig kan have konsekvenser for Kieler-kanalen og navigationsrettigheder i Lillebælt.« Det varede dog ikke længe før amerikanerne indtog det modsatte standpunkt m.h.t. Kieler-kanalen. Som det fremgår af det foregående havde Danevirkemændene i særlig grad præpareret jordbunden i Frankrig. Med freden for døren kunne de nu også begynde en offentlig agitation i Danmark, men de fik kun deres synspunkter frem under strid modvind. I Danmark var der i efteråret 1918 kun få blandt de toneangivende, der delte deres opfattelse.

11. Danevirkebevægelsens aktiviteter i efteråret 1918

Med H. P. Hanssens tale i den tyske rigsdag og med den resolution, som de danske rigsdagsmedlemmer vedtog den 23. oktober 1918, var der fastlagt en linje, som Danevirkebevægelsen var imod; men de havde svært ved at finde ørenlyd for deres kritik.

Danevirkemændene var i det dilemma, at de følte sig nødtvungne til at sige eet, mens de egentlig mente noget andet. Den 27. oktober afholdt bevægelsen i Herning det første offentlige møde. Der blev vedtaget en resolution, som uoprigtigt gav tilslutning til den kortfattede offentlige udtalelse, der var udsendt om rigsdagsmedlemmernes møde den 23. oktober 1918. I den udtryktes blot enighed om, at det danske folk knyttede sine nationale forhåbninger til en retfærdig gennemførelse af det af begge parter godkendte nationalitetsprincip, folkenes selvbestemmelsesret, men der blev i resolutionen fra Herning gjort en tilføjelse, der for ikke indviede måtte tage sig ud som en del af rigsdagsmedlemmernes udtalelse, idet der efter »Folkenes selvbestemmelsesret« kom til at stå »således som dette udformes ved de endelige fredsforhandlinger.« Det var sådan set en hovedsag for Danevirkebevægelsen at få afgørelsen skudt hen til fredskonferencen, dvs. til de sejrende magters afgørelse. I offentligheden har man næppe bemærket denne finesse, og eftersom oktoberadressen ikke var blevet offentliggjort, har man næppe heller forstået, hvad det indebar, at man i Herning-resolutionen tog bestemt afstand »fra enhver drøftelse af enkeltheder vedrørende grænsespørgsmålet såvel som fra alle i forbindelse dermed stående adresser, der efter vort skøn kun kan være egnet til at mistænkeliggøre vor stilling udadtil og bringe det danske folks enighed i fare. . .«[104]. Resolutionen lød i sin helhed: »Undertegnede mænd, samlede til møde i Herning den 27. oktober 1918, udtaler vor fulde tilslutning til den af regeringen og rigsdagen og derigennem samtlige politiske partier vedtagne og offentliggjorte udtalelse vedrørende det danske Sønderjyllands genforening med kongeriget Danmark i overensstemmelse med princippet om fol-

kenes selvbestemmelsesret, således som dette udformes ved de endelige fredsforhandlinger og tager bestemt afstand fra enhver drøftelse af enkeltheder vedrørende gransespørgsmålet såvel som fra alle i forbindelse dermed stående adresser, der efter vort skøn kun kan være egnet til at mistænkeliggøre vor stilling udadtil og bringe det danske folks enighed indadtil i fare.«

Der var ingen hvervende kraft i en resolution af denne vage karakter, og bekendelsen til folkenes selvbestemmelsesret var vildledende. Netop et par dage i forvejen havde Collin til redaktøren af Nationaltidende, Löth-Jensen, sagt, at hele § 5 med tilbehør jo var ført frem under tysk herredømme ud fra forudsætningen fra 1864, som nu var bristet [105]. Men det turde man endnu ikke sige højt, og så var der kun vagheden tilbage. Den 6. november 1918 udsendtes et foreløbigt program. Indledningsvis blev der gjort rede for den aktivitet, der var blevet udfoldet af »Sønderjysk kreds af 1918«, dernæst blev Herning-resolutionen citeret og tilsidst blev programmet opstillet i en række punkter. Bl. a. at »Folkenes selvbestemmelsesret bør lægges til grund for løsningen af det sønderjyske spørgsmål.« Her skal folkenes selvbestemmelsesret sikkert ses i modsætning til nationalitetsprincippet. I et andet punkt hed det: »Nærmere enkeltheder vedrørende afstemningsmåde og afstemningsområde, eventuelt områder, må ønskes fastsatte af alle interesserede parter i fællesskab.« Skal sætningen tages efter sit pålydende, måtte det betyde, at også Tyskland som interesseret part måtte være med i en aftale, men det har næppe været meningen. Punkt 4 var rettet mod oktoberadressen: »Ethvert forsøg fra kongerigsk side på nu at fastslå en bestemt grænselinje er ubetimeligt. Alle offentlige tilkendegivelser, herunder resolutioner og adresser, der tilsigter noget sådant, må undgås« og endelig som sidste punkt: »Ethvert forsøg på at tilvejebringe en løsning gennem ensidig forhandling eller henvendelse er forkastelig.« Denne bemærkning var dog post festum, mulighederne for en dansk-tysk særordning eksisterede ikke mere.

Programmet blev underskrevet af direktør Johannes Borch, rektor H. P. Hansen, dr. Vald. J. Harsløf, kontorchef Vald. Helsing, folketingsmand A. Kidde, stud. theol. Ad. Pedersen, fabrikant Jørgen Petersen, oberst M. R. Skade, folketingsmand J. S. Vanggaard og sekretær J. Videbæk. Et navn savnedes; det var navnet på sjælen i det hele, dr. Ionas Collin; ved ikke at underskrive var han i al fald ikke personlig forpligtet på selvbestemmelsesretten [106].

Der blev i programmet talt om, at ethvert forsøg fra »kongerigsk« side på at fastslå en grænselinje er ubetimeligt. Fra sønderjysk side kunne et sådant forslag derimod nok accepteres. Danevirkefolkene måtte derfor nu, da sønderjyderne var ved at opstille deres program, være interesseret i at få umiddelbare kontakter over grænsen. Det var ikke så lige til, dels fordi det var svært at komme over grænsen, og dels fordi kun få var tilgængelige for deres synspunkter, og den ledende kraft i Sønderjylland, H. P. Hanssen, var afgjort imod.

H. P. Hanssen havde gennem Aage Friis erfaret, at Danevirkemændene bekæmpede oktoberadressen. Han modtog også selv fra København et opråb, der advarede mod at underskrive oktoberadressen. Opråbet var underskrevet af rektor H. P. Hansen, skoledirektør N. Bang, overretssagfører Manthey-Wagner, sagfører Mandal-Berthelsen, oberstløjtnant Lund og tandlæge A. Carstens, alle var med i ledelsen af foreningen til støtte for danskheden i Sønderjylland.

Til Aage Friis skrev H. P. Hanssen den 31. oktober 1918: »Hvad der ligger bag dette opråb, ved jeg ikke, men jeg har det indtryk, at agitationen for at få Sydslesvig helt eller delvis tilbage vinder terræn. Den har, som de sidste beretninger viser, også sine følgere ude i Nordslesvig, og lederne af den føler sig tydelig nok sejs sikre. Der er fare for, at den også vil bringe forvirring ind i vore rækker. Jeg kan ikke se andet, end at modstanderne af den overvejer alt for længe og handler alt for langsomt i en tid, hvor udviklingen skrider frem med stormskridt, og der fremfor alt må handles,handles,handles!« [107]. Til sin gode ven Nis Nissen, Nordborg, skrev H. P. Hanssen den 1. november 1918: »Den Krarup-Collinske agitation følges med megen bekymring i København, fordi den med støtte af ententens gesandter er rettet imod det standpunkt, som rigsdagen og regeringen indtager: den nationale grænse. Den er efter min mening farlig i sine konsekvenser, dels fordi Danmarks ansvarlige politikere ikke af hensyn til landets fremtid tør tage imod Sydslesvig, og alt eventuelt kan strande derpå, dels fordi den, hvis den førte til det attråede mål, ville give os en meget utryg fremtid, idet den ville styrke tyskheden i Nordslesvig så stærkt, at den ville indeholde en varig fare, som før eller senere ville udmunde i, at grænsen atter bliver rykket nordpå« [108].

Da meddelelsen om, at Vælgerforeningens tilsynsråd var indkaldt til møde i Aabenraa den 16. og 17. november 1918 fremkom, stod det for de ledende Danevirkefolk som en hovedopgave at søge at influere

på de beslutninger, sønderjydernes repræsentanter her ville tage. I H. P. Hanssens redegørelse for møderne i Aabenraa ser man resultatet af disse bestræbelser, sådan som de tegnede sig syd for den gamle grænse. Under 16. november har han noteret, at han på »Folkehjem« inden det store møde havde en samtale med direktør L. Christensen, Vandmøllen, og købmand Valdemar Schmidt, der begge var repræsentanter for Haderslev i Vælgerforeningens tilsynsråd. De havde begge efter indtrængende anmodning vovet sig over grænsen uden pas for i Hejis at deltage i et møde med skotøjsfabrikant Jørgen Petersen og flere, som er tilhængere af en sydligere grænse og »vil have den fastsat uden afstemning. De var især blevet bearbejdede med, at det var ententen, der skulle sætte grænsen. Enhver anden politik var farlig. Og grænsen skulle sættes langt sydligere. Det første havde de taget for gode varer, og var de øjensynligt blevet stærkt påvirkede af. Derimod hævdede direktør Christensen, at han havde udtalt sig meget bestemt imod, at Flensborg, som kun havde afgivet 4 pct. danske stemmer ved det sidste rigsdagsvalg, blev indlemmet i Danmark. De meddelte mig, at man på mødet havde udtalt en stærk frygt for, at Danmark ville føre en tyskvenlig politik. Dertil svarede jeg, at denne frygt var grundløs, Danmark ville hverken føre tyskvenlig eller tysk fjendtlig, men simpelthen dansk politik, dvs. en politik udelukkende bestemt af dansk interesse«[109].

Sådan så H. P. Hanssen sagen. Set fra den anden side lader den sig også oplyse. Den 11. november 1918 noterede Ionas Collin, at han gennem rektor H. P. Hansen har erfaret »at der er kommet svar, således at sammenkomsten med Christensen, Slotsvandmøllen, bliver den 13. november.« Han kunne umuligt selv rejse den dag, men af notatet for den 12. november fremgår det, at han forhandlede med rektor H. P. Hansen om de ting, man skulle spørge direktør Christensen om, og at man skulle pålægge ham at skaffe en redegørelse for tilsynsrådets virkelige stemning, hvem der var til stede, at der skulle organiseres mod Clausens linje, og at han helst skulle give skriftlig beretning. Den amerikanske militærattaché Gade blev spurgt, om der var særlige ting, han lagde vægt på at få oplyst, svaret var: »Særlig marinesager, lige så meget nu som før,« og Ionas Collin bad rektor H. P. Hansen skaffe en skriftlig rapport til Gade, om det erfarede. En malende beskrivelse er givet af J. S. Vanggaard, der selv deltog i ekspeditionen [110]. Kontakten til direktør L. Christensen, Haderslev vandmølle, og købmand Schmidt blev knyttet gennem Holger Andersen, der på dette tidspunkt

boede i Middelfart, og dennes forbindelsesmand var Oluf Wolf, som tjente det allierede efterretningsvæsen, og man går næppe fejl ved at antage, at Wolf har knyttet tråde til Holger Andersens bror, advokat Johannes Andersen, og at denne har henvendt sig til de i Haderslev valgte medlemmer af Vælgerforeningens tilsynsråd. Den 13. november mødtes rektor H. P. Hansen, J. S. Vanggaard og Jørgen Petersen ved grænsen ved Hejls. Syd for Hejlsminde stod L. Christensen og Valdemar Schmidt. De kongerigske herrer fik fat i en båd, men de fik ikke lov til at gå i land på sydbredden; man forsøgte så at etablere en samtale mellem de tre i båden og de to på land, men der kunne ikke føres en ordentlig samtale på den måde; det lykkedes så at arrangere et møde lidt længere mod vest, ved Kær Mølle, der havde bygninger både nord og syd for grænsen. Kvintessensen af drøftelsen kan sammenfattes i en replik af rektor H. P. Hansen: »De sejrende magter ville tage sig af det slesvigske spørgsmål, men de ville løse det selv og ikke finde sig i nogen forståelse mellem Danmark og Tyskland. Sønderjyderne måtte ikke opstille grænselinjer, afstemningsregler o.l. men kun udtale krav om at komme tilbage til Danmark. Alt andet ville kun bidrage til at forkludre sagen.«

Denne besked skulle de overbringe til H. P. Hanssen, hedder det hos Vanggaard, som tilføjer: »til hvem vi på dette tidspunkt endnu ikke havde tabt al tiltro.«

De modtagne oplysninger blev ganske uden indflydelse på forhandlingerne i Aabenraa den 16. og 17. november. Her blev netop opstillet en grænselinje, og der blev fremsat forslag til afstemningsregler, altså lige netop det »Sønderjysk kreds af 1918« mindst af alt ønskede, det var da også med indædt harme, kredsen modtog meddelelse om Vælgerforeningens afgørende møde.

Ionas Collin gik straks den 18. november til translatøren i den franske legation, Edouard Hansen, til hvem han sagde: »Aabenraa-resolutionen betyder, at Rantzau [den tyske gesandt i København] spiller på dem som et orkester, (Scavenius-Friis-Clausen-H. P. Hanssen-Kloppenburg etc. etc.) trods vore advarsler gennem Chr. Hanssen [en bror til H. P. Hanssen] har H. P. Hanssen altså ikke opgivet rævestregerne; prøv at få ententen til 1) at slå i bordet for Scavenius og sige, nu vil vi have en ende på det maskepi, 2) at give en offentlig tilkendegivelse (interview, telegram fra Paris bl.a.), hvori de giver H. P. Hanssen og Co. en ordentlig en på hovedet. Vi må nu undergrave tilliden til ham i Sønderjylland, thi han er skadelig.«

Kun den sidste del af programmet var Ionas Collin i stand til at føre ud i livet, men det lykkedes i ikke ringe grad, og ganske uventet fik han få dage senere en chance for at begynde sit nedbrydningsværk. Der skulle den 23. november 1918 være en foredragsaften i Studenterforeningen med Nationalbankdirektør Marcus Rubin som taler. Aftenen var aftalt inden revolutionen i Tyskland den 9. november og våbenstilstanden den 11. nov. 1918. Emnet var Tysklands sociale, økonomiske og nationale udvikling. Marcus Rubin havde i 1911 i »Preussische Jahrbücher« fået offentliggjort en artikel under pseudonymet »Ein Däne« om det dansk-tyske forhold. Artiklens formål var at skaffe forståelse for de danske nordslesvigeres berettigede ønske om at leve med i det danske kulturliv; for at fremhæve dette synspunkt blev bestræbelserne for en genforening bagatelliserede. Initiativet til artiklen var udgået fra Aage Friis, der i 1910 var blevet leder af udenrigsministeriets pressebureau. Rubin havde venligt stillet sig til rådighed for Aage Friis. Artiklen var velment, men der forekom sætninger, som ikke var velformulerede, i al fald kunne de benyttes som basis for kritik mod den danske regering for at have givet op i forhold til Sønderjylland. Den særligt angrebne sætning lød: »Men en regering kan jo i vor tid ikke hindre fri tale og fri presse og her i Danmark mærkes der trods alt stærk ømtålelighed over regerenet i Nordslesvig. Kun tåber i Danmark og folk uden indflydelse tror på en genopvågning af artikel 5 eller lignende, men meget udbredt er uviljen over forfølgelserne af dansk sprog og kultur i Nordslesvig og over den åndelige grænsespærring, der søges gennemført ved Kongeåen.«

Artiklen fik ikke nævneværdig virkning i Tyskland, men så meget større i Danmark, da det ved en indiskretion omkring 1. aug. 1911 blev kendt, at forfatteren var Nationalbankdirektør Marcus Rubin. I et brev til professor Valdemar Ammundsen den 3. jan. 1920 har Johannes Tiedje fortalt, at han i 1911 på Skagen havde truffet en politiker, der nu stod Flensborgfolkene nær; denne havde uden diskretionspligt nævnt navnet Rubin og de nærmere omstændigheder. »Da jeg tydeligt mærkede, at offentliggørelsen af navnet lå i hans partipolitiske danske interesse, men at han selv var bundet af diskretionspligt, havde jeg naturligvis ingen lyst til at trække hans kærre og har ikke personlig nævnt navnet.« Men det blev kendt ved en stillingsbetegnelse, der ikke lod tvivl tilbage om, at forfatteren var Marcus Rubin [111]. De ovenfor citerede ord om tåber og folk uden indflydelse blev opfattet som en for-

hånelse af genforeningshåbet. Fra regeringens side blev det tilkendegivet, at artiklen i hovedsagen gengav regeringens opfattelse. Det vakte megen uro i pressen. For at demonstrere kongens tilslutning til synspunkterne blev Marcus Rubin i dec. 1911 udnævnt til Kommandør af Danebrog. Det bragte kun yderligere gemytterne i kog.

I november 1918 var det oplagt for Ionas Collin og hans venner at benytte Marcus Rubins foredrag i Studenterforeningen til en demonstration. Leder af demonstrationen var en stud. med. Gram-Hansen. Ionas Collin har den 23. november om Gram-Hansen noteret: »Han har 100-150 sikre folk i aften; de uddeler uden for foreningen trykt citat af Rubins ord om § 5. Når Schlotfeldt, den ledende senior, har givet Rubin ordet, siger Gram-Hansen fra forsamlingen »Hr. Nationalbankdirektør Rubin. Danske Studenter ønsker ikke at høre Deres ord, vi ønsker ingen diskussion herom og opfordrer Dem til at frafalde ordet.« Vil han tale alligevel så synges »Det haver så nyeligen«, derpå en halv snes andre sange, evt. flere til. . . En del af skytterne er udelukkede på grund af gæld, så gå de andre op med deres kort, og når de vel er oppe indsamles kortene og en går ud med dem til de udelukkede; det menes at lykkes.« Senere ringede Gram-Hansen og spurgte: »Vil De eventuelt holde tale om Sønderjylland, når vi har hevet Rubin ud«, men Ionas Collin og hans venner deltog ikke i mødet. Det lykkedes ej heller at få Rubin hevet ud, mødet gennemførtes, efter at 30-40 af demonstranterne var udvandret.

Mødet fik imidlertid en effekt, der måtte overgå Ionas Collins dristigste forventninger. Under diskussionen efter foredraget oplyste Aage Friis, til forsvar for Marcus Rubin, at artiklen i »Preussische Jahrbücher« havde haft både den danske konges, den danske regerings og Hanssen-Nørremølles billigelse. Den danske konges og den danske regerings andel blev hurtigt glemt, men ikke H. P. Hanssens andel. Efterhånden blev ansvaret for Rubin-artiklen nærmest lagt over på H. P. Hanssen. Der blev ikke sparet på krudtet. Blandt demonstranterne den 23. november var stud. jur. J. Christmas Møller, stud. jur. Ole Bjørn Kraft og stud. polit. Max Kier Hansen. På et møde i Studenterforeningens repræsentantskab den 27. november udtrykte Christmas Møller og hans venner tvivl om sandfærdigheden af de oplysninger, Aage Friis havde bragt om H. P. Hanssens godkendelse af artiklen, og Aage Friis følte sin ære krænket i den grad, at han anlagde sag imod dem. Han vilde ikke have beskyldningen for at føre usand tale siddende på sig,

men i den givne situation var en proces kun vand på hans modstanderes mølle.

Den ultrakonservative redaktør af »Kolding Avis«, Erik Hansen, betegnede ligeledes den af Aage Friis givne fremstilling som usandfærdig; mod ham anlagde Aage Friis injuriersag. Erik Hansen fik derved et kærkomment stof til sit blad. Det faldt ikke ret mange for bryttet, at den daværende udenrigsminister Ahlefeldt-Laurvig, den daværende finansminister Niels Neergaard og undervisningsminister Jacob Appel havde ønsket artiklen frem; H. P. Hanssen alene blev skydeskive [112].

Ingen heftede sig ret meget ved, at de personer, der nu angreb H. P. Hanssen, havde opgivet det med § 5 forbundne program, mens H. P. Hanssen havde gjort Rubins ord til skamme ved netop at rejse genforeningskravet bl.a. ved at henvise til § 5. Processen mod Erik Hansen strakte sig over mange måneder og i højst besværlige situationer blev H. P. Hanssen indkaldt som vidne. Til sidst måtte man næsten tro, at det var ham der havde sagt, at kun tåber og folk uden indflydelse troede på en genopvågnen af § 5 eller lignende.

For Aage Friis personlig betød Rubin-sagens genopblussen, at han måtte træde i baggrunden. Både Oktoberadressen og Rubin-artiklen, som han havde et væsentligt ansvar for, vidnede om manglende psykologisk indsigt, men hans fortjeneste ved at tilvejebringe brevet fra dr. Solf står som hans store positive indsats i genforeningshistorien.

Danevirke-kredsen opfattede forøvrigt ikke Aage Friis som deres hovedmodstander, det var frem for alle H. V. Clausen. Han var »Clausen«-linjens teoretiker, og de anså hans argumentation for at udgøre den alvorligste fare for deres bestræbelser. I sommeren 1918 havde H. V. Clausen vist Ionas Collin et memorandum, som Collin lod tage afskrift af for at være parat til at imødegå det, når tiden var inde. Collins indvending var, at H. V. Clausen lagde for lidt vægt på den afgørende forudsætning, Tysklands nederlag, og at sagen ikke var et dansk-tysk, men et europæisk anliggende, og at Kieler-kanalen ville blive afgørende [113]. I dagbogen noterede Collin: »Sendte Clausens afhandling tilbage til ham med en kort imødegåelse, kun på de punkter, hvor det var ufarligt at oplyse ham og retlede ham«. Collin og H. V. Clausen havde begge hentet deres hustruer i Haderslev; de to damer var kusiner, og på den basis var der en vis kontakt mellem familierne.

Sidst i oktober 1918 skrev H. V. Clausen på basis af sit memoran-

dum nogle artikler i Nationaltidende. De sammenfattedes i en pjece »Før afgørelsen«, som udsendtes omkring 1. nov. 1918. H. V. Clausen var den anerkendte ekspert m.h.t. de nationale forhold i Sønderjylland, hans synspunkter vakte megen opmærksomhed; de er af stor interesse også under hensyn til, at han i jan. 1919 som regeringens sagkyndige blev tilforordnet det danske gesandtskab i Paris.

12. H. V. Clausens stillingtagen

Da begivenhederne i oktober 1918 tog fart, var H. V. Clausen på det nærmeste 58 år gammel. Han var uddannet som historiker og virkede som lektor ved Frederiksberg gymnasium. Som menneske var han på en gang stilfærdig og ilter; han talte lavmælt, men han havde meget kategoriske meninger, han var fortrolig med verdenslitteraturen og verdenskunsten, men samtidig var han fortrolig med hver krog i den overvejende dansksindede del af Sønderjylland. Han var venstremand og demokrat i politisk henseende, men han var i sit væsen åndsaristokratisk.

Omkring 1880 kom han første gang til Sønderjylland, og i de følgende 24 år samlede han i den ene ferie efter den anden statistiske oplysninger om avishold, om ejerforhold og om sprogforhold i de enkelte landsbyer. Som medlem af den såkaldte »Oktoberforening« havde han fra 1898 taget virksom del i sønderjydernes kamp for at bevare jorden på danske hænder. Oktoberforeningen samlede midler i kongeriget og støttede dermed unge danske sønderjyder ved køb af ejendomme. Han var i 1901 blevet gift med en datter af landdagsmand, grosserer Julius Nielsen i Haderslev. Han havde oprindeligt stået redaktøren af Flensborg Avis Jens Jessen nær, men siden blev han Jens Jessens skarpe kritiker, ingen har bedømt denne så strengt som H. V. Clausen, både som person og som politiker. I løbet af 1890'erne var han nået til det resultat, at kun Nordslesvig til den nuværende grænse kunne vindes tilbage til Danmark. Man kan af et brev, som Jessen sendte H. V. Clausen den 19. juli 1894, se, at de har diskuteret Flensborgs stilling. Her var de danske stemmer mellem 1886 og 1893 gået stærkt tilbage; fra 1024 til 471, mens de tyske stemmer i disse år var gået frem fra 1883 til 2629 og socialdemokraternes fra 1726 til 2841. H. V. Clausen havde på denne baggrund »opgivet« Flensborg, men Jessen var uenig med ham og skrev: »Har vi her i byen måske haft en eneste mand undtagen hr. Gustav Johannsen, der var skikket til at agitere. Har ikke nu »Nord-

slesvig« taget dette vort eneste lam. Det er klart, at en mand, hvis indflydelse mindre er grundlagt på anstrengende arbejde og usædvanlig stødthed end på personlig vindende egenskaber og skiftende stemning, ikke kan vente 20-30 år i træk at bevare samme stilling på samme sted. Hvis nu, som De påstår, hr. Gustav Johannsen har opgivet Flensborg, så har han gjort en svingning og slige svingninger styrker ikke indflydelsen. Jeg har i tankerne svaret Dem på alt om Flensborg, Kobbermølle-linien, Elsass-Lothringen o.s.v., men må opgive at nedskrive det« [114].

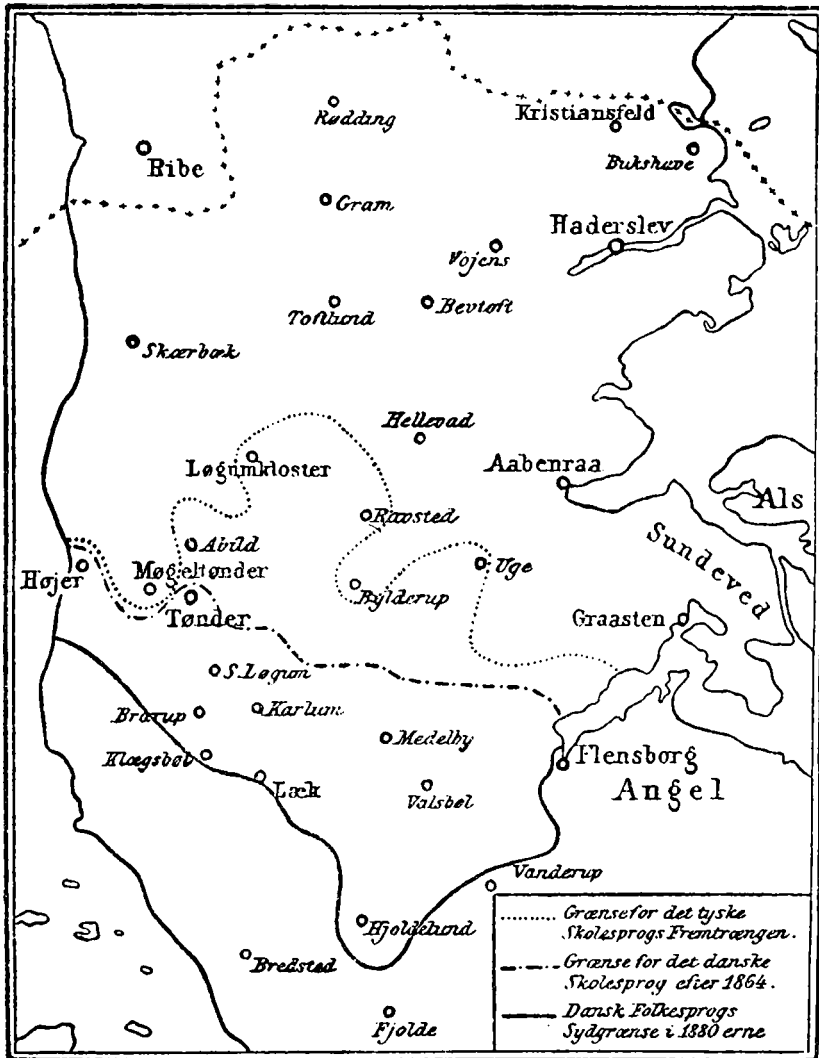
H. V. Clausen beskæftigede sig fra første færd meget med problemerne omkring den rette grænsedragning mellem Danmark og Tyskland. Clausen-linjen blev som tidligere nævnt alment kendt, da den i 1901 blev gengivet på et kort i »Håndbog i det nordslesvigske spørgsmåls historie.« H. V. Clausen anvendte den arbejdsmetode, at han indsamlede sine oplysninger ved samtaler med folk eller ved at udsende spørgeskemaer. Det lod sig let gøre i Nordslesvig, bortset fra det sydvestlige hjørne, men, skriver han: »Forholdene i Mellemslesvig er det ikke helt så let fra dansk side at skaffe sig et nøjagtigt billede af, da materialet ikke af danske kan fremskaffes i statistisk form, eftersom befolkningen hernede politisk ikke er dansk og ingen støtte vil yde til et sådant arbejde Grænsen mellem Mellemslesvig og Nordslesvig er historisk set der, hvor dansk og tysk kultur mødes med hinanden, hvor - på landet udelukkende og i byerne delvis - dansk har været kirkesprog og indtil 1889 skolesprog, hvor der altså nord for grænselinien lever en befolkning, der af oprindelse og tungemål er dansk, der altid har modtaget sine åndelige værdier på dansk og fra Danmark, og som den dag idag føler sig som et led af det danske folk og søger at hævde sig som sådant«[115]. Det er dog kun betingelsesvis rigtigt, at der indtil 1889 havde været dansk skolesprog på landet i Nordslesvig. Allerede før 1889 havde de tyske myndigheder haft held til ved afstemninger i skoledistrikterne at få rykket skolesproggrænsen op nord for Løgumkloster. Delingslinien mellem de to skoleområder mindede iøvrigt meget om den senere Tiedjelinie. Sognene mod sydvest Højer, Udbjerg og Tønder havde H. V. Clausen kun ringe kendskab til; de var ikke taget med i hans statistiske materiale; det omfattede kun den øvrige del af Tønder nørreamt.

Der er en mærkelig modsætning mellem H. V. Clausens tabte tro på Flensborgs danskhed på den ene side og hans stiltiende fastlæggelse af

grænsen mod vest i dansk favør, uanset at Tønder og Højer måtte betragtes som tysksindede byer. Han ofrede ikke mange ord på Tønder, men praktiske betragtninger var for ham afgørende. Hvis man ville drage en grænse nøjagtig efter sindelaget måtte man gå nord om Højer, syd om Møgeltønder, nord om Tønder, og så kunne det måske forsvares at gå syd om Hostrup, hvor stemmerne længe stod temmelig Uge, men hvor i 1901 tyskerne havde fået overhånd, Rørkær var imidlertid en dansk højborg. En sådan grænselinie ville betyde, at jernbanen blev overskåret 4 gange, og afvandingsforholdene ville desuden blive yderst komplicerede; man måtte der tage geografiske og økonomiske hensyn, og det gjorde H. V. Clausen ved at udligne i dansk favør, dvs. han lod ikke tyskheden i Højer og Tønder have vægt. Det blev danskheden i Møgeltønder og Rørkær, der blev udslagsgivende.

H. V. Clausen pådrog sig efterhånden de tyske myndigheders opmærksomhed. I 1904 ville de udvise ham, men han nægtede at kvittere for det brev, der meddelte ham udvisningen og slap i første omgang; men han vidste nu, at hans færd blev overvåget og var derfor yderst forsigtig, en tid holdt han sig borte, men i 1907 var han igen i sit elskede Sønderjylland. Han vandrede da en tur fra Flensborg til Slesvig. Det følgende citat er hentet fra et brev, han skrev til sin kone: »Jeg vandrede den vej, som jeg ikke har gået i 17 år. Mange stråtekte lavloftede huse var bygget om og afløst af moderne hæsliigheder, mange lynbakker var opdyrkede, Eggebæk kirke har fået sig et mægtigt tårn, oprørernes »Gedächtnis«-kirke ved Isted havde jeg ikke set før. Men alligevel er landskabet det gamle, skønne og afvekslende ... Og Slagmarken ved Isted har endnu sin interesse for mig. . . Men een følelse har jeg ikke længere; jeg spejder ikke nervøst ængsteligt efter hvert spor af dansk sprog, som kan findes. Vi træffer folk, som taler dansk til mig, den mand har været dragon i Aarhus, den mand har arbejdet på Ærø, men det rører mig ikke; de egne er tabte for os... . Det var en dejlig dag i går, lyngen er begyndt at blomstre, der er kaprifolier endnu i hegnene, linden dufter endnu, og jeg gnider timian mellem fingrene, dens lugt elsker jeg. Vi var gået fra Flensborg kl. 9, og vi kom til Slesvig kl. 8 om aftenen« [116]. H. V. Clausen var på dette tidspunkt 46 år, han havde gået 35 km på en dag.

Man forstår, at det har kostet ham store spekulationer at »afskrive« Sydslesvig, men så meget mere overbevist var han om, at Nordslesvig ville komme tilbage til Danmark. I 1905 skrev han i et brev til sin



Dette kort viser den sproglige stilling i 1888, da forordningen om indførelse af tysk skolesprog i alle nordslesvigske skoler blev udstedt. Ved myndighedernes pres var det tyske skolesprog gradvis blevet indført indtil den punkterede linje.

kone: »Jeg har sådan en følelse af, at om 5 år vil Nordslesvig igen være dansk.« Så hurtigt gik det nu ikke. Det, der i 1905 fik ham til at tro, at tiden nærmede sig, var krigsuroen omkring den russisk-japanske krig, som måske ville udvikle sig til en større konflikt. H. V. Clausen måtte som mange andre væbne sig med tålmodighed. I 1910 blev han ramt af den udvisningstrussel, der længe havde hængt over hans hovede. Til gengæld indtrådte i 1914 den situation, han så længe havde regnet med, den storkrig, der skulle afgøre, om Tysklands magt kunne knækkes. Længe havde krigen ikke været, før han begyndte at forberede sig på, at det slesvigske spørgsmål igen kunne rulles op. Han havde, flere år før krigens udfald var afgjort, det tidligere nævnte memorandum parat. I november 1918 dannede det som nævnt grundlag for den række artikler i Nationaltidende og Politiken, som samledes i pjecen »Før afgørelsen«. I de første 3 artikler, der udgør et første afsnit i pjecen, blev der argumenteret imod at tage Sydslesvig ind under Danmark. Det var i realiteten en opposition imod den gamle Ejderdanskhed. H. V. Clausen nævnte 3 grunde for ikke at tage Sydslesvig med:

- 1) af hensyn til sydslesvigerne selv
- 2) af hensyn til danskheden i kongeriget og
- 3) af hensyn til de danske sønderjyder.

Det ville være uret mod sydslesvigerne at tvinge dem ind under Danmark mod deres vilje, skrev han, og han dokumenterede hvor svagt danskheden var repræsenteret syd for Flensborg; dernæst forklarede han, at Danmark hverken kunne få gavn eller glæde af Sydslesvig og endelig, at hjemmetyskheden i Nordslesvig ville få en helt anden stilling, hvis den blev støttet af en kompakt tysktalende befolkning inden for Danmarks kommende grænse.

Alt dette er der ikke noget overraskende i. Det var en argumentation, der var udviklet under de før 1914 herskende vilkår.

Men i pjecen »Før afgørelsen« havde han tilføjet et forord og et nyt afsnit samt et kort. I forordet skriver han, at han har undersøgt, hvor man kan drage »den nye grænse mellem Danmark og Tyskland, der vil være retfærdigst og fornuftigst og forønskeligst, selvom forfatteren meget godt ved, at han ikke bliver blandt dem, der skal fastslå denne grænse«. Heri tog han fejl, men mest interessant er det tilføjede afsnit, der er holdt i en helt anden tone end de tre første, der byggede på de offentliggjorte artikler. Det er vanskeligt at afgøre, hvornår det sidste afsnit er skrevet. Det er utvivlsomt blevet til under indryk af et fore-

stående tysk nederlag og den dermed ændrede situation. Afsnittet begynder: »Tro ikke, at den håndfaste og kategoriske afvisning af Mellem- og Sydslesvig, der er sket i det foregående afsnit, skyldes en oprindelig ligegyldighed over for det danske sprog, de danske minder og de danske sympatier dernede«. Der følger derpå en argumentation for grænselinien for Nordslesvig, som »den absolut *nordligste*, udover den kan der ikke fra dansk side gøres nogen som helst indrømmelse«. Man kan undre sig over, at han ikke samtidig karakteriserede den som den absolut sydligste, svarende til hans udtalelser før 1914, men det gør han ikke. Tværtimod, han svarer positivt på spørgsmålet, »om der ikke syd for denne linie er danske elementer, som vi bør værne om ved at kræve en afstemning foretaget længere sydpå?« Der er endnu et dansk-talende område i Kær herred og i Vis herred. Børnene kan dog kun dansk nord for linien Frøslev, Skovlund, Agtrup, Klægsbøl. I 1867 var der dansk flertal eller et stort mindretal i Valsbøl, Karlum, Medelby og Ladelund sogne. »Der er al grund til at lade en kommende afstemning strække sig ned til disse egne, og det ville også være muligt her at skabe en naturlig grænse. Ligesom den førnævnte må den begynde ved Kobbermøllebugten, gå op gennem Kruså-dalen, men syd for Frøslev følge en strækning af Mejnå, springe herfra over heden til Haksted å og derpå langs med Soholm å nå ud til Vesterhavet. Nord for denne grænselinie ligger 4900 km² og bor der ca. 197.000 mennesker«, oplyser han. Der er altså tale om en udvidelse af »Nordslesvig« med ca. 1000 km² og 36.000 mennesker.

Hvis man lægger tallene fra rigsdagsvalget i 1912 til grund, ville der inden for dette område som helhed være et lille dansk flertal. Teksten til det ledsagende kort lyder: »Den nordligste og den sydligste grænse, som er forsvarlig«, og det til trods for, som H. V. Clausen selv skriver, at denne alternative, naturlige sydligste grænse nærmest Vesterhavet omsluttede 11 sogne, der var helt frisisk-tyske af sprog, og »hvori der ikke vides at være allerringeste danske sympatier«. De frisisk-tyske øer Sild, Før og Amrum måtte også på grund af beliggenheden komme med. Vesterland-Før, Amrum og List på Sild havde før 1864 hørt til kongeriget Danmark, og man kunne endnu regne med svage danske sympatier, »men om man på disse forhold tør grunde håb om, at øerne ville finde sig i at blive danske, kan ingen sige«. Man mærker, at det har kriblet i fingrene på H. V. Clausen for at finde en mulighed for at udvide det område, der kunne komme til Danmark, og hans interesse for

de vestlige egne var væsentlig større end for de østlige.

Man kan rette en alvorlig kritik mod det kort, hvormed han ledsagede sin fremstilling, idet navnet »Frisland« findes syd for den alternative grænse ved Soholm å. Det er mildest talt vildledende, idet det centrale nordfrisiske område på fastlandet helt klart ligger nord for den linie, H. V. Clausen har draget. På kortet var Flensborg, der iøvrigt dannede tyngdepunktet for danskheden syd for den oprindelige Clausen-linje, holdt uden for. Men snart faldt for H. V. Clausens vedkommende også dette forbehold.

På samme tid som man i Nordslesvig begyndte at tale om »de tilstødende distrikter i Mellemslesvig«, begyndte man også i H. V. Clausens kreds at overveje problemerne i disse egne. Inden mødet i Aabenraa den 17. november 1918 var også H. V. Clausen og hans venner klare over, at en afstemning i Flensborg ikke kunne undgås. Den 11. november 1918 gav Mackeprang, H. V. Clausen og H. L. Møller i et svar på en artikel af Vilh. la Cour udtryk for den opfattelse, at hvis der i Flensborg voksede et dansk sindelag frem, så fandt de det naturligt, at Flensborg fik adgang til ved en særlig afstemning at tilkendegive, om byen ville følge Nordslesvig eller have den fremtidige grænse draget nord for sig. »Vi har blot ingen tro til, at et flertal herfor findes«, sagde de [117].

En lille detaille i pjecen vedrørende Aventoft sogn, skal lige fastholdes, da den senere kom til at spille en rolle. H. V. Clausen havde ikke helt klare forestillinger om Aventoft, idet han i pjecen skrev: »På grund af naturforholdene og beliggenheden nord for Vidåen og et udstrakt sø- og sumpterræn, medtages vestpå de to små sogne Aventoft og Udbjerg.« Aventoft ligger imidlertid syd for Vidåen, og dette åløb blev af H. P. Hanssen foreslået som grænse for det nordslesvigske område, derved kom Clausen-linjen til at gå syd om Udbjerg og nord om Aventoft. Når man tager afvandingsforholdene og færdselslinjerne i betragtning, havde der været gode argumenter for at lade Aventoft være en del af det nordslesvigske område, idet Vidåen ikke er velegnet som grænse, fordi afvandingsforholdene blev komplicerede ved en grænse-dragning midt i åen og gennem Rudbøl sø. Det opdagede man først, da det var for sent.

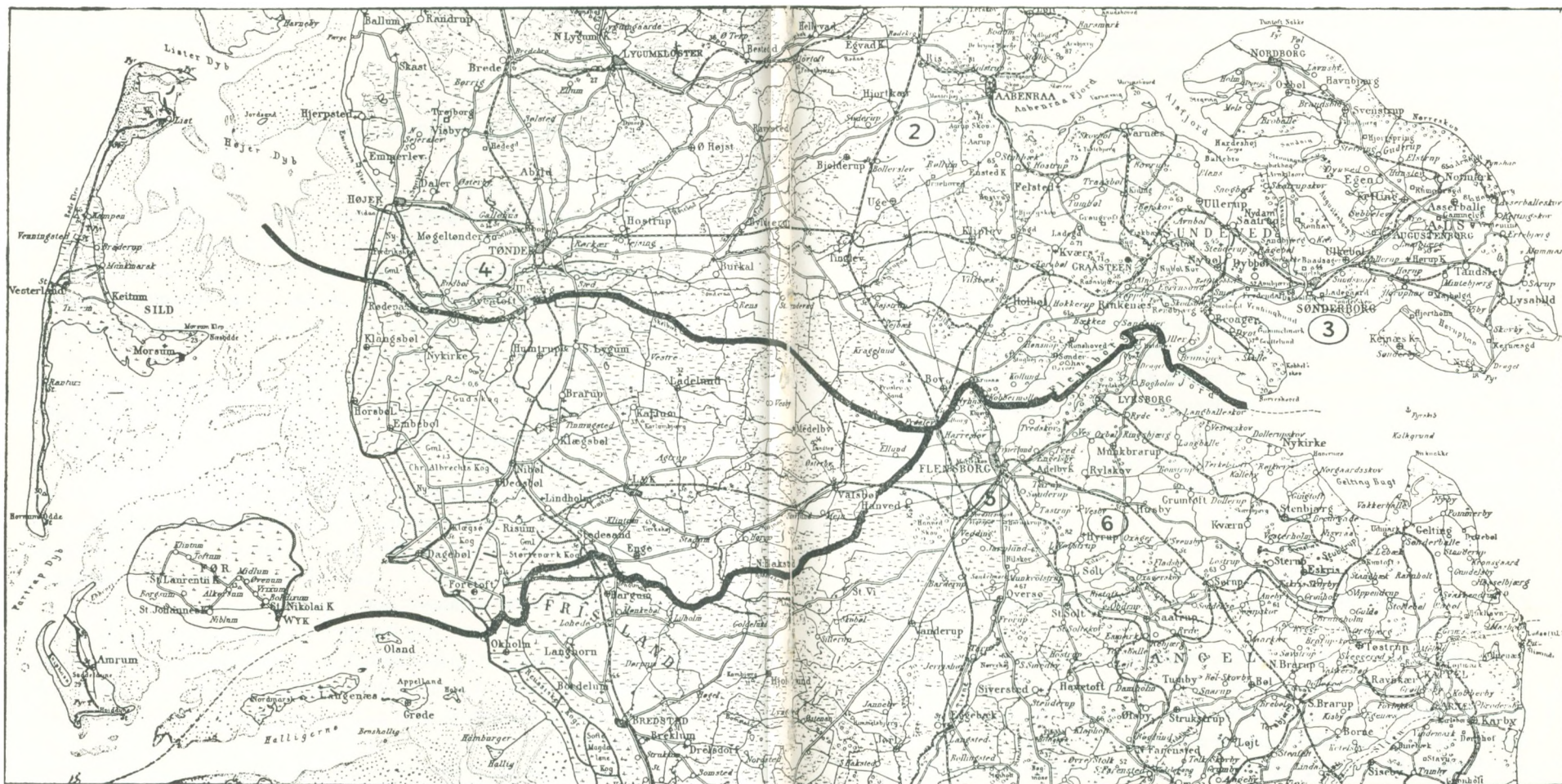
13 Det mellemslesvigske spørgsmål

Medens det nordslesvigske problem var vel formuleret, og forslaget til dets løsning i sig selv indebar en klar forestilling om det resultat, der kunne ventes, måtte problemet om de tilstødende distrikter i Mellemslesvig tegne sig meget flimrende. Hvor stærkt var i realiteten kravet om at deltage i en folkeafstemning, hvorledes skulle det manifestere sig, og hvordan skulle området afgrænses?

Man kunne have tænkt sig den mulighed, at Vælgerforeningen havde overladt til de to i området valgte medlemmer, advokat Ravn og gård-ejer Budach eventuelt bistået af et par andre at tage sig af denne opgave, men denne mulighed er næppe faldet nogen ind og har her kun den betydning at markere, at der var alternativer til den form, der blev valgt, nemlig at oprette et særligt »Mellemslesvigsk udvalg« uden om Vælgerforeningen. Uanset at dette udvalg var selvbestaltet, kunne det optræde som en politisk faktor, men det havde ingen forening bag sig og det skulle ikke stå til ansvar for nogen.

Det mellemslesvigske udvalg blev oprettet i Flensborg den 18. november 1918 på et møde med ca. 25 deltagere. Grosserer I. C. Paulsen blev formand; ved siden af ham virkede i bestyrelsen købmændene I. M. Ferdinand og I. E. Bossen samt advokat Ravn, mens redaktør A. Grau blev sekretær.

Tyngdepunktet for Mellemslesvigsk udvalg lå i Flensborg, men der dannedes også et udvalg for den dansktalende del af Tønder kreds omfattende fortrinsvis det gamle Kær herred. Dette udvalg nedsattes på et møde i Ladelund 4. dec. 1918 og kaldte sig »Bestyrelsen for grænse-spørgsmålet i den dansktalende del af Tønder kreds i Mellemslesvig«. Lederne var gårdejerne Carsten Marcussen, Brarup, Janne Marcussen, Vraagaard, P. Damgaard, Bramsted, Niels Hansen, Bramsted og H. F. Hansen Agtrup. P. Damgaard var tilflytter; han havde bestyret et gods i Mecklenborg, men var ved krigsafslutningen draget nordpå igen, han stammede fra Sommerstedegnen. Han varetog opgaverne som sekretær. Dette udvalg gjorde sig kun svagt gældende i sammenligning med Mel-



Den nordligste og den sydligste grænse, som er forsvarlig. Fra H. V. Clausens pjece *Før afgørelsen*.

lemslesvigsk udvalg, men det repræsenterede synspunkter, der i begyndelsen afveg en del fra de flensborgske. Senere smeltede de to organisationer sammen.

Den 11. dec. 1918 havde Udvalget for den dansksprogede del af Sydtønder amt et indlæg i Flensborg Avis. Det var præget af megen bitterhed mod Vælgerforeningens resolution af 17. nov. 1918; udvalgs-

medlemmerne havde ventet, at der ved fastsættelsen af en afstemningsgrænse var sørget for, at deres egn kom til at stemme sammen med Nordslesvig som helhed. »Dog i stedet for den broderhånd fra Nordslesvig, som vi, der dog gennem 54 år har bevaret sproget i de sydligste og mest udsatte egne, havde krav på, fik vi kun af Vælgerforeningen den trøst: »Hjælp dig selv, så hjælper gud dig.«

I udtalelsen gøres sproget til det væsentligste kriterium: »Skal alle danske tilbage til Danmark, så bør dog sproget være det afgørende, og grænsen for det danske sprog i Slesvig går dog en del sydligere end den grænse, som Vælgerforeningen fastsatte som afstemningsgrænse for Nordslesvig. Med rette burde vi kunne forlange, at så langt dansk tunge lyder, skal afstemningen finde sted.« Indirekte kom udvalget derved til at tage afstand fra en afstemning i Flensborg, hvor sproget ikke var dansk, men samarbejdet med de danske i Flensborg blev hurtigt etableret. De tilstødende distrikter havde både mod øst og vest fælles interesser uanset sproget. P. Damgaard henvendte sig midt i dec. 1918 til H. P. Hanssen for at få lov til sammen med nogle andre at deltage i det kommende tilsynsrådsmøde i Vælgerforeningen. Det var der intet til hinder for og på mødet, der holdtes den 30. december 1918, blev der oprettet et nyt valgdistrikt ved siden af de 24 eksisterende omfattende de dansktalende sogne i Mellemlesvig. Disse sogne blev af hele tilsynsrådet omfattet med stor velvilje. Men der udvikledes ikke en særlig politik for denne egn. Flensborg-problemet kom efterhånden til at overskygge alle andre, og Mellemlesvig blev den samlende betegnelse for »de tilstødende distrikter«.

Der holdtes adskillige møder i de mellemlesvigske egne i november og begyndelsen af december 1918; forventningerne var store med hensyn til et sindelagsskifte, men kun få skrev under på de petitioner, der blev sat i omløb.

Mellemlesvigsk udvalg og Vælgerforeningen arbejdede side om side, dog var adskillige af medlemmerne i Mellemlesvigsk udvalg også medlemmer af Vælgerforeningens tilsynsråd. (Det kan i parentes tilføjes, at Vælgerforeningens apparat i anden zone i sommeren 1920 overgik til den nydannede Slesvigsk Forening, der i vore dage eksisterer under navnet Sydslesvigsk Forening). I januar 1919 holdtes nyvalg til Vælgerforeningens tilsynsråd; i det nyoprettede mellemlesvigske distrikt valgtes gårdejer P. Damgaard, Bramsted og gårdejer Boy Jessen, Medelby. I distriktet »Flensborg og Omegn« valgtes redaktør Ernst Christiansen, bankdirektør P. Thomsen, smedemester A. Lorentzen, Ellund i Hanved sogn og gårdejer P. Budach, Hornskov i Oversø sogn [118]. Den mellemlesvigske repræsentation var således klart forstærket i forhold til mødet den 16. og 17. november 1918, og de i Mellemlesvig bosatte fik støtte af en stor del af de i Nordslesvig valgte, således at der efterhånden dannede sig en talstærk Flensborg-gruppe i Vælgerforeningens tilsyns-

råd, men Mellemslesvigsk udvalg var som nævnt uden organisatorisk tilknytning til Vælgerforeningen. Lederne af Flensborgretningen kunne snart benytte Mellemslesvigsk udvalg snart Vælgerforeningen til at fremme deres synspunkter.

I november 1918 var det den almindelige opfattelse, at fredsforhandlingerne var umiddelbart forestående, og derfor blev arbejdet med at sætte petitioner i omløb omgående taget op. Den 20. november 1918 passerede H. P. Hanssen Flensborg på vej til Berlin. Han traf på Sommers hotel bestyrelsen for Mellemslesvigsk udvalg bøjet over et stort Sønderjyllandskort. »De blev øjensynlig glade, da de så mig Jeg rådede dem til at handle hurtigt, hvis de ville opnå noget. Det var deres hensigt at henvende sig til den danske regering med en anmodning om at få afstemningsområdet udstrakt til syd for Flensborg. De mente, at grænsen for afstemningsområdet burde gå fra Lyksborg uden om Oversø sogn, som efter deres mening ville give et dansk flertal og følgende Soholm å vestpå. Deres udtalelser tydede imidlertid på, at de havde ringe tro til, at der ville kunne opnås et dansk flertal i Flensborg og omliggende distrikter«[119].

Det lykkedes Mellemslesvigsk udvalg at få samlet 3401 underskrifter fra Flensborg by og 876 i landdistrikterne vest for Flensborg. Disse fordelte sig over ialt 11 sogne; når man sætter underskrifterne i relation til den stemmeberettigede del af befolkningen, må resultatet siges at være talmæssigt yderst beskedent; men der er ingen tvivl om, at selv disse beskedne tal repræsenterede en opvågning sammenlignet med forholdene før 1914. Agitationsmøder lod sig vanskeligt gennemføre, da de tysksindede ofte troppede op og erobrede forsamlingerne. Det skete bl.a. den 22. november i Flensborg. Der blev derefter indbudt til et møde den 29. november, hvortil der blev udstedt adgangskort, men Arbejder- og soldaterrådet opfordrede arbejdere og soldater til at møde frem, de ville ikke tolerere et lukket møde. Den nordslesvigske Vælgerforening protesterede imod arbejder- og soldaterådene, der tydeligt og afgørende havde »stillet sig i den gamle altyske og militaristiske magts tjeneste«, men protesten havde ikke nogen effekt [120].

Om røret i Flensborg i november 1918 skriver Andreas Grau i 1922 tilbageskuende: »Der blev i de dage vejet om i national henseende i hundreder af hjem i Flensborg. Siden firserne havde det dansk-nationale spørgsmål ikke været fremme således, at hver mand måtte tage stilling til det«. Om stemningen ved møderne i landdistrikterne siger han, at

vel var der ikke mange til møderne, men de, der kom, »af hvilke de fleste før krigen ikke havde vist aktiv dansk sindelag, var nu åbenbart stærkt grebne af øjeblikkets alvor og udsigten til at komme »med hjem«. Den usikkerhed, der for dem var over forholdene, gav ligesom deres følelser større inderlighed. De levede, som de kom til det, i halvandet år, bogstaveligt mellem frygt og håb«[121].

Der blev knyttet overdrevne forventninger til et dansk gennembrud i de fortrinsvis dansktalende sogne, men der skete det, at en hidtil forsagt og ængstelig dansk befolkningsdel blev sig bevidst som tilhørende det danske folk. På en måde er det den nuværende sydslesvigske danske folkedel, der har sin oprindelse i det røre, der gjorde sig gældende i efterårsmånederne 1918 og forårsmånederne 1919. Gennembrudet blev ikke fuldstændigt, fronterne stivnede i foråret 1919.

Den 11. december 1918 drog en deputation fra Mellemlesvigske udvalg til København for at overrække deres krav til den danske regering. Henvendelsen var endnu ikke udformet, men de medbragte teksten til den petition, der var brugt ved underskriftindsamlingen. Ifølge denne anmodede underskriveren om, »at der ved fri afstemning gives os lejlighed til at tilkendegive, om vi ønsker at genforenes med Danmark, således at afstemningen efter nærmere fastsatte regler foretages distriktsvis indenfor de af os beboede områder«. Man aner ordlyden af punkt 5 i resolutionen af 17. november 1918 bag formuleringen, men der var ikke foreslået nogen geografisk afgrænsning af begrebet »Mellemlesvig«; man kunne måske sige, at henvendelsen gjaldt de områder, hvorfra der forelå petitioner, men det blev i teksten betonet, at disse kun var et ufuldstændigt udtryk for folkestemningen, idet de var fremkomne i løbet af få dage og under ufrie forhold.

Deputationen fra Mellemlesvigske udvalg bestod af I. C. Paulsen, I. M. Ferdinand, I. E. Bossen og Andreas Grau. Det voldte ingen vanskeligheder for den at få kontakt med regeringen; de formelle betænkeligheder der i oktober-november 1918 så stærkt havde gjort sig gældende i forhold til Tyskland, var efter våbenstilstanden borte. Da deputationen spurgte regeringen, om en henvendelse fra mellemlesvigerne ligesom Aabenraa-resolutionen burde afleveres gennem den danske gesandt i Berlin, eller om den kunne modtages direkte, var svaret, at den kunne modtages umiddelbart, og man gav sig så i lag med at udforme teksten. Den 15. december 1918 holdtes på Hotel Phoenix et møde, hvortil deputationen indbød dr. Ionas Collin, rektor H. P. Hansen,

overretssagfører O. T. Krarup og boghandler Fergo. Andreas Grau foretog et udkast til en henvendelse, som han havde udarbejdet sammen med I. C. Paulsen; det blev af de deltagende københavnske herrer omarbejdet og forkortet, »idet vi sørgede for«, skriver Ionas Collin, »at der ikke kom til at stå noget om afstemning og så lidt som muligt om nationalitet« [122]. Her husker Ionas Collin dog forkert, der tales faktisk om afstemning og om folkenes selvbestemmelsesret, idet der henvises til rigsdagsbeslutningen af 23. oktober 1918, men nationalitetsprincippet blev ikke nævnt, og frem for alt var afgrænsningen holdt helt svævende. Anmodningen gik i korthed ud på at bede regeringen ved henvendelse til de allierede magter at foretage de nødvendige skridt for at også befolkningen i Mellemslesvig under forhandlingerne om verdensfreden kunne få sin ret til fri afstemning anerkendt [123]. I december 1918 udsendte Andreas Grau en pjece med titlen »Det mellemslesvigske spørgsmål«. Heri regnede han til Mellemslesvig området mellem Clausen-linjen og en linje Flensborg-Nibøl. Bortset fra Flensborg by og Oversø sogn var her dansk folkesprog fremherskende. En afstemning inden for dette område kunne dog slet ikke tilfredsstille Danevirke-mændene. Ifølge Collin udtalte flere af delegationens medlemmer, at tyske flensborgere ønskede Sli-Danevirke-linjen uden afstemning, hvorved byen kunne bevare sit opland uden, at borgerne åbent behøvede at bekende kulør. Det var liflig musik i Danevirke-kredsens øren.

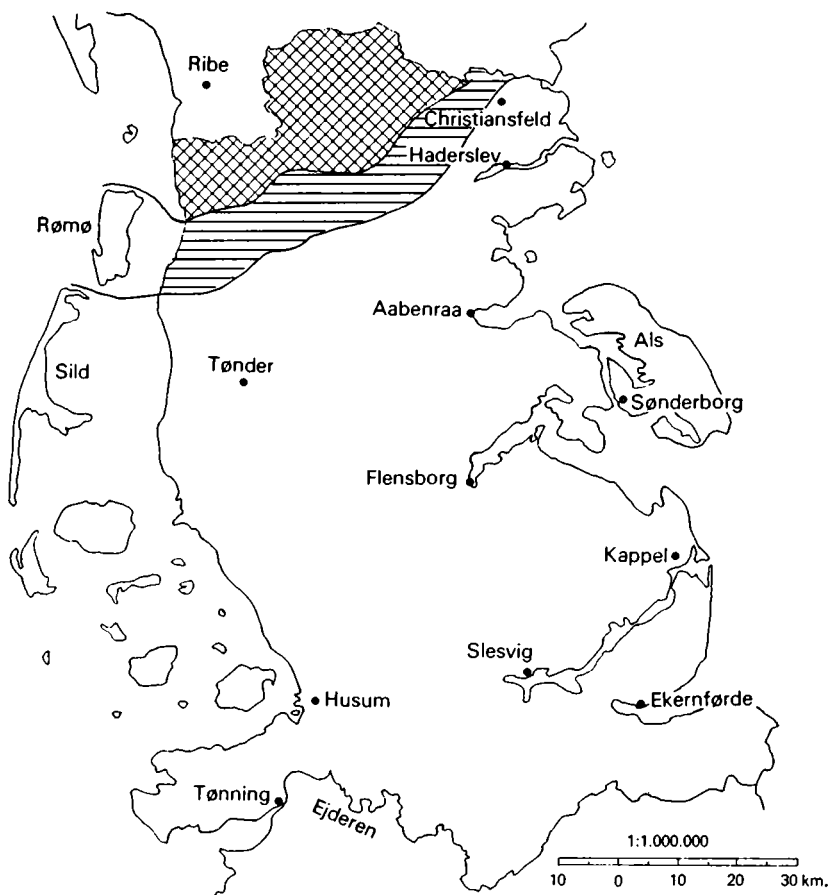
Mellemslesvigernes henvendelse blev ikke offentligt kendt, før den danske regering sendte sit svar til udvalget den 20. januar 1919; der var således i offentligheden indtil da meget ringe klarhed over den formelle side af sagen, men derimod en livlig debat om det reale problem, hvor og hvorledes grænsen skulle drages. Hvad den tyske del af befolkningen i Sønderjylland mente herom, blev der ikke taget hensyn til, men også blandt dem var der livligt røre.

14. Den tysksindede befolkning i Sønderjylland over for grænsespørgsmålets rejsning

Meddelelsen om, at Tyskland søgte fred på grundlag af præsident Wilsons 14 punkter, slog i oktober 1918 ned i den tyske befolkning som et lyn fra en klar himmel; kun langsomt forstod de tysksindede, at krigen var tabt, at ofrene havde været forgæves. I Nordslesvig begyndte rygterne om en forestående forskydning af grænsen at gå umiddelbart efter Vælgerforeningens møde i Flensborg den 12. oktober. Landråderne (amtmandene) indberettede til den slesvig-holstenske overpræsident i midten af måneden om disse rygter, og landråd v. Loew i Haderslev rådede til, at Tyskland skulle tilbyde at afstå til Danmark Frøs herred øst for Ribe og Hvidding herred syd for Ribe; det var et område med godt 15.000 indbyggere; det var landråden om at gøre for Tyskland at bevare Christiansfeld og Haderslev; forslaget har kun kuriositetens interesse [124]. Da H. P. Hanssen havde holdt sin tale i rigsdagen den 23. oktober 1918, bragte det tysksindede blad i Haderslev »Schleswigsche Grenzpost« kun den derpå følgende officielle afvisning; den 24. oktober hed det stærkt fremhævet i bladet: »§ 5 ist und bleibt tot«. Den der opmærksomt læste Hamburger Fremdenblatt for 25. okt. 1918 ville forstå, at afvisningen ikke var absolut. Men tilsyneladende læste man på de tyske redaktioner i Nordslesvig ikke Hamburger Fremdenblatt.

Landråderne var klare over, at danskerne ventede, at det nordslesvigske spørgsmål nu blev rejst. Medens landråd Loew havde foreslået, at Tyskland frivilligt skulle afstå en strimmel syd for Kongeåen, mente landråd Böhme i Tønder, at man skulle ofre den nordvestlige trekant fra Skærbæk skråt over til nord om Christiansfeld, men dette var en ganske urealistisk forestilling. Landråd Loew forholdt sig i den følgende tid meget passivt, medens landråd Böhme engagerede sig stærkt i problemerne. Landråderne Schönberg i Sønderborg og Siemon i Aabenraa var mod enhver afståelse [125].

Kun i meget beskedent omfang mærkede man til de i provinsen Sles-



Under indtryk af Tysklands militære nederlag foreslog landråd v. Loew, Haderslev, at Tyskland frivilligt skulle afstå et lille hjørne sydøst for Ribe (det skraverede område), medens landråd Böhme, Tønder, foreslog en lidt mere omfattende afståelse, men begge forslag gik ud fra, at Christiansfeld burde blive syd for den foreslåede grænselinie.

vig-Holsten valgte rigsdags- og landdagsmedlemmer. I rigsdagen havde ingen af de lokalt valgte taget ordet imod H. P. Hanssen.

I løbet af den sidste uge af oktober traf lokale tyske kredse forberedelser til at danne et fællesudvalg omfattende alle partier fra socialdemokratiet på venstre fløj til det konservative parti på højre fløj. Planen

blev realiseret den 31. oktober 1918, da man i Flensborg oprettede et »Deutscher Ausschuss für das Herzogtum Schleswig«. Der udsendtes et opråb til befolkningen, som tydeligt var et kompromis mellem modstridende opfattelser.

Ifølge opråbet var udvalget nok tilhænger af nationernes selvbestemmelsesret, men der kunne ikke være tvivl om, at det overvejende flertal i det gamle hertugdømme Slesvig aldrig frivilligt ville give afkald på tilhørsforholdet til det tyske fædreland. Udvalget forlangte for det danske sprog i Nordslesvig den samme frihed, som for det tyske, det plattyske og det frisiske sprog. Opråbet sluttede: »Vi har en fast tillid til, at der dermed vil være vor hjemstavn en lykkelig fremtid beskåret i et varigt snævert tilhørsforhold til det tyske fædreland.« Kravet om kulturel ligeberettigelse skyldtes pastor Johannes Schmidt, Vodder, der før krigen havde opstillet dette program, og som nu fik ørenlyd for sine synspunkter, men erklæringen var i øvrigt ganske ude af trit med tidens realiteter.

Den 2. november udsendte den gamle tyske kampforening »Der deutsche Verein für das nördliche Schleswig« et opråb til sine medlemmer med parolen: »Ingen fodsbred slesvig-holstensk jord må afstås, ingen slesvig-holstensk folkefælle må udleveres til danske magthavere.« Bestyrelsesmedlemmerne var dommer Dr. Hahn, Kiel, berygtet for sin hårde fremfærd som dommer i Nordslesvig før krigen, gårdejer Erichsen, Faargaard ved Løgumkloster, gårdejer Hansen, Duborg ved Tinglev, gårdejer Henningsen, Leert i Sommersted sogn, Iwersen, Vojens, gårdejer Petersen, Allergaard ved Christiansfeld, amtsforstander Klincker, Nordborg og lektor Nis Ankjer Schröder, Haderslev. Denne havde før krigen været sagkyndig for de tyske myndigheder ved bedømmelsen af det »ophidsende« indhold i danske sange. Endelig underskrev også udgiveren af Schleswigsche Grenzpost, Uwe Schütze, Haderslev og apoteker Vierth i Sønderborg opråbet [126]. Det var sidste gang denne kreds gjorde sig gældende. Den 5. november 1918 indrykkede den gamle hadefulde redaktør Karl Strackerjahn, angiveren frem for nogen, en annonce i »Schleswigsche Grenzpost«, hvor der først med store bogstaver stod:

*GEWISSEN LEUTEN
INS STAMMBUCH*

og derefter en henvisning til Jobs bog kap. 13, vers 4 og 5. Slår man op på det pågældende sted, hedder det: »Men I sammensyr løgn; I er

alle unyttige læger. Gid I ville tie, så skulle det regnes Eder til visdom.« Det var Strackerjahns svanesang.

Den 9. nov. kom revolutionen i Tyskland og den 11. nov. våbenstilstanden. Da gik realiteterne først for alvor op for den tysksindede befolkningsdel; da var kejseren borte og nederlaget en uafviselig kendsgerning, der var nu ingen vej uden om en nyorientering; men det holdt hårdt at finde vejen til et klart formuleret standpunkt. Inden for den tysksindede del af befolkningen i Sønderjylland herskede fra okt. 1918 til maj 1919 stor forvirring. »Det tyske udvalg« søgte vel at finde et fælles fodslag, men efter revolutionen repræsenterede det kun de borgerlige partier og det gamle embedsmandsapparat, og det endda kun i begrænset omfang. Inden for udvalget havde der udviklet sig modsætninger mellem en »forhandlingsfløj« og en »protestfløj«. For Nordslesvigs vedkommende havde forhandlingsfløjen sin basis i Tønderegnen med landråd Böhme og den senere folketingsmand pastor Schmidt, Vodder, som førende kræfter, medens protestfolkene særlig havde hjemme i Haderslevne med kommercieråd Chr. Fuglsang som den mest fremtrædende personlighed. Forklaringen på denne forskel må nok søges i det forhold, at stillingen for tyskheden i Haderslev måtte synes ret håbløs, fordi man intet kunne vente sig af en folkeafstemning, medens tyskerne på Tønderegnen havde en stærk hjemlig basis at bygge på.

Det tyske udvalg havde intet mandat fra nogen, og ejheller stod det til ansvar over for nogen, men det udgjorde det stærkeste element i den tyske modstand. Formanden var præsidenten for Handelskamret i Flensborg, Kommerzienrat Ernst Kalisen, men den stærke mand var næstformanden, overborgmester Hermann Bendix Todsen i Flensborg.

Da dr. Soifs brev midt i nov. 1918 blev kendt, måtte det få konsekvenser for det tyske udvalgs politik. En flammende protest mod regerings politik blev udstedt, men den tyske regering havde fastlagt sin politik og protesten var uden virkning, så lidt som en lang række andre i de følgende måneder. Midt i dec. 1918 vedtog udvalget en ny udtalelse, der var tyngt af hensyn til de modstridende opfattelser. Først protesterede man mod enhver afståelse af nordslesvigsk område og hævdede Slesvigs enhed. Hvis en afstemning viste sig uundgåelig, ønskede man at der skulle stemmes i hele Slesvig. Hvis man ikke kunne få en en-bloc afstemning i hele det gamle hertugdømme, så forlangte man, at afstemningen kun skulle finde sted i de overvejende danske områder, og stillede yderligere krav om, at kun i områder hvor der var 2/3

flertal for Danmark, skulle der kunne være tale om en afståelse. For eventuelt afståede områders vedkommende krævede udvalget beskyttelse for det tyske mindretal. Udvalget var af den opfattelse, at regeringen i Berlin ikke med tilstrækkelig energi havde varetaget de tyske interesser ved Nordgrænsen, og det påbegyndte en agitationskampagne for at demonstrere tyskhedens styrke. Kampagnen byggede imidlertid på et løst materiale, som det var let at gendrive fra dansk side. Udvalget vedtog også på et af sine møder en direkte henvendelse til præsident Wilson i form af en adresse, som indbragte 114.000 underskrifter, men også den var ganske uden effekt.

Forhandlingsfløjen erkendte realistisk, at en afståelse var uundgåelig, og den gav sig straks til at arbejde med den problematik, der ville opstå ved Nordslesvigs tilknytning til Danmark. Den tog i midten af dec. 1918 initiativ til at fremkalde en vejledende erklæring fra regerings side. Landråd Böhme og pastor Schmidt formulerede et udkast til en sådan erklæring. I udkastet forekom følgende sætning: »Hvor forandringer vil være nødvendige må det berøre de tyske smerteligt, fordi gamle historiske sammenhænge dermed ophæves, men i sidste instans ophæves de ved livets ret, og det vil ikke være et tab, men en gevinst, hvis det skulle lykkes at sikre det tyske folks livsret i sin helhed langt ud over de hidtidige statslige grænser ved at drage nye statsgrænser og ved at afslutte nye traktater.«

Denne sætning er karakteristisk for pastor Schmidts tankegang. Han forestillede sig i det givne øjeblik, at selvbestemmelsesret for det tyske folk som helhed ville bevirke, at f.eks. Østrig og Sudeterlandet ville kunne indlemmes i Tyskland. Et offer i Nordslesvig ville fra et stortysk standpunkt være en bagatel i forhold til de fordele nationalitetsprincippet konsekvente gennemførelse ville betyde for tyskheden under eet. Når der i udkastet blev nævnt ikke alene nye statsgrænser men også nye traktater, så var tanken den gennem traktater at sikre de nationale mindretal i hele det europæiske område; det kunne f. eks. være til stor fordel for tyske folkedele på Balkan. Det skal straks tilføjes, at pastor Schmidt ikke mødte megen forståelse for sine store visioner. Han var »stortysker« og kun i meget begrænset forstand »Slesviger«. Han kunne imidlertid, hvad det lokale angik, støtte sig på en konkret interesse for at sikre det kommende tyske mindretal frie vilkår. Der blev med det formål udarbejdet mange betænkninger og forslag. Også i Danmark overvejede man den kommende mindretalspoli-

tik, men der var så godt som ingen, der gjorde sig tanker om de vilkår, hvorunder en dansk folkedel syd for en ny grænse måtte leve, hvis afstemningsresultatet ville gå de danske imod.

For at få sagkyndig bistand havde det tyske udenrigsministerium ansat den kendte publicist cand. theol. Johannes Tiedje som konsulent i slesvigske anliggender. Han havde sådan set selv meldt sig, idet han kommenterede nogle udtalelser af grev Bemstorff vedrørende Nord-slesvig. Han var bange for, at den tyske regering ville benytte H. P. Hanssen som sagkyndig, og mente, at også regeringen måtte have en tysksindet rådgiver. Han ville ikke insistere på selv at blive sagkyndig og henviste som et andet emne til pastor Schmidt, selv om han mente, at han savnede politisk smidighed. Grev Bemstorff ville gerne konferere videre med ham og bad ham blive i Berlin, men Tiedje var endnu ikke hjemsendt fra hæren, hvor han fungerede som løjtnant. Men den 27. nov. 1918 skrev udenrigsministeriet til den stedfortrædende general-kommando i Frankfurt a.M. og bad om at han måtte blive hjemsendt fra militærtjenesten og straks begive sig til Berlin [127]. Tiedje var vokset op i præstegården i Øsby ved Haderslev fjord og var almen kendt, fordi han før 1914 havde protesteret mod den hårde tyske politik på det kulturelle område. Under krigen havde Johannes Tiedje givet udtryk for den mest fanatiske tyske nationalisme. I breve bl.a. til Aage Friis blev disse synspunkter lagt for dagen, men da han blev hentet til det tyske udenrigsministerium, var det på baggrund af den forstående holdning over for den danske folkedel, som han havde vist omkring 1910.

Midt i dec. 1918 foretog han en rejse til København for at gøre et nyt forsøg på at tilvejebringe en umiddelbar dansk-tysk ordening, men han måtte som andre erkende, at det lå uden for mulighedernes grænse. Han rejste hjem via Flensborg. Her fik han et indtryk af Det tyske udvalgs arbejde. Han var meget betænkelig ved den absolutte afvisning af en forståelse med de danske. Han anså udvalget som en fortsættelse af de altske tendenser fra før krigen. Han henviste til, at socialdemokraterne distancerede sig fra dette altske maskepi, der virkede særligt forbitrende, fordi det blev repræsenteret af personer, der var kompromitterede ved medarbejderskab under Köller-systemet [128].

I Flensborg havde Tiedje også den 17. dec. en samtale med den mere moderate landråd Böhme. Blandt de emner, der blev drøftet var også tanken om en officøs erklæring på realiteternes grund, hvorved det blev

gjort klart, at en landafståelse var uundgåelig. Tiedje har næppe haft nogen indflydelse på udformningen af forslaget til den erklæring, som landråd Böhme og pastor Schmidt den 18. dec. sendte til rigsregeringen [129]. Men han tog sig rent formelt af sagen, da han kom tilbage til Berlin igen. Han var i mange henseender på linje med pastor Schmidt også i den forstand, at han tillagde en kommende mindretalsordning en stor betydning. Den 3. febr. 1919 spurgte han i et brev til Aage Friis, om man ikke kunne begynde en dansk-tysk tankeudveksling om dette emne, men Friis vinkede af, han mente, at man først måtte have grænse-spørgsmålet afklaret, og at hovedopgaven var at bekæmpe chauvinisterne i Danmark. Når det var klaret, kunne man altid drøfte mindretalsproblemerne, men det var Tiedje ikke enig i [130]. Kontakten mellem Tiedje og Friis blev også bevaret i de følgende måneder.

Den 7. jan. 1919 indeholdt Deutsche Allgemeine Zeitung en artikel der byggede på det af pastor Schmidt og landråd Böhme formulerede oplæg, som ovenfor refereret. Erklæringen vakte stor opsigt og fremkaldte megen kritik i de konservative tyske kredse. Man tillagde almindeligvis Johs. Tiedje forfatterskabet, men hans andel var, som vist, af formel art. Det stortyske perspektiv har dog også tiltalt ham.

Artiklen gav formentlig stødet til at Det tyske udvalg sendte en protest til udenrigsministeriet mod Tiedjes stilling som sagkyndig. Mens man ellers brugte de gamle titler, så lød tiltalen til grev Brockdorff-Rantzau: »Herr Volksbeauftragter«. Man opregnede hele Johannes Tiedjes »synderegister«. Han havde i 1909 i tidsskriftet »Die christliche Welt« skrevet om tilstandene i Nordslesvig. Han havde fremhævet den nordslesvigske befolknings loyalitet over for kirken, sålænge de gejstlige ikke deltog i altyisk politik. Under denne maske havde han rettet de mest fornærmelige angreb mod vide tyske kredse i Nordmarken, frem for alt mod Den tyske forening med dens mere end 11.000 medlemmer. Han betegnede tyskheden i Nordslesvig som ukirkelig, ja ureligiøs, mens han som karakteristik for danskerne sagde: »Se de beder«. Han talte om den altyiske hyænepolitik og skrev »De altyiske væggelus, som Köller har stukket op under vort hjemligt-fortrolige stråtag havde fået sin klingende løn ved godtgørelse fra en dispositionsfond . . . , og at den blotte antydning af en forsoningspolitik fremkaldte en skandaliserende forargelsespolitik.« . . . Han havde også beskyldt Den tyske forening for at fremme drikfældigheden. 11912 havde Tiedje forsøgt at skabe uenighed i Den tyske forening ved sammen med forfat-

teren Erich Schlaikjer at få opstillet pastor Schmidt, Vodder som kandidat til rigsdagsvalget uden dennes vidende. Pastor Schmidt havde protesteret, men i marginen på dette brev er noteret, at han samtidig i et brev til Tiedje havde skrevet, at dette var nødvendigt af taktiske grunde. Der var også henvist til, at Tiedje havde kritiseret den tyske presse i Nordslesvig og beskyldt den for revolverjournalistik. »Vi tyske i Nordslesvig må desværre have den ikke helt ubegrundede følelse, at vor regering har forhandlet om os uden at tilkalde mænd som har vor tillid, medens, som det allerede tidligere er sket, den dansksindede rigsdagsmand Hanssen direkte eller indirekte har haft livlig del i forhandlingerne. At man så tilmed som sagkyndig vil tilkalde hr. Tiedje til fredsforhandlingerne, opfatter den tyske befolkning i Nordslesvig som et slag i ansigtet.« Det tyske udvalg foreslog primært, at to andre sagkyndige blev udpeget og subsidiært, at Tiedje ved sin side fik to personligheder, der havde udvalgets tillid. Hvis et sådant forslag principielt kunne godkendes, ville navne på kandidater blive fremsendt [131]. Skulle man ønske dokumentation for påstanden om, at Det tyske udvalg videreførte traditionerne fra før krigen, så tjener dette brev dertil.

Fra revolutionen i nov. til 20. dec. 1918 fortsatte dr. Solf under stadig stigende vanskeligheder på posten som udenrigsminister. Han efterfulgtes af gesandten i København grev Ulrich Brockdorff-Rantzau. Man kan nok sige, at sagkundskaben, hvad det dansk-tyske forhold angik, var vel repræsenteret i det tyske udenrigsministerium, hvor man nu inddrog det slesvigske problem i det forberedende arbejde med henblik på fredsordningen på linje med alle andre tilsvarende problemer.

Der kan med henblik på den følgende udvikling være anledning til at sige et par ord om kompetencefordelingen på tysk side. Som en del af provinsen Slesvig-Holsten hørte Sønderjylland under delstaten Preussen; kommandovejen gik over provinsregeringen i Slesvig til det preussiske indenrigsministerium, der kunne træde i forbindelse med rigsmyndighederne, men det er påfaldende i hvor ringe grad den preussiske regering gjorde sig gældende i de første måneder af 1919, det er også påfaldende, at repræsentanter for de tyske kredse ikke fulgte kommandovejen, men gik direkte til rigsregeringen.

Midt i januar 1919 modtog grev Brockdorff-Rantzau en delegation fra provinslanddagen og det slesvig-holstenske ridderskab. Ordfører var for provinslanddagen overborgmester Todsén, for ridderskabet grev

Rantzau-Rastorff. Brockdorff-Rantzau afviste påstanden om fortrolige dansk-tyske forhandlinger men sagde, at nederlaget havde fremkaldt en ny situation. Han ville gøre sit yderste for at varetage tyske interesser. Realistisk måtte man erkende, at en afklaring af forholdet til Danmark kun kunne opnås ved afståelse af de 4 nordlige amter. Om enkeltheder vedrørende afsetningen kunne han ikke udtale sig, de sorterede under det preussiske indenrigsministerium. Men han var villig til at tilkalde en delegeret fra provinsudvalget ved forhandlinger om det nordslesvigske spørgsmål, men folk som Strackerjahn og den slags ville han afvise [132].

Provinsudvalget foreslog som sin repræsentant kommercieråd Chr. Fuglsang, Haderslev (Indehaver af Fuglsang-bryggerieme). På telegrammet vedrørende hans valg er noteret »Staatssekretär einverstanden, obwohl Fuglsang alldeutsch«. Notatet er signeret K. Det var legationsråd Kienlins mærke. Det var ham, der behandlede det nordslesvigske spørgsmål i Auswärtiges Amt. Trods den principielle godkendelse af Fuglsang blev hans deltagelse kun sporadisk. Derimod blev landråd Böhme og pastor Schmidt lejlighedsvis kaldt til Berlin som repræsentanter for Det tyske udvalg.

I modsætning til de borgerlige tyske partier, som samledes omkring Det tyske udvalg, havde det tyske socialdemokrati allerede før krigen taget positivt stilling til de danske krav; det taktiske moment havde nok været medvirkende, når folkeafstemningstanken var blevet godkendt, i de gamle socialdemokratiske resolutioner, de fik nu en helt anden effekt, end de tidligere havde haft.

15. Det tyske Socialdemokratis og Arbejder- og Soldaterrådernes stillingtagen

Det tyske socialdemokrati havde altid holdt på det nationale selvbestemmelses princip, og rent konkret havde partiets regionale partidag i 1902 taget stilling til princippet anvendelse i Nordslesvig. Baggrunden var dengang dels Köller-politikens hårde forfølgelse af de danske, der havde medført en dybtgående følelse af krænkede retsbevidsthed i brede lag, og dels det forhold, at der i 1899-1901 var oprettet parti-afdelinger i Haderslev og Aabenraa. Formanden for Aabenraa-afdelingen C. Matthiesen var dansk og søgte at forene tilhørsforholdet til dansk kultur med medlemskabet af det socialdemokratiske parti. Han fik støtte fra redaktøren af Schleswig-Holsteinische Volkszeitung i Kiel, Eduard Adler, der i året 1900 havde overtaget denne post. Den resolution, som partiets regionale partidag vedtog i 1902, var formuleret af ham. I resolutionen anerkendtes, at den danske befolkning i Nordslesvig såvel i henhold til artikel 5 som i henhold til folkenes selvbestemmelsesret alene skulle afgøre, om den ville høre til Preussen eller til Danmark. Nordslesvigs indbyggere havde et krav på beskyttelse af deres nationale egenart, deres folkelighed, deres modersmål, sålænge de - tvunget eller frivilligt - hørte til det tyske rige. Det var en pligt for socialdemokratiet at bekæmpe enhver politik, der krænkede denne ret. Desuden var det socialdemokratiets opgave under fuld anerkendelse af de danske arbejderes rettigheder at vinde dem for klassekampen til erobring af den politiske magt. Dette skulle såvidt muligt ske under anvendelse af det danske sprog. Danske kandidater skulle ved omvalg såvel som ved landdagsvalgene kun understøttes, hvis de lovede at opfylde nogle af socialdemokratiets nøjagtigt definerede fordringer.

I den givne situation faldt de danske og socialdemokraternes taktiske interesser i nogen grad sammen; begge parter blev af myndighederne opfattet som »fjender af riget«, og de kunne med fordel støtte hinanden. I praksis blev samarbejdet meget begrænset. Socialdemokratiet benyttede kun i ringe omfang det danske sprog i propagandaen. Blandt

dem, der ytrede sig i sprogspørgsmålet i 1902, var også flensborgeren Valdemar Sørensen, tidligere typograf ved Flensborg Avis og af dansk herkomst; han advarede mod at udgive et dansksproget blad, men foreslog en dansk spalte i »Volkszeitung«. Heller ikke dette forslag fandt støtte. Det tyske sprogs dominans var for stærk [133].

Den danske presse i Nordslesvig reagerede i 1902 meget positivt på resolutionen, men bladene gennemskuede klart den taktiske hensigt. Man har lov til at gætte på, at socialdemokraterne ikke for alvor regnede med, at der ville indtræffe en situation, der ville give folkenes selvbestemmelsesret en aktuel baggrund. I 1918 fik resolutionen imidlertid en næppe forudset betydning. Eduard Adler var stadigvæk redaktør af Schleswig-Holsteinische Volkszeitung, og han skrev den 22. okt. 1918, at man måtte regne med, at regeringen, der over for præsident Wilson havde anerkendt selvbestemmelsesrettens princip, også over for Danmark uopfordret ville gå den rette vej. I artiklen skildrede han § 5's historie, og i flere følgende artikler værgede Adler sig mod angreb for at ville afstå tysk land til Danmark. Men Adler var ikke de faste standpunkters mand. Han citeres for at have sagt, at han umuligt kunne bringe sine forskellige standpunkter på en konsekvent linie [134].

Efter revolutionen den 9. nov. 1918 blev Adler tilforordnet hos regeringspræsident Schneider sammen med en hr. Gress. De to yndede at kalde sig »den provisoriske regering for Slesvig-Holsten«. Men der var ingen realitetsbaggrund for denne betegnelse [135]. Adler forsøgte i dec. 1918 at opstille et alternativt program, idet han foreslog en autonomiordning for Slesvig-Holsten, som skulle kunne forhindre, at Nordslesvig blev afstået. Provinsen skulle deles i tre dele, hvoraf Nordslesvig var den ene; hver del skulle have kulturel autonomi med overvægt for det danske i det nordlige, balance i midten og tysk overvægt i den sydlige del. Han søgte kontakt med det danske socialdemokrati for at drøfte planerne, men dettes ledelse var nu bundet af rigsdagsresolutionen den 23. oktober 1918 og gjorde derfor partiets stillingtagen afhængig af, hvad de danske sønderjyder måtte beslutte [136].

Ved revolutionen den 9. nov. 1918 kom med de nydannede Arbejder- og soldaterråd en ny faktor ind i billedet. I alle nordslesvigske byer dannedes sådanne råd. Rådene vakte megen frygt i borgerlige kredse, fordi man i dem så kimen til sovjetter i russisk stil. Deres reelle indflydelse blev dog hurtigt brudt. Med valget til den forfatningsgivende nationalforsamling sidst i jan. 1919 var deres politiske rolle på rigs-

plan udspillet, men lokalt bevarede rådene en større eller mindre indflydelse endnu et årstid. I nov. 1918 udgjorde de en faktor man måtte regne med.

Rådene var sammensat af soldater, der repræsenterede alle Tysklands egne og af arbejdere, der fortrinsvis var tysksindede. De nye råd havde kun ringe kendskab til de lokale forhold, og de var uforpligtede af de slesvig-holstenske socialdemokraters resolution af 1902. Soldaterne spillede i den første fase den førende rolle, men efterhånden som demobiliseringen skred frem, fik arbejderrepræsentanterne en relativt større plads.

Den 9. november 1918 bragte Schleswigsche Grenzpost i Haderslev et opråb fra det nydannede soldaterråd, der havde en sergent Guthke som formand. Det interessanteste i opråbet er den følgende forsikring: »Det er ikke at befrygte, at beskyttelsen af grænsen ophører, og fjenden - eventuelt udlandet - [hermed må være ment Danmark] får frit tiltræde. Med alle midler vil fædrelandet blive beskyttet og fjenden afvist, indtil freden er nået.«

Et par dage senere kom i Schleswigsche Grenzpost en ny erklæring, der vidnede om et kompromis mellem soldater og officerer. De militære distinktioner skulle ikke fjernes, hilsepligten skulle opretholdes i og uden for tjenesten, men i en kammeratlig form; tiltale i tredje person skulle bortfalde. Beskyttelsen af privat ejendom blev tilsikret [137]. Det tyske socialdemokrati fik relativt hurtigt kontrol med rådene, idet ledende socialdemokrater fik pladser i arbejder- og soldaterrådernes overordnede organer.

I Sønderborg greb marinesoldaten Bruno Topff magten. Han var fra Potsdam og havde før krigen arbejdet som skræddersvend. Hans diktatoriske tilbøjeligheder gav næring til den forestilling, at han ville udråde Als til republik, men hans »herredømme« varede kun et par dage [138].

I dagene omkring den 20. nov. 1918 afgav Arbejder- og soldaterrådet i Flensborg en erklæring til situationen ud fra det synspunkt, at en afståelse af Nordslesvig efter revolutionen ikke alene var overflødig, men at den også var i modstrid med revolutionens mening. Argumentationen var følgende: »Har vi måske i sidste instans i løbet af få dage fejlet et uholdbart dynasti bort, befriet det tyske folk fra et uudholdeligt åg, for nu frivilligt at lade dele deraf falde ind i et nyt monarkisk slaveri?« Dette begreb »monarkisk slaveri« blev i den følgende tid varie-

ret på forskellig måde, og det lykkedes aldrig at få forklaret Arbejder- og soldaterrådene, at der var forskel på det i Tyskland lige styrtede autoritære monarki og på det indskrænkede monarki i Danmark. For Arbejder- og soldaterrådene var kejser Wilhelm og kong Christian hip som hap. Principielt var rådet - selvfølgelig - tilhænger af selvbestemmelsesretten, men det mente, at det for arbejderne kun ville betyde ulemper at blive knyttet til Danmark. På samme måde udtalte arbejderådene i de nordslesvigske byer sig [139].

I rådene var der utilfredshed med Noskes holdning. Den 25. nov. offentliggjorde soldaterrådet i Haderslev en protest mod den besked som Noske ifølge flyverens referat på Folkehjemsmødet havde givet. Rådet ville ikke finde sig i at nogen højste Dannebrog »sålænge vi har den ære at stå som tyske soldater på nordslesvigsk grund.« Noske afviste protesten, som han fandt ubegrundet; han ville naturligvis ikke finde sig i utilbørlige dansk-nationale demonstrationer; men på den anden side havde enhver på tysk grund ret til den største ytringsfrihed. Han var enig med rådet i at beklage, at tyskere måske ville blive afskåret fra fædrelandet, og man burde imødegå den form for dansk agitation, der blot havde til formål at indfange tyskere.

Den 30. nov. protesterede som tidligere nævnt Arbejder- og soldaterrådet i Aabenraa. Flyverens udtalelser havde bragt de tysksindede i harnisk, og rådet i Aabenraa udtalte bekymring for, at regeringen skulle afgøre det nordslesvigske spørgsmål hen over hovedet på Nordslesvigs tyske befolkning, og rådet forsikrede, at alle Aabenraas arbejdere ville blive ved Tyskland. Svaret kom fra statssekretær Solf, der erklærede det for regeringens pligt at hindre enhver voldførelse af den tyske befolkning i Nordslesvig. Han vedlagde en kopi af det brev, han den 14. nov. 1918 havde skrevet til H. P. Hanssen [140].

Det forslag om kulturel autonomi som middel til at undgå en afståelse af Nordslesvig, som Eduard Adler havde fremsat, havde til formål at imødekomme den stemning der herskede i tysksindede arbejderkredse, dog var i disse kredse reaktionen en kende mere tysk-national, d.v.s. Adler stod ret ene med sit standpunkt. I overensstemmelse med det danske socialdemokratis råd søgte Adler kontakt med H. P. Hanssen, der imidlertid fik det indtryk, at Adler planlagde at oprette en slesvigholstensk republik. Det blev aftalt med Vælgerforeningen, at der skulle nedsættes et fælles kontaktorgan. Redaktør Kr. Refslund Thomsen blev udpeget fra dansk side. I praksis kom denne kontakt dog ikke til at fungere [141].

Adler var som nævnt ikke de faste standpunkters mand. Den 30. nov. udsendte han en erklæring om, at »rigsregeringen har anerkendt Wilsons 14 punkter og dermed folkenes ret til selvbestemmelse. Deraf følger, at den også vil indrømme danskerne den af dem ønskede afstemning. Om grænselinjerne for denne afstemning står endnu intet fast.« Adler erklærede, at han ville virke for, at alle ensidigt imod danskerne rettede forordninger snarest blev ophævet, og for at få skoleloven revideret, men, fortsatte han: »Afståelsen af land til en anden stat forudsætter tilslutning fra den preussiske og den tyske nationalforsamling. Indtil den dag, denne foreligger, gælder for Nordslesvig alle stats- og rigslove ubetinget, også de antidanske forordninger. Så længe der ikke her indtræder ændringer, skal deres forskrifter respekteres og følges« [142]. De antidanske forordninger blev først ophævet i april 1920, og da var det lidt post festum.

Den 18. dec. 1918 vedtog Arbejder- og soldaterrådene i provinsen Slesvig-Holsten en organisationsstatut. Den gav ikke mange beføjelser til de nye råd, idet socialdemokraterne ikke ønskede en omvæltning inden for administrationen. Realistisk måtte partiet erkende, at det ikke rådede over folk til at sætte i stedet for de gamle embedsmænd. Man valgte da den form at udnævne nogle tilforordnede ved de højeste embeder, regeringspræsident, landråder, borgmestre o.s.v. De nye råd nærede ganske overdrevne forestillinger om, hvad den nye ordening kunne indebære. I Aabenraa erklærede den tilforordnede hos landråden, at han skulle holde øje med, at de af rådet beordrede forholdsregler blev gennemført i den ny tids ånd, i retfærdighedens og menneskelighedens ånd. »Således håber vi at vække det rustne maskineri til nyt liv og nyt arbejde. Magten er lagt i vor hånd. Vi vil forstå at bruge den og dermed komme nærmere til demokratiets høje mål: folkenes befrielse« [143]. Det var tomme ord, og kravet om, at den tilforordnede skulle kontrasignere alle skrivelser kunne de gamle embedsmænd efterhånden sno sig bort fra.

Redaktør Eduard Adler blev som nævnt tilforordnet hos regeringspræsident Schneider i Slesvig. Her fik Adler i begyndelsen af februar bureaukratiets styrke at føle. Som tilforordnet gjorde han krav på, at han og regeringspræsident Schneider skulle dele arbejdsværelse, og at han skulle kontrasignere alle regeringspræsidentens embedsskrivelser, at han skulle tilkaldes til de interne møder, og at regeringspræsidenten ikke måtte føre nogen samtale eller foretage nogen embedshandling

uden den tilforordnedes nærværelse. Da Adler rejste disse krav, strejkede hele embedsapparatet i regeringen i Slesvig, og Adler måtte give efter. Der blev sluttet et forlig, der anerkendte regeringspræsidentens fortrinsstilling; den tilforordnede havde kun ret til at udøve en kontrolfunktion. Anordninger og bekendtgørelser, som havde en politisk eller social karakter, skulle forelægges ham før de blev offentliggjort; det blev betonet, at den tilforordnede ikke var en foresat, hans rettigheder bestod i, at han kunne nedlægge protest og rette klage til de overordnede instanser, hvis der var noget, han var utilfreds med. Strejken blev afblæst, men den viser lidt om styrkeforholdet mellem de revolutionære og autoritære kræfter [144].

Den 15. jan. 1919 holdt repræsentanter for de nordslesvigske Arbejder- og soldaterråd (incl. Flensborg) et møde i Haderslev. I den vedtagne resolution henstillede rådene til rigsregeringen »at modsætte sig de annektslyster, der havde grebet nationalistiske kredse i Danmark, som krævede Mellem- og Sydslesvig, ja dele af Holsten, altså et rent tysk område til Danmark.« De udtalte sig imidlertid også imod en afståelse af nordslesvigsk område uden tvungende grunde og de gjorde det af nationale og økonomiske grunde, uden dog at se bort fra, at folkenes selvbestemmelsesret kunne komme til anvendelse i dette spørgsmål. Men det ville ikke være muligt at finde en klar skillelinje mellem danske og tyske i grænseområdet mente de, »das Nationalitätsproblem ist also durch eine Grenzregulierung nicht zu lösen«. Tusinder af tyskere ville blive udstødte af riget for at blive undersåtter under den danske kongestat. Videre hed det, at en afståelse ejheller mere var påkrævet i henhold til det af danskerne tidligere indtagne standpunkt, da samtlige deres folkelige fordringer nu skulle opfyldes. Hvis en grænseregulering måtte anses for uundgåelig, krævede Arbejder- og soldaterådene at afståelsen ikke måtte ske i henhold til traktat mellem de to regeringer, men ved en afstemning. De gik ind for kravet om 2/3 flertal for afståelse til Danmark, men hvis det ikke kunne gennemføres, så krævede de, at grænselinjen skulle drages således, at der blev lige store mindretal på begge sider af grænsen, og at der sikredes mindretalsbeskyttelse for disse to grupper. Det mest ejendommelige ved resolutionen var imidlertid punkt 5, hvori Arbejder- og soldaterådene protesterede imod, at det tyske udenrigsministerium ville udpege Brockdorff-Rantzau og Tiedje som repræsentanter ved fredsforhandlingerne. De måtte begge anses som ensidigt danskorienterede, især den sidstnævnte,

og »de besidder danskernes tillid, men ikke de tyske nordslesvigeres.« Rådene krævede derfor, at to mænd, der besad den nordslesvigske befolknings tillid, blev tilkaldt; de foreslog, og navnene er sat med store typer, landråd Böhme, Tønder og pastor Schmidt, Vodder. Man kan nok undre sig over, at Arbejder- og soldaterrådene foreslog en preussisk landråd og en konservativ præst som personer, de især havde tillid til. På det eksemplar af resolutionen, der endte i det tyske udenrigsministerium, har Tiedje gjort en notits: »Verfasser sind die Alldeutschen«, og han nævnte navne som Uwe Schütze fra Schleswigsche Grenzpost og Strackerjan samt en boghandler Johannsen i Haderslev, og så hedder det videre i notatet »Alte Feinde? Verleumdung Sr. Exzellenz. Der Sekretär Hansen des Deutschen Ausschusses teilt mir vertraulich mit, dass Geldmittel des Deutschen Ausschusses diesen Beschluss hervorgehoben haben«.

I resolutionen blev der også protesteret imod, at regeringen behandlede det slesvigske spørgsmål hen over hovedet på befolkningen, og man afviste de danske påstande om, at Arbejder- og soldaterrådene havde generet de dansksindede, men hævdede til gengæld, at de fleste bønder i Nordslesvig ikke ville aflevere levnedsmidler for ikke at hjælpe det af hungersnød truede Tyskland [145].

Den 27. jan. 1919 vedtog den af Arbejder- og soldaterrådene indsatte »Provisoriske provinsi alregering for Slesvig-Holsten« en erklæring gående ud på, at den ville føre direkte dansk-tyske forhandlinger, og den sendte en delegation til Berlin, der skulle forklare, at centralregeringen i Berlin ikke hidtil havde skænket det nordslesvigske spørgsmål tilstrækkelig opmærksomhed. Den »provisoriske regering« ventede, at centralregeringen i Berlin ville give den vidtgående fuldmagter til at forhandle med kompetente personer i Nordslesvig og i Danmark og fuldmagter til ernæringskommissæren for provinsen Slesvig-Holsten med hensyn til de danske nordslesvigeres afleveringspligt og m.h.t. de opgaver, der påhvilede ernæringskommissæren i de øvrige dele af provinsen. For at gennemføre dette program skulle der stilles midler til rådighed efter faste principper med bibeholdelse af selvforvaltningen, og der skulle etableres en nær kontakt med Berlin indbefattet en løbende korrespondance i begge retninger. Erklæringen var undertegnet af Adler, Gress, Hillbrecht, Junger, Hartig og Schulz.

Foruden Arbejder- og soldaterråd blev der også oprettet Landarbejder- og bonderåd. Der udgik 12. nov. 1918 opfordring fra central-

regeringen til, at hver kommune skulle vælge et råd på 6 medlemmer. Den danske ledelse anbefalede sine tilhængere at tage aktiv del i valgene, selv om man regnede med, at bonderådene ville få en kort levetid. I realiteten blev langt de fleste af rådene i Nordslesvig domineret af de danske. Det var kendte danske mænd, der indtog pladserne i disse råd undtagen i Tønder amt. Landarbejder- og bonderådene valgte et fælles forretningsudvalg for hver kreds.

På provinsniveau tog Adler sig af organiseringen. Han så rådernes største opgave i at sikre ernæringen, i at overvåge afleveringerne, og i at bekæmpe smughandel og hamstring.

De danske bonderåd i Haderslev, Aabenraa og Sønderborg krævede ret til at indsætte en tilforordnet hos landrådene, som Arbejder- og soldaterrådene havde gjort det hos borgmestrene i byerne. Men det blev Adler for meget. Han ville ikke godkende de danske tilforordnede [146]. For de danske var det et nyt bevis på, at rettighederne for deres vedkommende stadig kun gjaldt på papiret.

Adler besøgte i løbet af sommeren 1919 flere gange Danmark. Han havde lært sig sproget, og kunne derfor relativt let komme i kontakt med folk. Han søgte især forbindelse med ledende socialdemokrater. Men i anledning af planlagte børnerejser til Danmark var han i Slesvig blevet opsøgt af en af de mest energiske repræsentanter for Danevirkebevægelsen, oberstinde Julie Ramsing. Sammenkomsten forløb til gensidig opmuntring for begge parter, men afstanden mellem synspunkterne var dog for stor til at der kunne etableres et samarbejde [147]. Yderpunkterne mødte undertiden hinanden.

16. Danevirkebevægelsen og Flensborg-retningen

I løbet af december 1918 sporede et begyndende skel mellem Danevirkebevægelsen og en speciel Flensborg-retning. Medvirkende til denne adskillelse var ejendommeligt nok et møde mellem Danevirkekredsens ledende personligheder og H. P. Hanssen, da denne i begyndelsen af december 1918 aflagde det første besøg i København efter krigen. H. P. Hanssen fik i hovedstaden en overvældende modtagelse og blev hyldet ved en middag givet af statsminister Zahle med deltagelse af en udsøgt kreds. Statsministeren opfordrede H. P. Hanssen til at indtræde i regeringen som minister for Sønderjylland; H. P. Hanssen bad om betænkningstid og afslog tilbuddet, men der blev truffet aftale om dannelsen af et udvalg, der skulle forberede genforeningens praktiske side. Kongens kabinetssekretær, tidligere departementschef i indenrigsministeriet A. Krieger, blev formand for udvalget og herredsfuldægtig i Stege Martin Hammerich sekretær.

Blandt de mange, der søgte kontakt med H. P. Hanssen, var også Sønderjysk kreds af 1918, der indbød ham til et møde på Jørgen Petersens kontor. Her var til stede rektor H. P. Hansen, magister Vilh. la Cour, oberstløjtnant With, oberst Skade, konsulent Videbæk, folketingsmændene Vanggaard og Aage Kidde, en lærer Nielsen fra Aalborg og nogle flere. Mødet begyndte sagligt med klar optrækning af de modsatte standpunkter, men da Vilh. la Cour på opfordring læste et brev af Ionas Collin, der var forhindret i at være tilstede, kom det til heftige sammenstød. Brevet var groft fornærmeligt; men Vilh. la Cour havde ikke læst det på forhånd, i så fald havde han nok stukket det i lommen. I brevet hed det bl.a.: »H. P. Hanssen skal nu erklære, om han vil samarbejde med os. Aabenraa-resolutionen er en skændsel, den vil altid stå som en skamplet i Danmarks historie« og videre i den tone [148].

»Dette var mig for meget,« skrev H. P. Hanssen i sin dagbog. »Jeg tog straks ordet, tog meget hårdt fat, viste angrebene på Aabenraa-reso-

lutionen, som var fattet med enstemmighed, energisk tilbage, og optrak endnu engang klart og bestemt grundlinjerne i min politik. Da jeg derefter forlod mødet, sad kontordamerne i det tilstødende lokale som opskræmte fugle. Konsulent Videbæk gjorde mig en undskyldning, folketingsmand Kidde var øjensynlig meget ilde berørt. Han fulgte mig hen til mit hotel, var meget venlig og søgte at udslutte det dårlige indtryk. Fra Jørgen Petersen modtog jeg en skriftlig undskyldning.«

Vilh. la Cour har i sine erindringer forklaret, at også han var blevet yderst pinligt berørt ved angrebet på H. P. Hanssen, og han var allerede i forvejen kommet i tvivl om Danevirkebevægelsens politiske grundlag. Ifølge la Cours referat fremsatte With sine synspunkter om en kanalzone, der ville medføre, at Danmark ville få tildelt området ned til Kielerkanalen uden afstemning. Selv indvendte la Cour mod H. P. Hanssen, at han på forhånd havde fastlagt Clausen-linjen som grænse, og han mente, at den indrømmelse, der var gjort m.h.t. mellemslesvigernes selvbestemmelsesret på Aabenraamødet, havde været alt for lunken. Han var imidlertid efterhånden blevet klar over, at Danevirkemændene nærede ganske urealistiske forestillinger vedrørende Angel. I artikler i bladet »København« og i det nygrundlagte tidsskrift »Grænsevagten« agiterede la Cour i den følgende tid for mellemslesvigernes og flensborgernes rettigheder. Det tilfredsstillende ikke Danevirkebevægelsen, som havde været med til at finansiere »Grænsevagten«.

På et offentligt møde i Fredericia den 10. december 1918 kom også modsætningsforholdet til den gryende Flensborg-bevægelse til orde. I forhold til mødet i Herning den 26. okt. var Danevirkebevægelsens mål langt skarpere formuleret. Dr. Valdemar Harsløf sammenfattede bevægelsens opfattelse i 5 punkter:

- 1) Det danske folk må med glæde tage alt, hvad der ved en eventuel afstemning vil til Danmark.
- 2) Det danske folk må være forberedt på, at der rimeligvis ikke bliver nogen afstemning, idet ententen ønsker at afgøre sagen som et retsspørgsmål.
- 3) Det danske folk må da være forberedt på, at der omkring Kielerkanalen vil blive skabt en neutral zone, hvis nordgrænse bliver Danmarks sydgrænse.
- 4) Ententen vil da rimeligvis af praktiske, økonomiske, strategiske osv. grunde ønske en grænse ved Slien-Danevirke-linjen.

5) Det danske folk må da gøre sig klart, at de praktiske grunde fra det virkelige liv, der taler for at tage imod denne afgørelse, vil være så stærke, at de opvejer de principielle vanskeligheder, den måtte afføde« [149].

På mødet fremkom protester imod dette program, ikke mindst af sekretæren for Mellemlesvigske udvalg Andreas Grau og af Vilh. la Cour.

Vilh. la Cour gik i sit indlæg imod grundtanken i dr. Harsløfs forslag og advarede imod at overlade til ententen at være førende i spørgsmålet om Sønderjylland; »vi bør derimod sammen med sønderjyderne blive enige om, hvad der båder os bedst og så se at få disse ønsker opfyldt, så vidt muligt. Og jeg gad se det menneske, der ville modsætte sig et Sønderjylland til Danevirke, såfremt der blev tilslutning dertil fra den slesvigske befolknings side. Jeg havde håbet på et omslag i Angel, men kommer det ikke, bør vi naturligvis ikke tage imod landet. Vi må i hvert fald holde bestemt på, at § 5 i Aabenraa-resolutionen honoreres fuldt ud.« A. Grau udtalte som sin opfattelse: »Vi skal have alt, hvad der vil til Danmark under en fuldstændig fri afstemning efter et forudgående grundigt oplysningsarbejde«, og senere »Vi kan ikke nå en retfærdig løsning ved at tage en tysk befolkning med ind under Danmark, vi ville slå os selv på munden, dersom vi nu stillede krav om en grænselinje efter den historiske ret, vi, der i årevis har krævet afstemning efter Pragfredens § 5«.

Der var således klar forskel mellem Danevirkeretningens betoning af Kanalzonens betydning og ønsket om at lade ententen træffe afgørelsen på den ene side og tilhængerne af selvbestemmelsesrettens princip på den anden, men Danevirkeretningens tilhængere gjorde sig den største umage for udadtil at dække over denne revne. Dr. Harsløf udtalte på mødet, højst uoprigtigt, sin glæde over Vilh. la Cours klare og skarpt formulerede udtalelser og takkede Andreas Grau for hans gerning i Sønderjylland. »Der er ingen uoverensstemmelse mellem ham og mig«.

Den resolution, hvormed mødet afsluttedes, var uden sammenhæng med Dr. Harsløfs indledning. Den lød: »Mænd og kvinder samlede fra hele landet i Fredericia den 10. december 1918, udtaler sin tak til Det mellemlesvigske udvalg for dets målbevidste arbejde for danskhedens fremgang og tilsiger det deres støtte samt sætter deres håb til, at de associerede magter ved fredskonferencen vil råde bod på den uret, som Sønderjylland gennem 54 års undertrykkelse har lidt« [150].

Mødet var ikke nogen succes for arrangørerne, og Vilh. la Cour skrev i bladet »København« den 13. december en leder med en kritik af Dr. Harsløfs synspunkter, og i »Grænsevagten«s december-hæfte uddybede han sin ovenfor refererede opfattelse. Ionas Collin skrev derefter et brev til ham, hvori han udtrykte sin dybe skuffelse. På en privat bemærkning af Vilh. la Cour om, at han følte sig ført bag lyset af Danevirkefolkene med henblik på et omslag i Angel, svarede Collin: »Jeg vil, det indrømmer jeg, tage Sli-Danevirkekinjen også *mod* befolkningens ønsker; det ville De også, hvis De havde mere tillid til vort folk; De siger selv, at det ikke er moralske skrupler, der afholder Dem derfra; men hvorfor så tage det doktrinære afstemningsstandpunkt som det eneste saliggørende . . .«

Dr. Harsløf kunne heller ikke skjule sin vrede. Han beskyldte dr. la Cour for at arbejde »tyskerkursens mænd i hænde« »Tro mig, disse herrer gnider hænderne, hver gang de læser Deres artikler, selv om der findes aldrig så mange voldsomme udfald imod Rubin, H. V. Clausen og Aage Friis, selv om De nok så kraftig forsikrer, at tyskerkursen har spillet fallit og er død og borte! Det er den nemlig slet ikke. Dens skæbnetime er nu. Nu vil netop det sønderjyske spørgsmåls afgørelse blive bestemmende. Sejrer en politik, der fra tyskerkursens side er forberedt og fortsættes med fortvivlet energi og støttes denne politik indirekte ved at de positive kræfter - f. eks. De og Harald Nielsen - af kleinmodighed og mangel på tro, håb og tillid skyder en vanskelighed fra os, som rettelig set og dybest set er vor pligt at tage op, ja mere end det, prøvestenen på vor eksistensmulighed, nemlig om vi tager den op og løser den - ja, så fortsætter dette Danmarks Loke-snigløberi lige til vort ragnarok kommer, - vær vis på det - trods ententens glimrende sejr. Ellers er der nu mulighed for at få dette kryb slået endeligt ned« [151].

Også Andreas Grau var blevet en skuffelse for Danevirkeretningen, og selv blev han forskrækket ved mødet med retningens ledende mænd.

I midten af december 1918, da H. P. Hanssen igen var i København, henvendte Andreas Grau og boghandler Fergo sig til ham: »De var blevet meget betænkelige ved Danevirkeagitationen og bad mig gå hen i Cirkus, hvor der idag skal være et stort agitationsmøde, for sammen med Andreas Grau at bekæmpe den. De hævdede, at det var helt nødvendigt. Andreas Grau erklærede sig principielt enig med mig. Jeg vægrede mig ved at deltage i mødet, fordi jeg har mange andre vigtigere ting at varetage« [152].

Danevirkebevægelsens håb var, at ententen ville afvise tanken om en folkeafstemning. Håbet herom fik næring, da i december 1918 Elsass-Lothringen igen blev indlemmet i Frankrig og vel at mærke uden folkeafstemning. Der herskede ved årsskiftet 1918-19 og i januar 1919 en udbredt tvivl om selvbestemmelsesrettens princip ville komme i anvendelse.

I denne komplicerede situation, hvor Danevirkebevægelsen ikke havde haft held til at bryde igennem i offentligheden og stod i konflikt med gamle venner, fik den en tilslutning af allerstørste betydning, idet redaktøren af Flensborg Avis, Emst Christiansen, da han den 10. december 1918 kom hjem fra krigstjeneste helt og fuldt sluttede sig til Danevirkeretningen. Han blev bevægelsens sikre tillidsmand i Sønderjylland. For forståelsen af hele den følgende udvikling er det meget vigtigt at fastholde, at Ernst Christiansen ikke først og fremmest var Flensborg-mand, men derimod Danevirkemand. Emst Christiansens skepsis over for H. P. Hanssen var givet på forhånd. Den 31. oktober 1918 skrev han til sin kone: »Mange slags tanker går gennem hjerne og følelse i disse tider. Flensborg vil jo altid stikke hovedet frem i forbindelse med erfaringsmæssige formodninger om H. P. Hanssens og H. V. Clausens og andres virke i den forkerte retning. Kommer min gamle by bare inden for afstemningslinjen, er jeg ikke bange, og kan vi, eller rettere de derhjemme gøre det ringeste hertil, bør det gøres, måske hele Flensborg og Tønder amter med. Men iøvrigt skal ingen plet fordunkle hele solen. Personlig kan vi måske blive ramt ubehageligt ved afslutningen, i helheden vil vi se en lykke«[153].

Der var sket store forskydninger fra den 31. oktober til den 10. december 1918, da Ernst Christiansen igen var hjemme. Den 16. december skrev han første gang igen en leder i Flensborg Avis. Den var kritisk over for det program, der var vedtaget i Aabenraa den 17. nov., men endnu kunne man ikke i offentligheden se, at Ernst Christiansen sluttede sig til Danevirke-bevægelsen. Han var ikke alene utilfreds med programmet af 17. november 1918, men også med den aktion Mellemslesvigsk udvalg havde gennemført i København. Efter en samtale med Andreas Grau noterede han 20. dec. i sin dagbog: »Vi kommer snart ind på uoverensstemmelsen og jeg siger min mening alvorligt, søger ikke at såre. A. Grau synes nu fuldstændig taber over for H. V. Clausen, og hele sit lyse mod på de truede egne. Får så vidt mindre frejdigt syn på det hele.« Dagen efter talte Ernst Christiansen

med formanden for Mellemslesvigsk udvalg, grosserer I. C. Paulsen og noterede: »Har i det hele taget et noget andet syn og er imod afstemning« [154].

Ernst Christiansen havde nok ventet, at Andreas Grau ville træde tilbage som sekretær for Mellemslesvigsk udvalg og overlade pladsen til ham, i dagbogen hed det: »A. Grau gav ikke mine til at nedlægge sin post«; modsætningen mellem de to tog til i den følgende tid.

Danevirkekredsen i København søgte straks kontakt med Ernst Christiansen. De fik nu deres håb bestyrket. Til rektor H. P. Hansen skrev han, at der i Sønderjylland var en stærk understrøm, der faldt sammen med Danevirkekredsens ønsker, han nævnte sin utilfredshed med Andreas Grau og P. Grau, fordi de ikke havde indtaget mere markante standpunkter mod H. P. Hanssen. Til Vanggaard skrev rektor H. P. Hansen 25. dec. 1918: »Først med Christiansens hjemkomst er der atter en mand, der kan træde op herimod; men nu er sagen jo meget forkludret« [155].

Ved Vælgerforeningens tilsynsråds møde den 30. dec. 1918 fik Ernst Christiansen første gang lejlighed til at fremføre sine synspunkter for en ansvarlig kreds. Mødet var indkaldt fordi tilsynsrådet måtte tage stilling til, om de danske burde deltage i det valg, der var udskrevet til en tysk grundlovgivende forsamling, ligesom der måtte træffes beslutning om nyvalg af tilsynsrådet.

Ernst Christiansen benyttede naturligt nok mødet til at fremsætte sine generelle synspunkter. Han stillede de to muligheder op over for hinanden, enten at de allierede eller at Danmark satte grænsen. Kun Danevirkelinjen ville tilfredsstillende hans retsfølelse, og han mente, at en afstemning i den givne situation ville byde de danske et uretfærdigt grundlag. Han ville ikke nu arbejde på at kuldaste det givne grundlag, man måtte kunne samles om at bygge videre i enighed, d.v.s. »ingen ny uret mod vort eget folk, hvor det har lidt mest uret, så betryggende former for en fri viljesytring som muligt. Ikke skære fra gammel dansk folkegrund på forhånd. Besættelse i forvejen og frihed til at arbejde. Distriktsvis afstemning i hele Slesvig med geografisk afrunding« [156].

Der er særlig grund til at henvise til forslaget om militær besættelse i forvejen. Hvad enten man forestillede sig en allieret eller en dansk besættelse af afstemningsområdet, var forudsætningen en tysk evakuering. Danevirkekredsen havde været opmærksom på den mulighed og gesandten Conty havde den 13. dec. 1918 telegraferet til Paris, at

Slesvig burde evakueres i henhold til våbenstilstandsftalen. Det skal her lige indskydes, at kravet kunne rejses i forbindelse med forhandlinger om en forlængelse af våbenhvilen. Men udenrigsminister Pichon svarede, at spørgsmålet om tysk evakuering af Slesvig måtte udskydes, indtil de allierede havde udtalt sig om sagens kerne [157]. Også den britiske repræsentation i København havde været opmærksom på muligheden af en militær besættelse af visse punkter i Slesvig under våbenstilstanden. Den 16. nov. 1918 foreslog Lord Kilmarnock, at de britiske tropper skulle besætte øen Als og dertil Dybbølstillingen samt øen Arø og Arøsund på fastlandet. Han anså det ikke for strengt nødvendigt af militære grunde, men tilstedeværelsen af britiske tropper på tabt dansk område ville give en stimulans til pro-engelske følelser. Desuden ville en sådan besættelse sætte England i en gunstig position, når grænsespørgsmålet skulle afgøres. Kilmarnock havde forelagt tanken for H. N. Andersen, der fandt den fortræffelig, og han så ligeledes gerne en engelsk flåde i Østersøen.

Forslaget blev sendt til admiralitetet og til krigsministeriet, idet udenrigsministeren, Lord Balfour tilføjede, at hvis marinen så gode grunde derfor, kunne det politisk være formålstjenligt at følge forslaget. Men de to militære ministerier fandt ikke den militære nødvendighed stærk nok, og planen faldt [158]. Det havde været af den største betydning for det videre forløb, om denne tanke var blevet realiseret i den ene eller anden form. En allieret besættelse af hele Slesvig i jan. 1919 havde givet Danevirkebevægelsen de bedst tænkelige agitationsbetingelser. Ved en besættelse under våbenstilstandsvilkår havde militæret den fulde myndighed, mens en besættelse under selve afstemningsperioden forudsatte et særskilt administrativt organ. H. P. Hanssen og regeringen i København var, som det senere skal omtales, imod en militær besættelse, men de anså en evakuering af tysk militær og overordnede embedsmænd i afstemningstiden for en selvfølge.

Den opfattelse, Ernst Christiansen lagde for dagen, viste på ethvert punkt den fundamentale forskel mellem Danevirkebevægelsen og den kreds, der ønskede en grænse efter nationalitetsprincippet. Der bestod en dybtgående ideologisk modsætning mellem de to opfattelser, som vel kortest kan karakteriseres på den måde, at Danevirkeretningen helst så sagen afgjort ved et magtsprog fra de allierede, medens den modsatte fløj ønskede grænsen sat så nær den nationale skillelinje som praktisk muligt for at få sagen afgjort en gang for alle.

Indimellem disse to synspunkter kom så et særligt Flensborgstandpunkt; det var endnu ikke klart formuleret, men dets kerne var kravet om Flensborg til Danmark under alle omstændigheder.

Det var svært at se kompromis-muligheder mellem de forskellige standpunkter, men mange stod endnu usikkert over for problemerne. Forstander Jacob Appel, Askov højskole ville gerne medvirke i et forsøg på at skabe samling på kræfterne. Han tilbød at indbyde en bredt sammensat kreds af politisk engagerede fra begge sider af grænsen til et møde på højskolen 4.-5. januar 1919. På mødet nåedes ikke det tilsigtede mål, en fælles retningslinje, men mødet blev på flere måder betydningsfuldt endda.

17. Askov-mødet 4.-5. jan. 1919

Ideen til et bredt anlagt forhandlingsmøde om grænseproblemerne blev udkastet af H. D. Kloppenborg-Skrumsager i forståelse med Askov højskoles forstander Jacob Appel [159]. Formelt blev forslaget til mødet fremsat af de sønderjyske »parlamentarikere«, som man sammenfattende kaldte H. P. Hanssen, Nis Nissen og H. D. Kloppenborg-Skrumsager. Sammenkomsten fandt sted den 4.-5. januar 1919. I alt mødte henimod 100 personer, deriblandt fra Det radikale venstre ministrene P. Munch og Ove Rode, fra Venstre de tre tidligere statsministre Klaus Berntsen, I. C. Christensen og N. Neergaard. Blandt de konservative kan nævnes de ledende politikere E. Piper, Johan Knudsen, Alexander Foss og Emil Harboe. Blandt socialdemokraterne var F. Borgbjerg og Laust Rasmussen de mest fremtrædende. Kredsen bag Oktoberadressen var repræsenteret af H. V. Clausen, M. Mackeprang og Aage Friis, medens Danevirkebevægelsen mødte med Ionas Collin og professor Edv. Ehlers, og en del har nok regnet Vilh. la Cour med til denne gruppe, men han hørte ikke mere med til kredsen. Fra Sønderjylland mødte tilsvarende repræsentanter for de to retninger. Kloppenborg-Skrumsager havde klart skilt sig ud fra H. P. Hanssen og Nis Nissen, mest afgørende var det imidlertid, at Ernst Christiansen var med. Forskellen mellem Flensborgretningen og Danevirkeretningen trådte på Askovmødet ikke særlig klart frem, men man regnede med den gamle modsætning mellem H. P. Hanssens og Jens Jessens tilhængere.

For mødets forløb var det ret afgørende, at forhandlingerne i vid udstrækning blev ført ud fra den forudsætning, at de allierede ikke ønskede princippet om en folkeafstemning gennemført; man havde som nævnt lige oplevet, at Elsass-Lothringen umiddelbart var blevet indlemmet i Frankrig igen, og man vidste, at Italiens krav om en grænse ved Brenner ikke kunne bringes i overensstemmelse med selvbestemmelsesretten.

Man diskuterede derfor i hovedsagen om, hvad Danmark kunne modtage, hvis Vælgerforeningens afstemningsprogram ikke blev accepteret. H. P. Hanssen advarede imod at tage Flensborg uden tilkendegivelse fra befolkningens side, medens Ernst Christiansen mente, at Danmark i givet fald uden afstemning måtte modtage Flensborg med inderfjordens sydkyst og mod vest hele det gamle Tønder amt ned til Soholm å samt de frisiske øer (dette område svarer til det, man senere kaldte 2. zone).

I alle beretninger om mødet er der enighed om, at det mest spændende øjeblik indtrådte, da H. V. Clausen over for Ernst Christiansen fremsatte, hvad der blev kaldt »et fredstilbud«. I Ernst Christiansens dagbog nævnes kun, at H. V. Clausen fremsatte et fredstilbud, og så står der »bagefter afviste jeg det«. Ifølge den trykte udgave af dagbogsbladene gik tilbudet ud på, »at Danmark tager Flensborg og inderfjordens sydkyst samt de mellemslesvigske sogne, når de ved afstemning tilkendegiver ønsket. Da dette er en selvfølge og ingen indrømmelse, afviser jeg tilbuddet«[160].

H. V. Clausen havde fremsat sit forslag på egen hånd uden konference med andre, og det må ses på baggrund af, at begrebet »de tilstødende distrikter, der rejser kravet« endnu var ganske udefineret i geografisk henseende. H. V. Clausens tilbud betegnede en vag afgrænsning af det område syd for Clausen-linjen, hvor han var villig til at agitere for tilslutning til Danmark og til i givet fald at modtage området, men sydligere ville han ikke gå. Hvad H. V. Clausen rent faktisk mente, vil der være anledning til nærmere at overveje i det følgende kapitel.

Da Ernst Christiansen straks afviste H. V. Clausens udstrakte hånd, skal skoleforeningens formand, Hans Jepsen Christensen, halvhøjt have bemærket: »Der brast Flensborg af din hånd, Christiansen«[161], og Ernst Christiansen har selv senere i 1927 i en samtale med Jakob Kronika bekræftet, at bemærkningen er faldet, men på Kronikas spørgsmål, om Askov-mødet kunne have givet en anden grænse, var svaret, at det en overgang så ud dertil, men at Ernst Christiansen ikke troede derpå, og da Kronika spurgte, om der var noget at fortryde, svarede Ernst Christiansen: »nej, jeg kan den dag i dag ikke fortryde, at jeg i januar 1919 ikke gik med til at bjerge Flensborg ved at svingte retskravet om selvbestemmelse på gammel dansk folkegrund«[162].

Det er imidlertid besynderligt, at ingen tog tråden op vedrørende »fredstilbuddet« for nærmere at lodde dybden af det; med Christian-

sens unuancerede afvisning var sagen uddebatteret. Jepsen Christensen var for så vidt nærmest dertil, som den der fremsatte den citerede bemærkning; han holdt sig imidlertid tilbage, men da han den 1. februar på banegården i Brande læste en artikel i Flensborg Avis, hvori Ernst Christiansen ved en omtale af selvbestemmelsesretten hævdede, at ingen behøvede at ofre landsmænd for frasers skyld, blev det Jepsen Christensen for meget. Han skrev et vredt brev til redaktøren af Flensborg Avis. »Når De kendetegner talen om selvbestemmelsesret som fraser, når den skal anvendes over for os selv, så er De teoretiker på det område, så svigter De tankerne, der skulle skabe en hel anden opfattelse af grænse-spørgsmålet end den, der hidtil har gjort sig gældende til skæbnesvan-ger ulykke for verden.... Jeg forstår Deres kamp for at få Flensborg med, deler Deres syn på, at skal der drages en vilkårlig grænse, så bør den gå syd om Flensborg, men forstår ikke Deres standpunkt over for Angel og Danevirkeretningen i det hele taget. Min største skuffelse var, da De i Askov sagde nej til den fremstrakte hånd, og derved gav rege-ringspartiet den opfattelse, at det er ligemeget, hvor vidt vi så strækker os i retning af at gå på akkord med det, vi anser for rigtigt; talt med Flens-borg Avis får vi ikke alligevel, De vil jo også have det rent tyske ele-ment med. Lige så vist som De forlanger Deres standpunkt respekteret og forstået af anderledes tænkende, lige så sikkert må De vide, at i det øjeblik, De nævner folkelig selvbestemmelsesret i forbindelse med or-det »fraser«, da gør De i mine øjne ubodelig skade og forspilder min og masser af danske menneskers sympati for Deres arbejde. De skal ikke ved bitre ord forspilde viljen til samling, som jeg tror, det ville være muligt at skabe om Flensborg og Mellemslesvig «[163].

I 1927 hævdede Ernst Christiansen, at han ikke ville svigte rets-kravet om selvbestemmelse på gammel dansk folkegrund, men sønder-jyderne havde intet retskrav på en afstemning på gammel dansk folke-grund; indtil 1914 forfægtede Ernst Christiansen retskravet i henhold til § 5. Mødet på Askov viste klart skillelinjen mellem på den ene side de kredse, der før 1914 energisk havde hævdet et retskrav på grundlag af Pragfredens § 5 i form af »protestpolitikken«, men som nu havde forladt dette standpunkt, og på den anden side »forhandlingspolitik-kens« tilhængere, der ikke havde pukket på § 5, men som havde fastholdt det idégrundlag, der var kæmpet på siden 1864. Det usikre »rets-grundlag« bragte Flensborg Avis i et dilemma, som bladet i en artikel den 12. februar 1919 søgte at snakke sig fra, men en af de ivrige »pro-

testpolitikere« fra før 1914, N. J. Gotthardsen, tog direkte afstand fra den berømte paragraf: »Vor ret og vort genforeningskrav grunder sig ikke nu og har aldrig gjort det på § 5, men på vort tusindårige samhørighedsforhold til Danmark, på livets ret, men ved siden heraf har § 5 givet os en særlig ret, en traktatlig ret, som kun blev en lap papir for Tyskland på samme vis som overenskomsten med Belgien. - Nu kan vi formodentlig skænke Tyskland papirlappen, da vi næppe har brug for den mere«[164].

Ved mødet på Askov traf Ionas Collin og Emst Christiansen hinanden for første gang efter krigen. Vanggaard var ikke med til mødet, men han havde gennem rektor H. P. Hansen henstillet til Danevirkebevægelsens københavnske repræsentanter, at de skulle forholde sig fuldkommen tavse, og at kun Christiansen skulle have fuld information. Ionas Collin havde lovet at være meget forsigtig og varsom og bruge »taktik« i stedet for voldsomhed [165].

Når Emst Christiansen så kategorisk havde afvist H. V. Clausens fremstrakte hånd, hænger det nok også sammen med, at Collin havde informeret ham om, hvad Collin anså for de allieredes opfattelse. I de offentliggjorte dagbogsnotater skriver Ernst Christiansen blot: »En københavnsk deltager hævder fortroligt til mig, at de allierede har bestemt sig for Danevirkelinjen«, i originaloptegnelserne hedder det: »Collin tager mig til side. Afgjort Danevirke.« Den kilde, som Collin kunne henholde sig til, var den amerikanske militærattaché i København, Gade. Denne havde kort før jul sagt til Collin, at det amerikanske standpunkt nu var taget; ved de forberedende forhandlinger ville USA foreslå, at Slesvig blev givet tilbage til Danmark efter en Slesvig-Husum-linje, uden at dette spørgsmål blev kædet sammen med kanalen. »Han havde samtidig udtalt, at misfornøjelsen med den danske regering var meget stor, og at den i den nærmeste tid ville give sig kraftigt udtryk«[166].

Ernst Christiansen nærrede ganske umiddelbart mere tillid til Danevirkeretningens ledende end til andre interesserede, og han overtog uden videre deres uvilje over for den siddende regering, om end han gav den mere afdæmpede udtryk. Den tilbageholdenhed, som Collin og Edv. Ehlers pålagde sig i Askov, har måske forledt de andre til at tro, at bevægelsen ikke var særlig aktiv, men omvendt gav mødet på Askov de ledende Danevirkemænd det indtryk, at tiden arbejdede for dem.

Den 9. jan. 1919 refererede Collin mødet i et brev til Vanggaard: »Totalindtrykket: vore modstandere glider mod syd. Ove Rode, Clau-

sen, Borgbjerg o.m.a. var alle på det rene med, at hvis Flensborg ønsker at komme med, må det modtages uden forbehold, og til Flensborg hører afgjort inderfjordens sydkyst, »Lyksborgskovene«, som Clausen sagde. De allerfleste var også på det rene med, at også Angel måtte med, hvis det ville. Kloppenborg ønskede grænsen så langt syd på som muligt, men kun efter afstemning. H. P. Hanssen var betænkelig ved Flensborg og Angel, men efter afstemning måtte man selvfølgelig tage dem. Nis Nissen (Viby) ville ikke lade Angel stemme!! men han stod ene hermed.

Udtrykket »med en geografisk afrunding« brugtes af en af vore modstandere, jeg husker desværre ikke hvem, og det kom efter omtale af Flensborg og fjordens sydkyst, så det er meget nær Slien.

Afstemning, var mange på det rene med, bliver vist ikke til noget, Så mente man, at Danmark vel kom til at stille forslag efter bedste skøn, og de allerfleste var i så fald rede til at tage Flensborg med.

La Cour og Harald Nielsen er ivrige for at få Flensborg med, men de mener, at vi for at få de andre til at arbejde med derpå må opgive Slien og nøjes med en linje lidt syd for Flensborg. Det er urigtigt, thi de andre kommer med alligevel.

Jeg tror, at mødet er et skridt fra regeringens side henimod nødvendigheden af at modtage Danevirkelinjen, thi jeg tror, at også regeringen er på det rene med, at den får vi Om besættelse taltes meget, og det afvistes ikke helt af regeringsfolkene. Men man må være klog, thi det er et vanskeligt spørgsmål.

Dette var det hovedsaglige; og jeg finder det tilfredsstillende. Der var ikke en eneste, som turde vedkende sig sit ønske om Clausens linje« [167].

Dette referat er stærkt præget af den ønsketænkning, der drev Ionas Collin. Man kan ikke opfatte det som en realistisk vurdering af den politiske situation, så lidt som det referat professor Edv. Ehlers den 6. jan. 1919 sendte den franske gesandt, Conty. Det var Ehlers' opfattelse, at H. P. Hanssen tabte terræn og hans stedfortræder Nis Nissen ligeså, »H. P. Hanssen har levet for længe blandt preusserne i Berlin i det parlamentariske miljø. Han er på den ene side for germaniseret og på den anden knyttet for meget til de radikale i Danmark. Den sande leder for det danske Slesvig er Kloppenborg-Skrumsager, en veritabel klan-høvding, stor, modig, smilende og munter. Ligesom han økonomisk er uafhængig, er han det også politisk. For ham gælder det ikke at

holde mandatet, men at tjene Danmarks sag. Frankrig kan have tillid til det, han har at sige. Han er ikke bange for en linje syd for Flensborg, han gør ikke holdt før linjen Slien-Danevirke-Husum. Han har sagt meget klart: »Javel, Clausen-linjen, men med porten åben mod syd«. Han har sammenfattet sine synspunkter:

- 1) Fredspræliminærene bør kræve en besættelse af Slesvig ved danske eller neutrale tropper for at sikre afstemningens frihed,
- 2) man skal derpå oplyse folket på offentlige møder,
- 3) afstemningen gennemføres,
- 4) man slutter freden.

Den tro er dog meget udbredt, at de allierede fastsætter en linje uden afstemning. Nogle talte endda om den logiske mulighed, at man overdrog hele Slesvig lige til Ejderen til Danmark, og at man overlod det til Danmark at tilbagegive til Tyskland efter folkeafstemning det område, der ligger syd for Danevirke. På Kloppenborgs forslag om militær besættelse havde P. Munch afvist denne tanke og H. P. Hanssen ligeså.«

Til sidst erklærede Ehlers, at regeringen Zahles stilling var svækket, og at et samlingsministerium var en naturlig afløser. »Jeg tror, at et pludseligt vindstød i løbet af få uger vil feje dette ministerium bort. Unddrag dette ministerium enhver støtte imod tyskerne i Slesvig-spørgsmålet, og Frankrig vil se vindstødet indtræde« [168].

Det mest mærkværdige ved Ehlers brev er det forhold, at han hævdede Kloppenborg-Skrumsager til skyerne, men ikke med et ord nævnte Ernst Christiansen, der dog stod fastere på synspunkterne end Kloppenborg.

Over for Collins og Ehlers indtryk kan man stille P. Munchs opfattelse: »at Hanssen og Nissen stod fast og klart, fulgt i alt væsentligt af repræsentanterne for selve Nordslesvig, at Kloppenborg var ganske ubestemmelig, at Flensborgerne var opsat på at benytte alle arter af økonomisk hensyn som løftestang for deres ønsker, at der hos Foss, ja, hos la Cour og Harald Nielsen var betænkelighed ved at gå for vidt. Både Foss og Neergaard sagde, at hvis spørgsmålet skulle afgøres uden afstemning, ville det være særlig betænkeligt at tage Flensborg med [169].

Borgbjerg foreslog at sammenfatte mødets resultat i en resolution, men det modsatte I. C. Christensen sig (Ehlers brev). Mødet havde formet sig som en gensidig følelse hinanden på tænderne. Kun H. V. Clausen havde gjort tilløb til at formulere et fælles program, idet den første

forudsætning derfor måtte være klare, geografiske formuleringer m.h.t. Mellemslesvig. Hans forsøg blev standset med det samme, og man kan også tvivle på, at H. V. Clausen havde haft bred dækning hos sine politiske venner. Aabenraa-retningens ledende folk havde ikke gjort sig bestemte tanker om, hvad de tilstødende distrikter skulle omfatte. Holdningen fremgår af nogle lakoniske bemærkninger nedfældet i redaktør Anders Lebecks dagbog: »Et møde i Askov for en kreds af personligheder fra begge sider af grænsen, lange forhandlinger - Flensborg og Mellemslesvig skal selv tage deres skæbne i sin hånd«[170]. H. V. Clausens synspunkter fik imidlertid langt mere vidtrækkende betydning, end man kunne ane i Askov, idet han i løbet af den følgende uge blev udnævnt til regeringens sagkyndige i det slesvigske spørgsmål og som sådan tilforordnet gesandten i Paris. Der er derfor anledning til at behandle hans synspunkter mere indgående.

18. H. V. Clausen sendes til Paris

Den 3. januar 1919 telegraferede gesandten i Paris, H. A. Bernhoft hjem, at man i det franske udenrigsministerium regnede med, at en af den danske regering bemyndiget person ville blive tilkaldt under fredskonferencens behandling af det slesvigske spørgsmål. »Kan det forudsættes, at den kgl. regering vil sende en sagkyndig, som vil være forsynet med instruktion, data og landkort, henstilles det, at han for en sikkerheds skyld afrejser snarest. Han kan ikke optræde som delegeret ved konferencen. Det franske udenrigsministerium foreslår ham attachéret det kgl. gesandtskab. Dog forudser man den mulighed, at fredskonferencen for at fremme arbejdet først henviser den neutrale til forhandling med den, mod hvem der fremsættes krav, således at resultatet forelægges konferencen»[171].

Den sidste bemærkning er besynderlig, da den ville betyde særlige dansk-tyske forhandlinger, som de allierede ellers havde taget stærkt afstand fra. Det viste sig da også at være en misforståelse.

Fredskonferencen valgte den fremgangsmåde, at sejrherrene først blev enige om deres forslag, som derpå samlet skulle forelægges Tyskland. De neutrales krav indgik i det samlede forslag.

Uafhængigt af henvendelsen fra H. A. Bernhoft havde ledende konservative overvejet, hvorledes Danmark burde være repræsenteret ved fredskonferencen. De konservative ønskede at rigsdagens partier skulle repræsenteres i en delegation. Forslaget blev fremsat i rigsdagspartiernes politiske forhandlingsudvalg den 9. januar 1919; man forestillede sig, at delegationen kunne være tilstede, når afgørelsen blev truffet om spørgsmål, der berørte Danmarks politiske og økonomiske interesser [172].

Da H. A. Bernhofts telegram kom til København, var udenrigsminister Erik Scavenius på ferie; i de følgende dage overvejede de hjemmeverende ministre at sende en fremtrædende personlighed eller en delegation til Paris, som de konservative havde foreslået, men da Scavenius

den 8. januar kom hjem, viste det sig, at han havde tænkt at sende H. N. Andersen, men de andre ministre hævdede, at han var uberegnelig, og kunne gå ind for hvilken politik, det skulle være. Man talte om Neergaard som en mulighed og kombinationen H. N. Andersen med H. V. Clausen som sagkyndig. Til sidst enedes man om at følge gesandstens forslag og lade ham være Danmarks repræsentant og sende ham den ønskede bistand [173]. Det betød, set fra Scavenius' synspunkt, at han fra centralen i København havde den fulde kontrol med den tekniske gennemførelse af forhandlingerne, idet gesandten var underlagt udenrigsministeriet. Alle skridt måtte efter Scavenius' opfattelse sanktioneres af ham. Spørgsmålets rækkevidde kunne nok motivere, at udenrigsministeren selv var rejst til Paris; den mulighed var blevet overvejet, men de andre ministre gik ud fra, at han ikke ville. Den upopularitet, Scavenius nød blandt sejrherrene, havde gjort hans stilling vanskelig. Den mulighed, at sende en anden af ministrene havde også været overvejet; P. Munch havde været på tale [174]. Det havde været en udmærket løsning. Han var velbevandret i det franske sprog og havde større politisk indsigt end H. V. Clausen.

I debatten om det konservative forslag havde Scavenius støttet sig til gesandstens brev, der gengav, hvad det franske udenrigsministerium (og gesandten?) ønskede, og han afviste kategorisk det konservative forslag, især tanken om at sende partirepræsentanter, hvorved den hjemlige strid let kunne forlægges til delegationen i Paris. Han ønskede den mindst mulige indblanding fra partiernes side. Tanken om en delegation havde imidlertid så meget for sig, at den dukkede op igen.

På mødet i forhandlingsudvalget den 9. jan. 1919 spurgte Neergaard, hvem man så ønskede at sende til Paris, og svaret var magister H. V. Clausen. Niels Neergaard udtalte sig anerkendende om Clausens ubestridelige sagkundskab, dog bemærkede han samtidig: »Men der er delte meninger i det slesvigske spørgsmål« [175].

I de følgende dage var der en hektisk aktivitet med at få udarbejdet en instruks. Det havde været nærliggende at drøfte den med H. P. Hansen, eventuelt havde H. V. Clausen kunnet sætte sig i forbindelse med ham. Det skete ikke. Forholdet mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen var ikke særlig fortroligt. Nok gik deres synspunkter i vid udstrækning parallelt, men der var ringe personlig kontakt mellem dem i 1918-20, og det kan være på sin plads at ridse de personlige forhold op. H. V. Clausen savnede hos H. P. Hanssen det, redaktør Jens Jes-

sen havde. Han skrev engang til H. P. Hanssen: »Du er stor i det store, Jessen er stor i det små.« Han mente dermed bl.a., at Jessen ledede sin avis med større omhu, større grundighed, større sproglig beherskelse af modersmålet. Brevene mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen var hyppige i 1890'erne, men H. V. Clausens breve er ret entonige, i brev efter brev har han underkastet H. P. Hanssens blad Hejmdal en indgående, ofte smålig kritik, som sad han og rettede stile. Til illustration tjener et citat fra et brev af 13. november 1893: »Det er just ikke nogen heldig affære, du har lavet med købmand Nathan. Du har virkelig ikke sådan lov til at sætte folks rent private ytringer i avisen; det går ikke på nogen mulig måde an. Nathan er forresten blevet hævnnet ved en fæl germanisme, du har begået ved oversættelsen af hans erklæring; for han har vel skrevet den på tysk, der står: iforstået med; dette udtryk hører til samme art sønderjysk-dansk som opdrag; tysk: einverstanden. På dansk hedder det, var med til, var enig i o.s.v. Historien om, at lysskæret fra Hanstholm kan ses i Norge, er sindsyg. Det hedder: Fritz Clausen døde i sit 44. år, men ikke, min kære mand, Fritz Clausen døde i hans 44. år«[176]. Man kan godt forstå, at H. P. Hanssen efterhånden blev noget irriteret.

Indtil 1897 havde H. P. Hanssen i København en solid støtte i rigsarkivar A. D. Jørgensen. Hos ham samledes mange tråde, han havde stor indflydelse på den hjælp, der kunne ydes sønderjyderne fra Danmark. Da han døde i 1897, følte H. V. Clausen på en måde, at arven efter A. D. Jørgensen tilfaldt ham, og han fremsatte vidtgående planer om ændringer i den sønderjyske presse. Det blev efterhånden H. P. Hanssen for meget. Den 21. januar 1900 skrev han et meget skarpt brev, hvor det bl. a. hed: »Det er min velovervejede mening, at hele arbejdet i København er gledet ind i en gal gænge efter A. D. Jørgensens død, slet ikke fordi jeg kastes til side, men fordi I systematisk søger at modvirke vor evne til at stå på egne ben og handle selvstændigt under personligt ansvar«. Brevet fortsætter på samme måde. Det blev imidlertid aldrig afsendt, men fra da af er der kun få breve mellem de to, og de, der kom, var formelle. H. V. Clausen var meget ked af, at venskabet kølnedes, men uafhængig af hinanden kunne de et langt stykke følge de samme baner. I 1919 gik H. V. Clausen dog videre end H. P. Hanssen, og i Paris handlede han i forbavsende grad efter eget forgodtbefindende. Den instruks, som H. V. Clausen fik med, var ikke særlig detaljeret. Således var de tilstødende distrikter ikke klart definerede,

men man kan se, at H. V. Clausen har overvejet dette problem inden han rejste. Hans tanker herom kendes fra et brev af 12. jan. 1919 til Vilh. la Cour, men det er altså hans private overvejelser. Der er her tale om et første forsøg på en mere præcis geografisk afgrænsning af det mellemslesvigske afstemningsområde. H. V. Clausen regnede med 3 alternativer:

»1) *afstemning overalt.*

Jeg holder som Vælgerforeningen på samlet afstemning i Nordslesvig og kommunevis i Mellemslesvig og dette Mellemslesvig således afgrænset: Sønden om Klangsbøl, Klægsbøl, Læk Kirkeby, nord om Stadum, sønden om Skovlund, Mejn, medtagende endvidere Flensborg by, Oversø nørre sogn, Adelby og Munkbrarup sogn i Angel. Giver Flensborg så dansk flertal, tager vi selvfølgelig mod det; det har selv valgt og må bære konsekvenserne.

2) *Modtagelse af Nordslesvig uden afstemning, men afstemning i Mellemslesvig.*

Det er da samme afgrænsning mod syd ved afstemningen som ovenfor nævnt. Men jeg foretrækker absolut afstemning fremfor modtagelse af Nordslesvig:

- a) for at skaffe nordslesvigerne en festdag, de længes efter og er forberedt på,
- b) for at nedslå hjemmetyskernes mod på fremtiden, eftersom jeg tror, at de kun delvis vil stemme, og det vil skaffe demoralisation iblandt dem derefter og gøre, at de mindre let kan stille krav,
- c) for at umuliggøre Tysklands krav i fremtiden, når det danske flertal viser sig overvældende.

3) *Ententen siger til Danmark:*

Tag, hvad I ønsker uden afstemning. Da siger jeg, efter nøjeste overvejelse: Sønden om Klangsbøl osv.....sønden om Mejn, sydøst om Ellund, øst om Frøslev, videre ad Kruså å. Uden en afstemning vil jeg til det sidste råde fra at tage Flensborg af hensyn til Danmarks fremtid og ikke mindst til nordslesvigerne. Nordslesvigerne selv i overvejende tal vil ikke have Flensborg, fordi så får de ikke fred med Nordslesvigs hjemmetyskere, og fordi de ikke føler sig knyttede til befolkningen i den tyske by« [177].

Dagen efter svarede Vilh. la Cour: »Tak for Deres venlige brev. Det gjorde mig overordentlig godt at møde den forståelse og velvilje. Og

tak for Deres oplysninger om grundlaget for Pariserrejsen. Det vil jo kort og godt sige: Deres »fredstilbud« fra Askov.

Deres sendelse vil utvivlsomt vække bitterhed i store kredse - det er De nok forberedt på selv. Når jeg imorgen eller overmorgen begynder en artikelrække i København med *Deres* syn som udgangspunkt, vil De også finde udtryk derfor. Men jeg nærer ikke tvivl om, at De vil finde min opræden fuldt loyal, idet jeg efter bedste overbevisning fører snakken fra det personlige til det saglige og siger: det er ikke Clausen, der interesserer i denne forbindelse, det er den politik, han repræsenterer. Og ud fra dette former jeg artiklerne, som en tilslutning til Deres »fredstilbud« (der selvfølgelig ikke nævnes). Jeg tog mundtligt dette standpunkt i Askov og gør det skriftligt her, skønt jeg snart har fået bitre ord fra alle mine gamle venner. Det får være. For mig personlig vil det være en sorg, om Flensborg tabes - det stiller sig anderledes for Dem. Men den evige Sli-Danevirkelinje vil jeg have et endeligt opgør med, så stærkt det må bløde i mig. Og jeg skal over for Dem personlig vedgå: troede jeg ikke, at det sindelag, som De giver udtryk for, og den efter min mening doktrinære opfattelse af spørgsmålet, som De røbede i artiklerne af 24. okt. og flg., prægede flertallet af mine landsmænd og derved forhindrede en sund og fast tilknytning af Angel, så var mit standpunkt *ikke* dette. Jeg bøjer mig for, hvad jeg anser for en kendsgerning, men jeg gør det uden glæde, ja med virkelig smerte.

Nu nok om det. Lykke på rejsen. De får et stort ansvar. Jeg er overbevist om, at De i Deres stille sind gang på gang siger til Dem selv dernede: Jeg skal stå *alle* til regnskab derhjemme - ikke bare partifællerne.

Og dermed er jo egentlig alting sagt. Så mødes vi forhåbentlig til sommer påny - i Haderslev?

Deres hengivne
Vilh. la Cour«[178].

Brevet er taget i sin helhed, fordi det viser skillelinjen mellem Vilh. la Cour og Danevirkebevægelsen, og fordi bemærkningen om, at H. V. Clausen skulle stå alle til regnskab, ikke blot partifællerne utvivlsomt har gjort stærkt indtryk på ham. Men sådan som H. V. Clausen var udnævnt, var han regeringens repræsentant og skulle alene stå til ansvar for den uden selvstændigt at anlægge en politisk linje. Sådan opfattede H. V. Clausen det dog ikke, tværtimod, ikke mindst m.h.t. afgrænsningen af Mellemlesvig gik han klart ud over sin instruks.

Af et brev, som Mackeprang skrev til H. V. Clausen den 13. marts 1919, fremgår det, at den linje, som var omtalt i brevet til Vilh. la Cour den 12. jan. var aftalt ved en sammenkomst mellem H. V. Clausen, Mackeprang og Nis Nissen. Men det følte H. V. Clausen sig ikke forpligtet af [178a].

Vilh. la Cour har sikkert regnet med, at den afgrænsning af de tilstødende distrikter, som fremgik af H. V. Clausens brev af 12. jan. 1919 var den, han officielt skulle virke for i Paris, men så detaljeret var anvisningerne ikke udformet.

Instruksen til den danske gesandt i Paris er dateret 14. jan. 1919. Den bærer præg af at være hastværksarbejde. Hverken Vælgerforeningens ledelse eller rigsdagspartiernes politiske forhandlingsudvalg fik lejlighed til at drøfte problemerne, inden instruksen blev sendt, først da den var sendt blev udvalget informeret.

I instruksen henvises til »rigsdagsresolutionen« af 23. oktober 1918 og til Vælgerforeningens resolution af 17. november 1918, men uden at de deri indeholdte programpunkter blev præciserede. Gesandten skulle blot virke for, at spørgsmålet blev løst på grundlag af folkenes selvbestemmelsesret. Om Mellemslesvig hed det blot, at »en retfærdig afgørelse kun kunne ventes efter en distriktsvis afstemning i overensstemmelse med Aabenraa-resolutionens punkt 5«.

Skulle de allierede magter ikke gå med til en afstemning, var regeringen rede til at modtage Nordslesvig. Hvis de allierede magter også for de mellemslesvigske distrikters vedkommende ville modsætte sig en afstemning, ville man kunne modtage de enkelte sogne med utvivlsomt dansk-talende flertal. Der henvises herunder til henvendelsen fra det mellemslesvigske udvalg til regeringen og de dermed fulgte petitioner, og det anførtes, at der endnu manglede petitioner fra nogle kommuner. Men Flensborg og nærmeste omegn ville regeringen ikke gå med til at modtage uden en udtrykkelig tilkendegivelse ved en fri afstemning.

I instruksen tog regeringen afstand fra militær besættelse af afstemningsområderne, men fandt en evakuering af tysk militær tilstrækkelig og anbefalede, at der til administration af området blev indsat en blandet kommission bestående af danske og tyske med en svensk eller norsk opmand.

Endelig blev der taget stilling til den finansielle side af overgangen, og Danmark erklærede sig rede til at overtage en forholdsvis andel i det tyske riges og Preussens statsgæld pr. 1. aug. 1914.

Den 17. jan., tre dage efter at instruksen var sendt, blev den fore-

læst i det politiske forhandlingsudvalg og ingen af de ledende politikere gjorde bemærkninger dertil.

Instruksen var ikke alene mangelfuld, den var også politisk farlig, fordi den faktisk overlod enten til repræsentationen i Paris eller til de allierede at fastsætte den geografiske udstrækning af det mellemslesvigiske afstemningsområde.

Det prægede instruksen, at man, da den blev udarbejdet, var forberedt på den situation, der ville indtræde, hvis selve afstemningsprincippet blev forkastet. Regeringen ville i så fald lægge et sprogligt kriterium til grund ved at medtage alle dansktalende sogne i Mellemslesvig. Derved gik man ud over det område, hvorfra der var kommet petitioner. Til denne kategori hørte de dansktalende sogne Rødenæs, Klagsbøl, Aventoft og Nykirke helt ude mod vest. Dette forhold havde tilsyneladende ikke givet anledning til overvejelser, men ved at føre sproget ind som kriterium kunne regeringen markere, at Flensborg var et problem for sig, fordi det tyske sprog her var det dominerende.

Da udenrigsministeren den 17. jan. 1919 forelagde instruksen i det politiske forhandlingsudvalg, meddelte han også indholdet af Mellemslesvigsk udvalgs henvendelse af 17. dec. 1918 og de dermed fulgte petitioner. Ingen havde noget at bemærke, og man gik videre til næste punkt [179]. Den 20. jan. 1919 gav udenrigsministeren derefter sekretæren for Det mellemslesvigiske udvalg Andreas Grau meddelelse om, at regeringen ville føre de af Mellemslesvigsk udvalg fremsatte ønsker frem for de allierede og verdensfredskongressen, og ligeledes at den ville forelægge Vælgerforeningens resolution af 30. dec. 1918 om nødvendigheden af forholdsregler til at sikre en fri afstemning [180].

Også dette brev var præget af den tankegang, at Danmark var advokat for sønderjydernes interesse. Det er nok forklaringen på, at der i udenrigsministeriet ikke blev udarbejdet et grundigt forslag til en løsning af de mange problemer, der ville dukke op på fredskonferencen. Der blev i realiteten givet et stort spillerum til H. A. Bernhoft og H. V. Clausen, og de benyttede sig deraf.

Samtidig med forberedelsen til Danmarks deltagelse i fredsforhandlingerne begyndte en heftig agitation for, at Flensborg under alle omstændigheder skulle komme under Danmark. Denne agitation byggede på den forudsætning, som havde præget så mange overvejelser siden årsskiftet, at de allierede muligvis ville modsætte sig afstemningsprincippet. Det er derfor naturligt at skildre Flensborg-agitationen før der nærmere redegøres for fredsforhandlingerne i Paris.

19. »Samling om Flensborg«

På mødet i Askov havde Flensborg stået i centrum, og det var blevet klart for alle deltagere, at regeringen og Aabenraa-retningen kun ville modtage byen efter klare tilkendegivelser. Som nævnt var baggrunden for mødet en forestilling hos mange om, at der måske slet ikke ville blive tale om nogen folkeafstemning. En del af mødedeltagerne mente, at man i en sådan situation måtte kræve Flensborg med til Danmark ikke mindst under henvisning til, at byen i 1867 ved valget til det nordtyske parlament havde haft dansk flertal. Da regeringen var imod en sådan eventualitet, begyndte i midten af januar 1919 den såkaldte Flensborg-bevægelse. Svagheden ved Flensborg-agitationen var dens hypotetiske forudsætninger; dens ledere kunne roligt have afventet, om der nu blev en afstemning eller ej; når forudsætningerne var afklaret, kunne så alle kræfter sættes ind i en kampagne. Men bevægelsens ledere kunne netop ikke forholde sig rolige; der måtte ske noget, også for at markere en afstand til regeringen. Til det formål var en mødekampagne med krav om Flensborg til Danmark velegnet. Men »parolen«: »Samling om Flensborg« var ikke alene vendt mod regeringen, den var også en afvisning af Danevirkebevægelsen.

Under indtryk af H. V. Clausens sendelse til Paris og efter at H. V. Clausen i det tidligere omtalte brev den 12. januar 1919 havde ridset sit program op, mente Vilh. la Cour, at »Samling om Flensborg« måtte være det givne løsen for alle, som ikke var ubetingede tilhængere af den Clausen'ske linje. Det tidligere omtalte brev fra H. V. Clausen til Vilh. la Cour »blev startskuddet til den Flensborg-bevægelse, jeg satte i gang«, skriver Vilh. la Cour i sine erindringer [181]. Han formulerede synspunkterne i en række artikler i bladet »København« i dagene 14.-21. januar 1919 og store møder blev arrangerede.

Hvis en agitation af dette omfang havde været mulig i Flensborg og Mellemslesvig, havde den haft stor betydning, men her lagde det massive tyske flertal hindringer i vejen. Det var derimod let nok at skabe

stemning for Flensborg nord for Kongeåen, og da spørgsmålet var, om Danmark ville tage imod byen uden afstemning, var det sådan set også et dansk anliggende, men i den givne situation havde agitationens anti-ministerielle karakter nok størst betydning. Foruden la Cour hørte til lederkredsen: redaktørerne Andreas Grau, A. Svensson og J. N. Jensen samt overretssagfører Peter Poulsen. Forud for store møder i København 22. jan. 1919 enedes disse om en resolution, der skulle forelægges forsamlingen til vedtagelse:

»Vi udtaler det bestemte ønske, at der gives Flensborg by lejlighed til at udøve selvbestemmelsesretten under vilkår, der godkendes af de danske flensborgere som fuldt betryggende. Er dette ikke gennemførligt, kræver vi af hensyn til byens gamle betydning som danskhedens grænsevagt og på grund af disse dages danske tilkendegivelse, at vor regering og rigsdag anerkender forpligtelsen til at sikre dens genforening med Danmark«.

Resolutionen blev vedtaget på en lang række møder landet over. Over for Flensborgbevægelsen reagerede regeringen ved at offentliggøre svaret på Det mellemslesvigske udvalgs henvendelse af 17. dec. 1918 og instruksen af 14. jan. til kammerherre Bernhoft. Det skete 25. januar 1919. Først da blev det kendt i offentligheden, hvor imødekommende regeringen i realiteten stillede sig til de mellemslesvigske ønsker. Gennem ordlyden af instruksens til gesandten i Paris blev det imidlertid også officielt fastslået, at regeringen i tilfælde af, at der ikke blev tale om en afstemning, kun var villig til at tage imod de dansktalende sogne umiddelbart syd for Clausenlinjen, men ikke Flensborg uden en tilkendegivelse ved en fri afstemning [182].

Det forhold, at også regeringen var gået ind på de hypotetiske muligheder, betød for så vidt, at Flensborg-bevægelsen fik et bedre grundlag, fordi det nu var åbenbart, at regeringen ikke ville være med til at modtage byen, med mindre den ved fri afstemning tilkendegav ønsket derom. Pressen kom nu for alvor på benene, og det konservative folkeparti søgte at udnytte de politiske muligheder ved at stille en forespørgsel til udenrigsministeren til besvarelse i rigsdagspartiernes politiske forhandlingsudvalg. Forespørgslen blev fremsat 28.1.1919 og lød: »På hvilken måde mener udenrigsministeren, at en »tilkendegivelse« fra befolkningen i Flensborg og omliggende distrikter om tilslutningen til

Danmark kan give sig udtryk, efter at de tyske myndigheder har lagt hindringer i vejen for afholdelse af danske møder? Dette spørgsmål er foranlediget ved, at man næppe kan vente, at en fri afstemning kan finde sted«.

Dagen efter kom forespørgslen til drøftelse. Udenrigsministeren redegjorde for instruksens og heftede sig særlig ved, at den allerede den 17. jan. var blevet oplæst for medlemmerne af det politiske udvalg og taget til efterretning af dem og så fortsatte han: »Det vil ikke være i overensstemmelse med den styreform, vi nu har, hvor det er udenrigsministeren, der leder udenrigspolitikken, dersom det blev et udvalg af politikere«.

Oppositionspolitikere var i en vanskelig situation, fordi de ikke havde reageret, da de første gang hørte instruksens; de hævdede nu, at det var for sent at lære instruksens at kende, når den var sendt, men Scavenius kunne svare, at der kunne være gjort en tilføjelse selv om instruksens var afsendt. I. C. Christensen gik ind på det særlige ved instruksens, at der var opstillet det alternativ, at der muligvis ikke blev tale om afstemning. Denne eventualitet forelå der intet om, sagde han, og man måtte derfor regne med selvbestemmelsesretten og i alt fald burde man ikke have offentliggjort denne del af instruksens. Principielt havde I. C. Christensen sikkert ret i dette, men det politisk relevante var nok det forhold, at den offentlige debat om sagen kom Venstre på tværs. Af de konservative tog kun Emil Harboe på mødet stilling til fordel for Flensborg, medens formanden for landstingsgruppen Emil Piper gentagne gange betonedede, at partiet, så længe det ikke havde taget andet standpunkt, stod på oktober-resolutionen [183].

Mødet gav tydeligt vidnesbyrd om, at Erik Scavenius nok ville informere politikerne om, hvad han havde foretaget sig, men tillige at han ikke ønskede at drøfte enkelthederne med dem. Problemerne var dog for store til, at han kunne fastholde dette standpunkt, og det han anså som enkeltheder kunne få vidtrækkende konsekvenser. I de følgende uger blev Erik Scavenius tvunget til at tage mere hensyn til parti-repræsentanterne; det lykkedes ham derved i den første fase at bevare en tværpolitisk enhedslinje på rigsdagen, men kontrollen med det danske gesandtskab i Paris gled ham af hænde.

Flensborg-bevægelsen i jan. 1919 måtte også ses på den baggrund, at mange højreorienterede følte et behov for at markere et mere »nationalt« standpunkt end regeringens. Særlig i Studenterforeningen kom

sådanne tendenser til udtryk, og der dannedes et propagandakorps af studenter. Navnene har en vis interesse med henblik på senere faser i Danmarks politiske historie, det var cand. phil. J. Christmas Møller, stud. theol. Helge Knudsen, stud. polit. Hostrup-Schulz, stud. mag. Karl Bøgholm, stud. polit. Ole Bjørn Kraft og enkelte andre [184].

Flensborg-bevægelsens aktiviteter fremkaldte en modaktion. Aabenraa-retningens folk kom i ilden på en række møder, der skulle tjene til modvægt. Man fik klarhed over modsætningerne mellem Aabenraa- og Flensborgretningen, men det kom ikke til at stå klart for offentligheden, at Flensborg-møderne også havde en front mod Danevirkebevægelsen; denne bevægelses utilfredshed med Flensborg-folkene var dog ikke mindre af den grund.

I selve Flensborg førte disse afvigende synspunkter til en konflikt mellem på den ene side Ernst Christiansen og fru Marie Jessen f. Fibiger, enke efter redaktør Jens Jessen, og på den anden side især Andreas Grau og redaktør A. Svensson. Den 14. januar noterede Ernst Christiansen i sin dagbog: »Jeg giver referat fra Askov-møderne. Andreas Grau ryger ud med en bombe om »Flensborg«-bevægelsen«. Ikke mølet et ord til mig i forvejen. (Først lang komedie, vil træde ud af udvalget på grund af advokat Ravns på Askov oplæste brev, men trygles fra alle sider om at blive, til sidst hans kone) Jeg holder mig tilbage«[185]. Der foreligger også et referat fra Andreas Graus side: »Omtrent midt i januar« hedder det, »nedlagde jeg på et møde inden for det udvidede mellemslesvigske udvalg mit mandat med den motivering, at jeg i den sidste tid havde haft indtryk af, at jeg stod ene med min opfattelse af at kræve selvbestemmelsesretten også for Flensborg og Mellemslesvig. De fleste af udvalgets medlemmer stod jo som tilhængere af en Danevirkelinje, og jeg ønskede ikke at stå som hindring for udvalgets politiske bevægelsesfrihed. Kun efter indtrængende og enstemmig opfordring gav jeg efter og tog på ny mod mandatet«[186]. Opfordringen betød dog ikke, at den af Andreas Grau lagte linje blev respekteret eller at Andreas Grau kunne tegne for Mellemslesvigsk udvalgs politik. Danevirke-tilhængerne gik deres egne veje. Forøvrigt blev Andreas Graus hidtidige position afgørende svækket, da han omkring 1. februar 1919 flyttede fra Flensborg til Sønderborg, hvor han overtog redaktionen af bladet »Dybbølposten«.

Endelig er der A. Svenssons referat af mødet den 14. jan. 1919. Han fortalte i et brev til Vilh. la Cour, at han i flere timer havde måttet kæm-

pe med Ernst Christiansen og Marie Jessen »om at lade Danevirke falde«. Men umuligt. De ville nok have, at alt skulle samle sig om Flensborg, men ville alligevel stadig holde bagdøren åben [187].

Ernst Christiansens forbindelse til Danevirkekrederen gik til at begynde med især over Ionas Collin, rektor H. P. Hansen og O. Th. Krarup, men i jan. 1919 fik han også forbindelse med folketingsmand Vanggaard. Denne havde ikke kunnet slippe den tanke, at der skulle være mulighed for, at Danevirke-bevægelsens krav kunne få politisk støtte fra kredse i området syd for Flensborg, specielt i Angel, når der blev sat et oplysningsarbejde i gang.

På mødet i Askov fik Ernst Christiansen overrakt et brev fra Vanggaard, som han kvitterede for den 10. januar 1919, idet han meddelte, at han selv søgte at skaffe sig oplysning om forholdene i Angel »om end jeg tvivler om, at der kan holdes møder i den nævnte egn under det nuværende styre, hvad der jo også er påpeget i Vælgerforeningens mellemslesvigske resolution (30.12.1918), der jo er kommet til, efter at De har skrevet Deres brev og dog i nogen måde forandrer billedet. Har De korresponderet med Lassen, Strukstrup?«[188]. Til forklaring skal lige anføres, at gårdejer Henrik Lassen og hans søn Peter Lassen i Strukstrup i det sydlige Angel konsekvent havde fastholdt en dansk tradition, og mange knyttede store forventninger til dem.

Vanggaard har næppe været tilfreds med Ernst Christiansens svar, og endnu mere betænkelig blev han, da han læste en artikel i Flensborg Avis for den 19. januar 1919, hvor der blev argumenteret for Flensborgs tilslutning til Danmark, men tilsyneladende kun for Flensborg; en sydligere grænse var ikke nævnt. Vanggaard tolkede det som et tegn på, at E. Christiansen resignerede. Vanggaard skrev: »Er De kommet til det resultat, at Angel fremdeles rummer en mod os fjendtligsindet befolkning, da respekterer jeg den trufne afgørelse. Men er det på grund af hr. la Cours skrivelser i »København«, da vil jeg beklage det skete. Hr. la Cour var tidligere den dristigste Danevirkeagitator. Så var han til møde med H. L. Møller, H. V. Clausen med flere, det var kort efter Flensborgmødet (okt. 1918). Han fik der at vide, at Sønderjyllands repræsentanter kun ønskede Nordslesvig, at Hanssen-Nørremølle stod på samme standpunkt, han blev ligesom vi andre meget nedslået, men på ham tog det særlig stærkt«[189].

Vanggaard havde kunnet spare sig sine bekymringer. Artiklen i Flensborg Avis betød ikke et kursskifte, og snart fik Vanggaard selv kon-

takter i Angel. Der kunne derefter udadtil gives udtryk for, at der også var røre i denne landsdel. Vanggaard og Collin delte på en måde opgaverne. Den ene virkede på den hjemlige front; den anden rejste til Paris for at modvirke H. V. Clausens arbejde, men inden Collins og H. V. Clausens færd i den franske hovedstad nærmere skildres, er det nødvendigt at give et overblik over fredskonferencens ydre rammer. Der var rige muligheder også for privatmænd til at gøre sig gældende, og Ionas Collin forstod til fulde at udnytte dem.

20. Fredskonferencen 1919

Den 18. januar 1919 trådte den konference sammen, som skulle slutte fred med Tyskland og med de andre såkaldte »centralmagter«. Datoen var ikke tilfældig, og en og anden har nok ladet tanken gå 48 år tilbage i tiden, til den 18. januar 1871, da kong Wilhelm af Preussen blev kåret til tysk kejser i Spejlsalen i Versailles.

Sejrherrerne bestod af de allierede magter, der havde været i krig med Tyskland og de associerede, der havde været i krigstilstand med Tyskland, men som ikke direkte havde deltaget i krigshandlingerne. Tyskland blev først tilkaldt, da fredsforslaget var fuldt udarbejdet [190].

På første mødedag vedtog man procedurereglerne for konferencen. I den foreliggende sammenhæng er det følgende punkt af størst interesse:

»De neutrale magter og de stater, der er ved at danne sig, vil på indbydelse af magterne med almene interesser dvs. USA, England, Frankrig, Italien og Japan mundtligt eller skriftligt blive hørt i de møder, hvori de spørgsmål, der vedrører dem, behandles, men kun så vidt som disse spørgsmål berøres.«

I en vis forstand betød det, at Danmark formelt blev ligestillet med Tyskland. Danmark blev så lidt som Tyskland en ligeberettiget forhandlingspartner; den danske regering kunne fremsætte sine ønsker, men konferencen behøvede ikke at nå til et forhandlingsresultat på forhånd med Danmark, før den forelagde Tyskland udkastet til traktaten, men Danmark kunne teoretisk ligesom Tyskland sige ja eller nej til forslaget.

Ikke alene regeringer kunne fremsætte ønsker. Det hed videre i procedurereglerne: »De anmodninger, memoranda, beretninger eller dokumenter, der overrækkes af personer, der ikke er befuldmægtigede, skal modtages og ordnes af sekretariatet. For så vidt disse aktstykker er af en vis interesse, skal de kort sammenfattes på en liste, der skal tilstilles samtlig befuldmægtigede.« Det var denne bestemmelse, der

gav Ionas Collin og senere Bent Holstein mulighed for at komme til orde.

Konferencen valgte den franske førsteminister Clemenceau til præsident. Det øverste organ var til at begynde med det såkaldte 1 O-mandsråd, 2 fra hver af de 5 hovedmagter, for USA præsidenten, for de andre lande førsteministrene og fra alle 5 lande udenrigsministrene. Dette 1 O-mandsråd arbejdede for tungt og mod konferencens afslutning var det »de 4 store«, Wilson, Lloyd George, Clemenceau og Orlando, der traf de endelige afgørelser.

For de enkelte arbejdsområder var der indsat kommissioner. Det slesvigske spørgsmål blev henvist til den belgiske kommission, som derefter kaldtes den belgisk-danske kommission. Der var tillige kommissioner henholdsvis for Saar, Rumænien, Jugoslavien, Polen, Østrig o.s.v. Der var også en for de europæiske vandveje. Den var af betydning med hensyn til Kieler-kanalens fremtid.

Da det slesvigske problem første gang var til forhandling den 21. februar 1919, var det i 1 O-mandsrådet under forsæde af den franske udenrigsminister Pichon. Det blev derefter overladt til udvalgsbehandling i den belgisk-danske kommission, og det kom så tilbage med en indstilling fra kommissionen til de fire store i april.

Formanden for den belgisk-danske kommission var franskmænden André Tardieu. Han var under fredsslutningen en af de mest indflydelsesrige franske politikere, og han nærede personlig stor interesse for det slesvigske spørgsmål. Tardieu havde talrige andre gøremål; møderne blev derfor ofte ledet af det andet franske medlem Jules Laroche, afdelingschef for Europa i det franske udenrigsministerium. For USA mødte professor Charles H. Haskins, der gjorde sig stærkt gældende under forhandlingerne, og oberst S. D. Embick, der holdt sig stærkt i baggrunden. Storbritannien havde udpeget afdelingschef i det britiske udenrigsministerium Sir Eyre Crowe og professor G. W. Headlam-Morley, der blev anset for ekspert i tyske forhold. Disse to nærede ikke synderlig interesse for det sønderjyske spørgsmål. De italienske og japanske repræsentanter gjorde sig ikke gældende. Af sekretærerne, en for hvert land, er der kun grund til at nævne den britiske E. Fullerton-Carnegie, der efterhånden dannede sig en selvstændig opfattelse af forholdene.

I nogen grad var konferencens behandling af de enkelte problemer forberedt af landenes udenrigs- eller efterretningstjenester. For Frank-

rigs vedkommende havde professor Paul Verrier udarbejdet et memorandum, men det var mest til pynt, og det fik ingen selvstændig betydning. Paul Verrier var professor i nordiske sprog ved Sorbonne. Han havde vist Sønderjylland stor interesse og havde under krigen taget initiativ til at få oprettet en særlig lejr for sønderjyske krigsfanger. Den blev henlagt til byen Aurillac. Når hans memorandum er blevet trykt i de franske akter, er det ikke udtryk for at hans synspunkter var blevet accepteret af den franske regering. Verrier var stort set af samme opfattelse som H. V. Clausen, d.v.s. han havde overtaget dennes synspunkter, men han var meget påvirkelig. Han kaldte sit memorandum »Udførelse af Pragfredens § 5 med udvidelse af dens gyldighedsområde til Mellemslesvig«[191]. Det er ganske interessant udtrykt. Verrier holdt på den måde fast ved det gennem 50 år opretholdt program om virkeliggørelse af § 5, men erkendte, at han i den gunstige stund havde udvidet det; men formuleringen betød også, at han ønskede at blive inden for selvbestemmelsesrettens ramme [192]. Den indflydelse der udgik fra det franske gesandtskab i København er tidligere omtalt, og som i gesandtskabet var man i det franske udenrigsministerium stemt for Danevirke-linjen. En variant af de franske forestillinger, som nok havde haft en god chance, hvis Frankrig alene havde kunnet bestemme, blev noget senere formuleret af den franske gesandtskabssekretær i København, Brugère. Han gav den 23. febr. 1919 en kort anvisning på, hvorledes han syntes spørgsmålet skulle løses.

De allierede skulle erklære erobringen fra 1864 for illegal, de erobrede provinser skulle afstås til de allierede til deres videre disposition. Derefter skulle Holsten og Lauenborg gives til Tyskland på visse vilkår med henblik på at neutralisere Kieler-kanalen, og endelig skulle de erklære, at spørgsmålet om Slesvig skulle være genstand for en særlig traktat mellem de allierede og Danmark [193]. Men Frankrig havde ikke frie hænder. Målet for fransk udenrigspolitik var en grænse Sli-Danevirke-Ejder og en kanalzone som neutralt område.

Den engelske forberedelse havde fundet sit nedslag i en »Handbook prepared under the direction of the historical section of the Foreign Office«. Bidraget om Slesvig i denne håndbog er anonymt. Dets konklusion var:

- 1) at der skulle træffes forholdsregler til en definitiv fastlæggelse af en grænse mellem Danmark og Tyskland.
- 2) at § 5 burde opfyldes

- 3) at området mellem en linje nord om Flensborg og syd om Tønder burde stemme under et.
- 4) og at befolkningen syd for denne linje burde have lov til at udøve selvbestemmelsesretten i relativt små enheder. Skulle der være distrikter med dansk flertal, måtte grænsen drages så vidt muligt i overensstemmelse hermed, men med hensyntagen til andre forhold.

Dette memorandum er dateret 4. febr., og der kan næppe være tvivl om, at konklusionen genspejler de af de danske sønderjyder formulerede ønsker, som straks efter mødet i Aabenraa 17. nov. 1918 blev kendt gennem pressens omtale af dem og fra indberetninger fra gesandtskaberne.

Den 21. januar 1919 var det amerikanske memorandum færdigt. For Sønderjyllands vedkommende indeholdt det et forslag om en afstemning i Nordslesvig til Clausen-linjen; der blev udtrykkeligt henvist til »Den nordslesvigske forenings forslag«, som ansås for en retfærdig og sikker plan. For området mellem Clausen-linjen og en linje nord om Slesvig og Husum blev der desuden foreslået en afstemning; afgrænsningen var vilkårlig, og da der ikke ved resolutionen af 17. november 1918 var foreslået nogen sydlig afstemningsgrænse, kan man ikke undre sig over, at et forslag som dette kunne fremkomme; der blev foreslået særskilt afstemning i dette område og i små enheder med den begrundelse, at befolkningen var blandet og det danske element svagt.

Området mellem Clausen-linjen og linjen Slesvig-Husum kaldtes Mellemslesvig, egnen syd derfor til den historiske grænse ved Ejderen kaldtes Sydslesvig. Også i det sydligste område regnede man med, at der kunne blive tale om en afstemning, hvis der blev fremsat ønske derom. På dette punkt var der således slet ingen forbindelsestråd til det af Vælgerforeningen fremsatte forslag.

Det amerikanske memorandum slutter med et par ord om, at undersøgelsen med henblik på en folkeafstemning hverken har noget at gøre med en internationalisering af Kieler-kanalen eller forslaget om et neutralt bælte ved dens nordbred; ej heller har det noget at gøre med øen Helgoland [194].

Bemærkningen er interessant, fordi den afviger fra de tidligere citerede bemærkninger om Kieler-kanalens betydning i forbindelse med det slesvigske spørgsmål. De amerikanske interesser med hensyn til kanalen synes på dette tidspunkt at være afklarede. Det er et spørgsmål, om den amerikanske sagkyndige professor Charles Homes Haskins har

forstået, at den politik, franskmændene førte, faktisk hele tiden tog sigte på Kieler-kanalen. Professor Haskins fulgte den franske linje, så langt det lod sig gøre.

De tre officielle memoranda går alle ud fra en deling i et Nord- og Mellemslesvig. De forudsatte mere eller mindre klart en en-bloc-afstemning i Nordslesvig og en kommunevis afstemning i Mellemslesvig, der dog endnu var et uklart geografisk begreb, men for de interesserede i Paris i al fald større i omfang, end det var efter den tids gængse danske sprogbrug.

21. Ionas Collin i Paris

Den 11. januar 1919 ringede overretssagfører O. Th. Krarup til Collin og sagde: »Du har vel set i »Aftennationaltidende«, at du skal til Paris?«. Nationaltidende havde meddelt, at H. V. Clausen skulle til Paris, så mente Krarup, at Collin nødvendigvis også måtte derved. En anden god ven ringede i samme ærinde og henviste til, at Collin måtte have mandat fra samtlige sønderjyske foreninger og fra enkeltmænd. Han fik fra en række sønderjyske foreninger i Danmark det ønskede mandat til at optræde på deres vegne, men formanden for Sønderjysk Centralforening og Foreningen Sønderjyderne, sagfører Mandahl Bertelsen, tog dog i sit brev af 12. jan. 1919 det forbehold, at »fuldmagten ikke omfatter hjemmel til at binde foreningerne til et endeligt og bestemt standpunkt f. eks. med hensyn til den nye grænse«. Dette forbehold tog Collin ikke det mindste hensyn til [195].

Et var imidlertid de kongerigske sønderjyske foreningers mandat, et andet at få et mandat med sønderjysk baggrund. Ionas Collin telegraferede omgående til Ernst Christiansen, som skaffede den ønskede bemyndigelse fra Det mellemslesvigske udvalg. Der blev ikke indkaldt til møde, og sekretæren Andreas Grau gik man uden om. Den 14. jan. 1919 modtog Ionas Collin følgende telegram: »Mellemslesvigsk udvalg bemyndiger dr. Ionas Collin i København til på udvalgets vegne at gøre rede for Mellemslesvigs stilling ved grænsespørgsmålets ordning. På udvalgets vegne I. C. Paulsen.« Da man senere offentligt drøftede, hvorledes Ionas Collin havde fået sit mandat fra Det mellemslesvigske udvalg, skrev Ernst Christiansen: »Bemyndigelsen blev givet i et telegram-svar på en telegrafisk forespørgsel efter at begge disse ting af et udvalgs-medlem var forelagt de øvrige medlemmer enkeltvis, idet der ikke var tid til at sammenkalde noget møde. Jeg anså for mit vedkommende svaret som aldeles selvfølgelig, var glad for, at der kunne blive lejlighed til at fremføre vore synspunkter og fik først nogen tid efter at vide, at redaktør Andreas Grau havde været fraværende på rejse på det nævnte

tidspunkt, så det pågældende udvalgsmedlem ikke havde truffet ham. Løvrigt lagde jeg ingen vægt herpå, da han, selvom hans opfattelse ikke faldt sammen med de øvrige udvalgsmedlemmers, ikke kunne have noget imod en bemyndigelse til dr. Collin«[196J. På denne baggrund forstår man godt, at Ernst Christiansen holdt sig tilbage, da Andreas Grau i det udvidede mellemslesvigske udvalg fik et tillidsvotum den 15. januar; når telegrammet var sendt den 14. jan. og mødet var den 15. havde det ikke været urimeligt at drøfte selve bemyndigelsesproblemet med Andreas Grau, men på det tidspunkt var denne næppe gået med til at give Ionas Collin carte blanche. Ifølge bemyndigelsen havde Collin fået mandat til at redegøre for Mellemslesvigs stilling ved grænse-spørgsmålets ordning. Men hvad var Mellemslesvig? Efter udvalgets henvendelse til den danske regering den 17. december 1918 måtte man gå ud fra, at det var de områder, hvorfra der var kommet petitioner, et område afgrænset mod nord af Clausen-linjen mod syd af jernbane-linjen Flensborg-Nibøl, men udvalgets medlemmer kunne ikke være i tvivl om, at Ionas Collin forfulgte videregående mål.

Det lykkedes let for Ionas Collin at få rejsepapirer i den franske legation. Det gjaldt for »une mission speciale approuvée par la legation de France à Copenhague« - en specialmission godkendt af den franske legation i København. Den 15. jan. sejlede han med et amerikansk skib, der havde været brugt til at hente allierede krigsfanger hjem fra Tyskland gennem Kieler-kanalen til Rotterdam og nåede derfra med nogen forsinkelse med skib til Dunkerque og videre til Paris, hvortil han ankom den 23. januar, dagen før H. V. Clausen.

Collin havde det held, at den franske gesandt i København, A. Con-ty, på den tid var hjemkaldt, og denne åbnede mange døre for ham. Han opsøgte også professor Paul Verrier, der var ved at udarbejde det tidligere omtalte memorandum om Slesvig til den franske regering. Collin regnede ikke med Verrier som en politisk faktor. Collin fik også kontakt med Franz von Jessen.

Overalt fremstillede Collin den danske regering som tyskorienteret. Synspunkterne i oktoberadressen blev fortolket som regeringens egentlige opfattelse, og alle senere resolutioner og politiske handlinger kunne i Collins bevidsthed ikke opveje de ord, der havde præget oktober-adressens første formulering med den appel til det tyske folks højsind. Overalt fandt han jordbunden vel forberedt. Den officielle danske re-præsentation havde ikke mulighed for at vinde respekt for den danske

regerings synspunkter. Til Conty fortalte Collin, at den tyske militærattaché i København, Neergaard, overfor prins Harald havde oplyst, at Brockdorff-Rantzau før sin afrejse fra København havde haft en samtale med statsminister Zahle, og at de to var blevet enige om, at Danmark ikke skulle overtage mere end tå Clausen-linjen, selv om ententen ville tilbyde det. »Conty nedskrev det hele, adresserede det til Berthelot i udenrigsministeriet, og jeg bragte det selv derop, fordi Conty sagde, at det var bedst, det gik i en fart.« Situationen er karakteristisk for samarbejdet mellem de to.

Conty gav den 25. januar 1919 Collin de praktiske anvisninger på, hvordan han skulle gribe sagen an. Det vigtigste var »et memorandum til selve fredskonferencen, adresseret til generalsekretæren Dutesta, ambassadør de France, hvori De fremsætter hele Deres syn med redegørelse for alt og med et godt kort. De skal deri tale først om Deres mandater, og især om det slesvigske, idet De taler i befolkningens navn og hævder, at den med vold er revet fra Danmark, med vold beholdt af Tyskland, med vold hindret i at manifestere sig. Dernæst taler De på foreningernes vegne og siger, at Deres kredse er rede til at modtage Mellemslesvig, og at de ikke føler sig repræsenterede ved det danske ministerium, som har knyttet sig intimt til Tyskland, og som repræsenterer tyskernes ønsker. Vil konferencen rette sig efter Tysklands eller befolkningens ønsker? Dette memorandum skal trykkes og afleveres i 50-100 eksemplarer, men det er meget fortroligt, at jeg (Conty) siger Dem dette!«

Denne anvisning rettede Collin sig nøje efter; han udarbejdede et memorandum, og desuden sled han trapperne hos alle mulige politikere og embedsmænd, hos hvem han håbede at finde støtte for sine synspunkter. De fleste udtalte sympati for hans bestræbelser og gav gode råd, men der var også nogle, der pegede på det urimelige i Collins adfærd. Således den franske politiker Fr. Bouillon, der fandt Collins opgave overordentlig vanskelig, fordi den lå stik imod den danske regerings ønske; man sad her med en konference af regeringsmedlemmer, sagde han, med al den respekt for regeringsbegrebet, som de havde, og nu skulle vi altså få den til at gå imod en regering og oven i købet få den til at tage mere, end den ville, medens man ellers normalt måtte klapse regeringerne over kløerne, fordi de ville rage for meget til sig.

Den 26. januar 1919 holdt Collin et foredrag om det slesvigske problem i den stærkt katolsk orienterede forening med navnet »Foi et vie«.



Sådan var Danmarks sydgrænse blevet, hvis Ionas Collins forslag var blevet accepteret af fredskonferencen.

(Liv og tro). Han udtalte sig her relativt upræcist, hvad det politiske angik, men smigrede franskmandene efter evne. Blandt tilhørerne var både gesandten H. A. Bernhoft og H. V. Clausen, som Collin hilste med et »Goddag fjende!« Da Scavenius i Berlingske Tidende læste om dette møde, sendte han en tilrettevisning til gesandten. »Jeg frygter, at gesandstens tilstedeværelse ved mødet kan vanskeliggøre hans opgave, da den vil synes at godkende Collins sendelse og betydning og svække gesandstens stilling som regeringens talsmand.« H. A. Bernhoft havde

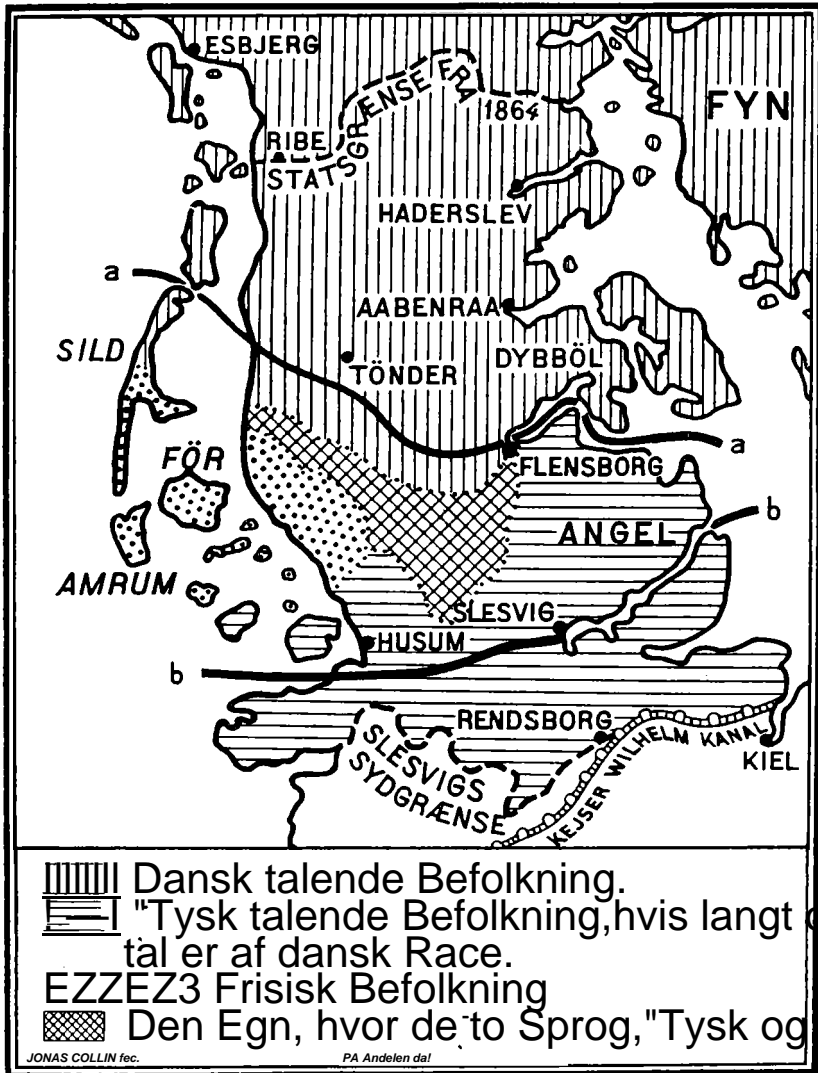
imidlertid den gode undskyldning, at han ikke på forhånd vidste, at Collin skulle føre ordet. Han havde været indbudt til i foreningen »Foi et vie« at høre taler af hr. de Quirielle og en tidligere krigsfange ved navn Thyssen. H. A. Bernhoft gav desuden i sit brev en kort skildring af Collins virksomhed, som han ikke tillagde større betydning [197]. Kammerherre Bernhoft inviterede Collin til the 1. februar 1919 sammen med H. V. Clausen og frue. »Clausen tilbød fred og samarbejde« noterede Collin, »og ville gå ind på at modtage Flensborg og inderfjordens sydkyst, hvis en afstemning resulterede i Danmark. Han påstod, at Christiansen i Flensborg Avis den 19. januar 1919 havde godkendt dette som enighedsgrundlag; jeg læste artiklen og benægtede, at den kunne forstås på den måde. Clausen hævdede, at den var en modtagelse af fredstilbuddet på Askov 4. januar. Jeg: nej, det er den ikke, og jeg kan ikke slå af på, hvad jeg anser for vor ret, og hvad vi ønsker«, Clausen sagde: »ja, så kommer vi vel desværre ikke videre«, hvortil svaret var »nej«.

Ind imellem, at Collin sled trapperne hos indflydelsesrige politikere, militære og diplomater, fik han udarbejdet et memorandum, som han den 11. februar sendte til fredskonferencen. Samme dag rejste han hjem via London-Edinburg og derfra med en smørbåd til København, hvortil han ankom den 17. februar.

Hans memorandum nåede den 20. februar frem til det såkaldte 10-mandsudvalg, det overordnede udvalg for fredskonferencen, hvori USA, England, Frankrig, Italien og Japan hver havde to repræsentanter. Først dagen efter forelagde kammerherre Bernhoft og H. V. Clausen de officielle danske synspunkter. Indholdet af Collins forslag gengives først efter hans eget resumé, derefter vil det nærmere blive analyseret.

»Mellemslesvig indtil Sli-Danevirke bør sammen med Nordslesvig genforenes med Danmark, thi historisk, socialt og økonomisk er det dansk. Dansk, tysk og frisisk sprog er sammenblandet i Mellemslesvig. Muligvis flertallet, i hvert fald et stort mindretal ønsker at vende tilbage til Danmark.

Byen Flensborg kan ikke skilles fra Nordslesvig uden at blive ruineret. Under soldaterrådernes herredømme i Flensborg er det umuligt at lade en folkeafstemning afholde. Hverken danskerne eller den tysktalende befolkning ønsker en sådan; de anmoder fredskonferencen om som voldgiftsmand at træffe afgørelsen, og de nærer ubetinget tillid til den.



Det her gengivne kort ledsagede det memorandum, som Jonas Collin forelagde for fredskongressen. Linjen a-a markerer sydgrænsen for Nordslesvig, linjen b-b sydgrænsen for Mellemslesvig, således som Jonas Collin opfattede dette område.

Tyskland og de tyskvenlige kredse i Danmark ønsker grænsen nord for Flensborg. Dens virkeliggørelse vil betyde en styrkelse af tysk indflydelse.

Sli-Danevirke-Husumgrænsen ønskes af slesvigerne i Mellemslesvig så vel som af ententens venner og fædrelandssindede mænd og kvinder i Danmark.«

I det følgende skal Ionas Collins argumentation tages nærmere i øjesyn. Af de kredse, der havde givet Ionas Collin et mandat, var i den givne sammenhæng det af Mellemslesvigsk udvalg det vigtigste, og det havde været nærliggende i den forbindelse at tage et vist hensyn til den henvendelse, dette udvalg havde rettet til den danske regering den 17. december 1918, f. eks. ved at henvise dertil, men Collin nøjedes med at støtte sig til meninger og antagelser, som han mente gjorde sig gældende i Mellemslesvigsk udvalg. Bortset fra Andreas Grau var der vel ingen i Mellemslesvigsk udvalg, der hæftede sig ved det tvetydige i, at udvalget både havde rettet henvendelse til den danske regering og givet Ionas Collin en fuldmagt, og foreløbig var der ingen i Sønderjylland, der anede, hvad Collin foretog sig i udvalgets navn.

Det var et vigtigt punkt i Collins memorandum at fremholde, at soldaterrådene hindrede frie manifestationer af folkeviljen, og derfor henviste han til slutningen af Vælgerforeningens resolution af 30. december 1918, der indeholdt en skarp protest imod, at de tyske magthavere søgte at hindre den danske befolkning i Mellemslesvig i gennem en fri udøvelse af forsamlings- og petitionsretten at skabe grundlag for en fri afstemning. Den anden passus i denne resolution havde han ikke brug for, den lød: »Grænsespørgsmålet løses på grundlag af folkenes selvbestemmelsesret under betryggende garantier for dens frie udøvelse.« I udenrigsministerens svar til Mellemslesvigsk udvalg den 20. januar 1919, der objektivt set måtte opfattes som en akcept af udvalgets ønsker, kunne Ionas Collin kun se et vidnesbyrd om, at udenrigsministeren var tilhænger af en grænse nord for Flensborg, »en grænse, der er foreslået eller godkendt af grev Brockdorff-Rantzau, Tysklands nuværende udenrigsminister inden sin afrejse fra Danmark. Ved svaret til Mellemslesvigsk udvalg af 20. januar 1919 havde regeringen helt og fuldt imødekommet udvalgets ønsker, det er derfor helt besynderligt, at Ionas Collin kunne bruge dette stykke af regeringens svar af 20. januar 1919 som en overgang til at fremhæve »træk af den tyskvenlighed, der i virkeligheden snarest er overdreven frygt for Tyskland, og

som lykkeligvis er lidet udbredt i Danmark.« Men, sagde han, en sådan findes hos fremtrædende og indflydelsesrige personligheder, hos ministre og i den officiøse presse, og så kommer et angreb på H. V. Clausen: »Ministeriet har som sagkyndig slesvigsk rådgiver sendt hr. H. V. Clausen til Paris. Han er talsmand for en grænselinje nord om Flensborg til Tønder, der fuldstændig udelukker fra afstemning Flensborg og de danske i Mellemslesvig, hvis interesser vi repræsenterer. Han taler - og han udtrykker her ministeriets mening - om »det store og gode tyske folk«; han ønsker, at »Danmark efter krigen skal tjene som bro mellem de krigsførende magter« og han appellerer til Tysklands ædelmodighed(!) Han påstår, at Tyskland altid vil vedblive at være Danmarks mægtige og farlige nabo Dette er ikke vor opfattelse, og her er jeg ordfører for de fædrelandssindede kredse, der samler sig om Danmarks sønderjyske foreninger.« Ved at tillægge specielt H. V. Clausen ansvaret for nogle af de udtryk, der stammede fra oktober-adressens første formulering slettedes alle hans fortjenester. Mest angribeligt i Ionas Collins memorandum er det direkte forkerte, at H. V. Clausen var talsmand for en grænselinie, »der fuldstændig udelukker fra afstemning Flensborg og de danske i Mellemslesvig.«

Yderligere anførte Ionas Collin, at hans venner ikke ønskede at modtage Slesvig af Tysklands nåde: »Tyskland har i mere end tusind år været vor dødsfjende, vi frygter ikke dets venskab mindre end dets kulde Vi ønsker at være en fremskudt post mod Tyskland - ikke en bro eller udfaldsport for Tysklands handel, kultur og endsige dets politik. Vi vil modtage Slesvig af ententens hænder. Det er dens sejr, vi skylder genforeningen« [198].

Ionas Collin og hans venner havde nået deres første mål, at få deres synspunkter frem for fredskonferencen ved siden af de officielle danske forslag. Fredskonferencen gjorde ikke forskel på de to forslag. Sammen med den officielle danske henvendelse blev Collins memorandum overdraget til særlig behandling i den belgisk-danske underkommission.

22. H. V. Clausen i Paris

H. V. Clausen rejste sammen med sin kone den 15. januar 1919 via Bergen, Newcastle og London til Paris, hvor han ankom den 24. jan. 1919.

Instruktionen af 14. jan. gav som nævnt ham og gesandten H. A. Bernhoft et stort spillerum med hensyn til at præcisere de danske ønsker og til at give dem en form, hvori de kunne danne grundlag for bestemmelser i fredstraktaten. H. V. Clausen opfattede sit mandat meget selvstændigt.

Allerede hans første initiativ gik strengt taget ud over instruksen, idet han søgte en foreløbig ordning, der kunne sikre, at Nord- og Mellemslesvig blev rømmet for tysk militær.

På mødet i Askov den 4.-5. jan. 1919 havde man også drøftet problemet om afstemningens frihed. Kloppenborg-Skrumsager ønskede militær besættelse, men H. P. Hanssen havde i den forbindelse fremhævet farerne ved alle besættelsesplaner, og med farerne har han vel tænkt på risiko for væbnede sammenstød med tyske desperados og måske også på de politiske muligheder hans modstandere ville få i ly f.eks. af franske bajonetter. Derimod var der almindelig enighed om en rømning. P. Munch noterede i sit referat fra mødet, at H. P. Hanssen »sluttede sig til min betragtning, at det formålstjenlige ville være en rømning af landet og en art upartisk civilkommission til ledelse af afstemningen« [199]. Det må her fastholdes, at man altså mente, at en rømning af tyske tropper ville være en tilstrækkelig sikring af afstemningens frihed, ordningen skulle gælde i selve afstemningsperioden, man tænkte ikke på nogen ændring i de bestående tilstande før fredstraktaten var en kendsgerning; man regnede dog ikke med, at der ville gå lang tid, inden freden ville være en kendsgerning, så derfor blev der ikke lagt større vægt på denne sondring.

Når Kloppenborg-Skrumsager fremsatte et krav om rømning af tysk militær, havde det også den baggrund, at sønderjyderne derved kunne

fritages for tvangsaflevering af landbrugsprodukter. I et brev til Vanggaard skrevet en del år senere, så han dette problem i sammenhæng med en fremmarch mod Danevirke, og skrev: »jeg indså, at det økonomisk ville være en mægtig vinding for os at slippe fra tyskerne. Dette har jo senere vist sig at være rigtigt; hvor havde det set anderledes ud hos os nu, hvis mit råd var blevet fulgt. Jeg foreslog kort og godt, at Danmark skulle henvende sig til ententen om ved næste fornyelse af våbenstilstanden at få Sønderjylland rømmet. [Våbenstilstanden skulle dengang fornyes hver måned.] Jeg så godt, at det løb koldt ned af ryggen på mange, da jeg fremsatte dette. H. P. Hanssen tog straks til orde herimod, det var jo frygteligt, hvad der så kunne ske; jeg husker tydeligt, at han sagde, at det kunne komme til blodsudgydelse, hvilket selvfølgelig var det største sludder, da Tyskland jo på det tidspunkt var aldeles afmægtig og nødte til at bøje sig for hvert forlangende fra de sejrende magters side. Jeg tvivler heller ikke om, at man med største glæde havde imødekommet et sådant ønske fra vor side.«

Det var en ordning for selve afstemningsperioden, man tænkte på, da spørgsmålet blev drøftet i Askov, og det gjaldt også behandlingen af emnet i instruksen af 14. jan. 1919, hvori det hed: »Når man har nævnt militær besættelse af disse egne, enten fra ententens side eller fra neutral (skandinavisk) eller fra dansk side, nærer den danske regering store betænkeligheder derved af hensyn til konsekvenserne, ligesom der fra tysk side eventuelt senere i så tilfælde ville kunne blive rejst den indvending, at afstemningen var foregået under et tryk. Det forekommer derfor den danske regering og den mener derved at være i overensstemmelse med de danske slesvigeres opfattelse, at de distrikter i Slesvig, hvor afstemningen skal finde sted, forinden afstemningen evakueres af den tyske militærmagt, og at der for at overvåge, at en for begge nationer retfærdig afstemning kan finde sted, indsættes en blandet kommission bestående af danske og tyske med en svensk eller norsk opmand.« Det fremgår ganske klart af sammenhængen, at der også for instruksens vedkommende var tænkt på forholdene i selve afstemningsperioden, men H. V. Clausen løste dette punkt ud af helheden og fik H. A. Bernhoft overbevist om, at de skulle se at få det kommende afstemningsområde rømmet så hurtigt som muligt. Han skrev derom til M. Mackeprang første gang den 31. januar 1919. Muligvis har H. V. Clausen draget den slutning af Askovmødet, at der her var et punkt, hvor der uden stor risiko kunne vises imødekommenhed

over for den hjemlige modpart. Problemet blev ikke på forhånd forelagt for udenrigsministeriet i København. Den 6. februar 1919 sendte gesandtskabet en note til fredskonferencen, hvori der blev rettet et skarpt angreb på de tyske soldaterråd som ansvarlige for undertrykkelse og overgreb mod den danske befolkning, særlig i Flensborg. I Nordslesvig kunne de danske øve indflydelse gennem arbejder- og bonderåd, hed det, og de danske nordslesvigere ønskede foreløbig ingen ny lovgivning, ligesom domstole, undervisning og administration skulle fortsætte, men det var den danske befolknings enstemmige ønske, at soldaterrådene og med dem de tyske tropper skulle fjernes. »Det åndelige, moralske og sociale niveau hos befolkningen i Nordslesvig er højt nok til, at ordenen kan varetages, uden at det skulle være nødvendigt at sætte noget andet i stedet for de tyske tropper i tilfælde af at disse trækkes tilbage«, hedder det; men for Flensborgs vedkommende var det anderledes, her var forholdene vanskeligere, og derfor blev det i noten foreslået, at der skulle sendes et allieret krigsskib til farvandet, »det ville være tilstrækkeligt til at undertrykke enhver rolighedsforstyrrelse«. Både ved at udskille dette punkt fra helheden, men ganske særlig ved forslaget om stationering af et allieret krigsskib i de slesvigske farvande gik noten ud over instruksen.

Noten har flere ejendommeligheder. Uanset forslaget om, at lovgivning og administration skulle fortsætte, gik man ud fra, at når militæret var borte, ville også rekvisitionerne ophøre. Forholdet blev fremstillet på følgende måde: »De danske sønderjyder stønner under tunge skattepålæg og ubarmhjertige rekvisitioner af kvæg, kom, smør og andre landbrugsvarer . . . der er endog tale om at tage hver fjerde ko. Hvis denne trussel kommer til udførelse, vil malkekoracen, der danner grundlaget for landets landbrugsindustri, blive i den grad reduceret, at det vä vare år, før den kan komme på fode igen. Dertil kommer, at disse rekvisitioner takseres til en ren spotpris«. H. V. Clausen havde givet de agrare hensyn alt, hvad de kunne bære.

Yderligere skal opmærksomheden henledes på følgende sætning: »Hvis de tyske tropper og soldaterrådene med dem kunne blive fjernet fra Slesvig, väle befolkningen frit og uden frygt for overgreb fra tyskeres side kunne forberede folkeafstemningen.« Når denne sætning her fremdrages, skyldes det anvendelsen af ordet »Slesvig«. Noten kunne tolkes således, at den indeholdt en anmodning om rømning af hele det gamle hertugdømme; dette var ikke H. V. Clausens mening, han tænkte

kun på de kommende afstemningsområder, som det fremgår af slutningen: »I Slesvigs danske befolknings navn har jeg den ære, hr. præsident, at bede Dem forelægge for fredskonferencen dens bøn om at befries for de tyske militære styrker, der undertrykker dem, idet de anmoder om evakuering af garnisonerne i Haderslev, Aabenraa, Flensborg og Sønderborg, så at Nordslesvig og Mellemslesvig ikke længere skal være under direkte indflydelse af den tyske væbnede magt «[200]. Også her er ordvalget ejendommeligt, idet henvendelsen ikke skete i den danske regerings navn, men i Slesvigs danske befolknings navn. Muligvis har H. V. Clausen hermed tænkt på den i instruksens nævnte resolution, som Vælgerforeningen vedtog den 30. december 1918, hvori der blev protesteret imod »at man fra de tyske magthaveres side i Mellemslesvig søger at hindre den derværende danske befolkning i, gennem den frie udøvelse af forsamlings- og petitionsretten, at skabe grundlaget for en fri afstemning. Vi fastslår, at gennem ovennævnte fremgangsmåde fra tysk side er selvbestemmelsesretten foreløbig gjort illusorisk for det danske Mellemslesvigs vedkommende«, og resolutionen sluttede: »Vi henstiller til regeringen, når den varetager vore interesser ved fredskonferencen, at gøre opmærksom på, at den danske befolkning i Mellemslesvig under disse forhold ikke kan håbe på at opnå sin nationale ret ved en afstemning« [201]. Resolutionen kunne opfattes som en del af instruksens, men i så fald måtte henvendelsen være rettet i den danske regerings navn. Af fredskonferencen blev noten opfattet som en officiel dansk henvendelse.

Da Erik Scavenius fik underretning om noten, var han ikke helt tilfreds; han var betænkelig ved forslaget om at stationere et krigsskib ved Flensborg. I et brev henviste han den 10. februar 1919 til instruksens negative holdning til en militær besættelse, og han sagde, at han også nærede betænkelighed, hvis der straks stationeredes et allieret orlogsfartøj: »De allierede har jo i henhold til våbenstilstandsbetingelserne ret til med orlogsfartøj at færdes i Østersøen og Bælterne, hvor de vil. Hvis det måtte vise sig nødvendigt for gennemførelsen af evakuering, for sikring af ytringsfriheden og beskyttelse mod udplyndring, ville allierede orlogsfartøjer kunne dirigeres derhen. Jeg havde derfor foretrukket, at anmodningen skete i to tempi I påkommende tilfælde bedes De, hvis det er muligt, telegrafisk indhente instruktioner, da udviklingen i Slesvig bedre kan kontrolleres herfra« [202]. Brevet ville man i vore dage kalde »en næse«.

Men hverken Bernhoft eller H. V. Clausen følte sig i den følgende tid forpligtet til at indhente ret mange instruktioner. De handlede fortsat yderst selvstændigt, og de var nok noget påvirket af, at regeringen Zahles aktier var noteret så lavt på den politiske børs i Paris.

Rent formelt kunne en rømning som den foreslåede opnås ved den umiddelbart forestående fornyelse af våbenstilstandsaftalen. H. A. Bernhoft henvendte sig derfor til stabschefen hos marskal Foch, general le Rond. I et brev til M. Mackeprang refererer H. V. Clausen gesandstens besøg hos stabschefen, der var fra Normandiet: »Han ville tjene både Danmark og Frankrig, sagde han, han følte sig som Normand i slægt med os, men han ville gerne have flere facts om tyskernes overgreb. Var der f. eks. nogle mord? Jeg satte mig så til at gennempløje alle aviser for at finde mord, men fandt kun nogle ituslående ruder, en blodig pande og en stol, der var blevet løftet, men ikke brugt til mere. .. Men det behøves vist ikke at jamre guds jammerligt, thi nu i aften kom gesandten hertil, han var i eftermiddags bleven kaldt til Fochs officerer; de havde bedt ham på stedet fastsætte en grænse, nord for hvilken soldaterne skulle rømme landet. En codicil [tilføjelse] herom ville der så blive optaget i de nye våbenstilstandsbetingelser. De 5 købstæder alle nord for denne, Flensborg også, men på stående fod skulle gesandten fastsætte en demarkationslinje. Han lod den rigtigt begynde ved Dagebøl og Soholm å, sønden om Hørup og lod den ende pænt nok sønden om Munkbrarup, men i skyndingen kom han til at lade den gå ved Nordschleswigsche Weiche, så Oversø sogn er udelukket, og da der ikke er tid, er det irreparabelt. Jeg er bange for, at jeg får skyld for af doktrinarisme at have udelukket Oversø sogn, men jeg er uskyldig. . . Nu håber jeg, at denne lettelse snart vil komme for nordslesvigerne, så vil de bedre også kunne protestere mod rekvisitioner og skatter, særlig hvis de allierede lægger sig i de østlige havne, men derom ved gesandten endnu intet«[203].

H. V. Clausens optimisme blev hurtigt skuffet. Da det kom til stykket, blev våbenstilstanden forlænget, uden at der blev indført bestemmelser om den foreslåede rømning. Medens våbenstilstanden hidtil havde været afsluttet for en måned ad gangen, blev forlængelsen 16. febr. 1919 foretaget på ubestemt tid med 3 dages opsigelsesvarsel. Der kunne nu ikke længere pålægges tyskerne nye betingelser, før fredsforslaget forelå. Den 13. februar sendte H. V. Clausen det nedslående budskab til Mackeprang, at gesandten lige havde fået medde-

leise om, »at der ingen codicil om Slesvig kommer med. Alt til våbenstilstanden går hulter til bulter i sidste øjeblik og drejer sig om det ene at svække Tyskland militært, økonomisk og finansielt. Dertil dur vort ønske ikke. Nævn derfor ikke noget om det.«

Noten indgik imidlertid i det materiale, som fredskonferencen lagde til grund for sin behandling af det slesvigske problem. Den 10. februar forsynede en af de engelske delegerede A. Akers Douglas, den med en kommentar. Han anså det for den nærmestliggende opgave at finde ud af, på hvilken måde og inden for hvilken foreslået grænse, en afstemning skulle finde sted. »Dette brev er ikke særlig klart, hvad det sidste angår, men det synes at pege henimod en afstemning i »Mellem Slesvig« så vel som den nordlige del og at indbefatte Flensborg (hvor afstemningen sandsynligvis vil gå Danmark imod). Det er formentlig den danske regering selv, der i første omgang skulle sige, hvad den vil foreslå m.h.t. omfanget af de amter, i hvilke den gerne vil se afstemning foretaget. Hvis der skal stemmes i Sydslesvig og Flensborg, har vi allerede i vort memorandum foreslået, at det skal være i små enheder, dette synes at være i overensstemmelse med den danske regerings eget forslag. Dette brev er imidlertid hovedsagelig en klage over tysk intimidering og et krav om en slags beskyttelse. Hvis det besluttes, at der skal være folkeafstemning, vil der formodentlig blive stillet krav til Tyskland, at området skal have frihed til at stemme uden indskrænkning eller indblanding« [204]. De allierede havde ventet generelle forslag, noten havde fremkaldt et indtryk af uklarhed omkring de danske mål, og udskillelsen af rømningsproblemet fik vidtrækkende konsekvenser.

Et par dage senere, den 20. februar, kommenterede den britiske delegerede E. Fullerton-Carnegie en indberetning fra København af 29. januar 1919. Han stillede det spørgsmål, om det ikke ville være rimeligt at foreslå den danske gesandt i Paris, at hans regering til overvejelse for fredskonferencen officielt skulle beskrive afstemningsområderne, som den ser dem. »Vi kender dem (kun) tilnærmelsesvis fra et halvofficielt communiqué af 25. jan. 1919«. Det var Carnegies opfattelse, at Mellemslesvig var navnet på området mellem Clausen-linjen og en Sli-Husum linje [205]. Den stadig udskudte præcisering, hvad grænselinjen for det sydlige afstemningsområde angik, var medvirkende til at svække den officielle danske politik over for fredskonferencen.

Det havde således været muligt allerede 6. febr. at foreslå rømning til en bestemt linje i stedet for rømning af en række garnisoner. Som

det er fremgået af det foranstående, havde Bemhoft over for general le Rond peget på den senere foreslåede afgrænsning af 2. zone, men det var over for en generalstabsofficer. Det danske forslag til fredskonferencen var endnu ikke udarbejdet.

H. V. Clausen var dog straks gået igang dermed, men han brugte megen tid. Den 31. januar skrev han til M. Mackeprang, at kommissionen havde sagt, at forslaget skulle være »fortement documenté«. »Det sidste tror jeg, jeg evner«, men H. V. Clausen har nok misforstået denne udtalelse; han mente at han skulle dokumentere danskhedens styrke i Nordslesvig, og det evnede han, men tanken har nok været, at der skulle være henvisninger til de kendsgerninger, der var af betydning til begrundelse af de danske krav og til forklaring af dem. H. V. Clausen tog fat på at udarbejde et meget fyldigt memorandum ud fra det synspunkt, at det altid kunne forkortes i oversættelsen men med det resultat, at det ikke var færdigt, da den store dag kom, og de danske repræsentanter den 21. februar 1919 blev stedet for det såkaldte 1 O-mandsråd. Forelæggelsen skete derfor mundtligt. Den modsatte fremgangsmåde først at udarbejde en klar formulering af de danske ønsker, for derefter at se på dokumentationen, lå ikke for H. V. Clausen naturel.

H. V. Clausen havde, som det tidligere er omtalt i forskellige sammenhænge, beskæftiget sig med afgrænsningen af det mellemslesvigske afstemningsområde, men hans konklusioner havde været skiftende. Da han i efteråret 1918 havde udarbejdet de artikler, der blev samlet i pjecen »Før afgørelsen«, havde han foruden den såkaldte Clausen-linje tillige foreslået en alternativ linje. »Den sydligste linje, som er forsvarlig«. Den gik, som tidligere nævnt, syd om de tre frisiske øer Sild, Før og Amrum, fulgte grænsen mellem Tønder og Husum amter langs Soholm å og gik derfra i en skrå linje østpå til Padborg, altså nord om Flensborg. Det ville lægge ca. 900 km² og 32.000 mennesker til Nordslesvigs ca. 4000 km² og 165.000 indbyggere. Inden for dette område taget under et var der i henhold til valget i 1912 et dansk flertal, men afgrænsningen var formet således, at den nordlige del i givet fald ville majorisere den sydlige. Da H. V. Clausen rejste til Paris, regnede han med en sydlig grænse for det mellemslesvigske afstemningsområde ca. 10-15 km syd for den nuværende grænse inklusive Flensborg. Skulle det ikke komme til afstemning, ville han anbefale, at dette område, undtagen Flensborg, blev indlemmet i Danmark. Men da han skulle udarbejde et forslag til fredskonferencen, greb han tilbage til sit forslag om

den »sydligst forsvarlige grænse« og indlemmede deri også Flensborg og sydbredden af Flensborg fjord. Ifølge instruksen var de kommuner, hvorfra der var kommet petitioner det givne grundlag. H. V. Clausens forslag betød for de vestlige egne vedkommende en væsentlig udvidelse. Til Mackeprang forklarede han den 21. febr. 1919 tankegangen bag forslaget på følgende måde: »Den sydlige linje har jeg ladet gå således, at der syd for den ikke er spor af dansk sprog og sindelag, udover nord-slesvigeren Daniel Petersen ved Treja og Lassen-Strukstrup, som jeg nu ser, man bruger i kongeriget. Af hensyn til Vesterland-Før (det vil i virkeligheden sige for at ingen kan have noget at bebrejde os) op langs Tønder amts sydgrænse ved Soholm å, sønden om Hjoldelund, Vi, Oversø, Adelby, Munkbrarup.... Jeg tænker forresten, jo længere mod syd, desbedre kan tyskerne organisere deres modstand ved afstemningen, men det taler vi ikke om «[206]. Man må nok opfatte H. V. Clausens grundbetragtning således, at han ville lukke munden på oppositionen derhjemme ved at gøre det mellemslesvigske afstemningsområde ret stort. Han troede ikke selv på et gunstigt resultat i Mellem-slesvig, og han fik i al fald ret i sin formodning om, at udvidelsen ville give tyskerne bedre mulighed for at organisere modstanden ved afstemningen. Muligvis har det spillet ind i hans overvejelser, at den foreslåede afgrænsning af Mellem-slesvig dækkede det område, som Ernst Christiansen på Askov-mødet havde ment, den danske stat burde modtage under den forudsætning, at der ikke blev tale om en afstemning. Afgrænsningen blev foretaget helt alene af H. V. Clausen. Han spurgte hverken, hvad regeringen mente, eller hvad Vælgerforeningen ville sige dertil. Han optrådte i en formynderrolle for sine slesvigske sindelagsfæller nu som så ofte før.

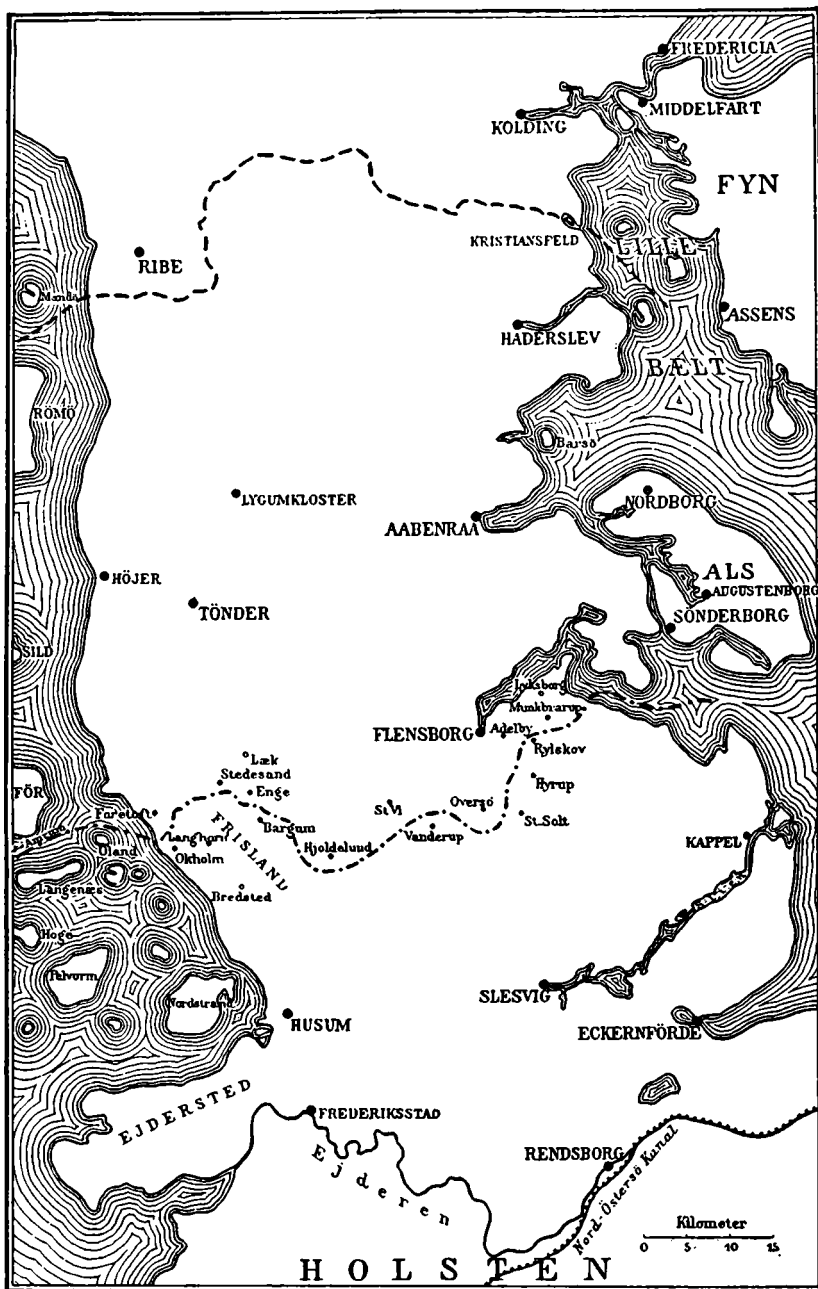
Den 4. marts svarede Mackeprang med spørgsmålet: »Har I for øvrigt ikke trukket afstemningslinjen lige sydligt nok? Hvad skal vi dog stille op med alle de friser, hvis de skulle finde på at stemme dansk! Nå, faren er vel ej stor! Men det er naturligvis for, at du kan redde dit elskede Sild. Får du det, skal du gøre mig til landgreve på Før for kirkerens skyld.« I det næste brev den 13. marts var udtrykkene mindre spøgefulde, Mackeprang udtalte nu sin betænkelighed ved det forløb, H. V. Clausen havde givet 2. zones sydgrænse. »Mine betænkeligheder er steget, efter at landråd Böhme, der har været herovre, fortalte Friis, at marskbønderne i Tønder Sønderamt og videre sydpå var i fuldstændig opløsning. Der var panik imellem dem; de ville til Danmark, dels

af hensyn til pengepungen dels af særlige græsserinteresser. Det er åbenbart den Cornelius Petersenske bevægelse, der har ynglet. Hvis det er rigtigt, risikerer vi altså, at få hele Tønder Sønderamt med øer og friser. Og trods din kærlighed til Sild, tror jeg dog, at du ligesom jeg helst ville være fri for dem, hvad man jo kunne være blevet, hvis du havde holdt dig til den linje, vi aftalte ude hos dig sammen med Nissen. Scavenius og Friis var uhyggelig til mode på grund af de to angelske sogne [Adelby og Munkbrarup]; stemte de og Oversø dansk, ville vi, mente de, kunne risikere at få os Flensborg påtvunget, selvom det stemte tysk. Her beroligede jeg dem dog efter evne, idet jeg gjorde gældende, at hverken Adelby og Munkbrarup ville stemme dansk, hvis ikke Flensborg gjorde det «[207].

Disse betragtninger kom i høj grad post festum; H. V. Clausen havde lagt sig fast, da han og gesandten blev stedet for 1 O-mandsrådet den 21. februar 1919. I gesandtens foredrag blev først Nordslesvigs danske karakter udførligt begrundet. H. V. Clausen havde som nævnt opfattet opgaven således, at der skulle føres bevis for Nordslesvigs danskhed. Det var i den givne situation temmelig overflødigt, men de ti statsmænd hørte tålmodigt på gesandten, medens H. V. Clausen fremviste de udarbejdede kort. Omtalen af Nordslesvig sluttede med en bemærkning om, at Danmark godt kunne modtage Nordslesvig uden folkeafstemning, idet befolkningens danske sindelag var givet, men danskerne i Nordslesvig ønskede at få lov til at slutte sig til Danmark af egen fri vilje.

Mellemslesvig blev kendetegnet, »som de egne, hvor det danske sprog anvendes eller delvis er i brug, og hvor der findes danske sympatier, disse to kendetegn kan forekomme hver for sig, eller begge i forening«, videre anførtes, at »såvidt dansk sprog endnu bruges og danske sympatier endnu findes som en overlevering fra før 1864, består der, selv i egne med tysk sprog mulighed for at genvinde befolkningen«. Der henvistes til de af Mellemslesvigsk udvalg fremskaffede petitioner, og i overensstemmelse med instruksen blev det sagt, at alle adresser endnu ikke var fremkomne. Det lod altså en mulighed åben for yderligere udvidelse af afstemningsområdet, derimod blev der ikke for Mellemslesvigs vedkommende nævnt de alternative muligheder, der var omtalt i instruksen, for det tilfælde, at der ikke ville blive afholdt en folkeafstemning.

Som argumentation for afgrænsningen mod sydvest anførtes topogra-



Kort over den sydligste afstemningsgrænse for Mellemslesvig. Bilag til det officielle danske memorandum til fredskongressen. Kortet er udarbejdet af H. V. Clausen.

fiske grunde og hensynet til de danske elementer på Før og Amrum. For at disse elementer kunne få lejlighed til at stemme uden at blive isolerede, burde der være folkeafstemning i den sydlige del af det gamle Tønder amt. Det hed videre: »På Før og Amrum er der endnu danske sympatier, og hvis disse øer udtalte sig for tilslutning til Danmark, ville det drage de nordlige dele af Frisland med sig med Soholm å som naturlig grænse« [208]. Nu var og er befolkningsstrukturen på Før således, at tyngdepunktet lå (og stadig ligger) i Østerland-Før med byen Wyk. Som H. V. Clausens betragtning blev udtrykt i 1919, måtte man forstå det således, at disse øer som helhed kunne drage de nordlige dele af Frisland med sig, men der var kun danske sympatier i det tyndt befolkede Vesterland-Før, så betragtningen synes meget svagt begrundet.

For Flensborgs vedkommende blev der ikke lagt skjul på, at flertallet i byen var tysksindet, men det anførtes, at befolkningen var underkastet et tyrannisk regimente fra de tyske autoriteters og soldaterådernes side, og stykket sluttede: »Hvem ved, om der ikke just nu er en opvågning af danske følelser selv hos folk, der hidtil har betragtet sig som tyskere? Afgørelsen kan kun komme fra Flensborgerne selv«.

Rent konkret blev der foreslået en en-bloc afstemning i Nordslesvig og distriktsvis afstemning i Mellemlesvig til den foreslåede linje. Da gesandten den 22. februar telegraferede hjem, nævnte han kun i almindelighed dette krav. Først den 24. februar telegraferede han en tilføjelse: »Vi har fastsat sydgrænsen for det område, i hvilket vi har bedt om afstemning således: sydgrænsen af Tønder amt, syd om sognene Hjoldelund, Oversø, Adelby og Munkbrarup «[209]. Det var den senere 2. zone, der således tonede frem.

Som punkt tre i forslaget til de ti blev fremsat ønsket om at få de tyske militære styrker rømmet fra de pågældende egne. Inden de danske repræsentanter kom ind, havde den franske udenrigsminister Pichon for timandsrådet forelagt den danske note af 6. februar 1919 om rømningen og på denne baggrund blev der stillet spørgsmål til de danske repræsentanter. Ifølge den af A. Tardieu udgivne beretning »Slesvig på fredskonferencen« spurgte den amerikanske udenrigsminister Lansing: »Indtil hvilken linje i Slesvig bør de tyske tropper rømme landet«, og hertil svarede Bernhoft: »Der findes tyske garnisoner i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Flensborg og Tønder. Vi ønsker, at garnisonerne i disse fem byer skal trække sig tilbage til linjen Tønning-Kap-

pel«[210]. Det lyder meget usandsynligt, at Bernhoft har nævnt linjen Kappel-Tønning. Det er svært at forstå, hvordan denne linje kom ind i billedet, men tilfældigt har det næppe været, dertil svarede linjen for godt td franske ønsker. I det mundtlige foredrag den 21. februar konkluderede Bernhoft, at man ønskede »en rømning af de tyske militære styrker i de pågældende egne«, og det var efter sammenhængen de to officielt foreslåede afstemningsområder. I det amerikanske referat af mødet lød Bernhofts svar på Lansings spørgsmål »at der for tiden var fem tyske garnisoner i Nordslesvig og han mente, at de tyske tropper skulle trækkes tilbage til den sydlige linje for Mellemslesvig«, d.v.s. sydgrænsen for den senere 2. zone [211].

Men begrebet »Mellemslesvig« var, som nævnt, uklart; i de britiske og amerikanske forarbejder var der regnet med linjen Slesvig-Husum som sydgrænse. Franskmandene har efter al sandsynlighed haft et ønske om at markere en linje Kappel-Tønning og har fundet en indirekte argumentation derfor i ønsket om rømning.

Den misforståelse, som kom til udtryk i det af Tardieu gengivne referat, blev aldrig udryddet. Gang på gang blev det senere sagt, at den danske regering officielt havde anmodet om en rømning af området til en linje Kappel-Tønning.

Til Mackeprang har H. V. Clausen givet en malende skildring af forelæggelsesmødet, men han nævnte intet om den foreslåede rømningslinje. Af diskussionen med Lansing refererede han kun et spørgsmål om, hvorledes landet skulle styres efter evakueringen, hvortil svaret var: det kan styre sig selv, og et spørgsmål, om Danmark var villig til at overtage en del af Tysklands gæld, hvortil Bernhoft med et smil svarede, at det ville vi helst slippe for, hvortil Lansing bemærkede, at så var det ikke fair, når tyskerne derefter ville stemme dansk. H. V. Clausen tolkede Lansings spørgsmål om evakueringens følger som et resultat af allierede overvejelser om at optage krav om evakuering i den foreløbige våbenstilstand. Brevet fortsatte: »løvrigt er vi ved godt mod, Pichon (den franske udenrigsminister) må endnu stå ved sit ord, at Danmark kan få det som det selv og nordslesvigerne vil, og Tardieu (stedfortræder for Clemenceau i timandsrådet) er efter Franz von Jessens udsagn vor ven«. Det var en sandhed med meget store modifikationer.

H. V. Clausens forhold til Franz von Jessen var ret kompliceret. De havde begge gennem mange år virket for den sønderjyske sag på linje med H. P. Hanssen, men når regeringen Zahle benyttede H. V. Clau-

sen, var Jessen uvilkårligt på den modsatte side. H. V. Clausen fandt, at Jessen var selvoptaget og forfængelig, men da han gav ham pjecen »Før afgørelsen« skrev han: »Til Franz von Jessen, hvis intelligens og følelse ævner at omfatte et stort folks terribilitas og et lille folks sagsmodighed, i hengivenhed fra forf« [212]. Det med sagsmodigheden var nu så som så.

I det tidligere citerede brev til Mackeprang kunne H. V. Clausen referere Franz v. Jessen for en bemærkning om »at kommissionen også vil forhøre »den anden side«, hvormed ikke menes tyskerne«[214]. Det gjorde den unægtelig. Bernhoft og H. V. Clausen vidste ikke, at Collins memorandum allerede lå i 1 O-mandsrådet og sammen med den officielle henvendelse blev henvist til kommissionen for de belgiske anliggender, der også skulle behandle det slesvigske spørgsmål.

Mens dette foregik i Paris var man i København stærkt optaget af at forberede en officiel dansk delegation til fredskonferencen.

23. Den dansk-slesvigske delegation forberedes

Tanken om at sende en deputation til fredskonferencen blev, som tidligere nævnt, fremsat i begyndelsen af jan. 1919 af det konservative folkeparti, som ved et møde i rigsdagspartiernes politiske forhandlingsudvalg den 9. jan. 1919 anbefalede at flere officielle danske personer skulle være tilstede under de præliminære fredsforhandlinger. Delegationen skulle rumme alsidig indsigt såvel politisk som økonomisk. Forslaget blev som nævnt afvist af Scavenius. På et spørgsmål, om han ville overveje sagen, svarede han, at opgaverne måtte klares efterhånden, som de meldte sig. Han nævnte, at der var en delegation i London under ledelse af H. N. Andersen, og den måtte man først høre fra. Det kan her lige indskydes, at H. N. Andersen i London udtalte sig meget svævende om det slesvigske spørgsmål, men han havde visse forestillinger m.h.t. dansk indflydelse på Kielerkanalens skæbne. Helst så han den nedlagt, hvorved Københavns position ville blive styrket, men det var en urealistisk tanke [215]. Videre sagde Scavenius: »Det er meget vanskeligt at sende en delegation til Paris. Vi må vælge den måde, hvorpå spørgsmålene skal behandles, efterhånden som de kommer frem«[216]. I første omgang nøjedes man derfor med at udsende H. V. Clausen som sagkyndig bistand for gesandten.

Tanken om en delegation blev også fremsat af Franz v. Jessen, men han mente, at en delegation udelukkende skulle bestå af slesvigere. Som forbindelsesmand i Danmark valgte Franz v. Jessen sin ven, den 78-årige historiker Troels-Lund. Til denne sendte han den 14. jan. 1919 et telegram med følgende indhold: »Jeg har grund til at råde Dem til at foreslå de sønderjyske førere snarest muligt at sende en slesvigsk delegation til Paris. Den bør være sammensat af mindst 3 personer, blandt hvilke en fra Mellemslesvig, og den bør have til opgave for det første at bringe Frankrig det danske folks tak og for det andet oplyse konferencen og fransk offentlig mening om sagernes nuværende stilling.«

Troels-Lund havde ingen kontakt til de sønderjyske førere, men gik til kongen, som så drøftede sagen med regeringen og med H. N. Andersen [214].

I Paris bearbejdede Franz v. Jessen ivrigt H. A. Bernhoft og H. V. Clausen for at få deres støtte til tanken; de fandt den begge god, og 31. januar 1919 skrev H. V. Clausen derom til M. Mackeprang. Man kan af dette brev forstå, at Bernhoft og H. V. Clausen først efter en række overvejelser kom til det resultat, at der ikke kunne handles uden om regeringen i den sag. Der nævnes i brevet et telegram til regeringen, som må være sendt før den 31.1., men i de offentliggjorte akter synes delegationen tidligst at være omtalt i et telegram af 6. februar. Samtidig med henvendelsen til regeringen havde H. V. Clausen med gesandstens billigelse telegraferet til M. Mackeprang, der blev bedt om at udvælge slesvigere efter at være kommet i forbindelse med regeringen. H. V. Clausen skrev videre: »Jeg mener, deputationen bør vælges ikke af slesvigere, for så kommer der vrøvl, og at den bør sammensættes af 5: Andreas Grau for Mellemslesvigs vedkommende, Nis Nissen på grund af andre gode egenskaber, og så fordi han kan noget fransk, Kloppenborg på grund af hans ydre [han var meget høj og kraftig], og så er han ikke hjemme så længe, og der er ingen fare for at han skal tale fransk, og så to dekorative folk ydermere« [218]. Det kan nok undre, at H. P. Hanssen end ikke er foreslået som medlem af delegationen, men derimod »to dekorative folk«. Hele H. V. Clausens formyn-derholdning over for sønderjyderne kommer her til udtryk. I telegrammet til udenrigsministeriet den 6. februar nævnes som deltagere i delegationen ved navn kun Nis Nissen og Andreas Grau, men det henstilles nu, at initiativet fremkaldes fra slesvigerne selv gennem Mackeprang [219]. Erik Scavenius søgte imidlertid straks kontakt med H. P. Hanssen, og den 11. februar forenedes Franz v. Jessens og de konserveratives initiativer ved et møde i rigsdagspartiernes politiske forhandlingsudvalg. Erik Scavenius kunne meddele, at H. N. Andersen nu var tilhænger af, at danske rigsdagsmænd rejste til Paris, og at Scavenius nu selv gik ind på ideen. Hans umiddelbare reaktion var den: »så må vi optræde enige«.

Tanken om en delegation, som han havde været afvisende over for, fordi det ville svække ledelsen i København, viste sig nu at kunne blive et middel til at stramme de tøjler, der siden 23. oktober 1918 var blevet ret slappe. Scavenius lovede udvalget at ville undersøge, om par-

tierne »kunne gå til Paris i enighed«. H. P. Hanssen mente, at sønderjyderne kunne møde enige, da alle stod på selvbestemmelsesrettens grund. Proceduren var nu den, at partigrupperne blev spurgt: »Vil partierne medvirke til at sende en delegation til Paris, hvis formål skal være over for fredskonferencen at fastslå, at det danske folk udelukkende ønsker det slesvigske spørgsmål løst på selvbestemmelsesrettens grund i overensstemmelse med de af Vælgerforeningen for Nordslesvig vedtagne resolutioner«[220]. Den 13. februar drøftedes spørgsmålet i Venstres folketingsgruppe. Her foreslog Sigurd Berg et samlingsministerium i stedet for at sende en delegation til Paris. I protokollen hedder det: »Vanggaard var nærmest betænkelig ved at sende en delegation . . . I. C.: svarer vi nej, så må det begrundes og svarer vi ja, så er det tvivlsomt, om der bliver noget ud af det hele«. Mødet slutter med en udtalelse af I. C. Christensen, om at »så svarer vi, at hvis de andre partier deri er enige, er vi villige til at forhandle om et fælles grundlag for en eventuel delegation«[221]. De andre partier gav tilsvarende svar og dermed var delegationsrejsen sikret, men problemet med at skabe enighed var ikke uden videre klaret; nok kunne man henholde sig til Vælgerforeningens forskellige resolutioner, men de var i sig selv udtryk for ønsket om at slå bro over divergerende meninger.

Erik Scavenius havde behændigt formået at opstille kravet om enighed som en forudsætning for rejsen til Paris. Men hvordan skulle enigheden formuleres? Den grundlæggende resolution af 17. november 1918 var den 30. december 1918 blevet suppleret med yderligere tre resolutioner. Ved den første af disse sluttede tilsynsrådet sig til rigsdagspartienes vedtagelse af 23. oktober 1918, og det udtaltes, at man ønskede grænsespørgsmålet løst på grundlag af folkenes selvbestemmelsesret under betryggende garantier for dens frie udøvelse. Den anden resolution indeholdt på det ovennævnte grundlag en skarp protest mod, at de tyske magthavere i Mellemslesvig søgte at hindre den derværende danske befolkning i gennem fri udøvelse af forsamlings- og petitionsretten at skabe grundlaget for en fri afstemning. »Vi fastslår, at gennem ovennævnte fremgangsmåde fra tysk side er selvbestemmelsesretten foreløbig gjort illusorisk for det danske Mellemslesvigs vedkommende« og det henstilledes til den danske regering ved varetagelse af de slesvigske interesser på fredskonferencen at gøre opmærksom på, »at den danske befolkning i Mellemslesvig under disse forhold ikke kan håbe på at opnå sin nationale ret ved hjælp af en afstemning.«

Det var en åben invitation til de kræfter, der måtte ønske at undgå en folkeafstemning, og man kan undre sig over, at Aabenraa-retningen kunne gå med til denne formulering. Som tidligere nævnt besvarede regeringen dette punkt med at tilkendegive villighed til at modtage en række dansktalende mellemslesvigske sogne uden afstemning, men Flensborg by derimod kun efter en udtrykkelig tilkendegivelse ved en fri afstemning eller en dertil svarende tilkendegivelse.

Regeringens stillingtagen til Flensborg gav anledning til en ny heftig debat i Vælgerforeningen den 8. februar 1919. Forinden havde der været nyvalg til Vælgerforeningens tilsynsråd. Det gamle havde på grund af krigsforholdene siddet længere end vedtægterne foreskrev, men langt de fleste steder blev tilsynsrådsmedlemmene ved valget den 26. jan. 1919 genvalgt; det gjaldt ca. 40 af ialt 52. Foruden de folkevalgte var der 5 æresmedlemmer, 3 bestyrelsesmedlemmer, ialt 60 personer med stemmeret. Desuden deltog i møderne uden stemmeret: 2 hjælpe-sekretærer, to konsulenter og to repræsentanter for pressen [222]. På mødet den 8. februar blev der givet en ny koncession til Flensborg-folkene, men den var mere af formel end reel art. Enstemmigt vedtoges følgende resolution: »Vælgerforeningen fastholder ufravigeligt kravet om, at grænsespørgsmålet må løses på grund af folkenes selvbestemmelsesret. Vi betragter det dog som givet, at Flensborg ikke udelukkes fra Danmark, inden den under frie forhold har haft lejlighed til at fremkomme med tilkendegivelser, som derefter danner grundlaget for afgørelsen«. Det var et svar til regeringen, som under alle omstændigheder ønskede en folkeafstemning i Flensborg; her var der peget på »tilkendegivelser«, men alt under forudsætning af, at der ikke hos de allierede magter var vilje til at gennemføre en folkeafstemning. De tegn, der havde tydet på uvilje mod afstemningsprincippet var imidlertid svindende. Alt tydede på, at selvbestemmelsesrettens princip ville blive fulgt. Dette problem faldt således væk af sig selv.

Da Erik Scavenius sendte resolutionen af 8. februar 1919 til gesandten i Paris, mente han dog at måtte vejlede denne meget grundigt, idet han skrev: »tilføjes må læses i forbindelse med den principielle erklæring, således at den først får gyldighed, hvis afstemningen hindres og dernæst, at de omtalte tilkendegivelser, når der ikke bliver fri afstemning, må kunne erstatte denne efter princippet om selvbestemmelsesretten, det vil sige, at de lige så utvetydigt giver udtryk for majoritetens ønsker. Regeringen kan derfor tiltræde denne resolution«[223].

Medens dette problem, som nævnt, hurtigt mistede sin aktualitet, forholdt det sig anderledes med et andet led i Vælgerforeningens resolution, der var sammenfattet under betegnelsen »Forslag om regler til betryggelse af valgfriheden i Mellemslesvig«. Der blev her foreslået:

- 1) Stemmeret har alle over 25 år gamle mænd og kvinder, som er fødte og hjemmehørende i Sønderjylland, nord for afstemningsgrænsen [denne var dog endnu ikke fastlagt for Mellemslesvigs vedkommende] eller har haft fast ophold der siden 1. januar 1900.
- 2) Stemmeretten må udøves skriftligt under former, som sikrer enhver vælgers frie viljesytring. Afstemningen foregår kommunevis.
- 3) Afstemningsområdet må, for at en blandet kommission kan betrygge et frit oplysningsarbejde, besættes af militære tropper mindst 6 uger forinden afstemningen finder sted og samtidig må den udøvende magt fratages de hidtilværende forvaltningsmyndigheder.
- 4) Der må drages omsorg for, at den korte frist før afstemningen kan benyttes fuldtud, uden at oplysningsarbejdet hindres af tekniske vanskeligheder i forbindelse med den stærke begrænsning af samfærdslen, mangel på papir, kul osv«[224].

Over hele linjen var det de fra Flensborg foreslåede regler, der blev accepteret, selvom de afveg fra de for Nordslesvig opstillede principper.

H. P. Hanssen sagde under drøftelsen, at han ønskede de gunstigste regler for Mellemslesvig, men man måtte huske på, at man kun kunne fremsætte ønsker, det var fredskonferencen der ville træffe afgørelsen. N. J. Gotthardsen var tilsyneladende det eneste medlem af tilsynsrådet, der var opmærksom på det uheldige i, at reglerne blev vedtaget forskelligt for Nord- og Mellemslesvig.

Forskellen på stemmeretsreglerne fremgår ved sammenligning med resolutionen af 17. november. Ifølge denne skulle stemmeret gives til alle over 20 år gamle mænd og kvinder,

- a) som var fødte og hjemmehørende i Nordslesvig
- b) eller havde boet i Nordslesvig i mindst 10 år
- c) eller var fødte i Nordslesvig, men udvist af de hidtilværende magthavere.

Nu havde Vælgerforeningen for Mellemslesvigs vedkommende vedtaget 25 års valgetsalder for alle, der var født og hjemmehørende i Sønderjylland nord for afstemningsgrænsen eller havde boet der siden 1. januar 1900. Det er forbavsende, at der ikke var større forståelse for at reglerne måtte være ens i de to områder.

Da resolutionen blev sendt til regeringen, satte Erik Scavenius straks fingeren på det ømme punkt. Han henstillede den 18. febr. 1919 til H. P. Hanssen om at få tilvejebragt forslag til ensartede regler, og han gav desuden udtryk for store betænkeligheder ved det krav om militær besættelse 6 uger før og i afstemningstiden, som var vedtaget af tilsynsrådet. Han skrev, som i instruksens af 14. januar 1919, at det kunne give tyskerne anledning til senere at påstå, at afstemningen var foregået under tryk [225].

Rejsen til Paris stod for døren, og det var umuligt at indkalde tilsynsrådet med så kort varsel og i stedet indkaldtes aktionsudvalget til møde 19. februar 1919 for at udpege de slesvigske medlemmer til Pariserdelegationen. Det blev H. P. Hanssen, Kloppenborg-Skrumsager, Nis Nissen og Andreas Grau. P. Grau fortæller i et brev til Ernst Christiansen, at Grau, da H. P. Hanssen foreslog de tre parlamentarikere, havde svaret: »Dette er to mod een og vil vække en storm af misbilligelse i kongeriget og her og jeg foreslår, at Svensson kommer med som nr. 4, så at der er balance. De vred sig som orme og H. P. talte »sagligt og overbevisende« og endte med, akkompagneret af Nis Nissen, Viby, at sige, fri os for Svensson, som er os *for* ubekvem (H. P. anførte ganske behændigt, at Svensson på Københavnermødet havde angrebet Alexander Foss). »Godt så foreslår jeg Andreas Grau, og det kan I ikke komme uden om, thi en repræsentant for Flensborg og Mellemslesvig skal der med«. Man bugtede »sig« endnu, men bøjede »sig« for kendsgerningernes logik og antog. Jeg kunne have foreslået dig og *burde* vel have gjort det, men ville nødig sende dig ud af landet at de ville byde os to mod een var nærmest morsomt, - hvis det ikke var adskilligt værre, - og min ringe nærværelse har vist der krydset et klogt oplagt spil«[226]. Med kendskab til Ernst Christiansens forhold til Andreas Grau kan man næppe tro, at han følte sig vel repræsenteret gennem denne i Paris.

Da H. P. Hanssen den 21. februar fik brevet fra Scavenius om nødvendigheden af ensartede stemmeregler, indkaldte han i hast bestyrelsen for Vælgerforeningen til et møde dagen efter. Den bestod kun af tre personer, H. P. Hanssen (formand, valgt 8. febr. 1919), P. Grau næstformand og Martin Simonsen sekretær; men da redaktør Ernst Christiansen var den, der havde forelagt de særlige forslag for Mellemslesvig, blev også han indbudt. Det var relativt let at blive enige om 20 års stemmeretsalder i begge afstemningsområder. Men med hensyn til for-

slaget om militær besættelse af Mellemslesvig var der en hård strid mellem Ernst Christiansen og P. Grau på den ene side og H. P. Hanssen og Martin Simonsen på den anden. Med en vis ret kunne Ernst Christiansen anføre, at bestyrelsen ikke kunne ændre en enstemmig vedtagelse i Vælgerforeningens tilsynsråd. H. P. Hanssens modargument var, at man ikke måtte forlange for meget, fordi man i så fald ikke fik rigsdagsrepræsentanterne med dertil. Endelig gik så Ernst Christiansen med til følgende formulering: »Den danske befolkning i Flensborg, Mellemslesvig og vide kredse af befolkningen i Nordslesvig holder det for nødvendigt, at Flensborg og Mellemslesvig besættes af neutrale tropper mindst 6 uger før afstemningen finder sted«. Den oprindelige tekst i resolutionen lød: »Afstemmingsområdet må besættes af neutrale tropper mindst 6 uger før afstemningen finder sted, og samtidig må den udøvende magt fratages de hidtilværende forvaltningsmyndigheder«. H. P. Hanssen havde ved ændringen opnået en delvis imødekommenhed over for det af Erik Scavenius fremsatte ønske, og Ernst Christiansen følte indrømmelsen som et alvorligt nederlag. Han fortrød hurtigt, at han var gået med til en svækkelse af besættelseskravet, og han telegraferede den 25. februar 1919 til H. P. Hanssen med genpart til Kloppenborg-Skrumsager, at han beklagede at være gået med til den nye form og tilbagekaldte sin tilslutning og fastholdt Vælgerforeningsresolutionen uforandret, men da var det for sent.

Set i den større sammenhæng havde Erik Scavenius dog trukket det korteste strå, hans idé om at undgå en besættelse af afstemningsområdet, efter at de tyske tropper var trukket tilbage, var forlængst indhentet af udviklingen i Paris. De allierede arbejdede med den tanke, at først skulle afstemningsområdet være under kontrol, og derefter skulle Danmark modtage sin del af de allieredes hånd. Alene af den grund var en besættelse med allierede tropper for dem en selvfølge.

Episoden tjener til at vise, hvor vanskeligt det var at få et samarbejde mellem Flensborg- og Aabenraafolk til at fungere, og Erik Scavenius havde ikke gjort det lettere ved sin modstand mod en militær besættelse, som simpelthen var nødvendig.

Det i Aabenraa udarbejdede forligsforslag havde endnu en svær gang, inden det definitivt blev accepteret. Den 24. februar 1919 samledes den udpegede delegation til et møde i udenrigsministeriet. Til stede var ministrene P. Munch, Ove Rode og Edvard Brandes, folketingsmændene Alexander Foss, I. C. Christensen og Bramsnæs, etatsråderne H. N.

Andersen og Emil Glückstadt samt de 4 sønderjyske repræsentanter; udenrigsministeren var på grund af sygdom forhindret i at være til stede. H. P. Hanssen forelagde kompromisset fra den 22. febr., men mødte nu energisk modstand fra Kloppenborg-Skrumsager. Han var blevet bearbejdet af Vanggaard, der var yderst utilfreds med, at en »enig« delegation skulle rejse til Paris.

Under en middag i Industricafeen, hvortil Kloppenborg-Skrumsager havde inviteret Vanggaard, gjorde denne sig stor umage for at vinde Kloppenborg for sine synspunkter. Om middagens videre forløb beretter Vanggaard: »allerbedst, som vi sad og spiste, dukkede Hanssen og Nissen op, og efter at vi havde spist, fik vi en samtale med dem om forholdene, der ikke bragte os nærmere«[227]. Kloppenborg var dog ikke den stærke mand, som Vanggaard havde håbet. Det punkt Kloppenborg satte sig imod var mærkeligt nok ændringen i stemmeretsreglerne. Selv om det blev stærkt understreget, at enighed var nødvendig, da i modsat fald rejsen måtte opgives, holdt Kloppenborg længe stand. Efter 3 timers forhandling foreslog H. N. Andersen, at de sønderjyske repræsentanter skulle se at enes indbyrdes. Endelig på et aftenmøde erklærede Kloppenborg-Skrumsager sig parat til at anerkende stemmeretsreglerne som foreslået. Kloppenborg ville til syvende og sidst ikke vælte rejseplanen.

Foruden Kloppenborg havde også Bramsnæs været utilfreds med stemmeretsreglerne. Hans kritik gjaldt kravet om, at bopæl siden 1. januar 1900 skulle opstilles som betingelse. Bramsnæs fandt udvidelsen fra 10 til 19 år uforsvarlig. Da nu Kloppenborg havde bøjet sig, håbede man at få Bramsnæs til at give efter. Det lykkedes. Detailjerne er komplicerede, og her skal kun fastholdes som resultat, at i modsætning til det oprindelige forslag af 17. november 1918, der havde givet stemmeret til alle, der var født og bosiddende i afstemningsområdet, foreslog man nu at give stemmeret til alle, der var født og bosiddende i følgende 5 amter: Haderslev, Sønderborg, Aabenraa, Tønder og Flensborg. Det var en klar geografisk afgrænsning, men altså ikke identisk med det påtænkte afstemningsområde, hvis definition endnu ikke var kendt i København. På det grundlag opnåede man ved et nyt fællesmøde den 25. februar enighed.

De danske ønsker gik derefter ud på, at afstemningsområdet mindst 8 uger før afstemningen skulle være rømmet af tyske tropper. Samtidig skulle indsættes en blandet kommission, underforstået en tysk-dansk



Den gamle amtsinddeling i den preussiske tid. De understregede navne repræsenterer amtsbyerne.

kommission med neutral opmand, som skulle udrustes med tilstrækkelige magtmidler til at sørge for, at oplysningsarbejdet kunne foregå frit og uforstyrret. Mindst 6 uger før afstemningen skulle finde sted, skulle de hidtilværende forvaltningsmyndigheder kunne fratages den udøvende magt, når det i landkommuner blev begæret af mindst 20 vælgere og i amter af mindst 200 vælgere. Endelig gentoges uændret fra forliget af 22. februar: »Den danske befolkning i Flensborg og Mellemslesvig og vide kredse af befolkningen i Nordslesvig holder det for nødvendigt, at

Flensborg og Mellemslesvig besættes af neutrale tropper mindst 6 uger før afstemningen finder sted.«

For første gang havde der under officiel dansk medvirken fundet en koordination sted af programmet for de danske ønsker til fredskonferencen, men repræsentanterne i Paris havde ikke kunnet inddrages i forhandlingerne, og de var som tidligere vist gået deres egne veje. Den 27. februar 1919 drog delegationen af sted om bord på ØK's Fionia. På rejsen over Nordsøen var der tid til igen at drøfte problemerne, og der blev affattet en henvendelse til fredskonferencen. Heri gentoges hovedpunkterne i resolutionen af 17. november 1918 om afstemning en bloc i Nordslesvig, medens der i Flensborg og »de andre distrikter i Mellemslesvig, hvorfra ønske om afstemning forekommer«, skulle være kommunevis afstemning. Det havde været naturligt at gøre op, hvorfra der var kommet ønsker og i henhold hertil at drage en linje på kortet for at angive det område, hvor der skulle være kommunevis afstemning. Men det skete ikke. Man gav ved at holde spørgsmålet åbent fredskonferencen en mulighed for selv at bestemme denne efter eventuelt at have undersøgt, om der var flere ønsker derom fra befolkningen i de mellemslesvigske distrikter.

Hvad rømningen angik, foreslog delegationen, at kun afstemningsområdet skulle evakueres, alt i overensstemmelse med den enighed, der var tilvejebragt ved mødet i udenrigsministeriet den 25. febr.

Alle på en nær mente, at der nu var enighed om programmet. Den ene var H. N. Andersen. Dagen før delegationen afrejste var han mødt op hos den franske chargé d'affaires i København, Brugère, for i dyb fortrolighed at meddele denne, at H. N. Andersens opfattelse m.h.t. det slesvigske spørgsmål ikke svarede til regeringens. Tværtimod var kongen og han helt enige om at finde og acceptere en løsning, der var så konform som muligt med Frankrigs og Englands Østersøpolitik. »Han skjulte ikke for mig«, skrev Brugère, »at disse interesser påbød de allierede ikke at lade noget tysk territorium bestå nord for Kielerkanalen.« Brugère fik det indtryk, at H. N. Andersen i fortrolighed ville virke for dette synspunkt og anbefalede, at franske delegerede søgte kontakt med ham.

Brugère sluttede sin indberetning med at henvise til det forslag, han selv tidligere havde fremsat til en ordning af det slesvigske problem, nemlig den 23. febr. 1919. Det gik, som tidligere nævnt, ud på, at de allierede skulle erklære erobringen fra 1864 ulovlig og kræve hertug-

dømmerne afstået til sig. Holstein og Lauenborg skulle straks afstås til Tyskland på en sådan måde, at Kieler-kanalen blev neutraliseret, derefter skulle spørgsmålet om Slesvig være genstand for en særlig traktat mellem de allierede og Danmark. Det var Brugéres tanke, at en speciel traktat ville give de allierede særlige fordele og garantier, som ikke kunne opnås på anden måde [228].

Det slesvigske spørgsmål var imidlertid, da dette forslag nåede Paris, allerede kommet i et andet leje.

H. N. Andersen følte sig i udpræget grad som kongens mand. Den 12. febr. 1919 var han blevet udnævnt til ridder af elefanten, og det kunne han nok opfatte som en slags forpligtelse til at støtte kongen, som følte sig tryk ved at drøfte de politiske problemer med etatsråden.

H. N. Andersen gik i sin henvendelse ud fra en forestilling om, at Frankrig og England havde en fælles Østersøpolitik; det havde de ikke, og derfor blev hans aktion resultatløs, men i betragtning af, at Tardieu kendte H. N. Andersens holdning, kan man nok forstå, at han under mødet med den danske delegation bestandig spurgte, om den nu også var enig.

24. Afgørelsen træffes i Paris

Den 25. februar holdt de britiske og de amerikanske delegerede i den belgisk-danske delegation et fælles møde for at fastlægge en kurs i det slesvigske spørgsmål. Man enedes om følgende 5 punkter:

- 1) Den danske og den tyske regering vil få meddelelse om, at de allierede agter ved folkeafstemning at bestemme den fremtidige grænse mellem de to lande. De nærmere enkeltheder skulle senere fastlægges.
- 2) Den tyske regering vil få ordre til at trække alle flåde- og hærstyrker tilbage fra følgende amter: Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Flensborg by, Flensborg land, Tønder, Slesvig og Husum. Ingen tyske styrker vil forblive i dette område, indtil grænsen endeligt er fastlagt. [Dette betød stort set rømning til en linje Kappel-Tønning.] 15 dage efter at ordren er givet, skal rømningen være tilendebragt.
- 3) En allieret flådestyrke vil blive sendt til Flensborg fjord rede til at landsætte tropper til om fornødent at opretholde ordenen.
- 4) En allieret og neutral kommission vil fastlægge det område, inden for de nævnte amter, hvor der skal afstemmes, og vil overvåge den måde, på hvilken afstemningen finder sted, og vil senere anbefale en grænse mellem Danmark og Tyskland på grund af afstemningsresultatet.
- 5) I det omfang det er foreneligt med de ovenfor nævnte forholdsregler, og indtil den fremtidige grænse er fastlagt, kan den civile lokaladministration fortsætte med sine normale funktioner i de nævnte distrikter. Fordeling af levnedsmidler kan ske efter det i Preussen gældende system [229].

Dagen efter indledte den belgisk-danske kommission for alvor sine overvejelser. En yderst forbeholden og kølig holdning over for den danske regering lyser ud af den måde, hvorpå den franske diplomat Jules Laroche indledte forhandlingerne ved mødet den 26. februar 1919. Det var overraskende for komiteen, sagde han, at stå over for en regering,

der forlangte mindre, end den ville have ret til at kræve. »Det er først for ganske nylig og som følge af de allieredes sejr og den udvikling, der var foregået i Danmarks offentlige mening, at den kongelige danske regering til en vis grad er gået med til i den såkaldte mellemslesviske zone at bøje sig for de nationale ønsker og for de stemmer, der er deres tolk Ikke desto mindre fremstiller denne regering sig for os i en omvendts klædebon og endda som en ufuldstændig konvertit. Den har snævert begrænset den del af Mellemslesvig, hvori der ønskes folkeafstemning, og i den anledning er den genstand for bebrejdelse både i Slesvig og Danmark«. Det her citerede stykke fremtræder i Tardieus bog (s. 100) som gengivelse af protokollen, men protokollens ordlyd var endnu skarpere: »Så længe som den (danske regering) troede på en sejr for Tyskland, eller blot på, at Tyskland ville overleve som en stærk magt, tænkte den danske regering, der gennem hele krigen havde vist meget markante pro-tyske følelser, kun på at træffe aftale med sin frygtelige nabo med henblik på den nordlige del af Slesvig; men parallelt med krigens udvikling til fordel for de allierede og under indtryk af, at den offentlige mening manifesterede sig til fordel for de allierede og associerede regeringer, blev København-regeringen mere tilbøjelig til i en mere venlig ånd at lytte til de stemmer, der hævdede sig til fordel for de nationale aspirationer. Ikke desto mindre står vi over for det paradoksale billede af en regering, som kun med den yderste tilbageholdenhed har overtaget som sine, kravene fra det land som den repræsenterer. Kommissionen må derfor overveje, om ikke den danske regerings krav må udvides«[230].

Problemet formulerede Laroche i et spørgsmål til sine kolleger: »Er det vor opfattelse, at den danske regerings krav binder os, og at vort arbejde bør udføres inden for den territoriale ramme, denne anmodning trækker op? Eller står det os tværtimod frit at undersøge sagen ud over disse grænser og at tage deres mulige udvidelse under overvejelse?« Komitéen besluttede: »at benytte den danske regerings anmodning som grundlag for sine drøftelser uden at betragte sig som bundet af dens ordlyd«. Laroche foreslog derefter, at man skulle danne en første zone med den af den danske regering fastsatte afgrænsning og således, at Flensborg blev holdt uden for dette område, selvom to medlemmer af Vælgerforeningens tilsynsråd den 17. november havde udtalt sig for, at Flensborg burde indbefattes i Nordslesvig.

I den belgisk-danske kommission repræsenterede Jules Laroche det

konstruktive element. Han havde foran sig to forslag, eet fremsat af den danske regerings officielle repræsentanter og et af Ionas Collin, der af Laroche blev opfattet som repræsentant for »de interesserede selv« i Mellemslesvig. Af de to forslag havde Laroche kun oprigtig sympati for det af Collin udarbejdede. Men for at kunne basere sig på det, måtte han se at komme uden om det officielt fremsatte. Det gjorde han ved at fremstille det, som om det principielt gik ud på, at befolkningen i de til Nordslesvig grænsende mellemslesvigske distrikter, indbefattet Flensborg, såfremt de selv udtalte ønsket derom, skulle opfordres til distriktsvis at udtale sig om, hvorvidt de ønskede at genforenes med Danmark. Han havde tilsyneladende ikke forstået, at Bernhofts og H. V. Clausens forslag gik ud på kommunevis afstemning i det afgrænsede område, der senere kaldtes 2. zone. Tankegangen bag det af Bernhoft og H. V. Clausen fremsatte forslag kaldte Laroche uklar, og spurgte om befolkningens »ønske« skulle betragtes som udtrykt i de allerede indkomne petitioner eller skulle den foreslåede afgrænsning kunne ændres, efterhånden som nye henvendelser fremkom? I det sidste tilfælde ville man være henvist til at vente på ubestemt tid, mente han. Således som sagen blev fremstillet af Jules Laroche var det et oplæg til at forkaste den af Bernhoft og H. V. Clausen foreslåede sydlige afgrænsning af 2. zone.

Den amerikanske repræsentant Charles H. Haskins udtalte, »at det ville være forbundet med alvorlige ulemper kun at give de distrikter, der anmoder derom, adgang til folkeafstemningen«.

Resultatet af det første møde blev sammenfattet i en resolution: »Kommissionen er af den mening, at når Nordslesvig har stemt, skal, efter en vis tids forløb, og efter at landet er blevet fuldstændig rømmet af de tyske myndigheder, befolkningen i en del af Slesvig kaldes til at stemme, uden at grænsen for dette afstemningsområde dog i øjeblikket nærmere er fastsat. Der er enighed om, at afstemningen skal foretages i det samlede område, men at der så vidt muligt ved den fremtidige grænses fastsættelse skal tages hensyn til hvert distrikts afstemning«. Dermed var man kommet ud over det officielle danske forslag til det sydlige afstemningsområde.

Spørgsmålet om sydgrænsen for dette område stod imidlertid stadig åbent. Den amerikanske repræsentant spurgte om, hvor langt det ville være rimeligt at gå. Hertil svarede Laroche: »Det synes mig, at man som grænse for afstemningsområdet kunne tage linien Kappel-Tønning, dvs. den linie, som den danske regering foreslår som grænse for de ty-

ske troppers rømning. Jeg minder dog kommissionen om, at den danske minister har krævet langt mindre«[231].

Der ligger en tilsnigelse i denne formulering, Bernhoft og H. V. Clausen havde ikke foreslået en rømning til en linje Kappel-Tønning, de havde, som nævnt, foreslået rømning af garnisonerne i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Tønder og Flensborg, men deraf at slutte til en linje Kappel-Tønning var ubegrundet. Man tør af formuleringen udlede, at i al fald de franske repræsentanter gerne havde set den definitive grænse lagt ved en linje Slien-Danevirke-Ejder.

I David Hunter Millers gengivelse af protokollen foreligger der en anden formulering, som ikke findes i det officielle referat. Det hedder heri: »Formanden mener, at linjen Kappel-Tønning bag hvilken den danske regering kræver tilbagetrækning af tyske styrker, kunne tages i betragtning. På den anden side har den danske minister for det øverste råd forklaret, at Mellemslesvig, i hvilket en afstemning kunne komme på tale, ville omfatte den sydlige del af Tønder amt, en del af Flensborg samt Hjolderup sogn,« [i Husum amt] [232].

Her var forholdet altså rigtigt forstået. Ingen i Danmark havde tænkt på en Kappel-Tønning linje som grænse for et afstemningsområde, end ikke Collin. Hans forslag begrænsede sig til linjen Kappel-Husum. Det blev som nævnt en fast bestanddel af den belgisk-slesvigske kommissions sprogbrug, at den danske regering havde begæret militær rømning til en linje Kappel-Tønning.

Da man var kommet så vidt på mødet den 26. februar, foreslog Laroche »for at simplificere sagen«, at man skulle holde sig til, »hvad de interesserede selv anmodede om - f. eks. til de forslag, dr. Ionas Collin, Mellemslesvigs delegerede, har fremsat.« Professor Haskins henviste i denne forbindelse til, at en dansk delegation i nær fremtid ventedes til Paris, og Laroche svarede, at det sikkert ville have interesse at høre den danske regerings og de slesvigske repræsentanters mening, men indtil videre kunne man tage den historiske Danevirke-linje i betragtning og forlænge den mod øst til Kappel og mod vest til Husum eller Tønning.

Kommissionen arbejdede under et vist tidspres, idet 1 O-mandsrådet havde krævet en indstilling før den 8. marts. Da det kunne være usikkert, om man kunne nå at høre en dansk delegation inden denne dato, blev konklusionen: »Hvis kommissionen ikke inden den 8. marts har haft lejlighed til at høre de danske og de slesvigske delegerede, som den

ønsker at hidkalde, vil den i sin indstilling til det øverste råd anmode om, at det i freds-præliminærene må blive fastslået, at Tyskland under alle omstændigheder skal rømme Slesvig indtil en linie Kappel-Tønning, og det er muligt, at der nord for denne linie vil finde folkeafstemning sted, for at befolkningerne kan få adgang til at udtale sig om, hvorvidt de ønsker genforening med Danmark - ligesom det er muligt, at grænsen som følge af folkeafstemningen vil blive rykket ned til denne linie« [233].

Den 28. febr. fik Bernhoft og H. V. Clausen af Laroche en foreløbig orientering om det første møde og der blev stillet nogle spørgsmål til dem; bl.a. om evakueringen. De var begge meget bekymrede ved forslaget om en rømningsgrænse Kappel-Tønning. Den 2. marts skrev Bernhoft til Laroche, at denne linje indebar den ubehagelighed, at derved byen Slien blev inddraget i evakueringsområdet. Det ville frembyde vanskeligheder af praktisk art at erstatte centraladministrationen i provinsen Slesvig-Holsten (overpræsidenten og regeringspræsidenten samt talrige funktionærer). En linje Kappel-Isted-Arlå ville lade Slien og Husum forblive syd for rømningslinjen [233a].

Forberedelserne til at afsende den ovenfor omtalte danske delegation er omtalt i det foregående kapitel. For begivenhedernes videre forløb fik det betydning, at Danevirkebevægelsen som modvægt til den officielle delegation søgte at få sendt en delegation af sydslesvigere til Paris. Den 27. febr. meddelte det franske gesandtskab i København pr. telegram, at Bent Holstein var parat med en delegation af sydslesvigere [234]. Grev Holstein havde også været hos den engelske chargé d'affaires i København Lord Kilmarnock. Denne berettede den 27. februar 1919 om et besøg han havde haft af to dybt interesserede danskere hvoraf den ene lige var kommet fra Mellemslesvig. [Det var Holstein]. De fortalte, at der i Mellemslesvig var en stærk stemning for at blive hørt af fredskonferencen, og at man ønskede at sende en delegation, som man håbede måtte blive modtaget lige så godt som den fra Nordslesvig. Man ønskede at hele Mellemslesvig skulle høres og ikke blot distrikterne ved grænsen til Nordslesvig [235]. Man ventede altså omkring 1. marts to delegationer til Paris.

Den 1. marts holdt den belgisk-danske kommission et nyt møde. I Tardieu og Franz v. Jessens bog om Slesvig på fredskonferencen er mødet den 1. marts refereret ret summarisk, men David Hunter Miller har i sin bog gengivet hele protokollen i den udførlige franske ud-

formning [236], og det er derved muligt at fremdrage karakteristiske nuancer.

Først drøftede man om man skulle vente på de bebudede delegationer. Der udspandt sig følgende ordskifte: »Laroche: Det vil være interessant at afvente de delegerede. Formanden: De taler om lokale delegerede? Laroche: Den danske regering har bebudet en delegation som for Slesvigs vedkommende indbefatter medlemmer af [den tyske] Reichstag. Det er tyske deputerede fra Mellemslesvig [hermed må der være tænkt på de tre danske parlamentarikere fra Nordslesvig]. Desuden bebuder man tyske slesvigere fra den sydlige del af Slesvig. Man har spurgt, om vi vil autorisere dem afrejse og det har vi gjort. Disse slesvigere har til hensigt at udtrykke ønsket om, at deres hjemstavn tilsluttes Danmark. Det vil gøre det muligt for os at fastlægge de distrikter, i hvilke man endnu kunne finde slesvigere, som ikke ønsker at forblive tyske. Formanden: De har ikke oplysninger om enkelthederne? Laroche: Den første delegation vil ankomme her om to dage. Jeg har ingen oplysninger, hvad den anden angår.«

Ordskiftet giver et godt indtryk af, at man ville ligestille en officiel dansk delegation med den af Danevirke-mændene bebudede. Kommissionen så på en måde sig selv i rollen som den afgørende faktor i valget mellem to programmer for grænseflytningen.

Tardieu mente, at man nok kunne udsætte de definitive beslutninger 5-8 dage, men næppe længere. Man gik derefter over til at drøfte afstemningslinjerne, idet man tog forbehold m.h.t. resultatet af forhandlingerne med de to delegationer.

I overvejelserne om den sydlige afstemningsgrænse kom spørgsmålet om Kieler-kanalen ind i billedet. For en gangs skyld ytrede den japanske repræsentant sig. Han fandt, at kanalen udgjorde en naturlig grænse, især hvis man ville internationalisere den, men ikke desto mindre var det hans opfattelse, at man ikke skulle gå så langt; Laroche gav udtryk for, at han kunne forstå de danske betænkeligheder ved naboskabet til kanalen, men forholdt sig i øvrigt indifferent til spørgsmålet.

Der var til slut enighed om at holde kanalproblemet uden for; det skal forstås således, at man ikke ville foreslå en ordning, der inddrog Danmark i en forpligtelse m.h.t. Kieler-kanalen, men man tog ikke stilling til kanalens skæbne som sådan. Det var et problem for kommissionen vedr. de europæiske vandveje.

Laroche fremstillede derefter forholdet således, at der var to linjer

at vælge imellem, begge begyndende ved Kappel, den ene endte ved Tønning: »det er den linje for evakueringen af de tyske tropper, som er foreslået af den danske regering«, sagde Laroche, den anden endte ved Husum. Han nævnte ikke, at det var den af Collin foreslåede. Tardieu fandt evakueringslinjen i orden; men spørgsmålet var, hvilken af de to linjer, der skulle afgrænse afstemningsområdet. Laroche oplyste, at den danske regering havde ønsket, at evakueringslinjen skulle forløbe sydligere end afstemningslinjen, og han fandt egentlig en sådan sondring rimelig. Han oplyste, at man også skulle gøre indstilling om det interval, der skulle være mellem de to afstemninger og fandt, at det først fornødne ville være at foreslå indføjet i fredspræliminærene, at tyskerne skulle rømme området til Kappel-Tønning-linjen, og at der ville blive foretaget afstemning i det rømmede område, i den nordlige del hurtigst muligt, i den sydlige del 6 måneder senere.

På mødet oplyste Laroche yderligere, at han regnede med snarest at træffe den danske gesandt, til hvem han ville stille en del spørgsmål vedrørende Nordslesvig, og han spurgte, om han også var bemyndiget til at tale om det sydlige Slesvig [239]. Hertil svarede Tardieu nej; der var forskel på de to områder, hævdede han; dermed begyndte et mummespil, der lod det officielle Danmark i uvidenhed om rækkevidden af de beslutninger, der blev truffet. Laroche foreslog desuden, at der syd for selve afstemningsområdet afgrænset ved Danevirke skulle være en stribe, der skulle rømmes for at give beskyttelse mod tysk propaganda. Han foretrak, at hele det slesvigske område blev rømmet. Det ville efter hans mening give en god beskyttelse mod tysk propaganda »men en del af dette område grænser op til Kieler-kanalen. Hvis denne kendsgerning, som fra et vist synspunkt frembyder visse fordele, på den anden side gør dette forslag umuligt, kunne man fiksere en linje 6 km syd for linjen Slien og jernbanen Slesvig-Husum, som danner syd-grænsen af den zone, i hvilken der skal afholdes folkeafstemning«[238]. Tanken synes ikke at være forfulgt videre; i det endelige traktatudkast er der ikke tale om en særlig rømningszone syd for afstemningsområdet.

Der kan være anledning til her at gøre en første status, idet linjerne nu begyndte at tegne sig i landskabet. Det mest afgørende var vel, at forslaget om en-bloc afstemning for Nordslesvig ikke mødte nogen form for modstand. For hele den fremtidige udvikling blev det af afgørende betydning, at Nordslesvig i den af Vælgerforeningen foreslåede afgrænsning skulle stemme under eet. Når H. P. Hanssen havde foreslået

en en-bloc ordning, var det utvivlsomt for at undgå tyske enklaver eller slippe for en udligning, der ville betyde opgivelse af områder med dansk flertal, ligesom der var tilstræbt en vis geografisk udligning; men som tingene udviklede sig blev en-bloc-bestemmelsen et bolværk mod pres sydfra. Havde man valgt en kommunevis afstemning fra Kongeå til Danevirke og ladet spørgsmålet om grænsen stå åbent, havde den internationale kommission haft større bevægelsesfrihed til at fastlægge en linje. Når grænsen skulle drages under hensyn til økonomiske og geografiske forhold, havde det været let at argumentere for, at f.eks. Flensborg snarere hørte til Nordslesvig end til Sydslesvig, og man kunne drage byen med ind i et område, der under eet havde dansk flertal. I realiteten blev nok Flensborgs skæbne afgjort ved, at en-bloc-bestemmelsen for Nordslesvig blev accepteret.

Den anden principielle afgørelse var den sydlige afstemningszones første afgrænsning, men mere vigtig end afgrænsningen var beslutningen om, at der under alle omstændigheder skulle være folkeafstemning i et stort område syd for Clausen-linjen.

Collin havde bedt om umiddelbar afståelse til Danevirkelinjen, vel vidende, at en afstemning ikke ville give hans linie store chancer. Beslutningen om at lægge folkeafstemningsprincippet til grund blev fastholdt, og det var af fundamental betydning.

Som situationen tegnede sig 1. marts, måtte man altså regne med to afstemningszoner. Nordslesvig som den ene og området syd derfor indtil Kappel-Husum-linjen som den anden. De to zoner udgjorde tilsammen det område, der skulle rømmes for tysk militær.

På kommissionens møde den 1. marts blev der også truffet afgørelse om en overgangsordning. Der var enighed om at indsætte en international kommission til at forberede folkeafstemningen og til at overvåge dens udførelse, således at der blev pålagt den ansvar for ordenens opretholdelse i de af de tyske tropper og den tyske forvaltning rømmede områder. De militære magtmidler skulle bestå i et eller to krigsskibe stationeret i Flensborg. Kommissionen skulle omfatte neutrale medlemmer. Svenske og nordmænd ville være egnede, mente man, medens danske og tyske personligheder kunne tilknyttes som tekniske medhjælpere. Dette problem var uden politiske komplikationer. Kimen til »Commission internationale du Slesvig«, som det officielle navn blev, i daglig tale forkortet til CIS, blev lagt ved denne lejlighed.

25. Den danske delegation i Paris

Den 5. marts nævnte Clemenceau i timandsrådet, at den danske rigsdag havde sendt en delegation til fredskonferencen, men da sagen allerede var henvist til den belgiske kommission, foreslog han, at delegationen også blev det [239].

Dagen efter fik den dansk-slesvigske delegation foretræde for den belgisk-danske kommission. H. V. Clausen har i et brev til M. Mackeprang den 12. marts 1919 givet en levende skildring af mødet, og hans gengivelse af replikskiftet danner et godt udgangspunkt for en vurdering af det officielle referat. Han skriver: »Vor note [der må være tale om forelæggelsen 21.2.] var gennemgået og godkendt, men de ville rette en del spørgsmål til os. *Er alle enige om Nordslesvigs sydgrænse?* Ja. *Hvornår bør evakueringen og afstemningen finde sted?* Hurtigst muligt; den sidste 14 dage efter den første. *For de sydligere egne er forholdene fo mere komplicerede?* Rømningen hurtigst, men der skal frist til agitationen 4 uger f. eks. *Hvor stor er garnisonen i Flensborg?* Grau: 4000. *Hvorledes skal den foreløbige administration ordnes? Har De mandene?* For Nordslesvig ja. *Vi ønsker Deres råd om evakueringsgrænsen. Skal den falde sammen med afstemningsgrænsen?* Bedre, at den går sydligere. *Ønsker De også embedsmandene afsat hernede?* Vi har ingen interesse deraf. *Arbejder- og soldaterrådene bør forsvinde?* Ja. *Skal centraladministrationen i Slesvig forsvinde? Vil det ikke gøre et moralsk indtryk?* Moralsk muligt, men det er ikke nødvendigt. *Skal evakueringslinjen gå syd eller nord om Slesvig? Nord om. Hvorledes har De tænkt Dem den internationale kommission?* Hanssen begynder at tale om en kommission af danske og tyske, og jeg må tysse på ham. Intet kunne være mere uheldigt at foreslå de allierede. Det blev da til en international kommission. *Af stormagterne alene eller vil De have skandinaver med?* Gerne det sidste. *Vil De have danske og tyske ind i kommissionen?* Nej, kun som sagkyndige. *Hvor skal den tage sæde?* Flensborg. *Hvorledes skal den virke?* I Nordslesvig er det ikke nødven-

digt, at den administrerer, men kun at den leder valgene og afstemningen. I Mellemslesvig må den remplacere »des fonctionnaires supérieures« (overordnede embedsmænd). *Hvilke embedsmænd skal remplaceres?* I Flensborg vil det være vanskeligt, dog må overborgmesteren og politimesteren fjernes. Grau henleder opmærksomheden på advokat Raun til at blive tilforordnet. *Skal kommissionen have en tilforordnet ved valgstederne?* Dagen i forvejen i vort møde havde Hanssen forkastet et forslag af mig om, at hvor der ikke var danske tü valgbesiddere i Mellemslesvig, skulle de tages fra Nordslesvig. I dag tog han det op. *Er Kommissionen nok, eller skal der tropper til fra de allierede?* I Nordslesvig unødvendig, men i Mellemslesvig muligt; krigsskib i Flensborg havn med et landgangsdetachment. *Hvor stort?* Kloppenborg: 2000. De andre nej, nej 500. Der blev derefter drøftet finansielle spørgsmål og optionsvilkårene og endelig, om der skulle gives garantier til det tyske mindretal, hvortil Alexander Foss svarede: »kun dem, der ligger i de danske love, og i at Danmark er et frit demokratisk land.«

Efter H. V. Clausens referat kunne mødet minde om en eksamination, og der blev egentlig afgivet forbavsende mange svar, der afveg fra instruksen af 14. januar 1919, og fra de forslag, man var blevet enige om på forhånd, men som passede til kommissionens forventninger. Bernhoft var underrettet om dem i store træk. Med den viden, vi nu har om det kommissionen faktisk havde besluttet, blev delegationen dog stort set holdt for nar. I en beretning om mødet skrev Kloppenborg-Skrumsager senere: »Det var et smukt smil, Tardieu havde; han havde det også, da vi ikke ville have afstemningen helt ned til Danevirke«[240J. Om smilet nu var smukt eller ikke, så var det smil den eneste antydning af, at der på dette afgørende punkt kunne være divergenser.

Det havde ikke været urimeligt, om Tardieu havde åbnet mødet med en meddelelse om de overvejelser, kommissionen hidtil havde gjort sig, og de forslag den var nået frem til, men så havde forslaget om afstemning til Danevirke fremkaldt et ramaskrig, og det havde været udelukket for kommissionen, at opretholde et sådant forslag over for en »enig« delegation. Derfor kom evakueringslinjen til at spille så stor en rolle i drøftelsen. Det ville for kommissionen være en fordel at kunne sige, at det danske ønske om rømningslinie var gjort til afstemningslinie. Men det lykkedes ikke at få delegationen til at acceptere linjen Kappel-Tønning som rømningslinie. Det var tydeligt, at Tardieu gerne så byen Slesvig og de derboende overordnede tyske embedsmænd evakuerede,

men delegationen svarede: »Vi ønsker, at et område på en halv snes kilometers bredde syd for afstemningsområdet sydligste grænse skal rømmes af de tyske tropper«, og da Tardieu pressede videre med spørgsmålet: »De ønsker altså ikke, at den civile preussiske administrations høje embedsmænd skal fjernes?« var svaret igen »nej«. Tardieu: »Men nu i Mellemslesvig - vil det ikke være nødvendigt der at fjerne de civile preussiske myndigheder?« Igen var svaret »nej«; delegationen ønskede ikke disse myndigheder fjernet i Mellemslesvig, fordi der her ville savnes personligheder til at træde i de nuværende øvrigheders sted [241].

Det har tilsyneladende forvirret de delegerede, at Tardieu pressede så hårdt på i dette spørgsmål, og efter nye overvejelser besluttede den da, at der burde sendes et skriftligt svar, hvori det hed, at delegationen ikke udtalte noget ønske om rømning af byen Slesvig, og at den betragtede det som tvivlsomt, om rømningen kunne udøve nogen indflydelse på afstemningen til den ene eller anden side [242].

Det havde overrasket den belgisk-slesvigske kommissions medlemmer, at de delegerede havde været enige i alle spørgsmål, og at enigheden også omfattede repræsentanter for oppositionspartierne. Danevirkebevægelsens inderkreds havde stærkt støttet af den franske gesandt i København bagvasket det officielle Danmark. Herover havde delegationen dannet en kraftig modvægt. På den anden side vidste i det mindste de franske forhandlere, at kongen og H. N. Andersen uanset de fremsatte forslag ville acceptere, hvad de allierede blev enige om. Men H. N. Andersen forholdt sig tavs.

Den belgisk-slesvigske kommission fandt det dog nødvendigt, efter at have hørt delegationen, at tage et lidt større hensyn til danske ønsker, end den oprindeligt havde tænkt sig. Den 8. marts holdt den møde for definitivt at formulere standpunkterne. Nordslesvig voldte ingen problemer. Om Mellemslesvig hedder det i Tardieus værk fra 1926, »kommissionen udviklede de grunde, hvorfor den mente at burde afslå den officielle danske anmodning om at begrænse afstemningen alene til »de til Nordslesvig grænsende distrikter, der udtalte ønsket om at komme til at stemme.« I betragtning af, at den officielle danske anmodning gik væsentlig ud over de lige karakteriserede egne, kan formuleringen virke forbavsende. Kommissionen opfattede tilsyneladende stadig Danmarks ønske på den måde, at man i det område, hvor der skulle stemmes kommunevis, skulle lade forespørgse, om der blev ønsket

en afstemning. Det hedder i referatet af kommissionens møde, at det ville »blive temmelig vilkårligt at fastsætte et minimum på ansøgere, hvis henvendelse skulle tages i betragtning, og det måtte på den anden side anses for nødvendigt, at et sådant minimum blev fastsat.« Det havde aldrig været den officielle danske hensigt, at der først skulle være ansøgningsprocedure og så en afstemning; forslaget gik ud på, at der skulle være kommunevis afstemning i hele det område, der senere kaldtes 2. zone. Kommissionen havde behov for at distancere sig fra det danske forslag og kom derfor med en argumentation mod en petitionsprocedure, der ikke var foreslået. Kommissionen anførte mod tanken, at mange mellemslesvigere ville afholde sig fra offentligt at tilkendegive deres ønsker af frygt for tyske represalier, hvis de igen skulle blive tyske. Kommissionen ville derfor udstrække afstemningen til alle egne, hvor der måtte være nogen udsigt til at finde danske sympatier, og dermed mente medlemmerne engang for alle at få spørgsmålet bragt ud af verden.

Den danske regering havde udtalt frygt for de uheldige virkninger, det ville få på den offentlige mening, hvis i det sydlige område et stort flertal udtaler sig mod genforening med Danmark. Dette argument havde gjort indtryk på kommissionen, men når afstemningen var kommunevis, og grænsen blev fastlagt i henhold hertil, fandt kommissionen, at denne frygt var uden praktisk betydning; det var dens opfattelse, at rømningen ville have en gunstig indflydelse på stemningen.

Alligevel følte kommissionen sig sat i et dilemma ved at stå over for danske ønsker, der på et væsentligt punkt ikke harmonerede med dens eget forslag, men Jules Laroche fandt på en udvej. Han foreslog, at man skulle dele det sydlige afstemningsområde, afgrænset af Clausenlinjen i nord og Danevirke i syd i to zoner. Hvoraf den ene skulle svare til det officielle danske forslag til afgrænsning af det mellemslesvigske afstemningsområde; og den anden til det syd derfor liggende område, der ville så ialt blive 3 afstemningszoner. Der skulle stemmes i Nordslesvig eller

1. zone hurtigst muligt, i Mellemslesvig eller 2. zone fem uger efter afstemningen i Nordslesvig, og i den sydligste 3. zone nogle uger senere. Laroche mente, at der var gode chancer for de danske i de nordlige zoner, og at gunstige afstemningsresultater her ville have indflydelse på den sydligste zone; men skulle der her blive tysk flertal, ville indtrykket af nederlag mildnes for dansk offentlig mening ved de gode resultater, der forud var opnået.

Den amerikanske professor Ch. Haskins sagde: »Denne løsning er særdeles sindrig og fjerner visse vanskeligheder. . .« Han accepterede med det samme, mens den engelske repræsentant, Sir Eyre Crowe, mente, at den dobbelte afstemning kunne opfattes, som om de allierede ville lave propaganda for at påvirke stemmeafgivningen i en for Tyskland ugunstig retning. Italieneren Vanitelli-Rey mente ligeledes, at delingen af det mellemslesvigske område i to afsnit kunne udøve en skadelig indflydelse på afgørelsernes moralske virkning. Men Laroche forsvarede sit Columbus-æg: »Den foreslåede fremgangsmåde har intet andet formål end at vænne befolkningerne fra at leve under tysk tvang og undertrykkelse. Man ville iøvrigt kunne imødekomme de af de britiske og italienske delegerede rejste indvendinger ved at nøjes med et meget kort mellemrum mellem de to sidste afstemninger f. eks. 14 dage.« Dermed var betænelighederne overvundet, 3. zone var opstået, både i 2. og 3. zone skulle der stemmes distriktsvis [243].

Om aftenen hidkaldte Jules Laroche, H. A. Bernhoft, H. P. Hanssen og H. V. Clausen for med dem at drøfte nogle detaljer. Ifølge H. P. Hanssens referat indledte han med at meddele, at kommissionens indstilling var færdig og sagde, at kommissionen havde besluttet at drage *rømningslinjen* syd for Slesvig by. Han undlod at meddele, at denne rømningslinje også var foreslået som afstemningslinje.

Hvis der ikke var kommet en dansk delegation til Paris, var der nok kun blevet eet stort afstemningsområde syd for Skelbæk-linjen. Delingen af det sydlige område i 2. og 3. zone blev af allerstørste betydning, og littede senere den danske regerings modstand mod afstemningsområdets udvidelse, men beslutningen om en 3. zone var foreløbig en dyb hemmelighed.

På den danske delegations møde med den belgisk-danske kommission den 6. marts 1919 stillede formanden også følgende spørgsmål: »Hvilken stilling indtager De til de fremtidige eventuelle tyske mindretal, som måtte blive tilbage nord for den nye grænse.« Gesandten svarede umiddelbart, at der ikke behøvedes særlige garantier, da den danske forfatning sikrede dem al den frihed, de var berettiget til at kræve. Tardieu var i princippet indforstået med denne udtalelse, men bad om en skriftlig erklæring. Den fik følgende ordlyd:

»De delegerede er enige om, at foreningen af det danske Slesvig med kongeriget bør foregå således, at alle den danske stats fremtidige borgere behandles efter samme liberale og demokratiske grundsætninger og

skal nyde samme rettigheder. Heraf følger, at det tyske mindretals naturlige ret til at bruge deres eget sprog vil blive respekteret. De delegerede konstaterer navnlig, at den frie skole er et princip, som altid er blevet fulgt i den danske lovgivning«[243a].

Med Versaillestraktaten og under det nyoprettede Folkeforbund fik mindretallene en bredere anerkendelse, end de hidtil havde haft, og der blev gennemført nogle mindretalstraktater, men for Danmarks vedkommende nøjedes man med en ensidig erklæring.

Den 10. marts behandlede folkeretseksperterne indstillingen fra den belgisk-danske kommission.

Den amerikanske ekspert D. H. Miller har skildret mødet, der holdtes i det franske udenrigsministeriums lokaler. »Henimod kl. 6, da vi næsten var færdige med vort arbejde, fik vi at vide, at den belgiske kommission, som behandler den slesvigske sag, ønskede at vi skulle gøre det færdigt nedenunder i det rum, hvor de holdt møde og så forelægge det for dem. Vi gik så nedenunder, afsluttede arbejdet og forelagde det for kommissionen med de nødvendige forklaringer, givet af M. Fromageot [den franske ekspert] og det blev godkendt.«

I denne hyggelige atmosfære skete en ikke uvæsentlig ændring af valgretsreglerne. Den 8. marts havde man vedtaget, at stemmeret skulle tilstås alle *i folkeafstemningsdistriktet bosatte* mænd og kvinder, der havde fuldendt det 20. leveår og som

- a) var født i de områder, hvor folkeafstemningen finder sted,
- b) eller havde haft fast bopæl der før 1. januar 1900,
- c) eller var født i disse områder, men udvist af de tyske myndigheder.

Folkeretseksperterne foretog en lille ændring, som fik vidtrækkende konsekvenser: »Stemmeret gives til alle personer uanset køn, som o.s.v. Man havde glemt ordene »i folkeafstemningsdistriktet bosatte«, der skulle stå mellem »alle« og »personer«. Da fredstraktaten blev offentliggjort den 7. maj 1919, var der ingen, der opdagede fejltagelsen. Den kunne endnu være rettet. Ændringen gav alle i området fødte uanset bopæl stemmeret. Det betød for Flensborg og den sydlige del af Nord-slesvigs vedkommende en meget stor og utilsigtet fordel for tyskerne.

På en række møder i marts havde den italienske delegation søgt at få selve spørgsmålet, om der skulle være folkeafstemning eller ej, hensendt til det øverste råd; det var konsekvenserne m.h.t. Sydtyrol, som lå italienerne på sinde, men den italienske repræsentant fulgte til slut den

fælles indstilling. I et møde den 19. marts 1919 færdigbehandlede den belgisk-slesvigske kommission indstillingen.

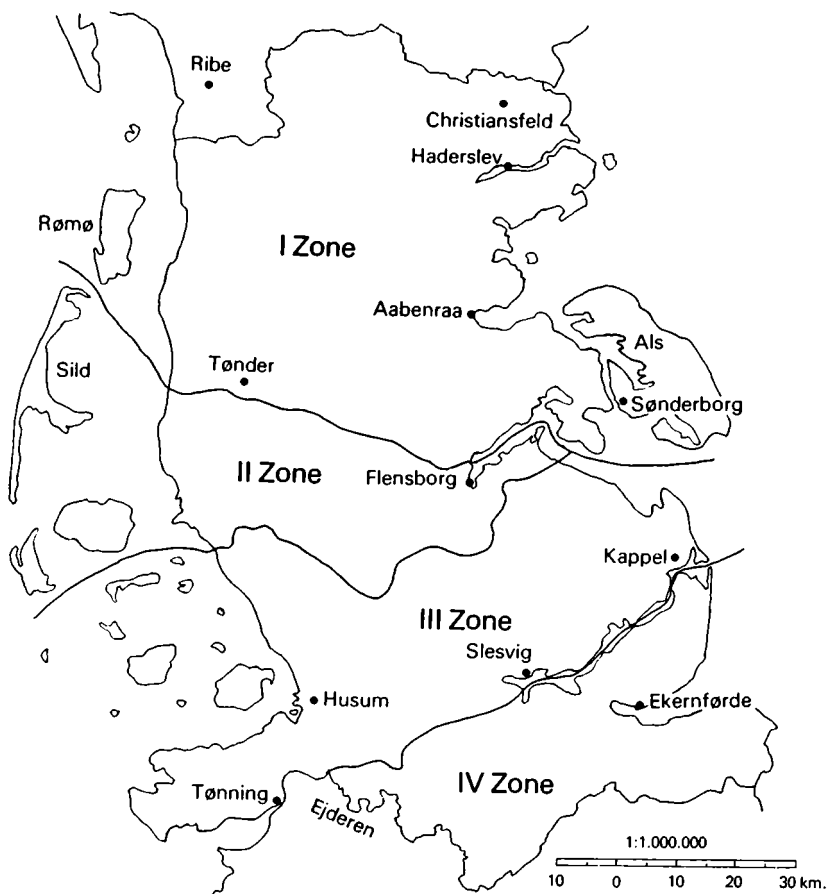
Den officielle rapport fra mødet den 19. marts indledtes med en gengivelse af de tre danske krav:

- 1) at befolkningen i Nordslesvig blev opfattet som en valgkreds og fik adgang til med ja eller nej at stemme om at komme til Danmark,
- 2) at de til Nordslesvig grænsende distrikter inklusive Flensborg som fremsatte ønske derom, blev kaldet til en særlig kommunevis afstemning.
- 3) at de nødvendige sikkerhedsforanstaltninger til garanti af afstemningens frihed blev tilvejebragt ved evakuering af tysk militær og ved at indsætte en international kommission til at sikre forberedelse og gennemførelse af afstemningen.

For at få stemmeret skulle man:

- a) være 20 år på dagen for undertegnelsen af de foreliggende fredspræliminærer,
- b) være født i afstemningsområdet uanset om man for øjeblikket boede der, var blevet udvist af de tyske myndigheder eller havde været bosat der siden en dato, der lå før 1. januar 1900.

I kommentaren hed det, at man ikke havde ment at burde begrænse afstemningen i den sydlige zone til de kommuner, der havde petitioneret, som foreslået af den danske regering. Den fremgangsmåde ville fremkalde store vanskeligheder, det måtte i så fald anses for nødvendigt at fastslå et vist minimum på antallet af petitioner, og man kunne ikke slå ind på den vej uden at ende i vilkårlige afgørelser. Mange ville af frygt lade være med at petitionere. Man ville derfor kalde alle kommuner i 2. zone til at stemme, men man ville gå videre og oprette en 3. zone, selvom 2. zone ville give tysk flertal. I protokollen indførtes den formulering, der senere gik over i de officielle dokumenter: »På den danske regerings anmodning er der truffet forholdsregler til at evakuere territoriet lige til Ejderen og Slien for tyske tropper og høje preussiske embedsmænd og at overdrage administrationen til en international kommission. Ud over de to zoner, hvor Danmark har krævet afstemning, har det forekommet klogt at udvide afstemningen til resten af det rømmede område lige til den danske historiske grænse ved »Landevirket« for at give befolkningen adgang til i fuld udstrækning og fuld frihed at træffe afgørelse selv og for at undgå konflikter i fremtiden«[244].



Zoneinddeling i henhold til forslag til fredstraktat af 7. maj 1919.

Efter dette møde måtte den belgisk-slesvigske kommission anse sit arbejde for afsluttet. Den 25. marts passerede forslaget en kommission, der skulle foreslå Tysklands nye grænser. Tardieu var også formand for denne kommission, og forslaget kunne nu passere videre til det øverste råd [245]. Men inden det nåede så vidt, undergik det en forandring, og det skyldtes Collin, der igen var kommet til Paris. Han var den 7. marts 1919 for anden gang rejst fra København, denne gang ledsaget af sin frue. Hensigten var at modvirke det indtryk af enighed

i dansk grænsepolitik, som den officielle delegation havde fremkaldt i Paris. Et nyttigt middel hertil så han i en delegation med repræsentanter fra Sydslesvig. Collin rejste over Hull-Southampton og Le Havre. Den 13. marts nåede han Paris. Da var de fleste medlemmer af den danske delegation lige rejst hjem i tillid til, at deres ønsker var imødekommet. Collin fik nu travlt med at bane vejen for »sin« delegation. Baggrunden for en sådan umiddelbar henvendelse fra Sydslesvig må søges i en energisk agitation, som Danevirke-mændene havde sat igang rundt om i Sydslesvig.

26. Nyorientering i Flensborg

Det program der blev lagt af Vælgerforeningen den 16. og 17. nov. 1918 havde sin baggrund i den nordslesvigske befolknings kamp mod det preussiske herredømme før 1914. Man var stiltiende gået ud fra de nationale styrkeforhold, som de sidst var blevet målt ved valget til den tyske rigsdag i 1912 og til den preussiske landdag i 1913. Valgene havde været opmuntrende for de danske. Nok havde man i nov. 1918 regnet med at passive kredse ville aktiveres, men sindelagsskifter i større målestok havde man næppe regnet med. Det viste sig imidlertid i første halvår af 1919, at der i Flensborg skete nationale forskydninger, og der var også et vist røre i de sydslesvigske egne, der ikke umiddelbart stødte op til Clausen-linjen. Disse tendenser blev støttet på det varmeste af Danevirkebevægelsen.

De første spor af en sådan nyorientering kunne man i jan. 1919 konstatere i den flensborgske handelsstand. Den centrale skikkelse i de flensborgske grossererers kreds var Kommerzienrat Mathias Hübsch. Han havde et stort korn- og foderstoffirma og var før 1918 kendt som meget tysksindet, men ved Tysklands sammenbrud i 1918 havde han mistet tilliden til Tysklands fremtid, og han mente, at Flensborg og Sydslesvig var bedst tjent med tilslutning til Danmark. Som formand for »Foreningen for handel og industri« havde han en indflydelsesrig position. Den dansksindede grosserer I. C. Paulsen var medlem af denne forenings bestyrelse. På dagsordenen til et møde i foreningen den 21. januar 1919 stod som punkt 7: »Beslutninger til skridt, der må tages for at bevare Slesvigs enhed, i givet fald ved afståelse af enheden til Danmark.« På mødet gjorde Mathias Hübsch rede for sit synspunkt, at en grænse umiddelbart nord for Flensborg ville være katastrofal for byens erhvervsliv, og at derfor det bedste ville være at hele Slesvig gik til Danmark. Men flertallet var af en anden opfattelse. Skibsreder Hermann Schuldt, grosserer Christiansen, direktør Iversen fra Valsemøllen og fabrikant Nane Krog gik hårdt imod forslaget. Disse personer var

centrale figurer i det tyske borgerskab. Der blev vedtaget en resolution om, at Flensborg under alle omstændigheder burde forblive tysk. Men det mindretal, der fulgte Mathias Hübsch satte i de følgende dage en adresse igang, ejendommeligt nok var den stilet til den tyske regering, med det ønske, at grænsen måtte blive lagt så langt syd for Flensborg som muligt, for at byen kunne bevare sit eksistensgrundlag. 104 firmaer underskrev adressen.

Emst Christiansen var gennem I. C. Paulsen fuldt informeret om virksomheden indenfor »Foreningen for handel og industri« og fik snart direkte kontakt til Mathias Hübsch [246].

Den 18.-20. februar 1919 knyttedes trådene mellem Mathias Hübsch og Danevirkebevægelsen. I sin dagbog har Ernst Christiansen skrevet: »Niels Skrumsager hos mig den 18. på kontoret. S. V. og Dr. H så Hübsch med grev B. H.« Bag forkortelserne gemmer sig folketingsmand Sørensen Vanggaard, dr. Harsløf og grev Bent Holstein. Vanggaard har ret udførligt skildret besøget. Efter at de tre nævnte herrer og skotøjsfabrikant Jørgen Petersen var kommet illegalt over grænsen, havde de søndag den 16. februar kl. 10 et møde med Mathias Hübsch og en indbudt kreds i dennes villa i Nørregravene 19. (Bygningen blev efter genforeningen købt af den danske stat og indrettet til konsulat og bolig for konsulen).

Danevirkemændenes aktivitet havde sin baggrund i beslutningen om at sende en officiel dansk delegation til Paris. Den måtte afbalanceres med en lignende fra Sydslesvig. Ved mødet gjorde Vanggaard først rede for den politiske stilling i Danmark, som han så den: »Grænsen ville komme enten umiddelbart nord om Flensborg« sagde han, »eller mindre sandsynligt, lige syd for Flensborg, enten med eller uden afstemning, således at Flensborg, hvad enten det værste eller det bedre af de for tiden herskende danske synspunkter blev gennemført, ikke ville have udsigt til at bevare hele sit opland - med mindre en anden afgørelse blev truffet, og at de afståede distrikter straks ville blive indlemmet i den danske stat.« Vanggaard henviste til at en dansk-slesvigsk delegation snart ville rejse til Paris, og han betonedede, at denne delegation var enig i de nævnte hovedsynspunkter. »Selv om der i ententekredse utvivlsomt var stemning for at trække en sydligere grænse, så ville dette næppe blive gennemført uden en meningstilkendegivelse fra den stedlige befolkning, der kunne modarbejde den danske regerings hensigter. Jeg fremhævede endvidere, at det måtte ske hurtigt, dersom

der skulle håbes på noget resultat.« Grev Holstein støttede Vanggaard med hensyn til det nødvendige i en meningstilkendegivelse og dr. Harsløf talte om kanalzonen. For at berolige de tilstedeværende erklærede Vanggaard, at petitionerne ikke skulle sendes til den danske regering, de ville ejheller blive offentliggjort, men grev Holstein ville tage petitionerne med til Paris og benytte dem over for fredskonferencen, og det blev nævnt, at det sandsynligvis ville blive nødvendigt at sende en deputation til Paris. Mødedeltagerne accepterede forslaget om en indsamling af underskrifter [247]. Der blev forelagt en tekst, der skulle følge med underskriftlisterne. Man ville sprede adressen i amterne Flensborg (by og land), Tønder, Husum, Ejdersted og Slesvig.

I adressen hed det: »Det er bekendt, at dannelsen af en gennem hele halvøen løbende kanalzone anses for en uafvendelig forestående forholdsregel, som vestmagterne vil gennemføre til neutralisering af Nord-Østersø-kanalen. Det er yderligere bekendt, at en afståelse af den nordlige halvdel af Slesvig til Danmark med en grænselinie, der enten vil gå nordligt eller sydligt for byen Flensborg, er forudset.

Slesvig ville derved blive delt og sønderrevet i en dansk, en tysk og en neutral del (Kanalzone). Det ville medføre en på langt sigt uholdbar tilstand, som ville være kimen til stadige ubehageligheder, helt bortset fra den mod enhver historisk og retlig samhörighed stridende opdeling. Den sydlige halvdel af Slesvig ville derved blive isoleret og forkomme i kulturel, økonomisk og folkelig henseende.

Vi går ind for, at det ovenfor nævnte område ikke bliver adskilt fra Nordslesvig og beder om ikke at træffe afgørelsen af det slesvigske spørgsmål på grundlag af de hidtil fremsatte synspunkter, uden forinden at prøve berettigelsen af vor bøn.

Vi beder særdeles om, enten at udvirke en afstemning under de tænkeligst frie og helt upåvirkede (unbeeinflusst) forhold eller at træffe andre egnede forholdsregler, som giver det hele ovenfor nævnte Slesvig mulighed for en fri stillingtagen.

Vi ønsker klart at give udtryk for, at vi under alle omstændigheder foretrækker en afståelse til Danmark af det ovennævnte Slesvig fremfor en adspaltelse og lemlæstelse« [248].

Teksten blev ikke offentliggjort, men i et indlæg i Flensburger Norddeutsche Zeitung for 4. marts, gengivet i Flensborg Avis 6. marts undertegnet: »Flere tyske købmænd«, skinnede adressens ord tydeligt igennem, men konklusionen var dog mere vag: »Forstanden siger os, at

Nordslesvig bestemt afstås til Danmark mindst indtil tæt uden for Flensborgs porte, at endvidere skabelsen af en kanalzone er uafvendelig som en forestående forholdsregel fra vestmagternes side for at neutralisere Nord-Østersø-kanalen. Dette skærer os ikke mindre i hjertet end enhver anden tysker, men smerten gør os ikke blind. Vi siger os, Slesvig vil ved de nævnte forholdsregler blive skilt og sønderrevet i en dansk, en tysk og en neutral del (Kanalzonen). Det ville føre til en uholdbar tilstand, ganske bortset fra, at delingen står i modstrid med al historisk, retlig og økonomisk samhørighed. Vi anser dette for mere skadeligt for vor hjemstavn, end at det store Tyskland mister nogle kilometer mere eller mindre. Prøjerherredømmet var heller ikke vore fædres drøm.

At stræbe hen til at opnå noget, der kan opnås, noget som gavner hele provinsen - altså også brødrene i Nordslesvig - ville være mere at anbefale, end at blive ved med at kæmpe mod vejrmøller.«

Den 5. marts meddelte Flensburger Norddeutsche Zeitung, at man i Paris havde besluttet en 3. zone, og at spørgsmålet om en kanalstat endnu ikke var afgjort. Det er første gang, 3. zone er nævnt offentligt. Ingen skænkede imidlertid bladets meddelelse tiltro.

Den 6. marts bragte Flensburger Norddeutsche Zeitung en ledende artikel om de økonomiske forhold med stærk betoning af det slesvigske standpunkt. Bladet var på vej over til den danske side og blev senere erhvervet af danske kredse. Flensborg Avis føjede en kort kommentar til artiklen, hvori bladet forsvarede »tysktalende landsmænds krav på fuld folkelig frihed«, men tillige erklærede at »blandt alle danske er der kun een mening om, at grænsen ved Kongeåen under alle omstændigheder skal falde«. Det var svært på dette grundlag for udenforstående at fatte rækkevidden af den aktion, der var sat igang.

Arbejdet i marken blev overtaget af den hidtilværende preussiske amtsforstander i Bov, Julius Clausen og af en hestehandler Edlef Petersen, Kollund, samt yderligere af en nordslesviger, gårdejer Emil Hübschmann, Nustrup. Julius Clausen havde i oktober 1918 været med ved oprettelsen af det tyske udvalg. Han havde i 1915 været virksom for den tyske efterretningstjeneste i Danmark, men han blev kun benyttet en enkelt gang, fordi den tyske spionledelse ikke havde tillid til ham; han svømmede højt på gullaschbølgen i krigens kølvand og sank til bunds, da forholdene igen blev mere normale [249]. Da folketingsmand Vangaard besøgte ham i februar 1919 i hans hjem i Bov, stod endnu det tyske flag i stuen, og der fandtes forskellige tyske inskriptioner.

ner samt et billede af Hindenburg [250]. Den 18. februar var grev Bent Holstein sammen med amtsforstander Clausen hos baron von Hobe på Gelting i Angel. Holstein opfattede forholdet således, at baronen var stemt for forbindelse med Danmark, og at han eventuelt ville tage med til Paris, ligeledes at han ville virke i Angel især blandt aristokratiet [251]. Det var dog en misforståelse.

Der blev hurtigt sat en stopper for Julius Clausens virksomhed. Så snart den var kommet til myndighedernes kendskab, kaldte landråden i Flensborg amt, Wallroth, amtsforstanderen til sig. Resultatet blev afskedigelse fra embedet som amtsforstander (underordnet lokalt politiembede). En del af de folk, Clausen havde anset for vundne for sagen: Iversen-Munkbrarup og baron Hobe, havde forholdt sig Uge modsat.

I Ejdersted søgte Holstein kontakt til den stedfortrædende landråd for Ejdersted amt, Rheder, der boede i nærheden af Tønning. Sammen med Emil Hübschmann og amtsforstander Clausen førte han en samtale med Rheder. Denne opfattede sig selv som embedsmand og kunne som sådan ikke tage del i nogen agitation, men kom Ejdersted til Danmark, kunne han forsikre, at det ville blive en loyal befolkning, der ikke ville volde Danmark besvær. Et forsøg på at hverve tilhængere i Husum gik ikke særlig godt, idet en hr. Alberts gik imod det »program«, de danske herrer repræsenterede [252].

I forbindelse med petitionen og den planlagte deputation trådte for første gang friseren Cornelius Petersen fra Vester Anflod syd for Møgeltønder ind på arenaen. Han var blevet kendt gennem nogle flyveblade, der særlig var beregnet på bondebefolkningen. Han var født i Ejdersted, men havde siden 1905 boet i det dansksindede Møgeltønder sogn. Han stod i skarp opposition til det preussiske embedsmandsvælde og havde før 1914 søgt tilknytning til den af pastor Johs. Schmidt, Vodder, ledede »Fredsförening«. Endnu i jan. 1919 havde han været kandidat for et tysk parti ved valget til Nationalforsamlingen i Weimar. I pjecen »Die schleswigsche Frage vom Standpunkt eines Bauern«, som han udsendte i foråret 1919, har han vist, hvorledes en bro kunne slås fra den yderste tyske nationalisme til den yderste danske. Han opfattede forholdet således: »Det tyske udvalg for Nordslesvig stiller sig på standpunktet: »Slesvig udelt til Tyskland«. Hvis det i første linje havde Slesvigs og den her bosiddende befolknings vel for øje, måtte det også gøre det andet skridt, og optage den omvendte sætning i sit program: »Hvis større dele af Slesvig skal til Danmark, da det hele.« »Det hele«

betød for Cornelius Petersen til linjen Sli-Danevirke-Tønning. Pjecen vakte stor opsigt og meget forskrækkelse på tysk side. Cornelius Petersen bekendte sig endnu på dette tidspunkt som tysker. Han skrev i pjece: »For os tyskere vil en grænse langt mod syd havde følgende fordele: Vi vil danne en masse, som man vil være nødt til at regne med. Man vil ikke kunne afvise os, fordi vi var for få. Det ville være nødvendigt at anvende tvesprogethed i forvaltning og kirke, nogle steder ville tysk endog være helt herskende (Frisland, Ejdersted, Angel). Der ville dannes en tysk kulturkreds (tysk seminarium og tyske lærestole ved det senere universitet i Flensborg). Sådan har det været tidligere, og jeg kan ikke tro, at Danmark nu vil være mere reaktionært end for 60 år siden, eftersom udviklingen dog går i modsat retning.«

Det perspektiv som Cornelius Petersen ridsede op, var netop det, man inden for Aabenraa-retningen frygtede og forsøgte at undgå. Cornelius Petersen svarede igen på de mange modindlæg med en ny pjece, hvor han præciserede sit standpunkt: »Jeg er tysk-slesviger. Som sådan føler jeg mig folkeligt forbundet med Norden, og jeg vil tilhøre Danmark, fordi den slesvigske egenart visner bort under det fremmede folk.«

Standpunktet havde ikke gennemslagskraft, men det giver udtryk for den argumentation, der anvendtes ved indsamling af underskrifter på de petitioner, der nu var sat i cirkulation.

Blandt dem, der støttede aktionen var også den tidligere ultra-slesvig-holstensk sindede gårdejer og teglværksejer W. Wall i Obrup i Angel og hans meningsfælle, indehaveren af stationskroen i Møllebro ved Store Solt, Fischer. De hørte oprindeligt til en tysk outsider-kreds, der ønskede en selvstændig republik Slesvig-Holsten. For denne kreds spillede Kieler-kanalens fremtidsskæbne en hovedrolle. Fællesnævneren mellem disse slesvig-holstenske seperatister og Danevirkebevægelsen var forventningen om, at Kieler-kanalen ville blive internationaliseret. Kredens overvejelser vedrørende Kieler-kanalen havde karakter af kandestøberi, men der var ikke langt fra kandestøberierne til stormagtspolitik, idet Frankrig nærrede en brændende interesse for at få Kieler-kanalen internationaliseret. I marts-april 1919 stod kanalproblemet i brændpunktet for fransk politik for så vidt angik forholdene ved Tysklands kommende nordgrænse. Kieler-kanalens problematik skal nærmere behandles i et senere kapitel.

Det fodfæste, som Danevirke-bevægelsen tilsyneladende var ved at

få syd for Clausen-linjen, hjalp ikke bevægelsen ud over det dilemma, som den stadig stod i. Collin så klart, at han kun kunne nå sit mål ved et magtbud fra sejrherrene, men han måtte alligevel se i øjnene, at tidens politiske tendens begunstigede selvbestemmelsesrettens princip, som Danevirke-bevægelsen ikke offentligt havde kunnet distancere sig fra. Sidst i februar 1919 søgte visse Danevirke-folk desperat at finde et kompromis mellem ønsket om en grænse ved Ejderen og selvbestemmelsesrettens princip. Det var gårdejer H. J. Gotthardsen, Nørmark ved Visby, der tilsyneladende fandt de vises sten. Han foreslog, at Tyskland til Danmark skulle afstå området ned til Danevirke, dog således, at befolkningen i det sydlige område senere skulle kunne stemme sig ud af Danmark igen, når de havde erfaringer for, hvordan forholdene var under dansk styre. Den 21. februar 1919 indeholdt Flensborg Avis en leder med titlen »København, Berlin og Paris«, hvori det først blev hævdet, at grænsespørgsmålet var kommet frem på et skævt grundlag, hvorefter den nye tanke nævntes, »at Danmark burde bede om og med tak tage imod at få hele uretten fra 1864 gjort god igen, at få hele den røvede gamle danske landsdel tilbage... efter fuldbyrdet genforening [skulle Danmark] give de tyske beboere i landets sydlige del frihed til at rejse krav om afstemning og, når det skete, indrømme en distriktsvis vejledende afstemning sydfra.« »... Det er af sejrherrene alene vi skal vente vor ret fyldestgjort, vore længslers strålende mål fuldkommet. Vi skal vogte os for at øge en måske ikke helt uberettiget mistænksomhed hos dem ved alt, hvad der kan se ud, som om man fra dansk side lagde an på et ensidigt fostbroderskab med tyskerne. Det er i Paris grænserne sættes efter verdenskrigen, hverken i København eller Berlin. Og td de magter, der har påtaget sig at føre Wilsons budskab ud i livet for hele verden, nærer også de sydligste danske den tillid, at de vil have et åbent øre for deres ret.« Artiklen er et karakteristisk eksempel på Ernst Christiansens argumentationsform og stil.

Mellemslesvigsk udvalg støttede denne tanke, og på et tilsynsrådsmøde i Vælgerforeningen den 1. marts 1919 fremsatte N. J. Gotthardsen sit forslag om afståelse af hele Slesvig til Danmark og derefter afstemning syd fra. Forslaget kom ikke til forhandling, de ledende folk var med delegationen i Paris, og et forslag om at genoptage idéen til drøftelse på et nyt tilsynsrådsmøde blev forkastet med 22 mod 21 stemmer.

I Danevirkekredsen var der stort set tilslutning til Gotthardsens for-

slag, men selv set fra denne retnings egen taktiske synsvinkel, var det hasarderet at bringe et nyt princip ind i diskussionen, når man vidste, at Collin havde fremsat et forslag for fredskonferencen efter andre principper. Der blev dog også i Danmark ført en hektisk kampagne for idéen. Den skabte igen et mere markeret skel mellem Danevirkeretningen og Flensborgretningen. Vilh. la Cour gik, ud fra realpolitiske synspunkter, imod tanken, og det gav Ernst Christiansen anledning til i en leder at tale om »skrantende samvittighed i kongeriget«. I et brev til Ernst Christiansen kommenterede Vilh. la Cour sit standpunkt mod parolen »afstemning sydfra«, idet han skrev »min opfattelse er aldeles urokkelig den, at der ved siden af alt andet *skal* tages klogskabshensyn og mere endnu: den, som vil føre, *må kende alle virkende faktorer*. Jeg indrømmer Dem, at jeg *ikke* kender alle faktorer dernede, skønt jeg gør mig den bedste umage for at *lære* dem at kende. Men til gengæld har jeg lov til, uden at De misforstår mig, at sige, at *De* ikke kender *de virkende faktorer heroppe*. Den måde, De har anlagt Deres kamp på i det sidste, viser det. De er kommet i forbindelse med en række brave, varmhjertede og energiske mennesker, folk som jeg nærer absolut sympati for, men rigtignok: folk uden synderlig politisk forståelse, derfor ved deres behandling af denne sag - som tidligere ved deres behandling af andre - uden ringeste indflydelse. Det er halvt vemodigt at være vidne til den kraft, som fra disse mennesker sættes ind, de forhåbninger som gøres gældende af dem - og så se de realiteter, som de i virkeligheden bygger på! Deres stærke tro og deres urokkelige håb farver billederne for dem, så de *hører*, hvad der ikke bliver sagt, og *ser*, hvad der ikke foregår. . . Tanken om »afstemning sydfra« er dødfødt og må opgives for den samlede enige løsnings skyld. Jeg kan garantere Dem for, at ikke et eneste politisk parti på rigsdagen, ikke mere end 1-2 politiske personligheder vil tage ansvaret for denne afstemningsmåde. Vi må forlange de stærkest mulige garantier, og det væ være ganske håbløst og *efter mit skøn uforsvarligt, om man ikke af hensyn til hele fædrelandets fremtid lader dette hensyn være bestemmende i første række*. Alt, hvad vi kan overkomme i 1 eUer højst 2 generationer, intet mer! For landets skyld.«

Da Vilh. la Cour 1. aprä 1919 skrev dette brev havde han haft lejlighed til at gennemse et dansk referat af mødet meUem den danske delegation og den belgisk-danske kommission. Han havde derved fået den opfattelse, at ententen ikke var selvstændig interesseret i at frem-

kalde en afstemning i »tredie zone«, hvad han oprindelig havde tænkt; det ville kræve overordentlig omfattende tilkendegivelser for, at dette krav kunne sættes igennem, »Og at man derfor - hvis man ønsker et virkelighedsgrundlag for sin kamp med stor varsomhed skal modtage meddelelsen om, at ententen ønsker forhandlinger med repræsentanter for Sydslesvigerne. Man bør heller ikke i dette tilfælde lade ønsket tilsløre blikket for, hvad der kan opnås, så man uøkonomisk anvender kræfterne på en i forvejen håbløs sag og undlader at styrke den position, der kan tages med alle disponible midler«[253].

Vilh. la Cour kunne så lidt som nogen anden i Danmark ane, at det danske referat af den officielle delegations forhandlinger med den belgisk-danske kommission ikke dækkede realiteterne.

For at støtte kravet om »afstemning sydfra« satte Danevirkebevægelsen en adresse i omløb i Danmark. Danske kvinders forsvarsforening tog sig af det praktiske arbejde under ledelse af oberstinde Julie Raming, men hun gik ikke godt i spænd med fabrikant Jørgen Petersen, der også følte sig som leder af det praktiske arbejde. Adressen, der havde fået 64.000 underskrifter, indbragtes den 11. april 1919 af I. C. Christensen i folketinget. Tallet nåede senere noget højere op.

Adressen var dog kun et slag i luften. Klokken var for længst faldet i slag i Paris. Der kunne ikke tilvejebringes et principielt nyt grundlag; om ikke andet havde den danske delegations rejse til Paris styrket de officielle positioner lidt. Med Vanggaards ord: »Ulykkeligvis var imidlertid Pariserdelegationen sendt af sted. Derved blev atter indtaget et skadeligt, officielt standpunkt, der bandt hænderne på de fleste officielle personer, og derfor kunne virkningen af vor sæd desværre ikke straks vise sig med en sådan styrke, at den kunne medføre et politisk omsving, inden det var for sent« [254].

Den 2. marts 1919 havde Ernst Christiansen i sin dagbog noteret »I disse dage er der lige som dansk vårluftning i Flensborg«. Ordene var skrevet under indtryk af Danevirkekredsens besøg og de kontakter, der gennem den var knyttet til visse store handelsherrer og til andre personer ud over Sydslesvig. Han nærede også store forventninger til arbejderbefolkningen og til socialdemokraterne. Men disse forventninger blev skuffet. Han bemærkede heller ikke at tyskernes modstand var voksende. Skal man blive i billedet, kan man for danskhedens vedkommende tale om lune dage og iskolde nætter. Det danske vårbrud i Flensborg blev standset af nattefrost inden udgangen af marts 1919.

Når selvbestemmelsesrettens princip blev lagt til grund var det helt afgørende spørgsmål: Hvilken vej ville arbejderne i Flensborg vælge? Ved en folkeafstemning var det massen, det kom an på, og i Flensborg betød det arbejderbefolkningen og blandt den havde socialdemokraterne den største indflydelse; i Flensborg betød især lederen Peter Michelsen særdeles meget.

27. De socialdemokratiske partier i foråret 1919

Det danske socialdemokrati havde gennem mange år haft et godt samarbejde med det tyske, og som det tidligere er omtalt, var det Stau- nings håb, at et systemskifte i Tyskland, hvorved socialdemokraterne ville få en afgørende indflydelse, ville skabe en gunstig situation for løs- ningen af det slesvigske spørgsmål. Stau- nings henvendelse til Ebert i okt. 1918 førte ikke til det ønskede resultat; med rigsdagspartiernes vedtagelse den 23. okt. 1918 var de danske socialdemokrater bundet til regeringens program, og det blev i realiteten den nordslesvigske Vælger- forenings program.

Blandt de spørgsmål, den tyske regerings stod over for ved Tysk- lands sammenbrud, var det slesvigske et af de mindre, og kun lejligheds- vis beskæftigede den socialdemokratiske partiledelse sig dermed. En særlig anledning frembød sig i febr. 1919, da fremtrædende repræsen- tanter for en række socialdemokratiske partier i Europa mødtes til en konference i Bern for at genoprette det samarbejde, der før første ver- denskrig havde været samlet i den II Internationale. Konferencen be- skæftigede sig også med et program for en retfærdig fred. I den for- bindelse rettede belgieren Huysmans, der var præsident for konferen- cen, en opfordring til de danske og tyske repræsentanter om at enes om et program for ændringen af den dansk-tyske grænse. De danske dele- gerede var Frederik Borgbjerg, Nina Bang og I. P. Nielsen. (Den sidst- nævnte blev den første repræsentant i folketinget valgt af socialdemo- krater i Sønderjylland ved valget i sept. 1920. Han var i 1919 kendt som »Der Kindervater«, idet han organiserede ferieophold i Danmark for talrige tyske børn, der havde lidt nød under krigen). De tyske re- præsentanter var bl.a. Hermann Molkenbuhr, Hermann Müller og Hugo Haase [255].

Det lykkedes de nævnte repræsentanter at opstille et fælles program. Rigtignok fik det ingen betydning for forhandlingerne i Paris, men i

høj grad for de tyske og danske socialdemokraters holdning til 1. og 2. zone.

Den 8. februar 1919 offentliggjorde »Social-Demokraten« programmet; som indebar forslag til en folkeafstemning i 3 særskilte områder.

- 1) for det i det væsentlige danske sprogområde i Nordslesvig
- 2) for de sydligt herfor liggende overvejende dansktalende, men hidtil overvejende tysksindede kommuner, ialt 8 à 10 kommuner
- 3) for Flensborg, når mindst en fjerdedel af de valgberettigede indbyggere fordrer en afstemning.

De under 2) nævnte kommuner skulle stemme for sig. Forberedelsen til afstemningen skulle ske i fuld frihed, og selve afstemningerne skulle ske efter en vis frist for at være upåvirkede af øjeblikkelige forhold og stemninger. Grænsen burde drages således, at enklaver var udelukket. De nationale mindretal i begge stater skulle have garanti for lige nationale rettigheder. Grundtrækkene i programmet var indirekte bygget på Vælgerforeningens resolution. Rigtignok skrev senere en af de tyske repræsentanter, at man ikke havde tænkt på Clausen-linjen, men de 8-10 dansktalende kommuner, der ifølge 2. punkt lå syd for »Nordslesvig«, kan man kun opfatte som svarende til »de tilstødende distrikter«. Tallet 8-10 kommuner har kun mening når der tænkes på »sogne«, de tyske kommuner var mindre og større i antal.

Originalt var forslaget om, at der kun skulle være folkeafstemning i Flensborg, hvis 25 % af den valgberettigede befolkning krævede det. De danske delegerede har ikke kunnet være uvidende om, at et så stort tal ikke kunne skaffes til veje, og det betød sådan set en accept af, at Flensborg måtte forblive tysk.

I Danmark satte kritikken ind mod dette punkt, og regeringen lod straks meddele, at de allerede indkomne petitioner fra de tilstødende distrikter var tilstrækkelige til at begrunde et krav om afstemning. Konsekvensen af mødet i Bern blev imidlertid for de to partier, at det danske parti ikke ydede aktiv støtte til den danske bevægelse i Flensborg og for de tyske partiorganisationer i 1. og 2. zone en tilskyndelse til at acceptere, at 1. zone ville blive afstået til Danmark.

Det er tidligere skildret, at en af de socialdemokratiske ledere i Flensborg, Valdemar Sørensen, hurtigt fandt sin plads i den danske lejr. Han havde alle forudsætninger derfor, idet hans forældre var danske. Selv havde han forøvrigt tidligere arbejdet som typograf på Flensborg Avis. Den betydeligste leder for Flensborgs arbejderbefolkning

var imidlertid Peter Michelsen. Også han havde visse danske kontakter, idet hans kone var fra Horsens. Han var i januar 1919 blevet valgt til medlem af den forfatningsgivende nationalforsamling i Weimar som repræsentant for Flensborg. Det springende punkt var nu, om han ville anbefale de flensborgske arbejdere at stemme tysk, eller om han ville sige, at socialdemokratiet som sådan skulle forholde sig neutralt. Den 21. februar 1919 skrev Ernst Christiansen i sin dagbog: .. . »Har først på måneden to gange haft en samtale med socialistføreren P. Michelsen, der har været i Danmark med V. Sørensen og på møder berømt den danske sociale lovgivning. Han tror ikke på en afstemning og bekræfter, at Nordslesvig er byens vigtigste opland. Jeg søger ikke at påvirke ham men at opnå, at socialdemokratiets ledelse giver fri bane for begge partiers oplysningsarbejde og ikke udsteder nogen parole. Han finder dette meget berettiget; det er også hans partis mening«[256].

Den 2. marts 1919 var der byråds- og kommunerådvalg i Preussen, som Sønderjylland endnu var en del af. Medens Vælgerforeningen havde frarådet de danske at deltage i valget til den tyske nationalforsamling og til den preussiske landdag i januar, havde den på det varmeste anbefalet de danske at deltage i kommunalvalgene. I de nordslesvigske kommuner, ikke mindst i byerne, var resultaterne meget opmuntrende for de danske, men Mellemslesvigsk udvalg mente, at der i Flensborg ikke burde opstilles nogen dansk liste. De ledende danske i Flensborg var i et dilemma; stillede de op, måtte de regne med, at deres stemmetal ville fremtræde som et beskedent mindretal i forhold til de tyske borgerlige partier og til socialdemokratiet, og derved ville håbet om at få et godt resultat ved folkeafstemningen svækkes; stillede de ikke op, måtte de regne med at blive hånet for ikke at vove at kæmpe for deres sag.

Dog var der ved dette byrådsvalg i Flensborg opstillet en kendt dansk mand, smedemester Sahl, en svoger til Ernst Christiansen, han var spidskandidat for en liste af afholdsmænd. Listen fik kun 890 stemmer og et byrådsmedlem valgt. Socialdemokraterne fik 11.916 og de borgerlige partier 12.500 stemmer. Det havde ikke været overraskende, om de danske i højere grad havde støttet afholdsfolkene. Det skete imidlertid ikke. Af de 48 byrådsmandater gik de 23 til socialdemokraterne. Den eneste trøst, som de danske kunne hente, lå i den forholdsvis lave valgdeltagelse; den var på 66 % [257].

Det er vanskeligt at gøre forholdet mellem danskorienterede og tysk-

sindede i det flensborgske socialdemokrati op. Valdemar Sørensen blev trods orienteringen til dansk side sidst i februar enstemmigt genvalgt af Arbejder- og soldaterrådet som tilforordnet hos overborgmesteren. Han var også blevet medlem af byrådet, men nedlagde i maj denne post og blev af det tyske flertal udelukket af det socialdemokratiske parti [258].

9. marts noterede Ernst Christiansen: »Skriver til P. Michelsen i Weimar, der igår i Flensburger Volkszeitung har billiget Nordslesvigs, men udtalt sig mod Flensborgs afståelse.« Den 29. marts: »Har i flere dage været spændt i anledning af, at P. Michelsen i dag taler i »Kolosæum« om grænseespørgsmålet. Gennem en mellemmand havde han lovet at opsøge mig forinden. Da han ikke kom, gik jeg i eftermiddag hen til hans bolig og talte med hans kone, der bragte den besked ud til mig, at Michelsen arbejdede på sit foredrag og ikke kunne tale med mig. Michelsen har udstedt en tysk parole til afstemningen i direkte modstrid med sit løfte i vore tidligere samtaler. [259].

Den 28. marts 1919 udsendte partiafdelingen for provinsen Slesvig-Holsten et opråb. Det hed heri, at tyske og danske socialister på mødet i Bern enstemmigt havde bekendt sig til selvbestemmelsesrettens princip. Danske flertal måtte gå til Danmark og tyske flertal blive ved Tyskland. »Uundgåelige mindretal skulle være lige store og statsretsligt lige-stillet. [260]«

I den tale som Michelsen holdt den 29. marts, bekendte han sig til selvbestemmelsesrettens princip, men erklærede, at de danske nationalister måtte vises tilbage. De vakkende foreholdt han, hvad de ville miste ved en afståelse af Flensborg til Danmark: den store tyske kultur, den store tyske arbejderbevægelse, de hidtidige klassefæller og de politiske friheder; og han sluttede med at opfordre arbejderne til at stemme tysk.

Også de danske socialdemokrater fulgte til stor skuffelse for de danske ledere i Flensborg programmet fra Bem. Håbet om at få støtte fra det danske socialdemokrati og den danske fagbevægelse i bestræbelserne på at vinde de flensborgske arbejdere slog fejl. Grosserer Cornelius Hansen var rejst til København i sagens anledning men kom skuffet tilbage, og et par udsendinge fra de danske fagforbund erklærede, at det danske socialdemokrati ikke ville have med Flensborg at gøre [261].

I foråret 1919 begyndte man at planlægge ferieophold for flensborgske børn i Danmark. De ledende tyske kredse forsøgte at lægge hin-

dringer i vejen for disse ferierejser. Men presset var tor stort, og socialdemokraterne ville ikke være med til at forhindre dem. Flere tusinde flensborgske børn, mest fra arbejderhjem, kom i løbet af sommeren 1919 på ferie i Danmark og fik derigennem et personligt indtryk af det land, der for en af krigen udmattet befolkning stod i forjættelsens skær.

Socialdemokratiet var kun een af faktorerne på den tyske side, men en faktor der havde sin styrke i et godt sammenhold. Inden for den borgerlige del af befolkningen var der stor partipolitisk splittelse, og forskellige grupper gik deres egne veje, ikke mindst en gruppe der var præget af ønsket om et brud med Preussen for at omdanne provinsen til en mere eller mindre selvstændig republik Slesvig-Holsten.

28. Den slesvig-holstenske seperatisme og kanalstatsplanerne

Som Danevirkemændene anså stormagternes formodede interesse i Kieler-kanalen som den løftestang, der skulle føre det slesvigske problem ud over de doktrinære demokraters sentimentale snak om nationalitetsprincippet og istedet vise, hvorledes de strategiske realiteter var bestemmende for stormagternes handlinger, således sad også i den preussiske provins Slesvig-Holsten en række mennesker og spekulerede over hvilken konsekvens, det ville medføre, hvis Tyskland ved et magtsprog mistede kontrollen med Kieler-kanalen, og hvilke chancer der derved måtte byde sig for selvstændige aktioner til sikring af provinsens enhed gennem en separatistisk politik.

De interesserede havde kun avismeddelelser at holde sig til, og de mente til at begynde med, at især England ville engagere sig i spørgsmålet om kanalen, men de opdagede efterhånden, at Frankrig var den ivrigste part. Der dannede sig med centrum i Rendsborg en kreds, der virkede for en slesvig-holstensk separatisme. Den ledende skikkelse i denne slesvig-holstenske bevægelse var borgmester Timm i Rendsborg. Han var dog særdeles forsigtig udadtil og undgik at kompromittere sig. Bladet »Rendsburger Tageblatt« (senere Schleswig-Holsteinische Landeszeitung) var under redaktør Ferdinand Möller på linje med borgmester Timm. Bag bevægelsen lå en skuffelse over, at Preussen ikke bedre havde kunnet varetage slesvig-holstenernes interesser. Kredsen kunne bygge på en ikke nærmere defineret ny-slesvig-holstensk stemningsbølge, der gik gennem provinsen. Som i midten af det 19. århundrede var Danmark igen fjenden. Stemningen fandt udtryk i dannelsen af et »Schleswig-Holsteinische Landespartei«, hvis ledende skikkelse var gårdejer Willy Iversen, Munkbrarup. Ved valget til den preussiske landdag den 26. jan. 1919 opnåede han et mandat, medens gårdejer Detlev Thomsen, Vindert ved Husum, ved valget den 19. januar 1919 blev partiets repræsentant i Den tyske nationalforsamling i Weimar.

Partiet som sådan stod dog kun i en løsere tilknytning til den særlige Rendsborg-bevægelse.

Tankegangen bag Rendsborg-bevægelsen kan udledes af en række spørgsmål, der blev stillet til den tidligere overpræsident Detlev von Bülow (Bossee) (vistnok i håb om, at han ville være præsident for en republik Slesvig-Holsten). Man bad ham svare på:

- 1) om Slesvig-Holsten skulle være selvstændigt
- 2) om Preussen skulle opløses i flere delprovinser
- 3) om Slesvig-Holsten skulle gå op i et Nedersaksen
- 4) om alt skulle blive, som det var.

Til skuffelse for spørgerne svarede Detlev von Bülow ja til det sidste [262].

Som nævnt var både i den engelske og i den franske presse i foråret 1919 kanalen på tale; sandsynligvis har en artikel i »Le Temps« den 16. januar 1919 virket som en tilskyndelse til politisk aktivitet i provinsen Slesvig-Holsten. Det hed i Le Temps: »Nu er det nødvendigt at komme ind i Østersøen, ikke isoleret og nølende som hidtil, men efter en samlet og effektiv plan. Man må have den strategiske hovedvej, der fører gennem Kieler-kanalen. I provinsen Slesvig-Holstens byer hersker de tyske sovjets, og de tænker kun på at frelse så meget af det, Bismarck voldeligt har røvet. I Nordslesvig ved tyskerne, at denne erobring snart vil gå dem af hænde. Derfor ubarmhjertig udplyndring. Sålænge den danske regering krampagtigt holder fast ved den neutralitet, der har været så fordelagtig for dens socialistiske tilhængere, vover den ikke at hjælpe landsmænd, som man plyndrer på den anden side af grænsen.

I Mellemslesvig følger de tyske sovjets en anden taktik. Befolkningen er blandet, tyskerne ønsker at bevare området, thi de vil gerne have et territorielt bånd mellem den danske grænse og den neutrale zone, som man vil oprette langs Kieler-kanalen. Sovjet i Flensborg plyndrer derfor ikke i omegnen, men den forbyder afholdelsen af møder i det danske sprog. Ligesom Hohenzollerne vil de revolutionære prøjsere sidde inde med porten til Østersøen. Våbenstilstanden skal nu fornyes. Er det da ikke nu tiden at tænke på Slesvig og Kieler-kanalen. Burde den tyske flådebase i Sønderborg ikke allerede for to måneder siden have været under de allieredes kanoner? Når de allierede er herrer over den mest direkte vej til Østersøen, har de åben adgang til Polen, Litauen, Lifland og Estland, ja selve Rusland«[263].

Når det er nærliggende at tillægge denne artikel særlig betydning, skyldes det den måde hvorpå Rendsburger Tageblatt for 8. febr. 1919 reagerede, idet bladet skrev: »Der gives verdenspolitisk set ikke mere kun et nordslesvigsk spørgsmål men også et slesvig-holstensk. Det bliver afgjort af vestmagterne og med temmelig stor sikkerhed i overensstemmelse med disse magters mål: at sikre beherskelsen af Østersøen. Verdenskrigen har også afgjort Østersøspørgsmålet til fordel for Anglo-Amerika. Sikringen af magten over Østersøen er kun mulig gennem den militære og politiske beherskelse af den østlige og den vestlige hjørnesten, Riga og Kiel, indbefattet den strategisk vigtige vandvej, som Kaiser-Wilhelm-kanalen udgør« [264].

Mens Danevirkemændene ønskede en internationaliseret kanalzone som stødpude mellem et til Danevirke udvidet Danmark og Tyskland, ønskede Rendsborgkredsen en slesvig-holstensk kanalstat fra Kongeåen til Elben.

Den nævnte artikel i Le Temps og flere artikler om kanalproblemet synes også at have givet stødet til et møde i Møllebro i Angel den 28. januar 1919. Her mødtes gårdejer W. Wall, Obdrup, kroejer Fischer, Møllebro og gårdejer Fries, Bistoft med ligesindede om et program, der skulle sikre Slesvig-Holsten som et sluttet hele, eventuelt som en selvstændig stat, men med en fremtidig tilknytning til »det gamle fædreland« fast for øje [265].

Mellem kredsen fra Angel og kredsen i Rendsborg etableredes kontakt. Udadtil repræsenteredes Rendsborgerne af godsejer Schwerdtfeger Johannisberg i Stapelholm. Han var barnebarn af den landinspektør Tiedemann, som i 1840'erne ledede den folkelige slesvig-holstenske agitation mod Danmark. En vis tilknytning til Rendsborg-bevægelsen fik også gårdejer Detlef Thomsen, Vindert, repræsentanten for Det slesvig-holstenske landsparti i den forfatningsgivende nationalforsamling. Derimod stod Willy Iversen, Munkbrarup på et traditionelt tysk-nationalt standpunkt [266].

Den nærmere baggrund for de separatistiske tendenser får man indtryk af gennem fortsættelsen til den ovenfor citerede artikel i Rendsburger Tageblatt af 8. februar 1919. Artiklen var forfattet af Schwerdtfeger. Bladudtalelserne havde han forstået således, at man enten tænkte sig »Danmark som vogter af kanalen eller en bred neutral zone langs kanalen tværs gennem provinsen. Blev det sidste til virkelighed ville, i betragtning af, at Nordslesvig måtte afstås til Danmark, provinsen

blive delt i 4 dele«. På den baggrund henviste han til den slesvig-holstenske tradition, til programmet fra 1460 om, at hertugdømmerne skulle være »up ewig ungedelt« og til oprøret i 1848. Konklusionen var, at man måtte se at bringe de slesvig-holstenske idealer om fortsat enhed i samklang med vestmagternes realpolitiske overvejelser og krav [267].

I Weimar havde omtrent samtidig de fra provinsen Slesvig-Holsten valgte repræsentanter til nationalforsamlingen tilskyndet af Det tyske udvalg forsøgte en samlet tværpolitisk protest mod at anvende Wilsons program på Nordslesvig, men de 5 socialdemokrater var sprunget fra (ialt havde provinsen 11 repræsentanter i nationalforsamlingen) [268].

Også Detlef Thomsen, Vindert, sprang fra, men med den begrundelse, at protesten forekom ham for tam. Det var hans opfattelse, at skulle selvbestemmelsesretten indrømmes nordslesvigerne, måtte den også indrømmes hele Slesvig-Holsten [269], og han formulerede sin egen protest, der var super-slesvig-holstensk, men den åbnede også en dør for en separatistisk udvikling. Det ville de andre repræsentanter for Slesvig-Holsten i nationalforsamlingen ikke være med til. Thomsen blev forhindret i selv at fremføre sine synspunkter i forsamlingen [270]. Detlef Thomsens skuffelser var medvirkende til, at han senere åbenlyst skiftede fra en slesvig-holstensk til en slesvigsk separatisme. Der var dog kun få, der fulgte ham.

I løbet af foråret 1919 markerede Frankrig stadig stærkere sin interesse for Kieler-kanalen. Den 21. februar 1919 bragte Le Temps en ny artikel med krav om sikring af Østersøen. I den forbindelse omtalte bladet de slesvigske problemer ud fra den anskuelse, at Nordslesvig under alle omstændigheder ville komme til Danmark og Mellemslesvig sandsynligvis også, men »det ville ikke være tilstrækkeligt. Mellem den nye danske grænse og kanalen ved Kiel vil der blive en stribe til overs, som er mindst 60 km bred og beboet af en tysk befolkning, som danskerne med god ret afstår fra at annektere. Hvilken skæbne vil denne befolkning få? Kan man på den ene side neutralisere Kieler-kanalen - og det er en absolut nødvendighed - og på den anden side tillade, at Preussen bliver bestående mellem kanalen og den danske grænse?« Det mente skribenten naturligvis ikke, man kunne, og han foreslog, at Preussen definitivt blev fjernet fra området. Skribenten stillede derefter det spørgsmål, om ikke »de tre republikker Bremen, Hamborg og Lybæk kunne danne grundmuren i en ny forbundsstat, der skulle være

en hanseatisk stat, som foruden Østfrisland skulle omfatte de to dele af storhertugdømmet Oldenburg, den nordlige del af Hannover, Holsten, Lauenborg og Sydslesvig.« I denne sammenhæng må ordet Sydslesvig forstås som området syd for Sli-Danevirke-linjen. En sådan nordtysk stat ville ikke være en kunstig skabning, hævdede forfatteren. »Naturen har ved munden af floderne Ems, Weser og Elben skabt forudsætning for »Nederlande« ligesom ved mundingerne af Maas og Rhinen. Og beboerne i disse germanske nederlande ville formodentlig ikke beklage sig over at have selvstyre og i fred øge deres velstand« [271].

Planen var fantastisk og urealistisk, men Kieler-kanalen spøjte stadig væk i franske hoveder, da den danske delegation kom til Paris. Kanalproblemet var bestandig det emne, der blev bragt på bane når delegationsmedlemmerne ved private samvær mødte franske personligheder.

Den 8. marts 1919 traf således H. P. Hanssen hos Franz von Jessen udenrigsredaktøren af *Le Temps*, Herbette, H. P. Hanssen har refereret samtalen i sin dagbog: »Efter at have rettet nogle spørgsmål vedrørende Nordslesvig spurgte han mig indgående om stemningerne og strømningerne i Tyskland. Han ønskede at vide, om der var stærk stemning for oprettelsen af et selvstændigt Slesvig-Holsten, af et selvstændigt Hannover, og om der var partikularistiske strømninger i Tyskland. Jeg udtalte, at såvel i hertugdømmerne som i Hannover fandtes der for tiden ret stærke partikularistiske strømninger, og at Welferne i Hannover siden 1867 uafbrudt havde været repræsenteret i rigsdagen« [272]. Herbette var forfatteren til artiklen i *Le Temps* for 21. februar [273].

Videre noterede H. P. Hanssen den 11. marts 1919 i sin dagbog, at Alexander Foss læste en artikel om kanalspørgsmålet i »*Le Temps*« for ham. »Artiklen var tydeligt nok stærkt påvirket af min samtale med Herbette hos Franz v. Jessen«. I denne artikel med overskriften »Hvad bliver der af Kieler-kanalen?« fremhævede Herbette, at kanalen måtte underkastes et regime, som udelukkede enhver aggressiv udnyttelse af den, og som ville give skibe fra alle lande de samme rettigheder. »Kun ved at overgive den i international besiddelse under folkeforbundets beskyttelse kunne man forhindre en ny blokade af Østersøen og en afskæring af tilgangsvejene til Rusland. En servitut ville ikke være mere værd end en lap papir. Der kunne ikke være tale om kunstigt at forstørre det danske område og at flytte Danmarks grænse tæt på kanalens bred eller i dens umiddelbare nærhed, i så fald måtte Danmark annek-

tere rent tyske befolkninger, det ville være både ubehændigt og uretfærdigt. Danskerne afviser med rette denne besværlige gave, som kun kan være en sag med uberegnelige forviklinger til følge. Men de allierede regeringer er ikke henvist til en sådan udvej og tænker ikke på at benytte sig af en sådan.« De kunne finde på noget bedre. »Har de allierede ikke ret til at give den tyske befolkning i den preussiske provins Slesvig-Holsten uafhængighed?«, spørges der i artiklen. Den nye stat skulle være uafhængig af det tyske rige og neutral under Folkeforbundets beskyttelse, og forfatteren mente, at befolkningen gerne ville acceptere en sådan ordning.

Når H. P. Hanssen kunne være tilfreds ved at høre denne artikel, var det, fordi tanken om en kanalzone tilsyneladende var opgivet til fordel for en kanalstat. En kanalzone, som Danevirkemændene forestillede sig den, ville gøre det nærliggende at lade Danmarks sydgrænse og kanalzonens nordgrænse falde sammen. En kanalstat kunne have nordgrænse ved Clausen-linjen eller ved 2. zones sydgrænse. Da H. P. Hanssen fik denne artikel forelæst, den 11. marts 1919, levede han i forestillingen om, at det maximale, Danmark kunne få tildelt, var området indtil en linje langs Soholm å i vest til syd om Flensborg i øst. En kanalstat mellem denne linje og Elben uafhængig af det tyske rige kunne man i Danmark ikke have noget imod, omend planen måtte synes virkelighedsfjern. Artiklen kunne også forstås som et indlæg imod *Journal des Debats*, der 8. marts 1919 havde bragt en ledende artikel af Auguste Gauvain, hvori denne krævede, at befolkningen nord for kanalen blev beskyttet mod et tysk modangreb ved, at man neutraliserede Kieler-kanalen og det dertil hørende område. Det var kanalzonetanken, der her kom til udtryk i modsætning til kanalstatsforslaget i Herbettes artikel [274].

Også P. Munch deltog i den middag hos Fr. v. Jessen, som H. P. Hanssen har omtalt i sin dagbog. Han opfattede forholdet således, at nogle af de danske delegerede havde øvet indflydelse på Herbettes formuleringer. For Munch var det nemlig påfaldende, at Neergaard og Foss overfor HEBETTE havde doceret deres yndlingsidé om en kanalstat, og HEBETTE skrev i tilknytning dertil en artikel i »Le Temps«, som Jessen var uhyre stolt af [275].

Medens H. P. Hanssen passivt noterede sig Herbettes interesse for partikularistiske strømninger i Tyskland, var ganske rigtigt Niels Neergaard og Alexander Foss mere aktivt optagne af kanalstatsplanen. Den

25. marts 1919 bragte *Le Temps* et interview med Neergaard, hvori han med stor tilfredshed udtalte sig om en kanalstat, fordi Danmark derved ville få en selvstændig stat til nabo i stedet for det store Tyskland. »Man har villet fremkalde det indtryk, at oprettelsen af en slesvig-holstensk stat ville frembyde en fare for Danmark, navnlig for vor uforstyrrede besiddelse af de dele af Slesvig, som vil blive givet os tilbage ved de allierede og associerede magters fred. Dette er en stor fejltagelse.. . Når man har villet give det udseende af, at oprettelsen af en slesvig-holstensk stat, som den »*Le Temps*« har udtalt sig for, ville være stridende mod Danmarks interesser, kan jeg udtale som min mening, der sikkert deles af mange andre danske politikere: Vort lille land ville deri ikke blot ikke se nogen fare, men tværtimod en stor fordel, som freden i Nordeuropa ville nyde godt af« [276].

I sine erindringer har Alexander Foss om sin politik i Paris erklæret: »Det var mig om at gøre, at der blev skabt en stødpudestat mellem Tyskland og Danmark omfattende kanalen og gående fra en linje i nærheden af Hamborg til Danmark. Det var om denne sag alle mine bestræbelser drejede sig, men desværre blev resultatet negativt. Også H. N. Andersen interesserede sig for denne plan, og jeg tror han gjorde, hvad han kunne såvel i Paris som navnlig i London, men vore anstrengelser strandede dels på den danske regerings mangel på interesse for denne sag, men navnlig på Amerikas holdning. Ligesom det ikke ønskede Europas indblanding i noget, der vedrørte Panama-kanalen, ville det heller ikke skabe præcedens ved at stille Kieler-kanalen under internationalt eller engelsk herredømme. Derfor var alle anstrengelser for at nå dette mål som et slag i luften.« Trods denne erkendelse hedder det lidt senere i teksten: »Det er imidlertid min tro, at enighed fra dansk side om denne plan ville have virket godt og måske gjort det muligt for Frankrig og England at føre deres tanker igennem; thi der er jo ingen tvivl om, at man både i Paris og London med glæde ville have set, at kanalen var blevet internationaliseret«[277].

Alexander Foss traf under private former sammen med talrige politiske personligheder under opholdet i Paris, både franske og engelske, men tilsyneladende opdagede han ikke afvigelserne mellem Englands og Frankrigs opfattelser af denne sag. Det var kun Frankrig, der for alvor ønskede en ændring af Kieler-kanalens status.

I den givne situation ydede H. N. Andersen, Foss og Neergaard en beskeden støtte til de franske bestræbelser for at begrænse Tysklands

suverænitet i kanalområdet, men denne støtte var betydningsløs. Det var umuligt for Frankrig at overbevise USA om, at der burde foretages en begrænsning af Tysklands suverænitet over kanalen. Franskmandenes samspil med Danevirkebevægelsen foregik derfor ude i periferien af de politiske muligheder. Men Danevirkefolkene spillede ufortrødent dette spil. Sådan var situationen, da Collin rejste til Paris, hvor Bent Holstein snart sluttede sig til. Samtidig plejedes de kontakter, som Vanggaard og Holstein havde fået i Sydslesvig for om muligt at få en deputation af sted som modvægt mod den af regeringen udsendte.

29. Bent Holstein og forberedelsen af den sydslesvigske delegation til Paris

I det foregående er et par gange grev Bent Holstein blevet nævnt. Fra februar til juli 1919 spillede han en stadig større rolle, og der er grund til her lidt nærmere at præsentere ham. Han var søn af og arving til lensgreven på Holsteinborg og havde fra 1906 til 1914 været tilknyttet udenrigsministeriet sidst som legationssekretær i Berlin. Derefter virkede han på et sagførerkontor i København. Han var stærkt antitysk og blev i 1918 indrulleret i den canadiske hær, men sygdom tvang ham til at trække sig tilbage. Til regeringen Zahle nærede han et indædt had og kastede sig i 1918 med stødvis energi ud i en offentlig kampagne imod den. I det slesvigske spørgsmål stillede han sig straks på den yderste højre fløj. I en pjeces »Det officielle Danmark i krigens skær« (febr. 1919) gav han en sønderlemmende kritik af den såkaldte »tyskerkurs« og formulerede et aktivistisk program.

Han deltog i Danevirkebevægelsens møde i Fredericia den 10. dec. 1918, hvor han understregede, at det slesvigske spørgsmål var et europæisk anliggende, og han udtalte ifølge referat i Ribe Stiftstidende 12. dec. 1918, at der fra amerikansk side ville blive arbejdet energisk for at oprette et selvstændigt Holsten, og han anbefalede i forståelse med de allierede en dansk besættelse af Nordslesvig. Han havde som de andre ledende Danevirkefolk en tyrkertro på, hvad der blev sagt i de allieredes legationer i København. Medens Collin havde sin basis i den franske legation, holdt Bent Holstein sig i begyndelsen til den amerikanske. Den 17. dec. 1918 skrev han til redaktør Willemoës i Ribe: »Jeg kan autoritativt, men konfidentielt meddele, at Amerika vil hævde Danevirkegrænsen på fredskonferencen som grænse for Danmark. Da jeg mener at kunne gå ud fra, at Frankrig og England vil det samme, har jeg taget Danevirkespørgsmålet op i et supplement til artiklen.« Det ses dog ikke, at Ribe Stiftstidende har bragt en artikel med dette indhold.

Der var et stærkt antisemitisk element i Holsteins grundsyn. I et brev

til Vanggaard skrev han: »Den internationale jødedom er blevet mægtig under krigen, og umuligt er det ikke, at den med Palæstina som etape kommer til at spille en stor politisk rolle som mellemed mellem Vesten og Østen. Den nye Zionisme under engelsk ægide er væsentlig udgået fra Frankfurt og Galizien. Blot vi kunne sende hele slænget til Palæstina og holde dem der. Men det er vist sandsynligere, at vi bliver røget ud af vort eget land, end at jøderne skulle trække det korteste strå eller opgive deres parasitliv. For vort folk er efter min formening nogle tusinde fortyskede jyder i Slesvig langt mindre farlige og fordærvelige end de dansktalende jødekapitalister i København af tysk oprindelse og med tyske sympatier og forretningsforbindelser«[278].

Bent Holsteins første rejse i Sønderjylland i foråret 1919 er tidligere omtalt, og ligeledes at det franske gesandtskab i København den 27. febr. til Paris meddelte, at grev Holstein var parat med en delegation af Sydslesvigere. Den 1. marts telegraferede det franske udenrigsministerium tilbage: »Vi har interesse i, at denne delegation af tysk-slesvigske notabler fra Sydslesvig kommer til Frankrig hurtigst muligt, send mig pr. telegram deres navne og om muligt alle oplysninger om det skib, de rejser med, havnen hvor de går i land og den sandsynlige dato for deres ankomst«[279].

Det franske gesandtskabs meddelelse om, at en delegation var parat, var mildest talt forhastet. Tanken om en særlig sydslesvigsk delegation havde kun været ventileret som et modtræk mod den officielle delegation. Når man fra Paris fik den besked, at det franske udenrigsministerium var interesseret i at se notabler fra Sydslesvig, måtte Danvirkebevægelsen hurtigst muligt stable en delegation på benene. Holstein rejste straks til Sydslesvig igen, hvor han opholdt sig illegalt i dagene 4.-8. marts. Han fik her af Mellemslesvigsk udvalg fuldmagt til at repræsentere dets synspunkter på en rejse til Paris. Han drøftede problemerne med Wall, Fischer, amtsforstander Clausen og Mathias Hübsch.

Trods al vaghed havde tanken om en delegation allerede sat sig spor. Wall havde underrettet borgmester Timm, der den 6. marts kom til Flensborg. Udsigten til gennem Wall at få umiddelbar kontakt til Paris optog ham meget, men han opererede yderst forsigtigt. I den pjece, Wall udgav i 1926 skildrede han borgmester Timms overvejelser. Wall omtaler ham under pseudonymet »Cunctator« (nøleren): »Han havde allerede siddet i længere tid i Gnomenkælder [en kendt restaurant i

Flensborg] og - in vino veritas - sagde han til os, at kanalspørgsmålet kun kunne være afgørende for hans politiske indstilling, hvis kanalen ikke uindskrænket forblev ved Tyskland.

Grundlæggelsen af en kanalstat havde kun mening, hvis Tyskland mistede overhøjheden over kanalen. Cunctator opfordrede mig til at være opmærksom på, hvad der måtte blive besluttet om kanalen, men iøvrigt være forsigtig med at røbe mine tanker, hvad jeg ellers så let gør.«

Man tør af denne redegørelse slutte, at borgmester Timm havde været rede til at sætte sig i spidsen for en slesvig-holstensk republik, hvis vestmagterne havde vist vilje til at unddrage Tyskland overhøjheden over kanalen.

Den 9. marts sendte borgmester Timm en længere redegørelse for sine ideer til udenrigsminister Brockdorff-Rantzau. I et ledsagende brev skrev han, at ideerne havde været genstand for en debat mellem repræsentanter for forskellige partier, og at man ville sammenkalde alle i provinsen Slesvig-Holsten valgte medlemmer af den preussiske landdag til et møde for at drøfte landets udenrigspolitiske situation. Timm og nogle andre herrer ville også sende en indbydelse til Brockdorff-Rantzau. Timm understregede, at der ikke var nogen hemmelighedsfuldhed omkring planerne, det var blot den yderste konsekvens af situationen, der måtte drages.

I redegørelsen betonedede Timm indledningsvis, at tanken om et selvstændigt udelt Slesvig-Holsten opstod straks efter Tysklands sammenbrud, men først i de senere uger var forståelsen herfor for alvor slået igennem. De slesvig-holstenske traditioner ville han ikke gå nærmere ind på, men han fremhævede, at danskernes ønsker gik videre og videre og først ville gøre holdt ved Danevirke. »Allerede nu finder et stort bondefangeri sted i den sydlige del af Slesvig, hvor landmænd bliver bestukket til og kaldet til, personligt i Paris for ententen at fremføre sydslesvigernes ønske om indlemmelse i Danmark. Der er for os ingen tvivl om, at under fremmed besættelse og fortsat agitation et flertal for Danmark vil kunne opnås«. De danske ønsker vil næppe gå ud over Danevirke, thi her begynder en anden interesse at gøre sig gældende, den engelske interesse for Kaiser-Wilhelm-kanalen. »Vi har fra begyndelsen stillet os på det standpunkt, at der ikke eksisterer et nordslesvigsk spørgsmål, men kun et slesvig-holstensk idag som for 70 år siden (altså 1848). Dette spørgsmål afgøres i den nuværende situation af den en-

gelske interesse, muligvis vil ententen afstå visse områder til Danmark, men afgørende er beherskelsen af og kontrollen med Kaiser-Wilhelm-kanalen. Risikoen består i, at man får et Danmark, der når næsten til kanalen, og oprettelsen af en neutral, sandsynligvis engelsk kanalzone og bevarelsen af en lille del af Holsten ved det tyske rige.« Der var kun en vej at gå: »Det er at udvikle hjemstavnsfølelsen hos slesvig-holstenerne, det er at sammenknytte hele landet og dets mennesker til en politisk vilje, rettet mod at skabe en egen stat, det er den klare bekendelse til den tanke, at landet for at bevare tyskheden må skille sig fra det tyske rige.« Efter en gennemgang af historiske fortilfælde kom Timm ind på den aktuelle situation. Han mente ikke at burde nævne, hvor dybt beskæmmende for slesvig-holstenerne rigsregeringens holdning siden sammenbruddet havde været. »Mange af os fornemmer det med knyttet næve i lommen, med vredesårer på panden, at den nordlige del af vort land gives bort, som et par jammerlige grænseamter«. Kun en egen statsdannelse, om end inden for beskedne grænser, vil være i stand til at opdrage mennesker, som vedvarende forbliver interesseret i at vogte grænsen. Ved at oprette et eget land Slesvig-Holsten vil man kunne imødekomme Englands interesse, uden derved at give afkald på Slesvig-Holstens interesser og dermed den tyske folkeligheds interesser. Kun på denne måde kunne man virksomt imødegå den danske agitation, og han håbede, at man også derved kunne vinde nordslesvigerne for denne nye løsning. Der var mod tanken blevet indvendt, at Slesvig-Holsten ville blive en engelsk koloni, at den nye statsdannelse ikke ville være i stand til at eksistere, og at det ønskede mål især i Nordslesvig ikke lod sig opnå. Det var muligt, at bestræbelserne ikke ville lykkes, men hvis den engelske interesse forbandt sig med bestræbelserne, så ville man sikre, at tysk land også vedblev at være tysk.

Man kunne mod bevægelsens tanker og krav rette en bebrejdelse for forrædderi. Det afviste Timm på det bestemteste, han og hans lige-sindede tænkte kun på at tjene folk og rige, når de forsøgte ved at skilles fra riget at bevare tyskheden i en ny, men tysk statsdannelse, og dermed også bevare landet for det tyske rige for andre og bedre tider.

Han ville også afvise den indvending, at man ville søge at unddrage sig byrderne som følge af den tabte krig. Den nye stat ville utvivlsomt møde vanskeligheder i begyndelsen. Men de gode følger ville komme og smitte af på det øvrige tyske fædreland, til hvilket man før eller siden mere eller mindre kraftigt ville søge tilbage i alle forhold. »Der vil også

komme en dag for England, hvor det må finde sig deri.« Til sidst stillede Timm det spørgsmål, hvorledes målet skulle nås. »Med en ikke for skarp betoning af den tyske tanke udadtil må man stille krav om et selvstændigt udelt Slesvig-Holsten under påberåbelse af nationernes selvbestemmelsesret.« I den ny stat skulle indlemmes Lauenborg og Mølln-Ratzeborg samt fyrstendømmet Lybæk. Med Hamborg kunne man forhandle, om Altona skulle afstås til denne by. Planen skulle drøftes mellem ledende personligheder, forelægges rigsregeringen, og man skulle bede denne om hjælp til at skaffe ententens mål oplyst. En stor organisation skulle stilles på benene. Endnu engang formuleredes det krav, at de slesvig-holstenske ønsker skulle bringes til ententens kendskab, men med den væsentlige tilføjelse, at slesvig-holstenerne under visse omstændigheder skulle forlange deltagelse i fredskonferencen. I øvrigt kunne man diskutere de taktiske problemer, og særlige udvalg ville tage det forberedende arbejde på sig med henblik på den nye stat [280].

For den tyske udenrigsminister måtte dette være en slem mundfuld at sluge, men man forstår på denne baggrund, at Timm var stærkt interesseret i at få en direkte tråd til Paris, og selvom han distancerede sig fra Wall, kunne denne dog være nyttig som informant.

Borgmester Timms redegørelse danner en god baggrund for at forstå de bestræbelser, grev Holstein udfoldede i de første martsdage. De to programmer var lige fantastiske, men Danevirke-mændene havde fastere kontakter i Paris, end Rendsborg-bevægelsen nogensinde kunne drømme om at få.

Mathias Hübsch søgte at bringe grev Holstein i forbindelse med landdagsmand W. Iversen, Munkbrarup. Denne afviste enhver tanke om at sætte Slesvig højere end Tyskland. For hans vedkommende kom Tyskland først. Han meddelte myndighederne, at Bent Holstein opholdt sig illegalt i byen. En kriminalbetjent blev sendt til hotellet, hvor han konstaterede, at grev Holstein hverken havde pas eller papirer, men greven lovede næste dag at melde sig på politikontoret. Han havde indskrevet sig som overretssagfører Holst fra København. Han meldte sig dog ikke. Om natten rejste han tilbage over grænsen, som han passerede med Kloppenborg-Skrumsagers hjælp.

Som et led i forberedelserne af en delegation inviterede Danevirke-bevægelsen i dagene 11.-13. marts 1919 nogle personer fra Sydslesvig til et besøg i København. Foruden Wall, Obdrup og Fischer, Møllebro,

deltog også Cornelius Petersen, Vester Anflod og kreaturhandler L. Jacobs, Husum.

Da de kom til København, lå der imidlertid et telegram fra den franske udenrigsminister dateret 6. marts, der oplyste, at en sydslesvigsk delegation nu ville komme for sent [281]. Besøget fik derfor karakter af et almindeligt informationsarrangement.

Wall udarbejdede en omfattende beretning om rejsen. Den må tages med alt forbehold, en del er skævt opfattet, andet farvet af ønsketænkning, men en række træk er fastholdt. I det franske gesandtskab havde man fortalt ham og Fischer, at 2. zone skulle stemme kommunevis, det betød, at afstemningen her ville blive afgørende for, hvor stor 3. zone ville blive, da kanalen skulle internationaliseres og begge sider besættes med tropper. Skulle den 3. zone ikke stemme for Danmark, ville zonen blive belagt med fremmede tropper, en förbliven ved Tyskland var udelukket. 3. zone ville snart blive besat af allierede tropper. Hvorvidt Ejdersted var regnet med i tredje zone var endnu ikke afgjort.

Forholdet må nok opfattes sådan, at de kommuner i 2. zone, der stemte for Tyskland, sammen med 3. zone ville blive en del af kanalzonen, hvis 3. zone ikke stemte dansk. 3. zone blev almindeligvis af franskmændene behandlet med stor diskretion, men over for Wall og Fischer var det ingen hemmelighed.

Wall besøgte desuden konsul Gjessing i det amerikanske gesandtskab. Denne var født i Tønder og en ivrig støtte for Danevirkebevægelsen. Med ham drøftede Wall spørgsmålet om Slesvig-Holstens selvstændighed. Konsul Gjessing havde afvist denne plan, da sympatien for Tyskland i området var for stor. En republik Slesvig-Holsten kunne ikke garantere kanalens sikkerhed, og han afviste også den tanke, at en republik kunne oprettes under et protektorat, enten af England, USA eller Frankrig.

Wall og Fischer havde også haft en lang samtale med I. C. Christensen. Efter hans opfattelse var det ententens hensigt at internationalisere kanalen, men enkelthederne var endnu ikke fastlagt.

Fischer havde til I. C. Christensen sagt, at man ikke måtte regne med at 3. zone, hvis området kom til Danmark, ville komme med flyvende faner. Befolkningen ville lægge vægt på at beholde det tyske sprog i kirke og skole, for retten og i forvaltningen, hvortil I. C. Christensen svarede, at Danmark ikke ville gøre fejlene fra sprogreskripterens tid 1851-64 om igen. Disse forhold ville blive ordnet efter frisindede principper.

Der var også arrangeret en samtale med kredsen af 1918, hvori deltog general Ulrich, admiral Richelieu, oberst Skade, ritmester v.d. Maase, oberstløjtnant With, Vanggaard, A. P. Møller, Vagn Jacobsen (Carlsberg) og Jørgen Petersen. Over for dem erklærede Fischer det samme som over for I. C. Christensen. Vanggaard svarede, at man holdt på friheden. Det var meningen sagde han, at repræsentanter for 3. zone skulle have sæde og stemme i rigsdagen, her måtte der tales dansk, men hvordan det end blev talt, ville man være tilfreds dermed.

Oberstløjtnant With sagde, at kanalspørgsmålet og Østersøen for ententelandene var et langt større problem end Elsass-Lothringen. Det var definitivt fastslået, at Østersøen ikke længere skulle være et tysk hav, og ententen ville sikre sig, at Tyskland aldrig mere kunne bruge Østersøen og kanalen til krigsformål. En kanalzone eller i tilfælde af en større udstrækning, en kanalstat, ville blive okkuperet af allierede tropper.

Endelig talte også Wall og Fischer med socialdemokraten Sigvald Olsen, der understregede, at det forudsatte en stor sindelagsforandring i Angel, før han kunne gå med til at indlemme denne egn i Danmark. Man kunne ikke stole ret meget på dem, der kun ville til Danmark af materielle grunde, han så gerne, at der også var andre motiver for en tilslutning til Danmark [282].

Denne rapport sendte Timm 20. marts til udenrigsminister Brockdorff-Rantzau med følgende karakteristik af Wall: »Manden bor i Obdrup ved Satrup i Angel, han har en gård, et større teglværk og en lærørsfabrik, hans økonomiske interesse er knyttet til Flensborg. Han nyder en overordentlig anseelse i Angel. Han er begejstret sies vigholstener og har i månedsvis offentlig bekendt sig til de af mig fremsatte tanker. Den af Kommerzienrat Hübsch og amtsforstander Clausen i Bov ledede agitation har også påvirket ham.« Han var kommet til Timm og havde erklæret, at han ville sætte sit liv ind for tyskheden i Slesvig, hvis Slesvig-Holsten blev selvstændigt. Men han forlangte, at der skulle tilvejebringes en forbindelse til England, og at der skulle foretages en øjeblikkelig proklamation. Da Timm afviste dette, slog han i bordet og sagde, så må bønderne gå deres egne veje. Tre dage senere kom han igen. Han fortalte, at en sydslesvigsk deputation få dage senere ville rejse til København, og han mente, at én måtte være med for at udforske ententens hensigter, og derfor ville han rejse med. Det gjorde han så, fuld af tvivl i hjertet, men kampen mellem hans hjemstavns-

kærlighed og hans interesser var endnu ikke udkæmpet. Han kom hjem som overbevist tilhænger af tilslutningen til Danmark og som agitator for denne tanke. »Hvis det er sandt, hvad mændene i København siger, så er den værste frygt bekræftet. Jeg har siden november henvist dertil og på muligheden af en redning. Er det sandt, så betyder mandens stemme tusinder af stemmer vundet for Danmark«[283].

Wall havde opfattet forholdet således, at han af Timm havde fået mandat til at benytte turen til København til, uden selv at tage stilling, at skaffe sig nøje informationer, specielt om hvad der ville ske med kanalen. Men for Wall blev rejsen skæbnesvanger, han glemte alle forbehold, og han indlod sig i nogle meget tvivlsomme forretninger med skotøjsfabrikant Jørgen Petersen. Det drejede sig om salg af brugte mili tær støvler; en handel som senere påførte ham alvorlige tab.

Da W. Wall i 1926 udgav det lille skrift med titlen »Irrungen und Enttäuschungen« (Vildfarelser og skuffelser) var han udstødt af tyskernes kreds som »forrædder«, og han var økonomisk ruineret ved sin forretningsforbindelse med fabrikant Jørgen Petersen. Som borgmester Timm kaldtes for »cunctatoren«, fik Jørgen Petersen navnet »Pomuchelskopp«, en figur fra Fritz Reuters: Landmandsliv. Ordet er polsk og betyder torskehoved.

Medens de sydslesvigske repræsentanter opholdt sig i København, levede Danevirkebevægelsens inderkreds under indtryk af det telegram, som udenrigsminister Pichon havde sendt, ifølge hvilket en delegation ville komme for sent til at få betydning i Paris. Den 19. marts var Conty hos kongen, som var stærkt interesseret i at få en delegation af sted. De talte også om Kieler-kanalen. I aviserne havde det nu været meddelt, at den skulle blive under Tyskland. Hertil havde Christian X bemærket: »Tror præsident Wilson, det er en flod?«[284]. Da den samtale fandt sted, var signalerne fra Paris igen blevet skiftet. Der var nu fri bane for en delegation fra Sydslesvig. Det var Collin, der havde været i aktion.

30. Ionas Collins andet ophold i Paris

Den 13. marts var Collin igen i Paris. Han opsøgte straks Mme. de Quirielle, og de enedes om, at de trods alt ville søge at få Holsteins delegation af sted. Den 14. marts 1919 skrev han til en embedsmand i det franske udenrigsministerium, formentlig kontorchef Vignon. Han berettede om Danevirkebevægelsens aktivitet i Danmark og fremhævede, at adressen om Danevirkegrænsen havde fået 4627 underskrifter i den lille by Kolding. Brevets formål var at få lejlighed til en personlig samtale, »thi indtil videre er jeg den eneste repræsentant for Mellemslesvig i Paris, den slesvigske delegation har kun repræsenteret Nord-slesvig, idet den er udsendt af aktionsudvalget for Den nordslesvigske Vælgerforening uden nogen autorisation af »Mellemslesvigsk udvalg«. Dagen efter skrev han dels til udenrigsminister Pichon og dels til André Tardieu. I brevet til Pichon forklarede han, at man havde forberedt en delegation fra Mellemslesvig, og selv om den belgisk-danske kommission havde sluttet sit arbejde, bad han om at ministeren ville give denne delegation tilladelse til at komme til Paris. Der kunne stilles den supplerende spørgsmål, og det kunne også være, at nærværelsen af tysk-slesvigere kunne være af interesse for konferencen, men det ville særlig være værdifuldt, at denne repræsentation for Mellemslesvig kunne få kendskab til dispositionerne og afgørelsen med hensyn til fremtiden, forsikringer mod tyske repressalier og om detaljerne mht. den eventuelle afstemning.

Delegationen ville bestå af fire medlemmer, den største reder fra byen Slesvig, en stor grundbesidder fra Angel, en bonde fra Frisland og en grosserer fra Flensborg. Alle klasser vil således være repræsenteret. Dog kunne der ske visse personelle ændringer [285]. Der var tænkt på skibsreder Horn, Slesvig, baron Hobe på Gelting, bonden fra Frisland kan være Rehder fra Ejdersted og grosserereren fra Flensborg Mathias Hübsch.

Collin skrev også direkte til Tardieu. I dette brev skildrede Collin

også de politiske forhold i Danmark, som han nu så dem. Collin meddelte uden videre, at den danske regering havde demissioneret, og at dens fald i al fald delvis skyldtes dens stillingtagen til det slesvigske spørgsmål [286]. Det vidste han fra flere danske parlamentsmedlemmer, han vidste også at delegationen, som minister Munch var medlem af, benægtede dette kategorisk. Realiteten var en regeringskrise.

Collin gik derefter over til at tale om delegationen af sydslesvigere, som man nu i det franske udenrigsministerium mente ville komme for sent, men han foreslog, at den alligevel skulle komme. Rigtignok kunne den belgisk-slesvigske kommission ikke samlet høre på delegationen, men kommissionsmedlemmerne kunne diskutere med de udsendte delegerede hver for sig. Han sluttede med at erklære, at det ville være af betydning for det fremtidige arbejde, at disse mennesker fra det sydlige Slesvig fik indtryk af, at man interesserede sig for dem, og at de hjemme kunne fortælle, om de havde fået en god modtagelse i Paris o.s.v.[287].

Brevene havde den ønskede virkning. Den 18. marts gav udenrigsminister Pichon sin tilladelse til, at delegationen af sydslesvigere måtte komme, selv om det var sent. Men Collin havde været så sikker i sin sag, at han allerede den 13. marts havde telegraferet til rektor H. P. Hansen: »Bent bør komme hurtigst muligt med sine sydlige venner.«

Den 16. marts besøgte Collin kontorchef Vignon i det franske udenrigsministerium. Han dannede det nærmeste kontaktnet til de officielle franske kredse. Collin bad Vignon telegrafere til legationssekretær Brugère i København for at hidskaffe Holsteins delegation, men kontorchefen mente stadig, at det var for sent [288]. Det var tilsyneladende Tardieu, der gav det afgørende skub.

Hvad Collin erfarede i disse dage, kunne kun animere ham til fortsat aktivitet. Den 15. marts fik han nemlig af den britiske repræsentant Headlam-Morley i fortrolighed at vide, hvad den belgisk-slesvigske kommission havde besluttet. En bloc-afstemning i Nordslesvig, 3-8 uger derefter en afstemning indtil den sydligste Clausen-linje (dvs. 2. zone) og atter lidt senere helt til Danevirke. »Herved opnår man, at de sydligere egne ser dels agitations- og begejstringsbølgen, dels det givne resultat, der er i vor favør. Dertil imødekommes til en vis grad den danske regerings ønske, idet den linje, som den har nævnt, [altså for 2. zone] spiller en rolle, men tilføjelsen af hele stykket ned til Danevirke er kommissionens (: vort) arbejde.« Sådan har Collin kommenteret meddelelsen i sine optegnelser.

Collin blev hurtigt klar over, at den bedste støtte nu var at hente i det franske marineministerium. Det var her, interessen for Kieler-kanalens videre skæbne var koncentreret. Den 17. marts blev han modtaget af marineminister Leygues, der straks ledte samtalen hen på kanalen, og Collin svarede, at man i Danmark håbede på internationalisering af et bælte langs kanalen. Ministeren bad om en kort skriftlig redegørelse, og den kunne Collin levere hurtigt.

Samme dag traf han H. V. Clausen og dennes frue, og de to ægtepar spiste middag sammen. I dagbogen blev H. V. Clausen refereret for en udtalelse om, at det officielle Danmark havde været fuldt loyalt, og han havde fået det attesteret af Andreas Grau, men Danevirkemændene burde også være loyale og lade alt gå gennem den danske regering. Hertil svarede Collin: »Jeg har ingensomhelst følelse af loyalitet overfor det ministerium, som har indladt sig i forhandlinger med Brockdorff-Rantzau«, Clausen: »Det er løgn, at de har gjort det.« Collin: »Vi bliver ikke enige.« Clausen: »Hvis der er nogle i Slesvig by og Angel, så lad dem melde sig!« hvortil Collin kunne svare: »De kommer nok.«

Dagen efter var Collin i gesandtskabet, hvor han igen traf H. V. Clausen, og samtalen kunne fortsætte: »Clausen sagde, at hvis der var nogen i Angel osv. måtte de loyalt henvende sig som de andre, melde sig åbent etc.« Collin: »De kommer, når tiden er inde, men endnu er det umuligt.« »Clausen afviste ikke at tage alt med, hvad der udtalte sig derfor. Han er stadig i glidning og gør et nervøst og usikkert indtryk. Han spurgte, om jeg ville kuldkaste, hvad delegationen havde udrettet henede«, hvortil Collin bemærkede: »Ja med den største fornøjelse, hvis jeg får lejlighed dertil.« Collin mente, at man ikke kunne anerkende, at den af regeringen udsendte delegation repræsenterede den offentlige mening i Danmark: »Den repræsenterer de 4 partier i en rigsdag valgt under tysk valgtryk«, sagde han og føjede til, at H. P. Hanssen havde modarbejdet Flensborg. Da H. V. Clausen benægtede dette, svarede Collin: »Jo, det var modstræbende, han tog punkt 5 med i resolutionen 17. november 1918«[289]. At han faktisk gik med til punkt 5 (om de tilstødende distrikter) kunne altså ikke opveje, at han havde gjort det modstræbende.

Ved Collins andet besøg i Paris begyndte H. V. Clausen at blive nervøs for, hvad Collin trods alt kunne opnå. Han skrev for en gangs skyld til H. P. Hanssen og fortalte om Collins aktiviteter, som han dog kun kendte lidt til men nok kunne nære frygt for. Hans bekymring

blev forøget ved, at den belgisk-danske kommission den 18. marts havde anmodet om at få oplyst, hvor stort området var mellem sydgrænsen for anden zone og evakueringslinjen, og hvor mange mennesker der boede der. H. V. Clausen kunne yderligere oplyse, at Bent Holstein ville komme til Paris, og han forudså et samarbejde mellem Collin, Holstein og Franz v. Jessen. Den sidstnævnte havde sagt, at han regnede med, at Flensborg blev dansk, og H. V. Clausen frygtede, at 25 % af stemmerne måske ville være nok til at timandsrådet ville tildele Danmark Flensborg. Bernhoft havde registreret fransk utilfredshed med, at vi krævede for lidt, og »den ellers fornuftige amerikanske professor Haskins har tendenser i samme retning« [290]. Der kunne være al grund til ængstelse, men Bernhoft og H. V. Clausen kunne ikke udrette ret meget og H. P. Hanssen endnu mindre.

Den 18. marts blev Collin klar over, at U.S.A. og Frankrig havde modsatte synspunkter med hensyn til kanalen, og at U.S.A. ikke ville være med til en internationalisering. I styrkeprøven mellem de to regeringer vandt U.S.A., men i sidste halvdel af marts 1919 og første halvdel af april satte Frankrig alle sejl til for at nå et resultat, og Collin gjorde sit yderste for at være til hjælp; han fik god støtte af Bent Holstein, som sandsynligvis 22. marts 1919 ankom til Paris. De gjorde nu især en indsats for at få halvøen Ejdersted indlemmet i den sydligste afstemningszone. De fandt velvilje for deres forslag. Hvis Ejdersted kom med, ville man opnå den af Jules Laroche ved første møde i den belgisk-danske kommission skitserede linje Kappel-Tønning. Hvis man følger denne linje på et landkort vil man se, at den løber parallelt med kanalen i en afstand af ca. 30-35 km. Området mellem 3. zone og kanalen ville passende kunne danne den ene halvdel af en kanalzone.

Tilsyneladende kom forslaget om Ejdersted for sent, men Collin og Holstein gav ikke op. Bent Holstein forsøgte med held at nå målet ved en samtale med den amerikanske repræsentant, professor Haskins. Den 26. marts skrev denne til Jules Laroche. Han henviste til, at grev Holstein var i Paris som repræsentant for Mellemslesvigsk udvalg; og at han havde udtalt, at der på halvøen Ejdersted fandtes et meget stærkt danskvenligt sindelag og anmodede om, at folkeafstemningsgrænsen i denne egn måtte blive ført ned til en linje, der endte ved Tønning. Haskins foreslog, at kommissionen derfor, inden deres forslag var endelig godkendt af de fire store, skulle overveje linjen Kappel-Tønning, som var det oprindelige udgangspunkt. I det mindste måtte et under-

udvalg, mente han, høre grev Holstein og de andre delegerede fra Slesvig, når de ankom til Paris, uanset om det måske ville være for sent [291].

Den 19. marts havde den belgisk-danske kommission gjort teksten vedrørende Slesvig færdig med forslag om tre afstemningszoner til en linje Kappel-Husum. Den 28. marts blev sagen behandlet i udenrigsministrenes møde. Den engelske udenrigsminister, Balfour, kunne ikke forstå, hvorfor man havde delt det sydlige område i to zoner. Tardieu forklarede beredvilligt, at det problem ikke var skabt af de allierede, men at den danske regering selv var ansvarlig for den foreslåede fremgangsmåde. Dernæst spurgte Balfour om det hele ikke blev gjort vanskeligere ved afstemning kommune for kommune, men svaret var, at Danmark håbede at vinde mere ved denne metode. »Danmark havde vist stor frygtsomhed, da det fremsatte sine krav.« Derefter tog Laroche ordet og henviste til, at der skulle tages økonomiske og geografiske hensyn ved fastlæggelsen af grænsen. Når komiteen havde oprettet den tredje zone, skyldtes det meddelelse om, at mange folk i dette distrikt havde danske sympatier, men ikke turde give dem udtryk af frygt for Tyskland. Balfour nærede stadig betænkelighed og fandt kun den begrundelse acceptabel, at den danske regering ønskede det således. Tardieu sagde, at kommissionen havde den fornemmelse, at der kunne blive tysk flertal i 3. zone, men ved at spørge kommunevis håbede kommissionen, at dette kunne undgås. Balfour syntes ikke man kunne akceptere rapporten og foreslog den videresendt til de 4 store med argumenterne for og imod, og resultatet blev, at rapporten sendtes ad referendum til det øverste råd »med de forbehold, der var gjort af mr. Balfour« [292].

Så langt var sagen nået, da Holstein den 29. marts forelagde sit syn på Ejdersted for Laroche. Selvom de fire udenrigsministre nu havde behandlet det slesvigske spørgsmål, mente Laroche dog, at man kunne nå at få Ejdersted med, hvis han dagen efter fik et memorandum derom, og det fik han. I dokumentet fremhævede Collin og Holstein etnografiske, økonomiske og politiske synspunkter, og hvad det sidste angår hed det, at befolkningen i Ejdersted ikke nærede sådanne fjendtlige følelser over for Danmark, som forekom i Angels befolkning. Det nærmeste bevis, man kunne finde, lå dog så langt tilbage som Christian VIII's besøg i 1843. Da var kongen overalt blevet modtaget med hjertelig begejstring af befolkningen. Afsluttende hed det: »Ejdersted er den



Den i 1919 ofte omtalte kanalzone forestillede man sig omtrent som vist på kortet. Den nordlige linie svarer til sydgrænsen for 3. zone. Den sydlige afgrænsning blev ikke fastlagt i enkeltheder.

del af Sydslesvig, hvor modsætningen mellem tysk og dansk lettest vil kunne udjævnes, og der er næppe grund til at frygte irredentismen i denne egn.«

Den 31. marts skrev Laroche til professor Haskins, at han fandt ideen med at indlemme Ejdersted i afstemningsområdet meget interessant og

havde foreslået Holstein at udarbejde et memorandum, men til Holstein havde han kun talt om muligheden af, at Ejdersted kunne indlemmes i evakueringsområdet. Det var fortroligt, at afstemningsområdet var blevet udvidet med 3. zone, men man kunne måske modificere linjen syd for Hollingsted. Hertil svarede Haskins 1. april med det forslag, at man skulle bede Tardieu indkalde den belgisk-danske kommission for at overveje en supplerende anbefaling vedr. Ejdersted. Ændringen kunne kun foretages af kommissionen som helhed [293].

Den 4. april holdt derpå den belgisk-danske kommission et nyt møde, hvor Haskins forelagde forslag til en ny beskrivelse af grænsen for det sydligste afstemningsområde. De engelske repræsentanter var imod forslaget. Enten ville det bringe endnu flere tyskere ind under Danmark, eller, hvis tyskerne vandt afstemningen, ville det give dem anledning til at hovere; men de andre medlemmer fulgte Haskins' forslag, som derefter skulle forelægges det øverste råd som tillæg til den allerede afgivne indstilling [294].

Den 15. april blev indstillingen i sin ændrede skikkelse behandlet af de 4 store. Sagen blev forelagt af Balfour, han havde nu glemt sine forbehold fra den 28. marts og forklarede den 3. zone med, at dette område gennem lang tid havde været fuldstændig terroriseret af tyskerne. Eksemplerne fra det nordlige område fulgt af det mellemslesvigske kunne give det nødvendige mod til åbent at give udtryk for sin opfattelse. Den afvigende stemmemodus skyldtes, at danskerne ikke ville have bebrejdelser for at have taget noget tysk område med magt. Hvis den kommunevise afstemning ville give et resultat, således at grænselinjen ville give sig af sig selv, så skulle en international kommission afstikke denne grænse. Balfour frygtede visse vanskeligheder i Flensborg, men fandt at danskerne bedre kunne bedømme det end han. De økonomiske interesser ville drage byen til den danske side, mente han.

Præsident Wilson udtalte, at en kommune med dansk flertal omgivet af kommuner med tysk flertal ville befinde sig i en penibel situation. »Men alt, hvad jeg kan sige er, at det tilkommer Danmark at fremsætte sine ønsker, thi det er dette land, som har lidt i 1864, og hvis denne plan er accepteret af danskerne, så accepterer vi også«[295]. Præsident Wilson troede altså, at forslaget var fremkommet i forståelse med den danske regering. Ingen følte sig forpligtet til at oplyse ham om sagens rette sammenhæng.

Under fredsforhandlingernes første fase var man gået ud fra, at der

skulle udarbejdes fællespræliminærer, som skulle forelægges tyskerne, hvorefter den endelige fredstraktat skulle afsluttes, men programmet blev ændret, man sprang ideen om fredspræliminærer over og gik direkte til forhandling om en fredstraktat. I forarbejderne havde man regnet med at de frister, der var sat for rømning og afstemning skulle gælde fra den dag fredspræliminærene var blevet underskrevet, men da man sprang mellemstadiet over, fastslog man, at fristerne skulle begynde at løbe, når traktaten var trådt i kraft, dvs. den skulle først ratificeres af et vist antal stater. Det fik vidtrækkende konsekvenser, fordi ratifikationsproceduren trak i langdrag og gjorde overgangstiden lang og pinagtig. Hvis den oprindeligt foreslåede procedure var fastholdt, havde man kunnet afholde afstemningerne i sensommeren 1919 [296].

Collin og Holstein var ganske klare over, at adgangen til folkeafstemning til en Sli-Danevirke-Ejderlinje ikke i sig selv gav dem sikkerhed for, at den endelige grænse ville blive draget her. Kun hvis stormagterne ville sætte noget ind på at stække Tysklands magt mod nord, ville der være sikkerhed for, at de kunne nå deres ønskers mål.

I første halvdel af april plejede de kontakterne til de franske militære organer angående kanalproblemet. Marineminister Leygues var, som nævnt, interesseret; kontakten til ham vedligeholdte de gennem chefen for hans civilkabinet, Moysset. Den 3. april skrev Collin i sin dagbog: »Han var meget flink og stærkt interesseret i, hvad vi fortalte ham; især om alt hvad der kunne støtte tanken på kanalzone, hvilken er både i Frankrigs og Danmarks interesse.« Collin og Holstein søgte også at nå frem til marskal Foch - vejen gik gennem den tidligere omtalte general Le Rond - der også så med velvilje på deres ønsker. Men det var kun i Frankrig, at tanken om at stække Tysklands magt også ved nordgrænsen havde tilhængere. Forsøgene på at påvirke briterne var ikke særlig resultatrige. Den 30. marts havde Collin præsenteret Holstein for Headlam-Morley, som fik det indtryk, at »Grev Holstein, som er indfødt mellemslesviger, kom for at repræsentere synspunkter der næres af den danske befolkning i Syd- og Mellemslesvig«[297]. Den 4. april var også sekretæren Fullerton-Camegie foruden Headlam-Morley med til et møde. Collin og Holstein skildrede for dem udviklingen i Danmark og Slesvig, fortalte om Kieler-kanalen og om den forventede deputation fra Sydslesvig, og Collin og Holstein fik til gengæld at vide, at deres aktion for Ejdersted havde gode udsigter til at lykkes. Collin

kunne den 5. april referere Franz v. Jessen for en udtalelse om, at rømningsområdet var udvidet til også at omfatte Ejdersted! »Det er utvivlsomt et resultat af vort arbejde«, skrev han. Det må lige præciseres, at Jessen talte om rømningsområde ikke afstemningsområde.

Den 7. april fik Holstein og Collin foretræde for den franske diplomat Jules Cambon, der delte deres opfattelse med hensyn til Kielerkanalen. Samme dag havde Mme. de Qurielle haft en samtale med kontorchef Vignon i udenrigsministeriet, som nu frarådede at kæde de to spørgsmål sammen, fordi han mente, at det ville give vanskeligheder med amerikanerne. »Vi synes dog, at det er nødvendigt, da Canal-løsningen må være grundlag for afstemningen, de må jo vide, hvad de skulle vælge imellem«, noterede Collin. Bemærkningen skal forstås således, at Danevirkemændene håbede på en god opbakning for deres ønsker, hvis befolkningen i 3. zone vidste, at der syd for deres zone ville ligge en neutraliseret kanalzone. Den sydslesvigske delegation, som kunne give dette synspunkt eftertryk, lod stadig vente på sig, det havde taget lidt tid i København, før man kunne realisere rejseplanerne.

31. Den sydslesvigske delegation i Paris

Den 19. marts 1919 havde Conty kunnet meddele de interesserede i København, at det alligevel lod sig gøre at sende en sydslesvigske delegation til Paris. Den 22. marts indberettede han derom men sagde samtidig, at den bedste måde at forberede afstemningen var at få hele Slesvig rømmet for tyske myndigheder og militær. Udenrigsminister Pichon svarede tilbage, at det var umuligt at få gennemført en rømning, da det krævede ændring af våbenstilstanden, og hvis man ønskede at ændre den, måtte man true med et brud. Det kunne man kun gøre i en virkelig alvorlig anledning, d.v.s. man kunne ikke sætte de små problemer ved Tysklands nordgrænse på spidsen. Det slesvigske problem ville blive ordnet ved fredspræliminærene. Det var den besked Conty måtte nøjes med [298].

Det var først et telegram den 30. marts til folketingsmand Vanggaard fra Bent Holstein, der for alvor fik sat gang i forberedelserne. Det lød: »Afsend hurtigst muligt deputation Mellemslesvig med Horn som formand eller en engelsktalende dansker til lettelse af rejsen. Clausen, Bov, samt Rehder, Ejdersted og Wall, Angel vä uden tvivl kunne være til gavn.« Da det kom til stykket, kunne af disse kun Wall bevæges til at rejse til Paris. I Vanggaards arkiv ligger en kladde til det brev, som han sendte til Wall 3. april. Her fremhæves den franske interesse i, at en delegation kom afsted. Vanggaard skrev: »Jeg har idag været i den franske legation og har erfaret, at vor sag står godt i Paris. Den franske udenrigsminister Pichon har telegraferet til mig om at få den meget omtalte slesvigske deputation derned. Hvilket altså vil sige, at spørgsmålet om afstemning i den tredje zone endnu står åbent. Men det er på høje tid, hvis vi skal have den deputation derned. Jeg beder Dem derfor rejse, selv om De ikke kan få deputationen så repræsentativ, som De havde tænkt Dem. Det mellemslesvigske udvalg i Flensborg må betale rejsen. Om noget Slesvig-Holsten bliver der, til trods for enkelte blad-

udtalelser, ikke tale. Skibsreder Horn ville som engelsktalende være en god rejseledsager, men han vil vel ikke.«

Deputationen kom til at bestå af Wall og en ellers ukendt Peter Nissen fra gården Hoffnungstal (af folkeviddet døbt Peter Hoffnungslos). Telegrammet fra den franske udenrigsminister, som Vanggaard omtalte, havde fået Wall til at tro, at invitationen kom fra den franske regering.

Da Conty havde fået meddelelse om, at man ville sende Wall og Nissen af sted, præsenterede han dem den 4. april 1919 i en indberetning til sin regering som både tyske af sprog og oprindelse, men de var værdifulde, mente han, fordi de forsikrede, at flertallet af deres landsmænd ikke ønskede Slesvig delt, - så ville de hellere forenes med Danmark. Conty kunne også fortælle om de to herrers interesse for Kielerkanalen, hvis skæbne ville være afgørende for befolkningens holdning. På grund af de tyske myndigheders indblanding havde det ikke været dem muligt at få en regulær bemyndigelse fra grupper og foreninger i deres hjemegn, men Wall havde en attestation undertegnet af en præsident for et bonderåd, og han hævdede, at han repræsenterede dette råds opfattelse [299].

Den 9. april 1919 dukkede så endelig de to angelboere op i Paris, og nu satte Collin og Holstein alle kræfter ind på at skaffe dem adgang til de mest indflydelsesrige personer, som tænkes kunne. Det lykkedes at få dem sammen med den amerikanske repræsentant i den dansk-belgiske kommission, professor Haskins, og med den engelske sekretær Fullerton-Carnegie. Disse to var tilsyneladende interesserede i at tale med repræsentanter fra Sydslesvig, og de fik et af Wall udarbejdet memorandum. Dette memorandum var på en gang et alibi overfor tidligere meningsfæller og et program m.h.t. Kieler-kanalens skæbne. Alibiet slugte Collin og Holstein af taktiske grunde, programmet kunne de acceptere, selvom de fandt det vagt formuleret. Walls udgangspunkt var kanalen, for hvis fremtid han så tre muligheder:

- 1) at ententemagterne afmilitariserede kanalen og iøvrigt lod den blive under Tyskland,
- 2) at ententemagterne ønskede kanalen unddraget tysk overhøjhed, men at de ikke selv enten i fællesskab eller hver enkelt af dem ville overtage forvaltningen af kanalen, og
- 3) at ententen anså kanalen som en højvigtig adgang til Østersøen og derfor ønskede den varigt besat med allierede tropper eller en anden form for kontrol.

Alibiet havde Wall indbygget i gennemgangen af punkt to. Det var dette alternativ, der ville have muliggjort en slesvig-holstensk kanalstat; fortalerne for en sådan kanalstat havde imidlertid ingen mulighed for at opnå en forhandlingsposition i forhold til de allierede. Wall skildrede i sit memorandum under punkt 2, hvordan han havde virket for et udelt Slesvig-Holsten, der kunne bevare Nordslesvig ved at tilbyde England protektoratet over en kanalstat fra Elben til Kongeåen. Det tyske udvalg i Flensborg var gået hårdt mod denne tankegang, kun Det slesvig-holstenske landsparti havde taget tanken op; i Berlin havde grev Bernstorff, der var udset til at lede den tyske delegation til fredskonferencen, forsikret, at kanalen ville forblive tysk, og det havde for alle partier været afgørende. Borgmester Timm, Rendsborg og enkelte andre havde dog fortsat kampagnen for et selvstændigt Slesvig-Holsten, men han mente, at der måtte skaffes klarhed over kanalens skæbne forud for en afstemning i 2. og 3. zone. Ellers ville der blive stadig uro.

Det tredje punkt var udformet under den forudsætning, at kanalen blev internationaliseret med en bredere eller smallere neutral zone på begge sider. Det var Danevirkemændenes ønskedrøm. Wall skildrede i denne forbindelse stemningen, som han bedømte den og betonedede, at han var tysk, men at han ville respektere økonomiske og geografiske realiteter; han sluttede med at anbefale evakuering af det tyske militær indtil kanalen, og at der blev givet en rimelig frist til et oplysningsarbejde i 3. zone.

Det første af de tre alternativer nævnes her til sidst, fordi det var det mest realistiske: at de allierede ville være tilfredse med at gøre kanalen militært uanvendelig og iøvrigt lade den blive ved Tyskland. I det tilfælde mente Wall, at 2. zone måtte udøve selvbestemmelsesretten. Hvis 2. zone så ville give dansk flertal, måtte det indebære, at også området til Sli-Danevirke måtte stemme om tilslutning til Danmark. Angel måtte efter Walls mening ikke deles. Han sluttede: »At skille Angel fra Flensborg ville for Angels livsmuligheder alene på grund af den daglige kommunikation med småbanerne betyde landets ruin, derfor, hvis afstemningen i 2. zone falder gunstigt ud for Danmark, må 3. zone ubetinget have ret til afstemning indtil linjen Sli-Danevirke« [300], Man skal lige bemærke, at Wall kun tænkte sig en afstemning i 3. zone hvis 2. zone gav dansk flertal.

Da Wall i 1926 skildrede Parisrejsen, fremhævede han, at hans hovedformål havde været at søge klarhed over kanalens skæbne. Da han

kom til Paris var afgørelsen endnu ikke faldet, og han mente, at hans memorandum havde været med til at skabe klarhed; dybt beklagede han de »koncessioner«, han havde måttet gøre til Collin og Holstein.

Som tidligere nævnt lykkedes det at få den engelske sekretær i den belgisk-danske kommission E. Fullerton-Carnegie til at tage en samtale med Wall. Carnegie heftede sig især ved to punkter i Walls redegørelse, tyskernes rekvisition af kvæg og Kieler-kanalens skæbne; det første punkt var af mindre interesse, men det gik for alvor op for Fullerton-Carnegie, at afgørelsen med hensyn til Kieler-kanalen ville influere på afstemningsresultatet. Hvis en uafhængig kanalstat blev oprettet, ville grænsen blive Clausen-linjen, hvis derimod kanalen kom under international kontrol, ville mange tysktalende slesvigere stemme dansk, men deres motiver ville være rent materielle, mente han.

Notatet cirkulerede mellem de engelske medlemmer af den belgisk-danske kommission, og Headlam-Morley spurgte i denne anledning til, hvad afgørelsen blev m.h.t. Kieler-kanalen, men Sir Eyre Crowe noterede kort og godt »I know nothing about the fate of the Kiel Canal«, et vidnesbyrd om, at man fra engelsk side ikke var interesseret i at kæde kanalens og Sydslesvigs skæbne sammen [301].

Den 15. april 1919 anmodede Mme. de Quirielle om, at den franske udenrigsminister ville modtage Wall og Nissen. I den anledning udarbejdede kontorchef Vignon et notat om den slesvigske sags stilling. Notatet er af en vis interesse, fordi det franske grundsyn her kommer klart til udtryk. Først fremstilledes den officielle danske politik og den frygt, man i Danmark nærrede for at få en kompakt tysk befolkning med til Danmark. Herover for anførtes, at Collin og Holstein mente, at man kunne stole på dem, der stemte dansk, og det blev nævnt, at gesandten Conty af politiske grunde ønskede de størst mulige dele af Slesvig givet tilbage til Danmark. Derefter refererede Vignon den belgisk-danske kommissions forslag og henledte opmærksomheden på, at den var gået videre, end den danske regering ønskede det. Den havde ment, at det ikke ville have ubehagelige følger for Danmark at annektere en tysktalende befolkning, fordi befolkningens sæder var danske, og dens erhvervsinteresser skabte en forbindelse til Nordslesvig. De ville ikke fristes td at skabe vanskeligheder for København.

Det anførtes videre, at hverken den danske regering eller Mme. de Quirielle eller Collin etc. havde kendskab til den afgørelse, der var accepteret af udenrigsministrenes råd, men endnu ikke godkendt af de

4 store. Her skal dog indskydes, at Collin på anden måde var informeret, men han havde ikke ladet sin viden gå videre til Mme. de Quielle. Det hed derefter i notatet:

»Den danske gesandt tror, at kommissionen ikke har givet tilladelse til afstemning i 3. zone, han er imidlertid urolig på grund af rygter, som er i omløb. Han har spurgt M. Laroche, som har svaret, at han hverken kunne sige ja eller nej, fordi spørgsmålet var fortroligt, indtil det øverste råd havde taget stilling. Collin, grev Holstein og deres venner har fået vage forsikringer, som har givet dem anledning til at tro, at de kan håbe.«

Ved midten af april blev det klart, at muligheden for at udnytte Wall og Nissens tilstedeværelse i Paris var udtømt. Det havde været et mindre problem at få dem til Paris, men nu var det et stort problem at få dem hjem igen. Wall levede i forestillingen om, at han havde krav på et »Schutzbrief«, som han mente, den franske gesandt i København havde lovet ham. Det skulle af dette brev fremgå, at Wall og Nissen var blevet tilkaldt af fredskonferencen, og at konferencen ville tage dem under sin beskyttelse også mod tyske myndigheder. Ellers gjaldt det deres liv, sagde de. Nu begyndte en vandring fra Herodes til Pilatus for at få et eller andet papir, der kunne tilfredsstille de to engelboer, men ingen følte sig i stand til at imødekomme deres ønske. De fik tilsidst pas og visa til rejsen hjem via England.

Nissen fik også tid til at more sig lidt i Paris. Collin fortæller at Nissen en aften havde været ude med den engelske sekretær i den belgisk-danske kommission Carnegie, en engelsk oberst og et par elsassiske småpiger, der talte tysk med Nissen, så han var meget henrykt og havde haft det herligt. Af praktiske grunde var han blevet udgivet for elsasser, så hans tysk ikke skadede ham, men tværtimod resulterede i, at musikken ustandselig spillede elsassiske melodier. Collin fortalte videre, at Nissen nu »elskede Paris og er meget danskvenlig, Wall er også betydeligt mindre tysk nu end ved sin ankomst.«

Imens arbejdede Holstein og Collin trøstigt videre på deres kanalzoneprojekt. De havde hver for sig udarbejdet et memorandum, og hjemmefra havde de fra historikeren Træls-Lund også fået et. Collin søgte nu at samarbejde de tre forslag til eet. Den 16. april var Collin hos marineminister Leygues: »Han var som altid fortrinlig, ville helst have kanalzone, men frygtede at det var umuligt på grund af amerikanerne, dog ville han gøre endnu et forsøg. I hvert fald mente han at

være sikker på internationalisation af kanalen selv, han sagde: De må angribe hos amerikanerne selv. Prøv at se Wilson.« Collin og Holstein tog ufortrødent fat på at bearbejde amerikanerne. Bent Holstein søgte forbindelse med den norske gesandt Wedel Jarlsberg for at få ham til at bane vej. Det lykkedes Holstein at få foretræde for oberst House, en af de mest indflydelsesrige i den amerikanske delegation; han lyttede og noterede, men sagde meget lidt.

Den 25. april var Collin og Holstein i audiens hos direktøren i det franske udenrigsministerium, Berthelot, der fortalte, at Frankrig havde store vanskeligheder med Kieler-kanalen, fordi amerikanerne modsatte sig en internationalisering, ja, de ville ikke engang fordre fæstningsværkerne sløjfede, fordi man så en dag kunne komme og fordre det samme ved Panama-kanalen, men endnu var intet afgjort [302].

Når man læser protokollen fra de møder i fredskonferencens forskellige komiteer, hvor Kieler-kanalens skæbne var til forhandling, bekræftes oplysningen om, at Frankrig havde store vanskeligheder med amerikanerne. U.S.A. ville lade Tyskland beholde den fulde og uindskrænkede rettighed over kanalen, medens Frankrig frem for alt ønskede en indskrænkning i Tysklands suverænitet, jo større, jo bedre. Detaljerne er i den foreliggende sammenhæng underordnede. Det amerikanske synspunkt blev med stor styrke fremført af admiral Benson, og franskmændene foretog en lang række krumspring for at tilvejebringe en eller anden begrænsning i Tysklands dispositionsret over kanalen. Så længe det principielle problem ikke var afklaret, var der ingen grund til at gå i detaljer med hensyn til den ordening, der skulle sikre en eventuel tysk suverænitetsbegrænsning. Den 25. april 1919 blev sagen bragt til endelig afklaring. Man var enedes om, at kanalen og tilgangene til den skulle være fri og åben for handels- og krigsskibe af alle nationer, som levede i fred med Tyskland. Den britiske, amerikanske, japanske og italienske delegerede foreslog en tekst, der blev den endelige, og som gik ud på, at en krænkelse af de betingelser, der blev pålagt med hensyn til den lige ret for alle, der var i fred med Tyskland til at benytte kanalen eller fortolkningsstridigheder af bestemmelserne herom, kunne henskydes til en juridisk afgørelse foranstaltet af Folkenes Forbund, og der kunne i givet fald kræves dannelse af en international kommission. For at undgå, at bagatelsager blev bragt for Folkenes Forbund, skulle Tyskland i Kiel etablere en lokal myndighed til i første instans at behandle stridigheder og så vidt som muligt finde tilfredsstillende løsninger på klager,

som måtte fremføres af de konsulære repræsentanter. Franskmændene foreslog at Kieler-kanalen skulle være under kontrol af en international kommission bestående af repræsentanter fra Tyskland, Storbritannien, Frankrig, Polen og Danmark, og derudover krævede Frankrig og Italien en særlig afmilitarisering af kanalområdet i 50 km bredde; disse krav ville de andre magter ikke gå med til, og Frankrig trak derefter sit forslag om en internationalisering af forvaltningen af kanalen tilbage [303]. Dermed var situationen for Nordtysklands vedkommende stabiliseret. Medens Frankrig havde haft held med hensyn til kravene om Saar og med hensyn til Rhinlandets militære besættelse over for U.S.A., måtte det give op med hensyn til Kieler-kanalen og dermed bortfaldt alle muligheder for en kanalstat eller en kanalzone. Den lodseddel, som Danevirkebevægelsens ledende mænd havde satset så stærkt på, viste sig at være en nitter, og Frankrigs interesse for 3. zone måtte følgelig aftage.

Den 29. april rejste Collin fra Paris, og den 5. maj var han igen hjemme i København, medens Holstein blev i Paris og arbejdede videre i det fastlagte spor.

Det er af det foregående til fulde fremgået, at de allierede forbeholdt sig alle beslutninger m.h.t. det slesvigske spørgsmål, og at Tyskland blev holdt uden for, når det gjaldt egentlige forhandlinger. Der ville imidlertid i forbindelse med gennemførelsen af fredstraktatens bestemmelser blive en hel del spørgsmål, som kun kunne ordnes ved direkte forhandlinger med repræsentanter for de tyske myndigheder. H. P. Hanssen havde tidligt været opmærksom på dette problem, og det havde fra tysk side også landråd Böhme. Sidst i januar 1919 havde landråd Böhme, Tønder, henvendt sig til H. P. Hanssen angående en ordning i overgangstiden, og H. P. Hanssen havde ført visse forhandlinger med ham. De løb rigtignok ud i sandet, men omkring 1. maj 1919 offentliggjorde Det tyske udvalg brevvekslingen. Da var situationen væsentlig forandret, men brevene gav ny næring til Danevirkemændenes påstande om, at H. P. Hanssen havde søgt forhandling med tyske myndigheder bag ententens ryg. Brevvekslingen skal i det følgende ses i en lidt bredere sammenhæng.

32. Kontakten mellem landråd Böhme og H. P. Hanssen

Når landråd Böhme søgte kontakt til H. P. Hanssen var det ud fra en realistisk erkendelse af, at mange praktiske forhold kun kunne ordnes efter fælles aftale, men tilskyndelsen til at nærme sig H. P. Hanssen fik Böhme fra Det tyske udvalg. Sidst i januar 1919 havde ledelsen af dette erfaret, at risikoen for en besættelse af Slesvig var rykket nær. Udvalget håbede, at Böhme ved en henvendelse til H. P. Hanssen kunne imødegå denne fare, da, som det hed, H. P. Hanssen næppe ville billige en sådan voldshandling [304].

Mellemmand mellem de to var grev O. D. Schack-Schackenborg, der var en af de ledende skikkelser i det danske arbejde. Han var på grund af sin store jordbesiddelse selvskrevet til at være medlem af Tønder kreds dag og havde derved en naturlig kontakt til landråden, med hvem han også selskabeligt kom sammen. Den 30. jan. 1919 forelagde landråd Böhme et forslag for H. P. Hanssen om en dansk-tysk kommission, der skulle sørge for ro og orden ved politiske møder. Grev Schack var tilstede ved sammenkomsten og skrev senere: »Jeg husker navnlig min forundring over, at H. P. Hanssen, den forsigtige, gik videre end jeg, den almindeligvis eftergivende og alt for imødekommende, fandt det rigtigt« [305].

Ifølge et brev fra H. P. Hanssen til Böhme af 5. februar 1919 skulle kommissionen have til opgave at sikre en fri udøvelse af forenings- og forsamlingsretten. Danske og tyske organisationer skulle hver vælge 3 delegerede, og som opmand skulle vælges en svensker. Ved den afgørende afstemning skulle kommissionen i overensstemmelse med fredskonferencens beslutninger udvides med to højere tyske statsebedsmænd, bosat uden for provinsen Slesvig-Holsten og to højere danske statsebedsmænd. Efter afstemningens gennemførelse skulle der dannes en kommission bestående af 5 danske og 5 tyske nordslesvigere, som skulle rådslå om de nationale mindretals rettigheder på begge sider af den nye grænse og overgive resultatet af deres rådslagninger til de nye

myndigheder i en betænkning; hvis der ikke var enighed stod parterne frit til at afgive særlige betænkninger. Således fastholdt H. P. Hanssen forhandlingsresultatet [306].

Det mest bemærkelsesværdige ved dette brev er henvisningen til fredskonferencens forventede beslutninger. H. P. Hanssen kunne i begyndelsen af februar 1919 ikke vide, hvad fredskonferencen ville beslutte, hans forestillinger derom var nok hentet fra instruksen til den danske gesandt i Paris af 14. januar 1919. I det pågældende afsnit hed det her, at der, for at overvåge at en for begge nationer retfærdig afstemning kunne finde sted, skulle indsættes en blandet kommission bestående af danske og tyske med en svensk eller norsk opmand. Det var dette forslag han nu på egen hånd havde konkretiseret i brevet til Böhme, velsagtens i forventning om at fredskonferencen ville følge de danske ønsker.

Offentligheden fik ikke umiddelbart underretning om mødet mellem H. P. Hanssen og Böhme. Efter aftale rejste denne i begyndelsen af februar sammen med pastor Schmidt til Berlin. De to var den 4. febr. 1919 af Auswärtiges Amt blevet udpeget som sagkyndige og straks inviteret til Berlin. Som det tidligere er nævnt, var kommercieråd Christian Fuglsang fra Haderslev blevet udpeget som provinsialudvalgets sagkyndige repræsentant. Han kom imidlertid ikke til at spille nogen rolle [304]. Mellem landråd Böhme, pastor Schmidt og Johs. Tiedje udviklede der sig nu et nøje samarbejde, men Tiedjes stilling var ikke stærk over for embedsmændene i udenrigsministeriet. Pastor Schmidt og landråd Böhme havde også samtaler i det preussiske indenrigsministerium. Den 5. februar, altså samme dag som H. P. Hanssen skrev til Böhme, indeholdt det officløse organ Deutsche Allgemeine Zeitung en meddelelse om, at der var kontakt mellem danske og tyske nordslesvigere om et frit valgt paritetisk sammensat udvalg under en upartisk opmand til overvågelse af forberedelsen til og gennemførelsen af afstemningen. Hvis nordslesvigerne kunne enes herom, ville den tyske regering hilse et sådant udvalg med glæde [308]

Både H. P. Hanssen og Böhme blev udsat for voldsomme angreb fra deres egne på grund af dette forsøg på at få kontrollen med afstemningen lagt i lokale hænder. Böhmes kolleger i Aabenraa og Sønderborg, landråderne Siemon og Schönberg, sagde rent ud, at forhandling med modparten var landsforrædderi [309], og H. P. Hanssen gik det ikke stort bedre, da offentligheden i maj måned fik kendskab til samtalen.

Den videre fremgangsmåde måtte bestå deri, at Böhme efter besøget i Berlin måtte give svar på H. P. Hanssens brev. Når svaret forelå, ville så H. P. Hanssen forelægge spørgsmålet for Vælgerforeningens tilsynsråd; men der kom intet brev. Det skyldtes, at Böhmes modstandere i Det tyske udvalg fik sagen trukket i langdrag. Først den 21. marts skrev Böhme til H. P. Hanssen, der da var kommet hjem fra Paris.

De fremkomne referater af den danske delegations forhandlinger i Paris havde vist, at sejrherrenes forestilling om den internationale kommission ikke indebar nogen umiddelbar tysk repræsentation i denne, og det kunne nok give de tysksindede en grund til igen at søge kontakt med H. P. Hanssen.

I brevet af 21. marts lod Böhme som om det var ham, der først skulle have haft efterretning om Vælgerforeningens stillingtagen, før han kunne svare på H. P. Hanssens brev af 5. febr. Han meddelte nu, at Det tyske udvalg havde »sluttet sig til aftalen og erklæret sig tilfreds med den mellem os aftalte indsættelse af et af tyske og danske nordslesvigere frit valgt, ligeligt sammensat udvalg under en svensk opmand til forberedelse og gennemførelse af afstemningen.« Under henvisning til, at præliminærfreden nu synes at være umiddelbart forstående, anmodede Böhme om afgivelse af en bindende erklæring inden 8 dage, om at Vælgerforeningen havde godkendt aftalen [310].

Hertil svarede H. P. Hanssen 1. april, at han havde anset sagen for bortfaldet, fordi Böhme efter sin rejse til Berlin ikke var kommet tilbage til den, og han kunne tilføje, at han var blevet styrket i den opfattelse ved meddelelser, der i begyndelsen af februar var kommet ham i hænde fra kredse inden for Det tyske udvalg og yderligere oplyste H. P. Hanssen Böhme om de bestemmelser om en international kommission, der ville indgå i fredspræliminærene [311].

Böhme prøvede derpå den 7. april at vende spyddet om ved at henvise til den tyske regerings officøse erklæring af 5. februar 1919. Den var efter hans opfattelse en fulgyldig tysk tilkendegivelse. Han påstod nu, at han dermed havde opfyldt sin del af aftalen og bebrejdede H. P. Hanssen, at denne ikke havde forelagt sagen for Vælgerforeningen [312].

Der er næppe tvivl om, at H. P. Hanssen havde vovet sig for langt ud ved sine bestemte formuleringer i det første brev til Böhme, og det var urealistisk at tro, at en direkte aftale mellem ham og en repræsentant for de tyske myndigheder kunne danne grundlag for en ordening af administrationen i overgangstiden, men på den anden side kan Böhmes

hevisning til en officiøs udtalelse i en avis, som værende et fuldgyldigt svar fra hans side, ikke tages for gode varer, og hvad H. P. Hanssen havde erfaret om den indre splid i Det tyske udvalg, måtte yderligere svække troen på, at Böhme kunne opnå dettes støtte. Hvor nøjagtige disse meddelelser har været, lader sig ikke oplyse, men det vides fra referater af udvalgets møder den 24. og 28. februar, at man drøftede en idé om at proklamere en stemmestrejke. I så fald ville et overvågningsudvalg være overflødig.

Den 8. marts kom en stemmestrejkeparole med i en ny principbeslutning vedtaget af Det tyske udvalg. Denne resolution led af de samme svagheder som den tidligere, idet udvalget først protesterede med en afståelse i det hele taget, og derefter, hvis en afståelse var uundgåelig, krævede det afstemning i Slesvig som helhed, og hvis en sådan ej heller lod sig gennemføre, og der kun blev afstemning i Nordslesvig, krævede udvalget kommunevis afstemning og kun afståelse til Danmark i områder med 2/3 flertal. Men følgende tilføjelse var ny: »Hvis disse krav ikke opfyldes, nedlægger de tyske nordslesvigere over for verden og historien højtidelig protest mod den voldførelse, de er udsat for, og i fast tro på en genoprettelse af deres søndertrådte rettigheder i en lykkeligere fremtid, vil de afholde sig fra at stemme. Det vil være en uundgåelig følge heraf, at der vil opstå en tysk irredenta«[313]

Ophavsmanden til beslutningen om en stemmestrejke var landråd Schönberg i Sønderborg. Det giver et lille indtryk af, hvor begrænsede virkningerne af novemberrevolutionen i Tyskland havde været, at en preussisk embedsmand af den gamle skole i marts 1919 kunne få så afgørende indflydelse på den tyske befolkningsdels politiske holdning, men når parolen om stemmestrejke blev vedtaget, var det også udtryk for, at tyskerne i den nordlige del befandt sig i en desperat situation.

Stemmestrejken blev ikke accepteret af alle, og der gjorde sig stadig meget modstridende synspunkter gældende på tysk side. Socialdemokraterne gik som nævnt deres egne veje, og de partikularistiske strømninger var ikke manet i jorden; man vidste endnu ikke, hvilken skæbne, der var tiltænkt Kieler-kanalen. Der var gærende uro i hele det tyske rige i foråret 1919. Det kom til væbnede sammenstød mellem arbejdsmilitsen og militæret bl.a. i Berlin og i Hamborg. I Bayern udråbtes en rådsrepublik efter Sovjetmønster. I begyndelsen af maj slog Rigsvæmet den røde hær i München. Sådan var baggrunden, når man i Weimar og i Berlin drøftede det slesvigske spørgsmål.

33. Det slesvigske spørgsmål i Weimar og Berlin

Den 6. februar trådte Den tyske nationalforsamling sammen i Weimar. I sin programerklæring vedrørende den tyske udenrigspolitik den 13. februar 1919 kom udenrigsminister Brockdorff-Rantzau også ind på det slesvigske spørgsmål. Han gentog rigsregeringens beredvillighed til at afgøre dette spørgsmål på grundlag af selvbestemmelsesretten, og han brugte ordene, at man »i fri forståelse« måtte komme til en redelig ordening og hævdede som tysk betingelse, at det tyske nederlag ikke måtte misbruges, at intet tysk land måtte afstås til Danmark, og hvis man ikke ville respektere disse betingelser, ville det føre til et kommende tysk irredenta i Danmark. Han krævede imidlertid ikke umiddelbare dansk-tyske forhandlinger. Når ordene »en fri forståelse« anvendes, må der deri ligge en forestilling om, at forhandlingerne måtte få en sådan form, at man kunne nå til et for begge sider acceptabelt resultat. Muligvis har Brockdorff-Rantzau også tænkt på den mulighed, at der kunne forhandles med danskerne i forbindelse med fredsdrøftelserne, når de allierede havde forelagt fredsforslaget for den tyske regering.

I nationalforsamlingen i Weimar havde provinsen Slesvig-Holsten 11 repræsentanter, deraf 5 socialdemokrater, 3 tilhørte det tyske demokratiske parti, 2 tilhørte højrepartierne og een Det slesvig-holstenske landsparti. Et første forsøg på at udforme en fælles erklæring var som tidligere omtalt mislykkedes fordi socialdemokraterne var sprunget fra. De følte sig bundet af en vedtagelse som var aftalt om ordningen af det nordslesvigske spørgsmål på socialistkongressen i Bern i febr. 1919. De to konservative repræsentanter dr. Ernst Oberföhren og dr. Heinrich Runkel besluttede sig da til den 7. marts at fremsætte en interpellation angående den slesvigske politik.

Samtidig med, at det slesvigske spørgsmål således blev rejst i Nationalforsamlingen, fik rigsregeringen indberetning om grev Holsteins agitationsrejse i Sydslesvig. En sammenslutning, der kaldte sig Verband

der Bürgerräte in Schleswig-Holstein, sendte 6. marts en alarmerende indberetning om den slesvig-holstenske partikularisme, hvis mål var at komme løs fra Preussen, eventuelt også løs fra riget. Man regnede med, at England havde en stor interesse i området og mente, at en kanalstat var det eneste middel til redning, det må forstås: til at redde Nordslesvig for Slesvig-Holsten [314].

Fra den tilforordnede hos regeringspræsidenten i Slesvig, Eduard Adler, fik også den preussiske regering 6. marts meddelelser om de voksende partikularistiske tendenser. Bestræbelserne for at oprette en selvstændig republik Slesvig-Holsten tog til i styrke. Den kommende lørdag skulle sagen drøftes på et møde i Rendsborg. Initiativtagerne mente, at man ved at oprette en særlig republik Slesvig-Holsten kunne forhindre tab af Nordslesvig og oprettelse af en neutraliseret kanalzone. Initiativtagerne var af den opfattelse, at ententen ville begunstige en sådan republik. Endelig kunne Adler berette, at grev Holstein opsøgte godsejere i området syd for Clausen-linjen [315].

På denne baggrund afholdtes den 15. marts i det tyske udenrigsministerium et stort møde under forsæde af grev A. Bernstorff, der koordinerede forberedelserne til fredsforhandlingerne. Mødet var helliget det slesvigske spørgsmål, og der var indbudt en række repræsentanter fra provinsen Slesvig-Holsten. De mest fremtrædende var landråd Böhme, pastor Schmidt, borgmester Timm og Eduard Adler. Hver af disse fik lejlighed til at ride deres kæpheste. I mødet deltog også Chr. Fuglsang og P. Michelsen. Legationsråd v. Kienlin havde lavet et oplæg til mødet, hvori han betonede, at ententen havde forhindret en umiddelbar forståelse mellem Danmark og Tyskland og anførte, at det på en måde havde været ønskeligt at vinde Danmark som forbundsfælle mod ententen. Dette anså han ikke for umuligt, hvis man overbeviste danskerne om, at den tyske regering var rede til at imødekomme de danske krav og til at arbejde for en løsning, der kunne anerkendes som definitiv, således at dermed det nordslesvigske spørgsmål for bestandig ophørte med at være et stridsspørgsmål mellem de to lande. Man kunne håbe, at Danmark, når det blev stillet foran valget mellem på den ene side at begrænse sig til sine nationalt begrundede krav og et vedvarende nabovenskabeligt forhold til Tyskland og på den anden side videregående arealerhvervelser og en tysk irredenta ville beslutte sig for det første. En endelig ordning af det nordslesvigske spørgsmål ville absolut også ligge i vor [Tysklands] interesse, fordi derved vor skandinaviske

politik, som netop efter krigen, og især også på økonomisk område vil være særdeles vigtig, ville blive befriet for den sidste hæmning. Det ville være ansvarsløst bevidst at arbejde henimod en tysk irredenta, da vi sandsynligvis får en sådan ved mere end en grænse og måtte være glade, hvis vi i det mindste mod nord kunne have varige nabovenskabelige forhold.« Man måtte se at undgå en national hetz, men v. Kienlin var opmærksom på, at den danske regering var under pres fra de højreorienterede kræfter i Danmark, og at den havde gjort indrømmelser m.h.t. Mellemslesvig [316].

Det tyske udvalg havde udarbejdet en række memoranda med henblik på de forhandlinger, man ventede i Paris. Et af dem bar titlen »Folkenes selvbestemmelsesrets indvirkning på det åndelige liv i kirke og skole.« Det var udarbejdet af et udvalg med pastor Schmidt som ledende kraft efter mottoet: ret til eget kulturelt liv i sprog, skik og religion er vigtigere end en ændret grænsedragning. Her udvikledes ideen om et nationalt kataster, dvs. en officiel fortegnelse over alle, der ønskede at regnes til mindretallet. Katasteret skulle danne forudsætning for, at mindretallet fik en offentlig-retlig status, således at det på statens vegne autonomt kunne administrere dets egne kulturelle funktioner. Til disse formål skulle mindretals-organisationen have andel i skattemidlerne.

Til nærmere belysning af dette forslag skal anføres en kommentar, som et af det tyske udvalgs medlemmer, skoleråd Schacht i Aabenraa, sendte til det preussiske statsministerium den 9. maj. »Vi vil ikke«, skrev han, »i disse for vor nationalitet mest afgørende anliggender henvises til en fremmed stats beskyttelse, der let kunne slå over i vilkårlighed, vi vil tværtimod have vort eget retsgrundlag og muligheden for at leve vort eget liv.« Udvalget ville tage alle konsekvenser af forslaget. Hvis princippet om lige store mindretal på begge sider af grænsen blev fulgt, skulle det gælde også for en dansk folkedel, der måtte blive tilbage under preussisk overhøjhed.

Schacht anbefalede på udvalgets vegne, at der blev oprettet en preussisk centralinstans for de blandede nationale områder, og han foreslog indsat en kulturkommissær for Nordslesvig [317].

Det kan straks siges, at der i det preussiske bureaukrati slet ikke var forståelse for disse tanker. Forslaget viser imidlertid en forskel på tanke-mønstret på dansk og tysk side. Medens ledende tyskere var stærkt optaget af den kommende tids mindretalsproblemer, gjorde man sig nok

på dansk side visse tanker om en kommende skoleordning for det tyske mindretal, men der foregik så at sige ingen drøftelser af den stilling et kommende dansk mindretal syd for grænsen måtte få.

Mødet den 15. marts 1919 afspejlede de divergerende synspunkter på tysk side.

Pastor Schmidt understregede i sin tale, at selvbestemmelsesretten ikke alene gjaldt statsgrænsen, men også den enkeltes ret til at tage sit kulturelle liv i sin egen hånd. En ny grænse ville betyde en stor belastning af samlivsproblemerne mellem danske og tyske, og han betonedede, at mindretallene måtte anerkendes som noget selvfølgeligt og, at de måtte kunne beskytte sig selv. Han sluttede: »Jeg må endnu engang minde om, hvad en irredenta har at betyde. Den er ikke til at skaffe ud af verden, og den vil blive sat i scene fra vor side, hvis ikke disse minimumskrav imødekommes«, altså m.h.t. mindretalsbeskyttelsen.

På mødet var Böhme den mest udprægede repræsentant for de af Det tyske udvalg fremsatte synspunkter, og han kunne ikke lade være med at kritisere den form selvbestemmelsesretten havde fået. Efter Böhmes definition var selvbestemmelsesretten en ret for et mindretal *inden* for en stats grænser, og han mente, at den danske stat oprindeligt kun havde krævet selvbestemmelsesretten på det grundlag, ikke desto mindre havde den tyske regering accepteret en egentlig afståelse. Det måtte man nu rette sig efter, men han ønskede en længere frist indtil afstemningen og beklagede den politiske begrebsforvirring, der herskede i provinsen.

Borgmester Timm mente, at diskussionen førtes ud fra en forkert forudsætning, nemlig at selvbestemmelsesretten kun skulle udøves indtil Clausen-linjen (d.v.s. at der kun skulle være tale om afståelse indtil Clausen-linjen), og at ingen syd for denne linje ville stemme dansk. Han ville gøre opmærksom på en hektisk agitation, ledet af grev Holstein, der var igang syd for denne linje. Grev Holstein arbejdede med en petition, der beklagede, at Sydslesvig skulle adskilles fra Nordslesvig, og der blev henvist til planer om en neutral kanalzone. Førrige mandag var en delegation rejst til København, hvor den, efter hvad Timm havde erfaret, ville blive hentet af en fransk krydser. Sine egne planer omtalte Timm ikke, men Eduard Adler tog dem op, og erklærede, at det var skæbnesvangert at lege med tanken om at forkorte Tyskland med Slesvig-Holsten. En sådan lille dværgstat ville i bedste fald kunne regne med en skæbne som Portugals. (Portugal ansås for at være i lommen på England.) Han kritiserede tanken om at udsætte af-

stemningen, og han fandt den af Det tyske udvalg proklamerede stemmestrejke i 1. zone farlig.

Efter Adlers udfordring, måtte Timm nu nærmere gøre rede for sine politiske synspunkter. Det blev et defensorat. Han og hans venner ville intet gøre, der ikke svarede til rigets interesser, sagde han og erklærede videre, at han selv tænkte stortysk, men der var efter hans mening kun eet middel mod danskernes agitation, det var en slesvig-holstensk aktion. Autonomi eller ej, lykkedes det at vække slesvig-holstenemes hjemstavnsfølelse, så kunne man komme op imod den danske agitation. »Det drejer sig som gennem 1000 år om tyskhedens grænse, hvor langt må det tyske folk leve i sprog og tradition, og hvor begynder danskheden. Slesvig har aldrig alene kunnet beskytte sig mod danskheden, holstenerne har altid vist slesvigerne troskab i kampen mod danskheden«. Efter disse almindelige udtalelser kom Timm til det, der interesserede ham mest af alt, om man i Auswärtiges Amt havde kendskab til, om ententen eller specielt England havde tanker eller hensigter vedrørende Kaiser-Wilhelm-kanalen og i hvilken retning disse ville gå. En kanalzone ville i høj grad lette den danske agitation. Alle veje og midler måtte benyttes for at skabe klarhed. »Har England ikke interesse i denne zone, så vil vi straks opgive vore øvrige tanker.« Grev Bernstorff svarede, at efter hvad der forelå for ham, var kanalen ikke i fare, men sikkerhed kunne ingen give.

Som den sidste talte medlem af Nationalforsamlingen i Weimar, Detlef Thomsen, Vindert. Han sluttede sig som nævnt senere til den dansk-orienterede bevægelse. Ved denne lejlighed artikulerede han en speciel antipreussisk holdning. Han havde ikke truffet nogen bonde, der ikke havde sagt: »Vi er slesvig-holstenerne, og vi vil forblive i forbindelse med Tyskland, men løs fra Preussen.«

Det officielle standpunkt sammenfattede legationsråd v. Kienlin, idet han gik ind for kommunevis afstemning og 2/3 dansk majoritet for afståelse, men man kunne efter hans mening ikke argumentere for en afstemning i Slesvig under eet som foreslået af Det tyske udvalg, derimod kunne man ved den endelige fastlæggelse af grænsen kræve lige store minoriteter på begge sider, sagde han [319].

Regeringen var gennem mødet blevet vel forberedt til at besvare interpellationen i Nationalforsamlingen af 7. marts. Det skete den 21. marts med en gentagelse af de af rigsregeringen tidligere fremførte synspunkter. Regeringens talsmand, grev Wedel, udtalte som sit håb, at en

afstemning ville føre til en retfærdig afslutning på en lang strid. Rigsregeringen ønskede et godt forhold til Danmark, men der blev ikke talt om »fri forståelse«, ej heller blev der truet med en fremtidig tysk irredenta i det slesvigske område. Derimod blev det betonet, at Tyskland krævede de Wilson'ske grundsætninger bragt til anvendelse over for Tyskland på en retfærdig måde, således, at dele af Nordslesvig måtte have ret til at blive ved Tyskland. De efterretninger der var kommet fra Paris tydede imidlertid på, at afstemningsformen ikke ville blive retfærdig. Vel kunne regeringen ikke modsætte sig ententens magtsprog, men intet kunne tvinge den til at anerkende magt for ret.

Interpellanterne var ikke tilfredse med svaret, men det lykkedes dem ikke at få debatten fortsat. Så meget mere hektisk blev drøftelserne i offentligheden. En ny faktor gjorde sig nu gældende. Det var et i Kiel i februar eller begyndelsen af marts 1919 dannet »Udvalg for et udelt Slesvig-Holsten«, som forfattede et opråb mod enhver afståelse i Nordslesvig. Det blev offentliggjort 21. marts 1919. Både repræsentanter for Det tyske udvalg og borgmester Timm i Rendsborg skrev under på dette opråb [320]. Dette udvalg delte ikke Timms separatistiske anskuelser, men partikularistisk tør man nok kalde dets linje.

Fra Tiedjes hånd foreligger med dato 15. marts 1919 et memorandum om den slesvig-holstenske bevægelse. Han fandt agitationen meget farlig med henblik på løsningen af det slesvigske spørgsmål, han havde blik for modsætningen mellem på den ene side Frankrig, der gerne så en stødpudestat oprettet, og på den anden side England og USA, der næppe var interesserede deri. Han mente, at danskerne under ingen omstændigheder ville have sies vig-holstenere under sig; de var i danskernes øjne »oprørere«. En forklaring på partikularismen fandt han i den forfejlede protestpolitik, der var ført af Det tyske udvalg. Under et nyt navn og med svagere midler fortsatte det blot den gamle preussiske politik. Han mente, at Det tyske udvalg i dec. 1918 havde forhindret, at der blev hidført sådanne indenrigspolitiske tilstande, at den danske Vælgerforenings resolution af 30. dec. 1918 kunne være forhindret. Efter Tiedjes opfattelse havde danskerne først ved denne resolution undslået sig for at gå ind på en selvstændig ordning af deres anliggender og havde underkastet sig ententens afgørelser. Yderligere fremhævede Tiedje, at slesvig-holstenere ikke var preussere, og at de ikke ville være det, derimod havde de sympati for et Stortyskland [321].

Samtidig fik Tiedje den tidligere omtalte skrivelse af 6. marts fra

Verband der Bürgerräte in Schleswig-Holstein at kommentere. Det var som nævnt den af borgmester Timm iværksatte agitation, der havde foruroliget sammenslutningen [322]. I sin kommentar anbefalede Tiedje, at man skulle tilsige provinsen kulturelle særrettigheder. Han foreslog en ordning, hvorefter embedsmændene i fremtiden skulle rekrutteres fra provinsen, og ligeledes at man skulle gøre noget for at bryde Hamborgs økonomiske overvægt. Et middel hertil ville være at anlægge en frihavn i Flensborg [323]. Denne ide spillede i den følgende tid en meget stor rolle i den tyske agitation, i august 1919 gav rigsregeringen tilsagn om et sådant anlæg, den blev forøvrigt også bygget, men forudsætningerne for en frihavn i Flensborg var ikke til stede. Tiedje sluttede sit notat med at understrege, at den psykologiske imødekommenhed var vigtigere end den reelle.

Den 21. marts kom det slesvigske problem til behandling i rigsregeringen, hvor forhandlingerne foregik på grundlag af et notat, som Tiedje havde udarbejdet. Han havde taget sit udgangspunkt i de kommunalvalg, der havde fundet sted i begyndelsen af marts 1919. Ved disse valg havde der været stor fremgang for de danske; skønt alle resultater ikke havde foreligget for ham, fandt han dog, at der forelå et grundlag for at afvise det danske krav om enbloc-afstemning til Clausen-linjen, mens man kunne acceptere en linje fra nord om Højer, Daler, Abild, Sølsted, Kongsbjerg, Vester Højst, Alslev til Aabenraa amtsgrænse og så at gå langs den til det punkt, hvor den ramte Flensborg fjord. Tyskheden i Tønder havde klaret sig så godt ved kommunevalget, skrev Tiedje, at man måtte se at bevare denne by for Tyskland. Det er den senere Tiedje-linje, der her begyndte at tegne sig. Den øvrige del af oplægget byggede på det materiale, der var fremkommet ved mødet den 15. marts.

Som helhed havde dette møde den 15. marts været en skuffelse for embedsmændene i Berlin. Legationsråd v. Kienlin noterede den 17. marts, at herrerne fra nordgrænselandet var uenige. Repræsentanterne for Deutscher Ausschuss og Socialdemokratiet arbejdede delvis imod hinanden, medens danskerne agiterede med held. Påstanden om, at England ville tage kanalen, skabte stor usikkerhed. Planen om en kanalstat ville ikke forhindre Danmark i at få Nordslesvig, men den ville skabe stor forvirring, v. Kienlin havde hidtil været af den opfattelse, at udstrækningen af afstemningsområdet ikke var så afgørende, da tyskerne ville stemme tysk, men det synspunkt kunne ikke længere op-



Sådan tænkte Johannes Tiedje sig i marts 1919 at grænsen burde drages.

retholdes. Samme dag erfarede han om ministerkrisen i Danmark, og han havde fået den opfattelse, at Zahle definitivt var gået af. Han drog deraf følgende konklusion: »Vi har derefter på vor side ikke mere anledning til at holde os tilbage i det nordslesvigske spørgsmål, hvad vi hidtil har gjort for ikke at sætte kabinettets stilling i fare, et kabinet, der virkede for en mådeholden løsning« [324].

Trods v. Kienlins skuffelse blev mødet den 15. marts dog indledningen til større samling på tysk side. Samme dags eftermiddag samlede de lokale deltagere i det ad udenrigsministeriet arrangerede møde de parla-

mentarikere fra provinsen, som de kunne få fat i. Her enedes man om, at de slesvig-holstenske parlamentsmedlemmer skulle afgive en fælles protest mod en sønderdeling af tysk område og, med henblik på det uundgåelige opgør med Danmark, rejse de ofte gentagne tyske krav. Desuden skulle de over for rigsregeringen erklære, at en betydelig økonomisk hjælp for byer og landskaber nord for kanalen var nødvendig, og endelig skulle man kræve et land Slesvig-Holsten dannet som en særlig forvaltningsenhed med vidtgående selvstyre.

Sådan berettede Eduard Adler til den preussiske statsminister Hirsch, der lod brevet gå videre til udenrigsministeriet [325].

Den 3. april afholdtes et forberedende møde mellem repræsentanter for de forskellige udvalg og grupper, hvortil også hørte en kreds i Eckernförde, der med våbenmagt ville modsætte sig enhver afståelse. For Rendsborg-bevægelsen talte borgmester Timm. Hans indlæg mere skjulte end afdækkede hans egentlige mening, idet han sagde, at der kun var taktiske forskelle mellem grupperne. Han hævdede, at Det tyske udvalg burde have rejst krav om afstemning i hele provinsen Slesvig-Holsten, ikke alene i Slesvig, og han mente, at når den tyske regering fandt sig i, at tyske mænd fra Angel rejste til København for at drøfte afstemning, så var denne regering umulig. Videre hævdede han, at man måtte modvirke de danske tilbud med overbud. Om Kieler-kanalen sagde han intet. Det gjorde derimod Schwerdtfeger-Johannisberg, som mente, at den engelske fare var langt større end den danske, d.v.s. han gik ud fra, at englænderne ville sikre sig en position ved kanalen. Hvis dette ikke skulle blive tilfældet, så ville han slutte sig til Det tyske udvalgs standpunkt og gøre front mod nord.

På mødet talte også pastor Schmidt, Vodder, der forfægtede sin stortyske linje; igen engang fremhævede han, at der ikke ville opstå noget Stortyskland uden folkenes selvbestemmelsesret. Tanken om et Slesvig-Holsten up ewig ungedeelt kunne ikke være overordnet den stortyske tanke. Når selvbestemmelsesretten kunne være til tysk fordel mod syd og øst, kunne man ikke modsætte sig dens anvendelse i Slesvig.

Mødet blev afsluttet med, at man nedsatte et udvalg, der skulle søge at finde en fælles formel. Udvalget bestod af 4 personer fra Det tyske udvalg, deriblandt landråd Böhme, der blev formand, samt borgmester Timm.

Böhme udfoldede i den følgende tid energiske bestræbelser for at få planen om en proklamation af de i provinsen valgte parlamentarikere

ført ud i livet. Det lykkedes at få både borgerlige og socialdemokrater til at optræde i fællesskab. Den 22. april mødtes parlamentarikerne i Neumünster og afgav en erklæring, der krævede kommunevis afstemning, 2/3 dansk flertal for afståelse til Danmark, lige store mindretal på begge sider af den kommende grænse, en dansk-tysk kommission med svensk opmand til at klare administrationen i overgangstiden og ingen fremmede besættelsestropper. Afstemningen skulle først finde sted, når blokaden af Tyskland var ophævet. De krævede også et vidtrækkende selvstyre for provinsen Slesvig-Holsten. Det tyske udvalgs stemmestrejkeparole var ikke med i erklæringen.

Denne beslutning i Neumünster den 22. april 1919 kommenterede Karl Alnor i »Handbuch zur schleswigschen Frage«, da de pågældende hefter udkom 1938. Han henledte opmærksomheden på, at man i Danmark ikke havde skænket denne og andre lignende erklæringer den ringeste opmærksomhed. »Hvad det tyske folk ville eller ikke ville var dengang ikke en stavelse værd.« Alle øjne var rettet mod Paris, hvor man i begyndelsen af maj var ved at være klar til at modtage den tyske fredsdelegation [326].

Det stærke partikularistiske røre i provinsen Slesvig-Holsten havde også i høj grad påkaldt sig de preussiske myndigheders opmærksomhed. Den 24. og 25. april holdtes i det preussiske indenrigsministerium en konference af sagkyndige. Til stede var bl.a. pastor Schmidt, kommercieråd Fuglsang, Haderslev, borgmester Timm, de nordslesvigske landråder, overborgmester Todsén, Peter Michelsen, Flensborg og Eduard Adler, Slesvig, repræsentanter for kirken, landbrugskammeret, bankverdenen og en række parlamentarikere, deriblandt Thomsen, Vindert. Fra provinsregeringen i Kiel mødte regeringspræsident Schneider og en Oberregierungsrat Albrecht. Man forhandlede på grundlag af den i Neumünster den 22. april vedtagne resolution. Mens forhandlingen stod på, blev Böhme, Adler og den demokratiske landdagsmand Waldstein tilkaldt af den preussiske ministerpræsident Hirsch for over for denne at gøre rede for indholdet af Neumünsterresolutionen. Adler benyttede lejligheden til at forklare sine ideer om kulturelt selvstyre, men det kedede tilsyneladende ministerpræsidenten, således fremgår det i al fald af Böhmes skildring af sammenkomsten, medens Böhme som sin mening sagde, at hvis Preussen ønskede at beholde provinsen Slesvig-Holsten, måtte man af den preussiske statsforvaltning forlange et afgørende skridt i retning af det i Neumünster fremsatte krav om selvforvalt-

ning. Det satte lidt liv i ministerpræsidenten. Han henviste til en kommunallov, der var under forberedelse, men Böhme mente ikke man kunne vente på den [327].

Møderne den 24. og 25. april var iøvrigt kendetegnet ved, at man igen engang gennemgik hele repertoiret forfra, flere talere fremhævede, at Wilsons punkter ikke var anvendelige i Nordslesvig, og at man blot behøvede at ændre den mod danskerne rettede lovgivning for at skabe stabile forhold. En socialdemokratisk deltager [Adler] mente, at man helt havde kunnet undgå afståelse, hvis man rettidigt havde lovet kulturautonomi. Han nævnte også, at de partikularistiske tendenser i Slesvig-Holsten syntes knap så farlige som tidligere antaget, idet kanalen formentlig ville forblive på tyske hænder.

Der var almindelig enighed om at protestere mod en-blocafstemningen for Nordslesvig. Endvidere blev det nævnt, at sproget ikke var kriterium for sindelag, og der var enighed om at anmode Auswärtiges Amt om at virke for en indskrænkning af afstemningsområdet. Man ønskede også afstemningen udskudt så længe som muligt, for at den alvorlige ernæringsituation ikke skulle influere på stemmeafgivningen. Ligeberettigheden for de danske m.h.t. brug af deres sprog i skoler, forvaltning og for retten skulle gerne være gennemført før afstemningen. Deltagerne i konferencen henstillede, at der skulle gøres en kraftanstrengelse for at ophjælpe landsdelen økonomisk. Der burde bygges nye jernbanelinjer, foretages grundforbedringsarbejder, og i Flensborg burde der bygges en frihavn.

Yderligere ønskede man større hensyntagen til provinsen ved lovgivning vedrørende dens særlige forhold (f.eks. kommunalordningen) og man ønskede embederne besat med landets egne børn. Mødet holdtes som nævnt i det preussiske indenrigsministerium og man kan derfor ikke undre sig over, at referatet af dette punkt sluttede: »En udveksling med embedsmænd fra andre amter i den preussiske stat, skal selvfølgelig ikke dermed være udelukket.« På mødets anden dag drøftede man også problemet vedrørende mindretalsbeskyttelsen. De af Det tyske udvalg fremsatte forslag blev anset for at danne et godt grundlag, der var dog en deltager, der nærede tvivl om, at et nationalt katastrof var velegnet i Nordslesvig, hvor der ikke fandtes raceforskelle.

På konferencen godkendte man den resolution, der var vedtaget i Neumünster den 22. april, som et godt samlende udtryk for den politik, man ønskede ført [328].

Foruden det lige refererede møde tog den preussiske statsregering et andet initiativ, idet der blev udnævnt en særlig statskommissionær for Slesvig-Holsten. Stillingen blev sidst i april besat med dr. Adolf Köster. Han begyndte sin virksomhed kort tid før fredsforslaget blev offentliggjort den 8. maj, men hans indsats gælder især den fase der dermed begyndte, den skal skildres i senere sammenhæng.

De tyske bestræbelser i foråret 1919 var meget famlende, det skyldtes ikke mindst, at man kun delvis kendte indholdet af fredstraktaten, men man regnede med, at det var et forhandlingsoplæg, som kunne føre til drøftelser af tyske modforslag. I Danmark mente man at kende hovedpunkterne i fredsforslaget; de var genstand for en nærmere analyse og vurdering i den iøvrigt stille april måned 1919.

34. Problemer omkring 2. zone

Den 27. marts 1919 aflagde H. P. Hanssen beretning for Vælgerforeningens tilsynsråd om rejsen til Paris. Han nævnte som en kendsgerning den af H. V. Clausen fastlagte sydgrænse for 2. zone og forklarede, at når den gik så langt mod syd, var det fordi, den både burde gå syd for afstemningslinjen af 1867, og omfatte de egne hvorfra der var kommet ønsker, samt de egne hvor gamle folk endnu talte dansk. H. P. Hanssen havde helt overtaget H. V. Clausens argumentation. Tilsyneladende tog tilsynsrådet dette til efterretning uden debat.

Et par dage senere skrev imidlertid repræsentanten for de dansktalende sogne i Mellemslesvig, P. Damgård, Bramsted til Ernst Christiansen: »Når jeg tænker tilbage på mødet i Aabenraa i torsdags, så kommer jeg mere og mere til at spørge: Hvorfor satte H. V. Clausen den anden zones afstemningslinje så langt mod syd, og hvorfor bragte han det dansktalende Mellemslesvig sammen med det tyske og frisiske? Mon derfor, at netop brydningslinjen, den vanskeligste linje i hele Slesvig, den skal vi stå og falde med? - Skal det samlede afstemningsresultat, som i Nordslesvig, danne grundlinjen i grænseflytningen fra Skelbækken sydpå, så er 2. zone hos os sikkert stor nok til, at de danske her nede bliver ofrede, og at H. V. Clausen samt vore gode venner i Nordslesvig opnår det, de vil, afskære os! - Vi kan sikkert ikke vente i løbet af den korte tid, der bliver for os til at arbejde i, at vi kan nå mere end et, måske endog lille mindretal i brydningslinjen og på øerne.« Damgaard var villig til at gøre en indsats, men så gerne, at han kunne få en bil til sin rådighed. Han begrundede ønsket med, at der i tiden, indtil afstemningen havde fundet sted, ville blive et meget stort arbejde, »navnlig da vi jo aldrig havde regnet med de frisiske øer og de sydligt for de dansktalende [liggende egne] som arbejdsområde, og vore 10 sogne [: de dansktalende] ville ikke volde os mere kvaler, end vi let ved siden af alt andet kunne organisere [dem] færdig, selvom der også må ofres

en del tid på organisations- og oplysningsarbejde. - Men det andet, jeg gruer noget derfor, da det vil tage for meget af min tid«[329].

En del nordslesvigere mente som P. Damgaard, at der var taget for meget med til 2. zone, og fremfor alt mente også udenrigsminister Erik Scavenius, at 2. zone havde fået et alt for stort omfang.

Den 21. marts 1919 havde H. P. Hanssen en samtale med Erik Scavenius, som han kort har refereret i sin dagbog: »Senere i udenrigsministeriet. Scavenius var misfornøjet med Bernhoft og Clausen, fordi de havde sat grænsen for 2. zone så sydlig. Han talte om »dette« land med ringeagt i tonen, bandede stærkt. Overdrev meget, men havde ret i adskilligt« [330].

Da havde Scavenius kun i store træk erfaret, hvad der var forhandlet i Paris. Først den 30. marts 1919 sendte H. A. Bernhoft en mere indgående redegørelse for det slesvigske spørgsmåls behandling på fredskonferencen til udenrigsministeren. Den nåede til København omtrent samtidig med, at der den 3. april holdtes et fortroligt møde for de to ting, hvor Niels Neergaard gjorde rede for udbyttet af delegationens rejse.

På et ikke uvigtigt punkt var Bernhofts redegørelse meget kortfattet, idet han skrev: »I første øjeblik fandt delegationen, at den for timandsrådet foreslåede afstemningslinje var meget sydlig, men efter at have hørt motiveringen af dette forslag måtte delegationen erkende, at linjen var forsvarlig, samtidig med, at den udelukker enhver rimelig bebrejdelse for at prisgive nogen taknemmelighed, som overhovedet kan komme i betragtning« [331].

I Neergaards redegørelse omtales den sydlige afstemningslinje på følgende måde: »Hovedprincippet, således som det er godkendt af rigsdagens partier og af sønderjyderne, har jo været dette, at der syd for den såkaldte Clausenske linje skulle foregå en afstemning i de kommuner, hvor man havde udtalt ønske derom. Den afstemningslinje, som altså inden vor ankomst var forelagt af kammerherre Bernhoft..., går noget sydligere end dette princip strengt medfører. Den følger sydgrænsen af Tønder amt til Soholm å og medtager de marskdistrikter, der ligger sønden for den Clausenske grænse, der løber lige syd for Tønder, sogne fra hvilke der ikke er kommet begæring om afstemning og tillige de ud derfor liggende øer Før og Sild Grænselinjen følger altså sydgrænsen for Tønder amt, medtager Hjoldelund sogn af Husum amt, et sogn, fra hvilket der er fremkommet begæring om

afstemning og derfra i en bue medtagende de mellemslesvigske sogne, hvorfra der er udtalt ønske om afstemning, samt Adelby og Munkbra-rup sogne syd for Flensborg fjord, fra hvilke der ikke er fremsat nogen sådan begæring. Der kunne jo synes at være noget inkonsekvent heri, men det er sket med velberåd hu, idet der var særlige hensyn, som her måtte gøre sig gældende. Det ville åbenbart være en meget vanskelig og meget uheldig ting, om Flensborg fjord skulle deles, således at en del hørte til den ene nation og en anden til den anden. Der måtte åbnes udvej for, at hele Flensborg fjord kunne komme til at høre sammen og kysterne på begge sider. Og hvad marskegnene og øerne Sild, Før og Amrum angår, er de taget med, dels fordi der ikke i disse egne har vist sig nogen særlig danskfjendtlig stemning, og der dog er visse danske elementer, dels fordi grænsen, hvis de ikke tages med ville få en meget snørklet og kunstig form og endelig, fordi der knytter sig vigtige søfartsinteresser, og man kan sige militære interesser til, at farvandet nord om Sild får en mulighed for at komme ind under Danmark Jeg må tilføje, at der hos visse af de sønderjyske repræsentanter var nogen betænkelighed ved at gå så langt mod syd, men man anerkendte vægten af de grunde, som havde ført dertil, og delegationen som helhed stillede sig altså bag ved denne grænse. Ønske om at gå sydligere var der ikke hos de danske medlemmer af delegationen og heller ikke hos de sønderjyske.« Man får ved læsningen af dette let det indtryk, at Neer-gaard allerede i ånden så 2. zones sydgrænse som ny dansk statsgrænse.

Under debatten fremsatte forsvarsminister Munch den bemærkning, at han og C. V. Bramsnæs delte betænkeligheden ved den sydlige græn-sedragning. »Grunden til betænkeligheden var naturligvis den samme for os som for H. P. Hanssen og hans meningsfæller, nemlig den, at der ved den afstemning der ville finde sted, når man medtog distrikter, i hvilke der ikke findes nogen som helst national tilknytning til Dan-mark, ville gøre sig motiver gældende, som intet havde med national følelse at gøre.... Men det må dog dertil føjes, at denne linje jo kun i ringe grad går ud over det område, som man måtte gå ud fra, nemlig det område, fra hvilket petitioner er fremkommet og linjen repræsen-terer en efter magister Clausens nøje gennemgang af grænseforholdene dernede naturlig afrunding af dette område, hvor afstemning skulle finde sted i henhold til de fremkomne petitioner. Derfor kunne vi over-vinde vor betænkelighed, og folketingsmand Neergaard har fuldkom-men ret i, at delegationen stillede sig samlet bag den linje, som en gang

var foreslået. Dette betragtede vi som en selvfølge, blandt andet og ikke mindst ud fra den begrundelse, at der ingen vaklen må være i det danske kravs fremførelse over for fredskonferencen«[3 32].

Den 10. april holdt den tyske udenrigsminister, Brockdorff-Rantzau i Nationalforsamlingen i Weimar en tale, hvori han advarede mod Dannevirkebevægelsens aktiviteter i Paris og Sydslesvig og bebudede en tysk irredenta, hvis mere end de rent danske områder kom til Danmark [333]. Kort efter havde Scavenius en samtale med den tyske gesandt i København, von Neurath, over for ham forklarede Scavenius, at han indtil efteråret 1918 under bekæmpelsen af den danske chauvinisme »havde kunnet appellere til fornuften ... og virkningen af dette middel blev dels vanskeliggjort gennem ententens vidtgående tilbud, dels gennem vore egne [d.v.s. tyskernes] slesvigske landsmænds holdning«[334].

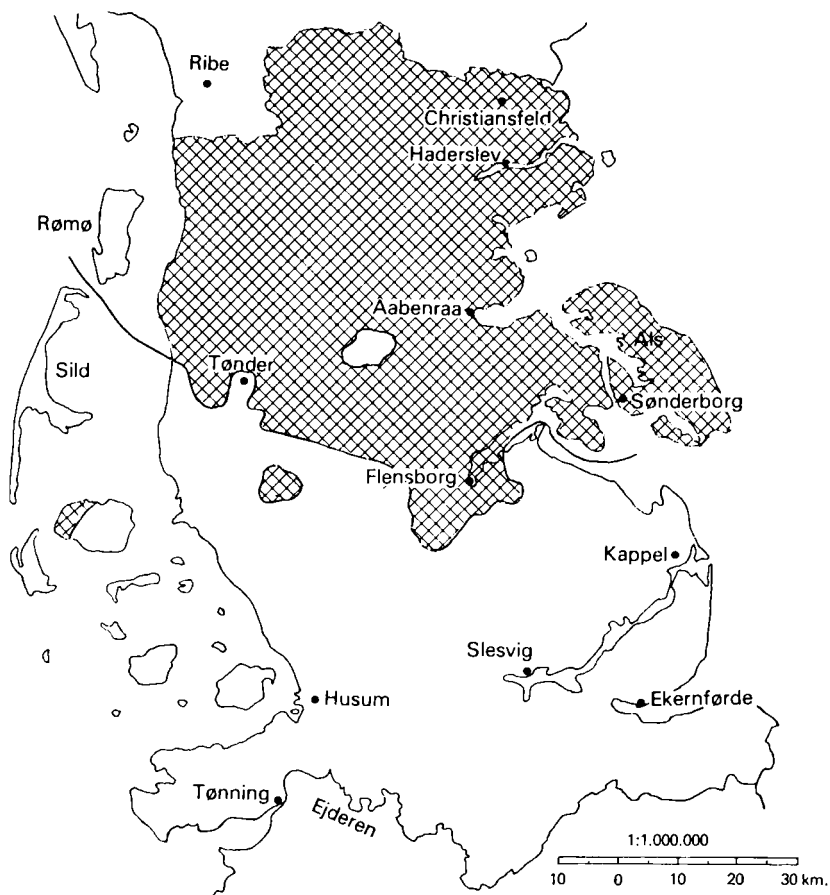
Til gesandten i Berlin skrev Scavenius den 12. april i overensstemmelse med P. Munchs udtalelser på mødet den 3. april, men til Bernhoft og H. V. Clausen sendte han 19. april en skarp irettesættelse. Efter hans mening havde Bernhoft og H. V. Clausen klart overtrådt instruksens ord. Han bad om en nærmere redegørelse for de betragtninger, der havde ledet gesandtskabet til at gå ud over den i instruktionerne givne ramme. Hvad han hidtil havde erfaret, var meget vagt, skrev han: »Så meget synes dog klart, at de Herrer har nærret ængstelse for, at et forslag, der nøje fulgte det ved petitionerne tilvejebragte grundlag, ville være udsat for angreb. Men her må man spørge: »Frygtede De angreb i Paris eller i Danmark?« I førstnævnte tilfælde måtte gesandtskabet være i besiddelse af oplysninger, som ministeriet ikke var bekendt med, men som sagens gang ikke synes at bekræfte. »Har De frygtet angreb i Danmark? Dette må jeg dog anse for usandsynligt. Nu er det den almene opfattelse, og må være det, uden for de snævre indviede kredse, at den sydligere linje er draget efter regeringens instruktioner, og sagen fremstilles derfor som en vigen fra regeringens side overfor de nationalistiske bestræbelser og opmuntrer således de yderligtgående til at fortsætte anstrengelserne for at trænge regeringen helt ned til Dannevirke. Forsåvidt denne opfattelse skulle fæstne sig, betyder det en svækkelse af regeringens standpunkt indadtil og udadtil.« Skulle det være gesandtskabets overbevisning, at der ikke kunne blive tale om, at tyskerne stemte for at komme til Danmark og således har opfattet sagen som en taktisk bevægelse, som man mente frembød fordele uden risiko, så

bemærkede Erik Scavenius, at udviklingen var svær at bedømme fra Paris, og han mente, at man ikke helt kunne se bort fra, at stemningen hos den besiddende del af befolkningen øges for at redde sig over til Danmark. Men som delegationen måtte også udenrigsministeriet slå sig til tåls med de engang stillede forslag.

Så måtte H. V. Clausen igang med en lang retfærdiggørelse, som blev sendt til Danmark den 3. maj 1919. Det er hævet over al tvivl, at H. V. Clausen var gået ud over instruktionerne. Han indledte sit forsvar med at sige: »Jeg har ment, at der var tre sydgrænser, der skulle arbejdes med:

- 1) grænsen for petitionerne
- 2) grænsen for dansk sprog i daglig tale og
- 3) grænsen for det danske flertal ved de første afstemninger til den nordtyske rigsdag i 1867 (februar og august).«

Hvis man ikke tog hensyn til alle disse linjer, ville der i Danmark efter H. V. Clausens mening være rejst en bevægelse, som man ikke havde haft let ved at dæmpe. Yderligere betonede han, at han ikke havde bøjet sig for meninger, der gjorde sig gældende i Paris, og han anså det stadig for et uheld for os, hvis Flensborg kom til at »ligge nord for den endelige grænse. Det har alene været af taktiske grunde, at jeg har rådet, som jeg gjorde. Og det er taktiske grunde, man ligesåvel kunne have oversigten over i Paris som i København, fordi jeg gennem 30 års sysselsættelse med den slesvigske sag har haft lejlighed til at lære at kende alle de stemninger og følelser - ægte og forlorne - der i patriotisk retning næres både i kongeriget og hos slesvigerne. Jeg har i det tidsrum haft med så mange mennesker at gøre, der arbejdede i samme sag, at jeg tør sige, at jeg rent instinktmæssigt ved, hvad man kan byde også vore chauvinister. Ved at foreslå den linje, om hvis antagelse Danmark henvendte sig til konferencen, har jeg håbet at forebygge megen strid hjemme, som vil være overflødig og derfor skadelig, idet jeg gik ud fra, at forslaget i praksis ingen uheldige følger ville få, eftersom jeg var kommet til den overbevisning, at kun en ringe del af Mellemslesvig ville give dansk flertal. . . Dengang de danske krav blev hørte, i februar måned, syntes den valgte linje den i taktisk henseende bedste; dengang regnede man med, at freden snart ville komme. At det har trukket ud med denne, og at forholdene i Tyskland har forværret sig i den grad, at virkelige tyskere kan tænke sig at vælge at blive borgere i en anden stat, hvor muligheden er derfor, som for mellemslesvige, kunne dengang ikke forudses.«



Den nationale delingslinie gennem Slesvig ved valget til den nordtyske rigsdag den 12. februar 1867. Det skraverede område havde dansk flertal. Ravsted sogn udgjorde en tysk enklave i Nordslesvig og Karlum sogn samt den vestlige del af øen Før danske enklaver i Sydslesvig.

Der er en ejendommelig dobbelthed i H. V. Clausens holdning, på den ene side betoner han, at han ikke regner med dansk flertal i Mellemslesvig, på den anden side er hans argumentation bestemt af, at eventuelt dansk flertal i visse egne skulle kunne drage områder med tysk flertal med sig til Danmark. Hvad angår sognene Adelby og Munkbrarup på Flensborg fjords sydbred, da var der næppe noget at ind-

vende imod, at de var inddraget i afstemningsområdet, når Flensborg by var det; afvigelsen i midtlandet var ejheller særlig omfattende, her var hensynet til det danske talesprog afgørende. Derimod var området mod vest blevet udvidet langt ud over det velbegrundede. Det var hensynet til de danske sympatier på Amrum og Vesterland-Før, der var afgørende for, at det nordfrisiske område var inddraget i afstemningsområdet. H. V. Clausen regnede med tysk flertal også på Vesterland-Før og Amrum, og han mente, at der intet var forgjort ved her at give en indrømmelse til de danske chauvinister. Standpunktet begrundede han med følgende betragtning: »hvis nu Vesterland-Før med Amrum gav dansk flertal, ville dette, sikkert lille flertal, der skabtes mellem 2527 indbyggere, i den grad være minoritet sammenlignet med det overvældende tyske flertal fra Østerland-Før og det frisiske fastland, tilsammen med 13.487 indbyggere, at, når samtidig Danmark nedlagde en bestemt protest mod at tage mod disse egne, måtte de allierede bøje sig for de gode grunde, der fremkommer ved en sammenstillen af 2.527 mod 13.487 og lade os være fri for at overtage Frisland, fastland og ø.«

Hvad øen Sild angår, var H. V. Clausens stilling dog ganske anderledes positiv. Han sagde: »Mens Danmark ingen nytte eller glæde kan have af føringer eller frisere fra Bøking herred, er det derimod ikke helt rart at have Sild liggende, som en tysk ø, således at den strækker sig langt mod nord ud for vor kommende fastlandsgrænse, og flytte øen kan vi ikke. . . hvis Klangsbøl sogn bliver tysk og dæmningen fuldføres [den senere Hindenburg-dæmning], vil en jernbaneforbindelse til øen finde sin afslutning i en tysk handelshavn og mulig i en krigshavn og flyvestation. Havnen kan kun lægges nordligst på øen ved bugten inde bag List, lige ved Rømø og godt nord for den danske fastlandsgrænse ... Et Flensborg mod øst og en stor havn her mod vest, begge lige ind på vor grænse, kan umuligt være os behageligt. Under Verdenskrigen har øen allerede været af strategisk vigtighed som flyvestation og som tilflugtssted for mindre krigsskibe.« Og derpå kommer H. V. Clausens kongstanke: »Man kunne tænke sig, at et kommende tysk anlæg hindredes ved, at øens nordende, List, der før 1864 hørte til Nørrejylland og hvis 100 mennesker taler eller kan tale dansk, kom ind under os; den er ved vældige klitter skilt fra den øvrige del af øen. Og at så resten blev tysk. Men jeg ville tro, at tyskerne med omtrent Uge så megen uvilje ville se på, at nordenden af øen blev dansk, som at hele øen blev det, da det er nordspidsen, de skulle have væsendig nytte af.

Jeg skulle endvidere tro, at Danmark ville kunne magte hele øen, hvis indbyggertal ikke er stort«, og så udmaler han sig den udvikling af badelivet, der ville ske under dansk styre, og han sluttede: »men hvad om den fra dansk side forsynedes med havneanlæg, konkurrerende med eller aflastende Esbjerg? Jeg tror, der er danske pengefyrster, der mener at øen bør være dansk, og jeg ville henstille, at man indhentede oplysninger hos den danske handelsstand og de danske rederier om, hvad de mener om øens fremtidsmuligheder«[335].

H. V. Clausen fastholdt sit standpunkt m.h.t. List til det sidste. I en af dagene umiddelbart før afstemningen den 10. februar 1920 traf Vilh. la Cour H. V. Clausen på gaden i Haderslev. De nærrede trods afvigende politiske meninger gensidig velvilje over for hinanden og drøftede tidens brændende spørgsmål. Lige, da de skulle gå hver til sit sagde Clausen: »Hør, der er endnu en ting, jeg gerne vil sige Dem.« Og så - lidt dvælende, lidt famlende: »Jo mere jeg har tænkt over jo mere jeg har gennemarbejdet sagen jeg er klar over (pludselig med stor bestemthed) Vi må have Listerland med! Vi må det både for befolkningens egen skyld, og fordi vi må have begge sider af Listerdyb«[336].

Det er en af gåderne i genforeningshistorien, at H. V. Clausen nok holdt på selvbestemmelsesretten omend med visse justeringer, men når det gjaldt øen Sild og især List, så tænkte han som Christian IV efter slaget ved Listerdyb i 1644.

Den kritik H. V. Clausen modtog fra Erik Scavenius kom ikke til at stå alene. Også Aage Friis ytrede sig. Sin vane tro udtrykte han sin opfattelse uden omsvøb. Han skrev 10. maj 1919 til H. V. Clausen, at »den nationalt set ganske uretfærdige delingslinje, som du og Bernhoft mod Eders instruks fik gennemført, har gjort stor skade. Jeg forstår dine motiver til dette forslag, men jeg anerkender ikke berettigelsen af dem, helt bortset fra at jeg finder det ganske utilladeligt, at du og Bernhoft har overskredet jeres instruks. Jeg vil ikke skjule for dig, at Scavenius og regeringen i det hele har været meget forbitret herover, efter min mening med føje. Det har været en uforstandig tilbagevigen for nationalisterne op mod Flensborg, i Angel eller til de helt tyske distrikter nord for den sydlige afstemningslinje i vest. At linjen er trukket så sydligt har vakt uhyre forbitrelse i Johannes Tiedjes og lignende kredse og hos Brockdorff-Rantzau. Det bliver brugt, og vil i fremtiden blive brugt som vidnesbyrd om, at vi enten har lurendrejet med nationalisterne eller, at det faktisk er nationalisterne, der har magten Alt dette

er i øjeblikket ret ligegyldigt, men efter min mening af en skæbnesvan-
ger betydning med hensyn til den fremtidige opfattelse i Tyskland af
hele denne sags forløb. Imidlertid er der en stigende stemning selv inden
for fornuftige tyskere for, at de alle skal stemme for Danmark med den
klart bevidste hensigt, at skabe en stor og mægtig irredenta for atter
at få grænsen flyttet, når tiden kommer. Johannes Tiedje skriver dette
klart til mig forleden og sagde: »I skal da få en irredenta, overfor hvil-
ken den danske siden 1864 har været de rene barnestreger.«

H. V. Clausens retfærdiggørelse har kun interesse som vidnesbyrd
om, hvordan han tænkte og ræsonnerede omkring problemet 2. zone.
Selve zonen var officielt accepteret som det sydlige afstemningsområde,
og da Scavenius den 9. maj modtog H. V. Clausens redegørelse, var
problemstillingen totalt forandret; dagen før var den nyhed slået ned
som en bombe, at det område syd for 2. zone, der var fremstillet for
de danske politikere som en rømmningszone, var blevet til den 3. afstem-
ningszone, hvor der skulle stemmes 14 dage senere end i 2. zone.
Efter at tyskerne den 7. maj 1919 havde fået tilstillet forslaget til freds-
traktaten fik offentligheden for første gang kendskab til, hvad der vir-
kelig var besluttet af de allierede magter med hensyn til Slesvig. Alle
H. V. Clausens taktiske overvejelser var blæst bort med vinden; det
møjsommeligt tilvejebragte og opretholdte grundlag for den danske
grænsepolitik var brudt sammen. Grænsestriden fik fra nu af en skarp-
hed og en bitterhed, der først lod sig overvinde efter mange års forløb.

Litteraturhenvisninger

Forkortelser

- A.A.: Auswärtiges Amt. Berlin
Alnor: Karl Alnor: Handbuch zur schleswigschen Frage III. Die Teilung Schleswigs 1918-20 (1930-40)
Fontenay: Det slesvigske spørgsmåls diplomatiske historie 1914-18. Fremstilling og aktstykker. Udg. af Fr. le Sage de Fontenay. (1921)
F.O.: Foreign Office Arkiv. Public Record Office, London
Fr.U.M.'s arkiv: Det franske udenrigsministeriums arkiv. Paris
Grænsesind: Otto Didrik Schack: Grænsesind. Optegnelser fra årene 1913—49. Udg. af Hans Schack (1970)
Håndbog: Håndbog i det slesvigske spørgsmåls historie I—III (1936-38)
Kgl.Bibl.: Det kongelige bibliotek, København
P. Munch: Erindringer 1918-24. Bd. IV. Freden, Genforeningen og de første efterkrigsår. Red. Povl Bagge (1963)
L.A.: Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, Aabenraa.
Pr.M.d.L: Preussisches Ministerium des Innern. Berlin
R.A.: Rigsarkivet, København
Tardieu: André Tardieu i samarbejde med Franz v. Jessen: Slesvig på fredskonferencen, København og Flensborg. (1926)

Noter

1. H.P. Hanssen: Fra Krigstiden II s. 323 ff.
2. H.P. Hanssen: Fra Krigstiden II s. 345.
3. Håndbog I s. 380 f.
4. Håndbog I s. 382.
5. H. P. Hanssen: Fra Krigstiden II s. 358.
6. Fontenay s. 74 ff.
7. Håndbog II, s. 17.
8. L.A. Nis Nissens arkiv.
9. P.Munch. IV s. 16.
10. Redaktør Viggo Nikolaisen var en urofaktor i dansk presse og politik, en fanatisk modstander af regeringen Zahle og af socialdemokratiet, som han iøvrigt var udgået fra. Han medvirkede ved oprettelsen af »Det uafhængige Socialdemokrati« og var modstander af den såkaldte »tyskerkurs«. Den 21. juni 1918 indberettede den franske gesandt i København

- A.Conty, at Dagens Ekko var begyndt at udkomme. Meget tyder på, at det har fået finansiell støtte fra det franske gesandtskab. Få dage senere meddelte Conty, at flere danske bladudgivere havde henvendt sig til ham om pengehjælp. De midler, han havde fået til formålet, var ved at være brugt op, og han bad om flere penge. (Fr. U.M. arkiv. Europa 1918-29. Danmark 38). Nikolaisen døde allerede i maj 1919.
11. Aage Friis har omhyggeligt redegjort for sin indsats i den sønderjyske sag i okt.-nov. 1918 i nogle optegnelser, der findes i hans arkiv i Rigsarkivet.
 12. P.Munch IV s. 16.
 13. P.Munch IV s. 16-17. Se også Viggo Sjøqvist: Erik Scavenius I s. 275.
 14. R.A. Fotokopier. A.A. Abt. A Dänemark. Sager ældre end 1920.
 15. State departments arkiv Washington.
 - 15a. Fr. UM's arkiv A Paix 139.
 16. Tage Kaarsted: Storbritannien og Danmark 1914-20 s. 146.
 17. Håndbog II s. 15 f.
 18. Tage Kaarsted: Storbritannien og Danmark 1914-20 s. 146.
 19. State Departments arkiv, Washington. Telegram nr. 2946.
 20. V. Sjøqvist. Erik Scavenius I s. 276.
 21. Ove Rodes dagbøger 1914-18 s. 202 f.
 22. Harald Jørgensen s. 113 ff.
 23. Alnor s. 73.
 24. F.O. 371/3444.
 25. F.O. 371/3445.
 26. Håndbog II s. 18 ff.
 27. Håndbog II s. 23.
 28. Tage Kaarsteds anførte arbejde s. 147.
 29. Foreign relations of the United States. Paris Peace Conference II s. 452.
 30. F.O. 371/3361.
 31. F.O. 371/3361.
 32. P. Munch IV, s. 17.
 33. R.A. Aage Friis' optegnelser.
 34. Sdj. Aarb. 1957 s. 108 ff.
 35. R.A. Friis's optegnelser.
 36. Håndbog II s. 13.
 37. P. Munch IV s. 18 ff.
 38. P. Munch IV s. 22.
 39. P. Munch IV s. 22 og Ove Rodes dagbøger 1914-18, s. 191 f.
 40. Dr. Gerd Callesen har gjort rede for denne aktion i afhandlingen: Die Schleswig-Frage in den Beziehungen zwischen dänischer und deutscher Sozialdemokratie von 1912 bis 1924, Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig. Heft 21 1970.
 41. Agnes Blänsdorf: Friedrich Ebert und die Internationale s. 413.
 42. Troels Fink: Spillet om dansk neutralitet, s. 146.
 43. Adressens udformning og diskussionen omkring den er udførligt behandlet af Dr. Harald Jørgensen i Sønderjyske årbøger 1957.
 44. Sdj. Arb. 1957 s. 153
 45. Sdj. Arb. 1957 s. 155 ff.
 46. To livslinjer s. 143.
 47. Storbritannien og Danmark 1914-20 s. 147.
 48. R. Lansing: The Peace Negotiations of Versailles, Tysk ud. s. 147
 49. D.H. Miller: My Diary of the

- Conference of Paris 1924 Bd. I s. 62 og bd. II s. 4 ff.
50. Hovedkilden til Danevirkebevægelsens historie er Ionas Collins samtidige optegnelser. Hvor ikke andet er nævnt, er denne basis for den følgende redegørelse.
 51. Holger Andersen var under krigen rejst fra Sønderjylland for at undgå tysk militærtjeneste, og han tilbragte de sidste krigsår i Middelfart. Han kunne herfra opretholde visse kontakter til det lukkede Sønderjylland, især til broderen i Haderslev advokat Joh. Andersen.
 52. R.A. Willemoës arkiv: Sønderjylland under krigen. Flygtninge m.v.
 53. Fr.UM.s arkiv, Europa 1918—29. Danmark 33.
 54. P. Munch IV s. 26.
 55. Ove Rodes dagbøger 1914-18 s. 197.
 56. Fontenay s. 49.
 57. P. Munch IV s. 28 og Ove Rodes dagbøger 1914-18 s. 198 f.
 58. Fontenay s. 41.
 59. R.A. Vanggaards optegnelser s. 29.
 60. Vanggaards optegnelser s. 38.
 61. R.A. Fotokopi A.A. Abt.A. DK. 27 adh. vol. 1.
 62. R.A. Fotokopi A.A. Abt. A. DK 27 adh. vol. 1.
 63. Werner Conze, Erich Mathias og Georg Winter: Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien. 1. Reihe Bd. 2 1962. Die Regierung des Prinzen Max von Baden.
 64. Håndbog I s. 382.
 65. R.A. Fotokopi A.A. Abt. A. DK 27 adh. vol. 1.
 66. Werner Conze, Erich Mathias og Georg Winter: Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien. 1. Reihe. Bd. 2 1962. Die Regierung des Prinzen Max von Baden.
 67. R.A. Fotokopi A.A. Abt. A. DK. 27 adh. vol. 1.
 68. H.P. Hanssen: Fra Krigstiden II s. 363.
 69. Brev fra kapt. Ramm til Aage Friis 17.10.1918 Sdj. Årb. 1957 s. 140.
 70. P. Munch IV s. 37.
 71. R.A. Fotokopi A.A. Abt. A. DK 27 adh. vol. 1.
 72. H.P. Hanssen: Fra Krigstiden II s. 340.
 73. Aksel Lassen: Nationale tilkendegivelser gennem 100 år. Sdj. Mdskr. 1971 s. 285.
 74. Slesvig delt s. 39.
 75. Håndbog II s. 34.
 76. L.P. Christensen (red.) Slesvig delt 1922 s. 15.
 77. »Tilskueren« 1921.
 78. H.P. Hanssen: Grænespørgsmålet. 1920 s. 52.
 79. Håndbog II s. 34.
 81. M. Kamphø vener: Skrumsager s. 98.
 - 81a. Håndbog II s. 42
 82. Dorrit Andersen: Sdj. Aarb. 1972 s. 167 f.
 83. Håndbog II s. 47.
 84. Håndbog II s. 48.
 85. P. Munch IV, s. 40 ff.
 86. Håndbog II s. 52.
 87. Fr. U.M. A Paix 140.
 88. Fontenay s. 110.
 89. Fontenay s. 111.
 90. Fontenay s. 116.
 91. Fontenay s. 136.
 91. Fontenay s. 136.
 92. P. Munch IV s. 41.

93. Tage Kaarsted: Storbritannien og Danmark 1914-1920 s. 143 ff.
94. F.O. 371/3445.
95. Fr. UM. arkiv A Paix nr. 140. Gesandten E. Bapst forlod København i dec. 1917 og efterfulgtes af A. Conty.
96. Fr. UM. A Paix 140.
97. R.A. Collins optegnelser.
98. Dagens Nyheder 14.1.1919.
99. Jacques de Coussange. Det slesvigske spørgsmål og selvbestemmelsesretten.
100. R.A. Ionas Collins arkiv 11. febr. 1919.
101. Kgl. Bibl. Troels-Lunds arkiv.
102. Hdb. II s. 35 f.
103. David Hunter Miller Bd. II s. 102.
104. R.A. Vanggaards optegnelser s. 47.
105. R.A. Collins optegnelser.
106. R.A. Vanggaards arkiv.
107. Sdj. Arb. 1957 s. 211 f.
108. L.A. Nis Nissen, privatarkiv.
109. H.P. Hanssen: Fra Krigstiden II s. 408, sml. Grænsespørgsmålet s. 73.
110. R.A. Vanggaards optegnelser s. 49.
111. R.A. H.V. Clausens arkiv.
112. Episoden er behandlet af L. Rerup i en exkurs i Marcus Rubins brevvæksling Bd. IV s. 331.
113. R.A. Collins optegnelser 12. juni 1918 og 8. juli 1918.
114. R.A. H.V. Clausens arkiv.
115. Håndbog i det nordslesvigske spørgsmåls historie s. 329 f.
116. R.A. H.V. Clausens arkiv 4. aug. 1907.
117. Nationaltidende 11. nov. 1918.
118. Flensborg Avis 28. januar 1919.
119. Dagbogsoptegnelser af H.P. Hanssen. November og december 1918. Særtryk af Hejmdal 1928.
120. Grænsevagten 1918-19 s. 214f.
121. Slesvig delt s. 44 og s. 50.
122. R.A. Collins optegnelser.
123. Håndbog II s. 57.
124. Alnor III s. 159.
125. Alnor III s. 159 ff.
126. Schleswigsche Grenzpost 2. nov. 1918.
127. R.A. Fotokopier A.A. Abt. DK 27 adh. vol. 1.
128. R.A. Fotokopier A.A. Abt. A. DK 27 adh. vol. 1.
129. Alnor III s. 699, se også III s. 529.
130. R.A. Fotokopier A.A. Abt. Dänemark 27 adh. Die nordschleswigsche Frage 26.2.1919 vol. 5.
131. R.A. Fotokopier A.A. Abt. A. DK. 27 adh. vol. 1.
132. R.A. Fotokopier A.A. Abt. A. 27 adh. vol. 2.
133. Gerd Callesen: Die Schleswig-Frage in den Beziehungen zwischen dänischer und deutscher Sozialdemokratie von 1912 bis 1924 (1970) s. 19.
134. G. Callesen: Die Schleswig-Frage s. 159.
135. R.A. Fotokopier A.A. Abt. A. DK. 27 adh. vol. 3.
136. Alnor Handbuch III, s. 430 ff.
137. Schl. Grenzpost 12.11.1918.
138. Dorrit Andersen: Rådsbevægelsen i Nordslesvig 1918-20. Sdj. Aarb. 1972 s. 153 f.
139. G. Callesen: Die Schleswig-Frage s. 79.
140. Dorrit Andersen: Sdr. Aarbøger 1972 s. 155.
141. Dagbogsblade af H.P. Hanssen. November og december 1918.

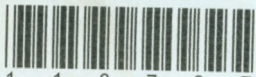
- Særtryk af Hejmdal 1928.
142. Alnor III s. 431 ff.
 143. Dorrit Andersen: Sdj. Aarb. 1972 s. 160.
 144. Alnor Handbuch III s. 683 f note.
 145. R.A. Fotokopier. A.A. Abt. A. DK 27 adh. vol. 2. Se også G. Callesen: Die Schleswig-Frage s. 80.
 146. Dorrit Andersen. Sdj. Aarbg. 1972 s. 173 ff.
 147. R.A. Vanggaards optegnelser s. 249.
 148. Dagbogsoptegnelser af H.P. Hanssen. November og december 1918. Udg. 1929. Særtryk af »Hejmdal« 1928.
 149. Ribe Stiftstidende 11. december 1918.
 150. Ribe Stiftstidende 12. december 1918.
 151. Vilh. la Cour: To livslinjer s. 163 ff.
 152. Dagbogsoptegnelser af H.P. Hanssen. November og december 1918. Særtryk af Hejmdal 1928.
 153. L.A. Ernst Christiansens arkiv.
 154. L.A. Ernst Christiansens dagbøger.
 155. R.A. Vanggaards arkiv.
 156. R.A. Ernst Christiansens dagbøger.
 157. Fr. U.M.'s arkiv A Paix 140.
 158. F.O. 371/3356.
 159. R.A. Vanggaards arkiv. Brev fra H.D. Kloppenborg-Skrumsager til J.S. Vanggaard 29. okt. 1929.
 160. Slesvig delt, s. 240.
 161. Refshauge: Bonden, der blev landråd. 1945 s. 68.
 162. Flensborg Avis' Jubilæumsbog 1969, s. 224 f.
 163. L.A. Ernst Christiansens arkiv.
 164. Flensborg Avis 20. febr. 1919.
 165. R.A.Vanggaards arkiv, brev fra H.P. Hansen jan. 1919.
 166. R.A.Vanggaards arkiv, brev fra rektor H.P. Hansen 25. dec. 1918.
 167. R.A.Vanggaards arkiv.
 168. Fr.ÆJM.s arkiv. A Paix 140.
 169. P. Munch IV, s. 47.
 170. L.A.Lebecks arkiv.
 171. Håndbog II s. 61.
 172. Håndbog II s. 63.
 173. Fontenay s. 122.
 174. P. Munch IV, s. 49.
 175. Fontenay 126 ff.
 176. To ungdomsvenner, ed. Harald Jørgensen 1962, s. 127 f. Det var forøvrigt den senere nazileder Fritz Clausens far, der var tale om.
 177. Vilh. la Cour: To Livslinjer, s. 172.
 178. R.A. H.V. Clausens arkiv.
 - 178a. RA. H. V. Clausens arkiv.
 179. Fontenay s. 133.
 180. Fontenay s. 34.
 181. To livslinjer s. 173.
 182. Ritzaus Bureau 25.1.1919.
 183. Fontenay s. 138 ff.
 184. Berl.Tid. 30. jan. 1919.
 185. L.A. Ernst Christiansens dagbog.
 186. Dybbølposten 22. april 1919.
 187. Vilh. la Cour: To livslinjer s. 174.
 188. R.A.Vanggaards arkiv.
 189. R.A. Kladde Vanggaards arkiv.
 190. Rammen om fredskonferencen er beskrevet af A. Tardieu: Slesvig på fredskonferencen og af K. Alnor i Handbuch zur schleswigschen Frage.
 191. Tardieu s. 44 og Alnor III s. 750.
 192. Paul Verrier: »La Question du

- Slesvig« i »Travaux du Comité d'Etudes« bd. 2.
193. Fr.U.M.'s arkiv A Paix 141.
194. David Hunter Miller: My Diary to the Peace Conference bd. I s. 95 og bd. IV s. 217 ff.
195. Hvor ikke andet er anført, er kildegrundlaget for dette kapitel Ionas Collins optegnelser og papirer i R.A.
196. Flensborg Avis 22. april 1919.
197. Fontenay s. 161.
198. Håndbog II s. 88 ff.
199. P. Munch IV s. 47.
200. Fontenay s. 503.
201. Håndbog II s. 59.
202. Håndbog II s. 78.
203. R.A. Mackeprangs arkiv. Brevet er dateret 6. februar 1919, muligvis er det påbegyndt denne dag og skrevet færdigt senere.
204. F.O. 608.139.
205. F.O. 608.137.
206. R.A. Mackeprangs arkiv.
207. R.A. H.V. Clausens arkiv.
208. Fontenay s. 510.
209. Fontenay s. 186.
210. Tardieu s. 148.
211. D.H. Miller: My Diary to the Peace Conference of Paris. XIV, s. 514.
212. Mit livs egne, hændelser og mennesker. V.s 314.
213. Fr. v. Jessen V. s. 325.
214. R.A. H.V. Clausens arkiv, 21.2. 1919.
215. Tage Kaarsted Storbritannien og Danmark 1914-20 s. 156.
216. Fontenay s. 126 ff.
219. Franz v. Jessen: Mit Livs Egne, Hændelser og Mennesker V. s. 322 ff.
218. R.A. H.V. Clausens arkiv.
219. Fontenay s. 143.
220. Fontenay s. 156 ff.
221. R.A. Protokoluddrag Vanggaards Arkiv.
223. Håndbog II s. 81, 12. febr. 1919.
224. Håndbog II s. 78.
225. Fontenay s. 170.
226. L.A. Ernst Christiansens arkiv.
227. R.A. Vanggaards optegnelser s. 130.
228. Fr. UM arkiv A Paix 14.
229. F.O. 608/137.
230. FO. 608/149.
231. Tardieu' 103 ff.
232. D.H. Miller X s. 14.
233. Tardieu s. 109.
- 233a. Fontenay s. 211 og s. 216.
234. Fr. UM. A Paix nr. 141.
235. F.O. 608.137.
236. Bd. Xs. 34 ff.
239. David Hunter Miller: Bd. Xs 34 ff.
238. Protokol nr. 6 F.O. 608 nr. 149.
239. Foreign Relations of the United States Paris Peace Conference IV s. 195.
241. Fontenay s. 194 ff.
242. Fontenay s. 202.
243. F.O. 608/149 Annex til protokol nr. 6 af 8. marts 1919.
244. Fr.U.M.'s arkiv A Paix 55.
245. Tardieu s. 211 f.
246. Alnor III s. 653 ff.
247. R.A. Vanggaards optegnelser s. 107 ff.
248. R.A. Vanggaards optegnelser s. 117.
249. Alnor III s. 956.
250. R.A. Vanggaards optegnelser s. 127.
251. R.A. Vanggaards optegnelser s. 119.
252. R.A. Vanggaards optegnelser s. 126.
253. L.A. Ernst Christiansens arkiv.
254. R.A. Vanggaards optegnelser s.

- 135 ff.
255. Gerd Callesen: Die Schleswig Frage s. 89 ff.
256. Slesvig delt s. 243 ff.
259. Alnor III s. 669 ff.
258. Slesvig delt s. 250.
259. Slesvig delt s. 243 ff.
260. Gerd Callesen: Die Schleswig Frage s. 87.
261. Slesvig delt s. 246.
262. Alnor III s. 1058.
263. Citeret efter »Dagens Ekko« 17.1.1919.
264. Citeret efter Alnor III s. 1061.
265. Wall: Irrungen s. 4.
266. Alnor III s. 1941 og s. 1072.
267. Alnor III s. 1061.
268. Alnor III s. 1040.
269. Rendsburger Tageblatt 19. febr. 1919 og 7. marts 1919.
270. Alnor III s. 1062.
271. Citeret efter Alnor III s. 800 ff.
272. Sdj. Aarb. 1926 s. 181.
273. Alnor III, s. 802.
274. Alnor III s. 1000.
275. P. Munch, IV s. 66.
276. Ribe Stiftstidende 1.4.1919.
277. Alexander Foss: Memoirer fra 1. verdenskrig s. 117.
278. R.A. Vanggaards arkiv, 8. maj 1919.
279. Fr. U.M.'s arkiv A Paix 141.
280. R.A. Fotokopier A.A. A. DK. 27 adh. vol. 4.
281. Fr. UM. A Paix 142.
282. R.A. Fotokopier A.A. Abt. A Dänemark 27 adh.
283. R.A. Mikrofilm Pr. M.d. I 301 filmspole 86.
284. Fr. UM. A Paix 142.
285. Fr. UM. A Paix 142.
286. Baggrunden var den såkaldte »statslånskrise« i marts 1919 (se Erik Rasmussen: Statslåns-krisen 1919, 1958.)
287. A. Tardieu arkiv, UM. Paris.
15. marts 1919.
288. R.A. Collins optegnelser.
289. R.A. Collins optegnelser.
290. To ungdomsvenner s. 338 ff.
291. Fr. UM. A Paix 143.
292. Foreign relations of the United States. Paris Peace Conference IV s. 529.
293. Fr. UM. arkiv A Paix 143.
294. Håndbog II s. 154.
295. Paul Mantoux: Les Délibérations du Conseil des Quatres. II s. 255.
296. Eksemplarer af traktatudkastet i de forskellige faser ligger på sagen F.O. 608 nr. 137.
297. F.O. 608.137 Notat af Headlam-Morley.
298. Fr. UM. A Paix 142.
299. Fr. UM. A Paix 142.
300. R.A. Walls memorandum i Collins arkiv.
301. F.O. 608.137.
302. R.A. Collins notater.
303. F.O. 608.140.
304. Alnor s. 701.
305. O.D. Schack: Grænsesind s. 124.
306. Håndbog II s. 75.
307. R.A. Fotokopier A.A. Abt. A DK 27 adh. vol. 3.
308. Alnor III s. 706.
309. Alnor III s. 710.
310. Håndbog II s. 145.
311. Håndbog II s. 154.
312. Håndbog II s. 157.
313. Alnor III s. 727.
314. R.A. A.A. Abt. A DK 27 adh.
315. R.A. Mikrofilm Pr. M.d. I 301, spole 86.
316. Nachlass Köster, Friedrich Ebert-Stiftung, Bonn.
- R.A. Fotokopier, A.A. Abt. A DK 27 adh.
318. Nachlass Köster, Friedrich Ebert-Stiftung, Bonn.

319. R.A. A.A. Fotokopi. Delegation Köster LI og L3. Protokolle und Denkschriften.
320. Alnor III s. 1044.
321. R.A. Mikrofilm Pr. M.d.I. 301 spole 86.
322. R.A. A.A. Abt. A DK 27 adh.
323. R.A. Fotokopi A.A. A DK. 27 adh.
324. R.A. A.A. Abt. A DK adh. 27.
325. A.A. Abt. A DK 27 adh.
326. Alnor III s. 1243.
327. Alnor III s. 1244.
328. R.A. Fotokopier A.A. Delegation Köster.
329. L.A. Ernst Christiansens arkiv.
330. L.A. H.P. Hanssens arkiv.
331. Fontenay s. 211.
332. Fontenay s. 244 ff.
333. Fontenay s. 270.
334. V. Sjøqvist. Erik Scavenius I s. 294 f.
335. Fontenay s. 281 ff.
336. To livslinjer s. 205.

Dis-Danmark



1 1 8 7 9 7

*Forsidebilledet viser det store møde
på Folkehjem i Aabenraa 17. november 1918*